بسم الله الرحمن الرحيم

İstanbul / h. 1438 - m. 2016

Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'a Hizmetleri ve Tefsirdeki Yeri

Dr. Murat Kaya

Erkam Yayın No : 567
Yayın Yönetmeni : Salih Zeki Meriç
İç Tasarım : altınolukgrafik / Mustafa Erguvan
ISBN No : 978-9944-83-900-6
Yayın ve Matbaa Sertifika No : 19891
Baskı - Cilt : Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş.
İkitelli Organize San. Bölg. Mah.
Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım
No: 60/3 Başakşehir / İstanbul
Tel : (0212) 671 07 00
Faks : (0212) 671 07 48
Baskı Tarihi : İstanbul / 2016

*Kitaplar'dan "**Kitab**'a" ulaşsın yolunuz...*

İkitelli Org. San. Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3-C
Başakşehir / İstanbul Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 48
www.**erkamyayinlari**.com • www.**kampanyakitaplari**.com

Hz. EBÛ BEKİR'İN KUR'ÂN'A HİZMETLERİ ve TEFSİRDEKİ YERİ

Dr. Murat Kaya

ERKAM YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

Hz. EBÛ BEKİR'İN KUR'ÂN'A HİZMETLERİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Hz. EBÛ BEKİR'İN TEFSİRDEKİ YERİ

ÖNSÖZ

Hz. Ebû Bekir zekâsı, mahâreti ve azmi sebebiyle cahiliye toplumunda en bilgili ve tecrübeli insanlardan biri olmuştu. Bunun yanında güzel bir ahlâka da sahipti. İslâm'ın gelişiyle bu ilmini, tecrübesini, ahlâkını ve diğer kâbiliyetlerini İslâm yolunda kullandı ve bu yolda onları daha da artırdı. Neticede İslâm tarihinde kendisinden en çok bahsedilen mühim bir şahsiyet haline geldi. Erkeklerden ilk müslüman olması, devamlı Allah Rasûlü (s.a.v) ile birlikte bulunması, onun hayatında çok mühim roller alması ve vefatından sonra da İslâm'ın ilk halifesi seçilmesi onu bütün müslümanların nazarında çok üstün bir mevkîye yükseltti. Onun hayatı, ahlâkı, şahsiyeti, karakteri ve faziletleriyle ilgili pek çok çalışmalar yapıldı ve eserler ortaya kondu. Ancak ilmî yönüyle alâkalı çalışmalar zayıf kaldı. Fıkhî görüşleriyle ilgili ilerleyen sayfalarda bahsedeceğimiz ilmî bir çalışma ortaya konulmakla birlikte Tefsir ilmindeki yeri bugüne kadar ihmâl edildi. Böylesine mühim bir şahsiyetin İslâm'ın mukaddes kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'e ve onun tefsirine hizmet etmediği elbetteki düşünülemez. İşte elinizdeki çalışmada Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân-ı Kerim'e olan hizmetlerini ve Tefsir ilmindeki yerini araştıracağız.

Konunun seçilip şekillendirilmesinden çalışmanın nihayetine kadar kıymetli destek ve tavsiyelerini esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Ömer ÇELİK Beyefendi'ye sonsuz teşekkürlerimi arzediyorum.

Dr. Murat Kaya
Üsküdar 2016

KISALTMALAR

b.: Bin (oğlu).

(c.c): Celle celâlüh: Allah Teâlâ'nın kadri çok yüce ve ulvîdir.

(s.a.v): Sallallâhu aleyhi ve sellem: Allah ona rahmet ve selam eylesin!

(r.a): (Erkekler için) Radıyallâhu anh: Allah ondan razı olsun! (Kadınlar için) Radıyallâhu anhâ: Allah ondan razı olsun! (iki kişi için) Radıyallâhu anhümâ: Allah o ikisinden razı olsun! (Çok kimse için) Radıyallâhu anhüm: Allah onlardan razı olsun!

(a.s): Aleyhisselam: Ona selam olsun!

bkz.: Bakınız.

DİA: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

haz.: Hazırlayan.

Hz.: Hazreti.

İfav: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

mad.: Maddesi.

sad.: Sadeleştiren.

thk.: Tahkik eden.

trc.: Tercüme eden.

ts.: Tarihsiz.

v.: Vefatı.

yy.: Yayın yeri yok.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE GAYESİ

Kur'ân-ı Kerim, indirildiği günden itibaren Allah tarafından korunarak günümüze kadar gelen ve bundan sonra kıyamete kadar da böylece devam edecek olan ilâhi bir kitaptır. Kur'ân'ın korunması, anlaşılması ve sonraki nesillere aktarılmasında ashab-ı kiramın çok mühim rolleri olmuştur. Onlar gerek Kur'ân ve tefsirle ilgili rivayetleri, gerekse âyetlerle ilgili ortaya koydukları görüşleriyle Tefsir ilminin temelini atmış, bu alandaki ilmî faaliyetlerin ilk örneklerini ortaya koymuşlardır. Ancak sahabe-i kiramın hepsi aynı seviyede değildir. Onlar da derece derecedir. İlmî yönden en üstünleri arasında Hz. Ebû Bekir de yerini almış, ayrıca fazilet itibariyle ashabın zirvesini teşkil ettiği, Ehl-i Sünnet tarafından genel kabul görmüştür.[1] Bu durumda tabii olarak onun Kur'ân'a ve Tefsir ilmine hizmetleri önem kazanmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla Hz. Ebû Bekir'in Tefsir ilmindeki yeri hususunda bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Elinizdeki çalışma, mevcut boşluğu doldurabilme gayretiyle, Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ın cem'i, korunması, tebliğ edilmesi, anlaşılması ve tefsir edilmesi yolundaki faaliyetlerini ilmî usullere uygun olarak ortaya koymak maksadıyla yapılmıştır.

---

1. Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin (v. 911/1505), *Târîhu'l-hulefâ*, Cidde, Minhâc, 1433/2012, s. 121.

İlim dünyasında umûmiyetle Hz. Ebû Bekir'in tefsirle ilgili fazla rivayetinin bulunmadığı ve bu alandaki mevkiinin zayıf olduğu kanaati hâkimdir. Süyûtî, bunun sebebi olarak Hz. Ebû Bekir'in az hadis rivayet etmesini gösterir ve "Tefsir hususunda Ebû Bekir'den cidden çok az rivayet ezberimdedir, neredeyse 10'u geçmeyecek" der.[2] Hâlbuki yaptığımız incelemeler, bu anlayışın çok da haklı olmadığını, hatta belli ölçüde haksız da sayılabileceğini ortaya koymuştur.

İslâm'daki kıdemi ve Allah Rasûlü'ne yakınlığı sebebiyle Hz. Ebû Bekir'in hayatını, bilhassa da ilmî şahsiyetini ve tefsirciliğini araştırmanın, pekçok hususta olduğu gibi tefsir alanında da çok kıymetli bilgilerin gün yüzüne çıkmasına vesile olacağı âşikârdır.

2. Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin (v. 911/1505), *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (I-IV), thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1394, IV, 233.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmamızda, Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'a hizmetleri ve Tefsir ilmindeki yeri konusunda kaynaklarımızda mevcut olan durumu olduğu gibi ortaya koymaya ve resmetmeye gayret ettik. Önceden kabul edilmiş bir görüşü temellendirmek ve ona deliller bulmak için çalışmadık. Öncelikle kaynaklarımızda yer alan malzemeyi tespit ettik, ulaştığımız bu bilgilere göre bir plan hazırladık ve daha sonra eseri kaleme almaya başladık. Mevcut rivayetlerin sahihlik ve zayıflık durumlarına işaret ederek konunun gerçek veçhesini ortaya çıkarmaya gayret ettik.

Çalışmamızda öncelikle Hz. Ebû Bekir'in hayatı ve yaşadığı ortam ile onun şahsî vasıflarını tespit etmek maksadıyla erken dönem tarih ve tabakât kitaplarına müracaat ettik. Bunların başında İbn İshâk'ın (v. 151/768) *Sîret*'i, İbn Hişâm'ın (v. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si, İbn Sa'd'ın (v. 230/844) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, Taberî'nin (v. 310/922) *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'u, İbn Abdilberr'in (v. 463/1071) *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashab*'ı, İbnü'l-Esîr'in (v. 630/1233) *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* ve *el-Kâmil fi't-târih*'i, İbn Kesîr'in (v. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si, İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*'si, Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Târîhu'l-hulefâ*'sı gelmektedir.

Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân ve Tefsîr'e dair rivayetleri için öncelikle muteber hadis külliyatını taradık. Bunlar arasında Buhârî (v. 256/869) ve Müslim'in (v. 261/874) *Sahîh*'leri, Dârimî (v. 255/868), Ebû Dâvûd (v. 275/888), İbn Mâce (v. 275/888), Tirmizî (v. 279/892) ve Nesâî'nin (v. 303/915) *Sünen*'leri, İmâm Mâlik'in (v. 170/795) *Muvatta*'ı, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Müsned*'i ve *Fadâilü's-sahâbe*'si, Abdürrazzak (v. 211/826) ile İbn Ebî

Şeybe'nin (v. 235/849) *Musannef*'leri ve Mervezî'nin (v. 292/905) *Müsnedü Ebî Bekri's-Sıddîk*'ı zikredilebilir.

Ardından, önde gelen tefsir kitaplarını tarayarak Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân âyetlerinin nüzûlüne, tefsirine ve ahkâmına dair rivayetlerini, sözlerini ve fiillerini tespit ettik. Bu eserlerin başında Mücâhid b. Cebr'in (v. 103/721) *Tefsîr*'i, Ferrâ'nın (v. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (v. 209/824 [?]) *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) *Ğarîbu'l-Kur'ân*'ı, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*'ı, İbn Ebî Hâtim'in (v. 327/938) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Mâtürîdî'nin (v. 333/944) *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*'si, Beğavî'nin (v. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin (v. 538/1144) *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl*'i, İbn Atiyye'nin (v. 541/1147) *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*'i, İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr fî ılmi't-tefsîr*'i, Fahreddin er-Râzî'nin (v. 606/1210) *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)*'ı, Kurtubî'nin (v. 671/1273) *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Ebû Hayyân'ın (v. 745/1344) *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*'i, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*'u, Ebü's-Süûd'un (v. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerim*'i ve Âlûsî'nin (v. 1270/1854), *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*'si gelmektedir. Bunlara ilaveten Vâhidî'nin (v. 468/1075) *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*, Süyûtî'nin *Lübâbü'n-nükûl*, Bedreddin Çetiner ile İbrahim Muhammed el-Ali'nin *Esbâb-ı Nüzul* isimli eserlerinden de istifade ettik.

Dihlevî'nin (v. 1176/1762) *İzâletü'l-hafâ an hilâfeti'l-hulefâ*'sı ile Kal'acî'nin *Mevsû'atü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk*'ı da çok istifade ettiğimiz eserler arasında yer aldı.

Çalışmamızda yukarıda sayılan kaynakların yanında, Hz. Ebû Bekir'i doğrudan veya dolaylı olarak mevzu edinen çok sayıda çalışma, makale ve ansiklopedi maddesinden de istifade ettik.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde Hz. Ebû Bekir'in hayatı, hilafeti, siyasî yönü, şahsiyeti, ahlâkı ve faziletleri işlendi.

İkinci bölümde Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı cem'i ve onun insanlara öğretilmesi yolundaki gayretleri ele alındı.

Üçüncü bölümde ise Hz. Ebû Bekir'in Tefsir ilmindeki yeri tesbit edilmeye çalışıldı. Kur'ân'ı anlamadaki gayretleri, onu tefsir etmeye önem vermesi ve bu hususta son derece dikkakli davranması, âyetleri fiilleri ve sözleriyle tefsir etmesi, daha sonra telif edilecek tefsir kitaplarına kaynaklık etmesi, rivayet ve dirâyet tefsirlerindeki yeri ortaya konulmaya gayret edildi. Hakkında nâzil olan, ona işaret eden ve tefsirinde örnek gösterildiği âyetler tespit edilmeye çalışıldı.

Çalışmamız esnasında Kur'ân-ı Kerim'e atıf yaparken önce sûrenin ismini, sonra Mushaf tertibine göre sıra numarasını, daha sonra da âyet numarasını verdik. Hadislere yapılan atıfları, Concordance'a dâhil kitaplarda o usûle göre verdik, diğerlerinde cild ve sayfa numarasını kullandık. Muhtelif baskıları arasında çok fark olan ve rivayetleri bulma güçlüğü çektiğimiz eserleri kaynak gösterirken sayfa numarasından sonra sılaş koyup hadis numarasını da yazdık ki farklı baskılardan o rivayeti bulmak daha kolay olsun.

Konuyla ilgili rivayetlerin içinde muhaddislerin "çok zayıf", "münker" hatta "mevzû" şeklinde değerlendirmelerde bulundukları rivayetlere de rastladık. Bunlara ya hiç yer vermedik veya durumunu beyan ederek değerlendirmesini yaptık. Zira bu tür rivayetlerin kritik edilmeden kullanılması, konunun flulaşmasına yol açarak resmin net bir şekilde ortaya çıkmasına mâni olmaktadır.

Kendilerinden istifade ettiğimiz müelliflerin ve eserlerinin isimlerini dipnotlarda ilk geçtikleri yerlerde tam olarak verdik. Daha sonra yazara ve eserine, meşhur olan kısa isimleriyle atıfta bulunduk. Müelliflerin meşhur isimlerini yazarken, alfabatik sıranın kolay takip edilebilmesi için başlarındaki elif-lâm takısını koymadık. Bir müellifin tek eserini kullandıysak, kısaltırken müellifin ismiyle iktifa ettik, birkaç eserini kullandıysak, eserlerin karışmaması için müellifle birlikte eserinin ismini de kısaltarak tekrar ettik. Eser isminden sonra gelen Romen rakamları eserin cildini, diğer rakamlar ise sayfasını göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Hz. EBÛ BEKİR'İN HAYATI, HİLAFETİ, ŞAHSİYETİ VE FAZİLETLERİ

A. HAYATI

1. Doğumu, Nesebi ve İsimleri

Ebû Bekir (r.a) Fil Vak‘ası’ndan iki sene altı ay kadar sonra Mekke'de doğmuştur. Nesebi Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osman b. Âmir b. Amr b. Ka‘b b. Sa‘d b. Teym b. Mürre el-Kureşî et-Teymî şeklindedir.[1] Babası, "Ebû Kuhâfe" künyesiyle meşhurdur. Annesi Ümmü'l-Hayr Selmâ bint Sahr'dır. Anne ve babasının mensup olduğu Teym kabilesinin soyu Mürre b. Kâ‘b'da Allah Rasûlü'nün nesebiyle birleşir.[2]

Teym kabilesi, Kureyş'i Kâbe'nin etrafına yerleştiren ve yeni bir düzen kuran Kusay'ın ardından Mekke ve Kâbe ile ilgili hizmetlerin elde edilmesi konusunda oğulları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar üzerine, Abdüddaroğulları'na karşı, Allah Rasûlü'nün mensup olduğu Abdümenâfoğulları'nı desteklemiş ve "Mutayyebûn" (güzel koku sürünen-

1. İbn Sa‘d, Ebû Abdillah Muhammed b. Sa‘d b. Menî‘ el-Hâşimî bi'l-velâ el-Basrî el-Bağdâdî (v. 230), *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (I-VIII), thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968, III, 169; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (v. 430/1038), *Ma‘rifetü's-sahâbe* (I-VII), thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998, I, 22-25; İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetüllah (v. 571), *Târîhu Dımeşk* (I-LXXX), thk. Amr b. Arâme el-Amrî, Dâru'l-Fikr, 1415/1995, XXX, 3; İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî (v. 852/1449), *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (I-VIII), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415, IV, 169.
2. Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed b. Abdiddâim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî, Şihâbüddin (v. 733), *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* (I-XXXIII), Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423, XIX, 8.

ler) denilen ittifakta yer almıştı. Râşid Halifeler'den Hz. Osman'ın kabilesi Ümeyyeoğulları da bu ittifaka katılmıştı. Kusay'ın büyük oğlu Abdüddâr'ı destekleyenler ise "Ahlâf" (yeminliler) ismiyle kurdukları ittifakla karşı cephede yer almışlardı.[3]

Hz. Ebû Bekir'in soyundan gelenler Bekrî ve Sıddîkî nisbeleriyle anılır. Muhammed Tevfik b. Ali el-Bekrî, bu aile mensuplarının şecere ve hal tercümeleri hakkında *Kitâbü beyti's-Sıddîk*[4], İbrâhim b. Emîr el-Ubeydî de *Umdetü't-tahkîk fî beşâiri âli Sıddîk*[5] isimli eserleri kaleme almışlardır.[6]

Rasûl-i Ekrem'den iki veya üç yaş küçük olan Ebû Bekir (r.a), kaynaklarda **Atîk** lakabıyla da anılmıştır. "Güzel, soylu, eski, âzat edilmiş" gibi mânalara gelen bu lakabın ona annesi tarafından verildiği veya çok eskiden beri hayır yaptığı, yüzü ve ahlâkı güzel olduğu yahut da soyunda ayıplanacak bir husus bulunmadığı için Atîk diye anıldığı rivayet edilmekle birlikte Allah Rasûlü'nün, *"Sen Allah'ın cehennemden âzat ettiği kimsesin"*[7] şeklindeki iltifatına mazhar olduktan sonra bu lakapla anılmaya başladığı bilinmektedir. Cahiliye döneminde Abdü'l-Kâ'be olan adının müslüman olduktan sonra Rasûlullah (s.a.v) tarafından Abdullah olarak değiştirildiği rivayet edilir. Servetini Allah yolunda harcayıp eski elbiseler giydiği için **"Zü'l-hilâl" (ذوالخلال)**[8], çok şefkatli ve merhametli olduğu için **"Evvâh"**[9] lakaplarıyla da anılmıştır. Ancak onun en meşhur lakabı **Sıddîk**'tır. "Çok

3. Fayda, Mustafa, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri -Dört Halîfe Dönemi-,* İstanbul: Kubbealtı, 2015, s. 25.
4. Kahire, 1323.
5. Kahire, 1307.
6. Fayda, Mustafa, "Ebû Bekir" mad., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), yıl: 1994, X, 107.
7. Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) b. Musa b. Dahhâk (v. 279/892), *es-Sünen* (I-V), İstanbul: Çağrı Yayyınları, 1992, Menâkıb, 16.
8. İbn Asâkir, XXX, 71. Zehebî bu konudaki rivayetin yalan olduğunu söyler (Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (v. 748/1348), *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl,* (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963, III, 103). Süyûtî, İbn Kesîr'in bu rivayet için "münker cidden" değerlendirmesinde bulunduğunu ve "İnsanlar arasında çokça nakledilip durmasaydı ondan yüz çevirmek (hiç bahsetmemek) evla olurdu" dediğini nakleder (Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 115).
9. İbn Sa'd, III, 171; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 149.

samimi, çok sadık" anlamına gelen bu lakap kendisine, Mi'râc mucizesi başta olmak üzere gaybla ilgili haberleri hiç tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Rasûl-i Ekrem tarafından verilmiş ve İslâm literatüründe bununla şöhret bulmuştur. Nitekim bir gün Nebî (s.a.v), Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile birlikte Uhud Dağı'na çıkmışlardı. O esnada dağ sarsılmaya başladı. Allah Rasûlü (s.a.v) ayağıyla yere vurup: *"Sâkin ol ey Uhud! Senin üzerinde bir peygamber, bir sıddîk ve iki şehîd var!"* buyurdu.[10] "Sıddîk" lakabının ona, sıdkı ve doğru sözlülüğü sebebiyle verildiği de söylenmiştir.[11] Ebû Bekir (r.a), Allah Rasûlü'nün vefatından sonra onun devlet yönetimi vazifesini üstlendiği için **"Halifetü Rasûlillâh"** unvanıyla anılmıştır.

Bekir adlı bir çocuğu olmadığı halde kendisine Ebû Bekir künyesinin niçin verildiği konusunda kaynaklarda yeterli bilgi yoktur.[12] İbn Düreyd (v. 321/933), ilk batında erken doğan çocuğa ve hayvan yavrusuna "bikr", deve yavrusuna ve bir kadının ilk çocuğuna "bekr" denildiğini zikrederek, Arapların "falan kadın ilk olarak falan çocuğu doğurdu" derken استبكرت fiilini kullandıklarını ifade eder. Bunun yanında acele olan, önde olan herşeye "bâkir" denildiğini de kaydeder.[13] Bu durumda onun ilk evlat olduğu veya her mühim işte önde koştuğu için bu şekilde künyelenmiş olması muhtemeldir.

10. Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed bin İsmail el-Cu'fî (v. 256/870), *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh (s.a.v) ve sünenihî ve eyyâmih* (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Kitâbu Ashâbi'n-Nebî, 6; Tirmizî, Menâkıb, 18/3703; Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî (v. 303/915), *el-Müctebâ mine's-sünen (es-Sünenü's-suğrâ)* (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Ahbâs, 4.
11. Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî, Ebû Ca'fer (v. 310), *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (I-XXIV), thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000, X, 485 (el-Mâide 5/75).
12. Bkz. İbn Sa'd, III, 169-171; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 22-28; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 144-145; Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide -Muhâveletün li-nakdi'r-rivâyeti't-târîhiyye vifka menâhici'l-muhaddisîn-,* Riyâd, 1432, s. 71; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 101-102.
13. İbn Düreyd, Ebû bekir Muhammed b. Hasen el-Ezdî (v. 321/933), *el-İştikâk,* thk ve şrh. Abdüsselam Muhammed Hârun, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411/1991, s. 49-50.

2. Yetişmesi ve Ticarî Hayatı

Hz. Ebû Bekir'in çocukluğu, gençliği ve müslüman olmadan önceki hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yer almaz. Ancak onun çocukluğundan beri putlara tapmadığı ve onlara ibadeti reddettiği nakledilir.[14]

İbn İshâk, Hz. Ebû Bekir'in İslâm'dan önce güzel ahlâklı ve mârûf bir tüccar olduğunu söyler. Kavminin adamları, ilmi, tecrübesi, başarılı bir ticaret adamı olması ve güzel arkadaşlığı sebebiyle muhtelif işleri için kendisine gelip danışırlar, onunla ülfet ederlerdi.[15] İbn Hacer'in nakline göre o tüccarlığıyla tanınırdı. Elbise ve kumaş ticaretiyle meşgul olurdu. İslâm'ı kabul ettiği sırada sermayesi 40.000 dirheme ulaşmıştı. Ticaret kervanlarıyla Suriye ve Yemen'e seyahatler ederdi. Allah Rasûlü'nün yirmi beş yaşlarında iken katıldığı Suriye ticaret kervanında onun da bulunduğu rivayet edilir.[16]

Hz. Ebû Bekir'in nübüvvetin gelişinden sonra da ticaret kervanıyla uzak şehirlere gittiğine dair bir rivayet bulunmakla birlikte bu çok zayıf görünmektedir. İbn Hacer'in naklettiği bu rivayete göre o, Nebî (s.a.v) zamanında ticaret için Şâm beldelerinden Busrâ'ya gitmiş, Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte olma sevgisi Ebû Bekir'in ticârî seferine mâni olmadığı gibi Nebiyy-i Ekrem'in Ebû Bekir'e yakın olma sevgisi de bu yolculuğa engel teşkil etmemiştir. Çünkü onlar, kimseye muhtaç olmadan, sanaat veya ticaret yoluyla kendi kazançlarıyla geçinmeyi seviyorlardı.[17] Bu rivayet yalnız

---

14. Tantâvî, Ali, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* Cidde 1986, s. 67; Sallâbî, Ali Muhammed, *el-Halîfetü'l-evvel Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a) -şahsıyyetühû ve asruhû-,* Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009, s. 26; Arı, Mehmet Salih, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1995, s. 6-7.
15. İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (v. 151/768), *Sîratü İbn İshâk* (*Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*), thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1401/1981, s. 121.
16. İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 147; Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 72; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 102.
17. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (I-XIII), haz. Muhammed Fuâd Abdülbaki - Muhibbuddin el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379, IX, 117. İbn Hacer bu rivayeti Zübeyr b. Bekkâr'ın (v. 256/870) *el-Ahbâru'l-muvaffakiyyât* isimli eserinden Ümmü Seleme'nin rivayeti olarak nakleder ancak biz o kitabın Sâmî Mekkî el-Ânî'nin tahkikiyle Beyrut'ta Âlemü'l-Kütüb tarafından 1416'da neşredilen baskısında bu rivayete rastlayamadık.

kalmakta, onu destekleyen başka bir rivayete rastlamak mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan Medine devrindeki mühim işlerin yoğunluğu, Hz. Ebû Bekir'in uzak şehirlere gitmesine fırsat vermeyecek seviyede idi. Onun ticaretine Medine'de devam ettiğini veya mallarının başında ücretli adamlar gönderdiğini düşünmek daha doğru görünmektedir.

3. Evlilikleri ve Ailesi

Ebû Bekir (r.a) dört evlilik yapmış ve bunlardan altı çocuğu dünyaya gelmiştir. İlk evliliğini Kuteyle bint Abdüluzzâ adlı bir hanımla yapmıştır. Bu evlilikten oğlu Abdullah ile kızı Esmâ doğdu. Ebû Bekir bu hanımını Cahiliye devrinde boşadı.[18] Bu kadının müslüman olup olmadığı ihtilaflıdır.[19] Medine devrinde yanına keler, çökelek ve yağdan oluşan hediyeler alarak kızı Esmâ'yı ziyarete geldiğinde hâlâ müşrik olduğu ifade edilir. Esmâ (r.a), bu sebeple onun hediyelerini kabul etmek ve evine girmesine izin vermek istemedi. Hz. Âişe (v. 58/678), bu durumu Rasûl-i Ekrem'e soruverdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ: **"Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever"**[20] âyetini indirdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) Esmâ'ya annesinin hediyelerini kabul etmesini ve evine girmesine izin vermesini söyledi.[21]

Hz. Ebû Bekir yine Cahiliye devrinde Ümmü Rûmân ile evlenmiştir.[22] Ümmü Rûmân'dan Abdurrahman ile Âişe dünyaya geldiler. Ümmü

---

18. Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed bin Abdillah b. Muhammed en-Neysâbûrî (v. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (I-IV), thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990, II, 527/3804. Krş. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, Ebû Abdullah (v. 241/855), *Müsned* (I-VI), Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts., IV, 4.
19. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 21.
20. el-Mücâdele 60/8.
21. Ahmed, IV, 4; Hâkim, II, 527-528/3804. Hâkim bu hadisin "sahih" olduğunu söylemiş, Zehebî de bu hususta ona muvafakat etmiştir.
22. İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (v. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh* (I-X), thk. Ömer Abüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997, II, 263.

Rûmân vefat edince Ebû Bekir (r.a) Medine'de Esmâ bint Umeys ile evlendi ve bu hanımından Muhammed adını verdiği bir oğlu doğdu. Esmâ daha önce Ca'fer b. Ebî Tâlib'in hanımı idi. Hicretten sonra Rasûlullah (s.a.v) "muâhât"ta Hz. Ebû Bekir'i Hârice b. Zeyd ile kardeş yapmıştı. Ebû Bekir (r.a) bir müddet Hârice'ye misafir oldu. Daha sonra onun kızı Habîbe ile evlendi. Vefatından birkaç ay sonra bu hanımından Ümmü Külsûm adlı kızı dünyaya geldi.[23]

Hz. Ebû Bekir'in en büyük oğlu Abdurrahman, Bedir ve Uhud savaşlarında düşman saflarında yer almış, babası kendisiyle savaşmak istemiş ancak Rasûlullah (s.a.v) buna mani olmuştu. Abdurrahman, Hudeybiye Sulhü'nden sonra mütareke günlerinde müslüman oldu ve Fetih'ten evvel hicret etti. Şecaatiyle şöhret kazandı ve müslümanlara faydası dokunan takdire şâyan işler yaptı. Yemâme'nin fethinde bulundu, Müseylime'nin yakın arkadaşı Muhakkem b. Tufeyl'i bir surun gediğinde öldürerek Müslümanların oradan kaleye girmesine ve Müseylime'ye ulaşmasına zemin hazırladı. Şam'ın fethinde bulundu. Müslümanların büyüklerinden ve efendilerinden idi. Hiç yalan söylediği duyulmamıştır. Yezid'e bey'at etmemiş, Mekke'ye giderek orada vefat etmiştir.[24]

Abdurrahman, müslüman olduktan sonra bir gün babasına: "Bedir savaşında bana iyice yaklaşmıştın (seni kolayca öldürebileceğim bir fırsat yakalamıştım), fakat senden uzaklaşıp gittim, seni öldürmedim" dedi. Ebû Bekir (r.a) ona: "Şayet orada sen bana yaklaşsaydın ben senden uzaklaşıp gitmezdim" dedi.[25]

Abdullah, ilk günlerde müslüman olmuş, hicrette çok büyük bir rol üstlenmiş, Tâif kuşatmasında bir okla yaralanmış ve Rasûlullah'ın vefatından kırk gün sonra bu yara sebebiyle Medine'de şehit olmuştur.[26]

---

23. Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* XIX, 135-143; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 104.
24. İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî el-Basrî, sümme'd-Dımeşkî (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye* (I-XI), thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Hecer, 1424/2003, XI, 328-331; Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 22.
25. İbn Asâkir, XXX, 128; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 111.
26. Hâkim, III, 543/6021; Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa Husrevcirdî Horasânî, Ebû Bekir (v. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ* (I-X), thk. Muhammed Abdül-

Muhammed b. Ebî Bekir, Vedâ Haccı'na giderken yolda doğmuş, annesi Esmâ bint Umeys Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ali ile evlendiği için Hz. Ali'nin himayesinde büyümüştü. Kureyş'in kahraman gençlerinden idi. Ali (r.a) onu Mısır'a vâli tayin etti ve hicrî 38 senesinde orada öldürüldü. Hz. Ali onu metheder ve faziletli biri olduğunu söylerdi. Çünkü o çok ibadet eder ve Allah yolunda bütün gücüyle cihad ederdi. Hz. Osman'ın kanına ortak olup olmadığı tartışılmış, Hz. Osman'ın "Baban seni görseydi şu halinden razı olmazdı" sözü üzerine geri döndüğü görüşü ağır basmıştır.[27]

Esmâ bint Ebî Bekir, Hz. Âişe'den daha büyüktür. Ümmü Gülsüm ise babasının vefatından sonra doğmuştur. Hz. Ebû Bekir onun kız olacağını önceden tahmin edip Hz. Âişe'ye söylemiştir.[28] Ümmü Gülsüm daha sonra Talha b. Ubeydullah (v. 36/656) ile evlenmiştir.[29]

Âlimler, bir aileden müteselsilen dört kişinin sahabi olması faziletinin ancak Ebû Bekir ailesine nasip olduğunu söylemişlerdir. Bunlar: Abdullah b. Zübeyr, annesi Esmâ bint-i Ebî Bekir b. Ebî Kuhâfe'dir. Aynı şekilde Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Ebî Kuhâfe sisilesinin hepsi de sahabi olmuşlardır. Ashab-ı kiramdan babası, annesi, erkekler ve kadınlar yönünden evlatları ve evlatlarının evlatları müslüman olup da Allah Rasûlü'ne erişen ve sahabi olan, Ebû Bekir'den başka bir kişi yoktur. Onun

kadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, IX, 167/18191; Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 22.

27. İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (v. 463/1071), *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992, III, 1366-1367; İbn Asâkir, XXXIX, 418; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid eş-Şeybânî el-Cezerî, İzzüddin (v. 630/1233), *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (I-VIII), thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994, V, 97; Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf (v. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (I-XXXV), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980, XXIV, 542-543.
28. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, Ebû Abdillâh, (v. 179/795), *el-Muvatta'* (I-II), nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul 1992, Kitâbu'l-Akdiye, 33.
29. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 23.

ailesi iman ehli, evi iman evidir, içlerinde hiç münafığın olmadığı ifade edilir. Sahabe arasında Ebû Bekir'in ailesinden başka böylesine nezih ve faziletli bir aile bilinmemektedir.[30]

4. Toplumdaki Yeri

Ebû Bekir (r.a) cahiliye devrinde Kureyş'in seçkinlerinden ve eşrâfından olup reislerinden biri idi.[31] Cahiliye döneminde Kureyş'in kan davaları ile diyetlerdeki ihtilaflarına bakmakla (eşnâk) vazifeli[32] olan Ebû Bekir, beşerî münasebetleri düzenlemeyi iyi bilirdi. Güzel ahlâkı, doğruluğu ve dürüstlüğü ile tanındığı, kabilesi arasında sevilip sayılan ve güvenilen bir kişi olduğu için herkes bilgisinden faydalanır, mühim işlerde kendisine danışırlardı. İnsanlarla güzel geçinen uyumlu bir insandı.[33] Kureyşliler, müşkil bir meseleyle karşılaşır da Ebû Bekir de o esnada seyahatte olursa sıkıntılarını halletmesi için onun gelmesini beklerlerdi.[34]

Hz. Ebû Bekir cahiliye devrinde putlara tapmamış, o dönemin her türlü kötülüğünden, şeref ve haysiyet kırıcı hallerinden uzak bir hayat yaşamıştı. İçki içmediği gibi içki içenin namusunu ve mürüvvetini kaybedeceğini söylerdi.[35] Başta Kureyş olmak üzere Arap kabilelerinin tarihini çok iyi bilirdi ve en iyi ensâb âlimlerinden sayılırdı. Neseplerin iyisini kötüsünü en iyi bilen o idi.[36] Ancak o, nesepleri ayıplamaz, başkaları gibi onların ayıp-

30. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 24.
31. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* XIX, 10; Azm, Refîk, *Eşheru meşâhîri'l-İslâm fi'l-harbi ve's-siyâse,* Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1403/1983, I, 10.
32. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* XIX, 10; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 149; Azm, *Eşheru meşâhîri'l-İslâm,* I, 10.
33. İbn İshâk, s. 121; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 147.
34. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* XIX, 10-11.
35. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 33; İbn Asâkir, XXX, 333.
36. Bkz. İbn İshâk, s. 121; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî - Abdülber Abbâs, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1406/1986, s. 282; Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa Husrevcirdî Horasânî, Ebû Bekir (v. 458/1066), *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli Sâhibi'ş-Şerîa* (I-VII), thk. Abdülmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye - Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1408/1988, II, 422; İbn Asâkir, XVII, 293; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 147; Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 2.

larını sayıp dökmezdi.[37] Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v) hicretten sonra bir gün şairlerine: *"Kureyş'i hicvedin! Çünkü bu onlara ok atmaktan daha ağır gelir"* buyurmuş, sonra da Hassân b. Sâbit'e: *"Acele etme! Ebû Bekir, onların neseplerini en iyi bilen kişidir. Benim de onlar içinde nesebim var. Ebû Bekir sana benim nesebimi ayırıversin (onun dışındakileri hicvet)!"* buyurmuştur.[38]

Ebû Bekir, ahlâk ve mizaç itibariyle kendisine benzediği Allah Rasûlü (s.a.v) ile İslâm'dan önce çok yakın bir arkadaşlık ve dostluk kurmuştu. Onunla birlikte olduğu zamanlarda huzur duyar, Mekke'den ayrıldığında onu özler, döndüğünde ilk önce onu ziyaret ederdi. Kuss b. Sâide'nin Ukâz'da yaptığı meşhur konuşmasını Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte dinlemiş, tek Allah'a inanmayı tavsiye edip bir peygamberin geleceğini haber veren bu konuşmadan sonra âdeta yeni peygamberin gelmesini hasretle beklemeye başlamıştı.[39]

5. Müslüman Olması

Hz. Ebû Bekir'in nasıl müslüman olduğu hususunda kaynaklarda pek az bilgi bulunmaktadır. İbn İshâk'ın nakline göre birgün Rasûlullah (s.a.v) ile karşılaştı ve ona: "Kureyş'in dedikleri doğru mu ey Muhammed?" diye sordu. Allah Rasûlü de: "Ey Ebû Bekir, ben Allah'ın Rasûlü ve nebîsiyim, beni risâletini tebliğ etmem için gönderdi. Seni Allah'a, hakka davet ediyorum. Vallahi O haktır, seni bir tek olan, ortağı olmayan ve kendisinden başkasına ibadet edilmeyen Allah'a ve O'na itaat edenlerin destekçisi olmaya davet ediyorum!" buyurdu ve ona Kur'ân okudu. Ebû Bekir (r.a) hiç tereddüt etmedi ve bu sözleri yadırgamadı, derhal müslüman olup putları inkâr etti, ortaklardan sıyrılıp İslâm'ın hak olduğunu ikrar etti.[40]

Kaynaklarda, Suriye'ye yaptığı seyahatlerde rahip Bahîrâ, rahip Nestûrâ ve Yemen'deki Ezdli âlimle görüştüğüne ve yine Suriye'de gördüğü

37. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 25.
38. Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (v. 261/875), *es-Sahîh*, I-III, İstanbul 1992, Kitâbu Fedâilü's-Sahâbe, 157; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 403.
39. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA*, X, 105.
40. İbn İshâk, s. 120.

bir rüya üzerine Allah Rasûlü'nün risâletine iman etmeye hazır hale geldiğine dair menkıbevî rivayetler de bulunmaktadır.[41] Ancak bu tür rivayetlere itimat etmek zordur.

Rasûlullah (s.a.v), İslâm'a davet ettiği herkesin başta mutlaka bir duraksadığını, tereddüt edip düşündüğünü, Hz. Ebû Bekir'in ise hiç beklemeden ve tereddüt etmeden müslüman olduğunu söylemiştir.[42] Bu nebevi övgü, onun için büyük bir fazilettir.

Hemen bütün kaynaklarda Ebû Bekir'in İslâm'ı ilk kabul eden kişi olup olmadığı konusunda çeşitli rivayetlere yer verilmiştir.[43] Rasûlullah'ın onun üstünlüğünden bahsederken, herkesin kendisini yalanladığı bir sırada Ebû Bekir'in inandığını ve İslâm için her şeyini feda ettiğini söylemesi[44] onun ilk müslümanlardan olduğunu göstermektedir. İslâm'ın ilk günlerinde gelip Allah Rasûlü'yle görüşen Amr b. Abese es-Sülemî de; "O gün yanında mü'minlerden sadece Ebû Bekir ile Bilâl vardı" demiştir.[45] Bu sahih rivayetlerden hareketle onun daha ilk günlerinde İslâm'ı Allah Rasûlü'nden duyup tereddüt etmeden hemen iman ettiğini söyleyebiliriz. Ancak kaçıncı müslüman olduğu ve tam olarak nasıl müslüman olduğu konularında kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

Nebî (s.a.v) Mekke döneminde onunla Hz. Ömer arasında manevî kardeşlik bağı kurmuştur.[46]

41. Muhibbüddin et-Taberî, Ebû Abbâs Ahmed b. Abdullah b. Muhammed (v. 694), *er-Riyâdu'n-nadra fî menâkıbi'l-aşara* (I-IV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, et-Tab'atü's-sâniye, ts., I, 84-91; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 102.
42. İbn İshâk, s. 120; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (v. 218/833), *es-Sîratü'n-nebeviyye* (I-II), thk. Mustafa es-Sekkâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafîz Şelebî, Mısır, 1375/1955, I, 252; İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî (v. 387/997), *el-İbânetü'l-kübrâ* (I-IX), thk. Rıza Mu'tî ve diğerleri, Riyâd: Dâru'r-Râye, 1415-1426, IX, 452, 457, 499; Beyhakî, *Delâil,* II, 164.
43. Bkz. İbn İshâk, s. 120; Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (v. 255/869), *el-Osmâniyye,* tahkik ve şerh: Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut, Dâru'l-Cîl, 1411/1991, s. 5-17.
44. Buhârî, Fedâilü Ashâbi'n-Nebî, 5.
45. Müslim, Müsâfirîn, 294.
46. İbn Sa'd, I, 238; III, 174, 175.

6. İslâm'ın Neşrine Hizmetleri

Ebû Bekir (r.a) İslâm'a girince hemen işe koyuldu, müslüman olduğunu açıkça ilan etti ve insanları İslâm'a, Allah'a ve Rasûlü'ne davet etmeye başladı. Onunla birlikte Hz. Ali ile Zeyd b. Hârise de müslüman olduklarını açıkladılar ve bu durum Kureyş'e çok ağır geldi.[47] Mekke döneminde İslâm'ın yayılmasında, Hz. Ebû Bekir'in Kureyş'in ileri gelenlerinden biri olmasının büyük tesiri vardır. Allah Rasûlü'nün Mekkelileri İslâm'a gizlice davet ettiği sıralarda o da kavminden kendisine gelip giden ve münasebette bulunduğu kişilerden güvendiği kimseleri İslâm'a çağırırdı.[48] Kureyş'in ileri gelenlerinden birçok kimse onun vasıtasıyla müslüman olmuştur. Bunlar arasında, başta aşere-i mübeşşereden Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh olmak üzere Osman b. Maz'ûn, Abdullah b. Mes'ûd (v. 32/652-53), Ebû Seleme el-Mahzûmî, Hâlid b. Saîd b. Âs, Ubeyde b. Hâris, Habbâb b. Eret, Erkam b. Ebi'l-Erkam, Bilâl-i Habeşî, Suheyb-i Rûmî gibi mühim şahsiyetler bulunmaktadır.[49]

O günlerde Hâlid b. Saîd, korkulu bir rüya görmüştü. Geniş bir ateşin kenarında duruyor, babası da onu ateşin içine iterek düşürmek için uğraşıyordu. Çok zor bir durumda olup selamete çıkamadığı bir anda iki kuvvetli el belinden sıkıca tutup kendisini ateşe düşmekten kurtardı. Bu ellerin sahibi kimdir diye merakla baktığında Rasûlullah'ı gördü. Dehşet içinde uykudan uyandı. Korkusu hâlâ geçmemişti. Kendi kendine: "Vallahi bu sâdık bir rüya olsa gerek!" dedi. Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek rüyasını ona anlattı. Rüya tâbiri hususunda maharet sahibi olan Ebû Bekir ona şu tavsiyede bulundu: "Hakkında hayırlı olmasını temennî ederim. İşte Rasûlullah (s.a.v) orada! Hemen gidip ona tâbi ol. Eğer ona teslim olur, İslâm'a girer ve yanında bulunursan, seni ateşe düşmekten muhafaza eder..." Bu sözler üzerine Hâlid, Allah Rasûlü'ne gitti ve İslâm'ı kabul etti. Rasûlullah (s.a.v), Hz. Hâlid'in müslüman oluşuna çok sevindi.[50]

47. İbn İshâk, s. 120-121.
48. İbn İshâk, s. 121.
49. İbn İshâk, s. 121; Beyhakî, *Delâil,* II, 165; İbn Kesir, *el-Bidâye,* III, 78, 80-81.
50. İbn Sa'd, IV, 94; Hâkim, III, 277/5082. Zehebî bu rivayeti zayıf gördüğü için kitabından hazfetmiştir.

Diğer taraftan Rasûl-i Ekrem Mekke'ye gelen insanları İslâm'a davet ederken ensâb ilmini iyi bilen Ebû Bekir, onun yanında bulunarak çeşitli kabile mensuplarıyla kolayca temas kurup tanışmasına yardımcı olurdu.[51] Hz. Ali'nin nakline göre Allah Rasûlü (s.a.v) Mina'da kabileleri tek tek dolaşıp İslâm'ı tebliğ ederken, Ebû Bekir ondan önce kavimle konuşuyor, durumlarıyla ilgili bilgiler alıyor, neseplerini soruyor, yanlış bilgi verdiklerinde düzeltiyor, harp durumlarını öğreniyor, daha sonra da Allah Rasûlü onlara İslâm'ı anlatıp arzediyordu. Bu esnada Ebû Bekir de elbisesiyle Rasûlullah'ı gölgelendiriyordu. Hz. Ali bu hâdiseyi tafsilatlı bir şekilde anlattıktan sonra: "Rasûlullah'ın, Ebû Bekir'in bu yaptıklarından ve kabilelerin nesepleriyle ilgili bilgisinden çok mesrur olduğunu gördüm" der.[52]

Ebû Bekir (r.a) bu ve benzeri hizmetleriyle Mekke'de İslâm'ın tebliği için büyük gayretler göstermiş, bu esnada müşrikler tarafından dövülmüş, vücudunun muhtelif yerleri yaralanıp kanı akmış ve çeşitli eziyetler çekmiştir. Ancak o bunların hiçbirinden yılmamış, hicrette de Nebiyy-i Ekrem'in yanında olmuştur.[53]

Hz. Ebû Bekir Medine'ye hicret edince de Allah Rasûlü'nden hiç ayrılmadı, herşeyi ile İslâm'ın yayılması için çalıştı. Medine'deki insanlarla görüşmesi, oraya dışardan gelen insanlarla ilgilenmesi ve seferlere çıkması hep bu gaye iledir.[54]

Mekke'nin fethinde İslâm ordusu şehre girdiği zaman doğruca babasının yanına gitti, onu Allah Rasûlü'nün huzuruna getirerek müslüman olmasını sağladı. Böylece sağlığında annesi, babası ve bütün çocukları müslüman olan yegâne sahabi oldu.[55] Bu durum onun, öncelikle ailesinin, sonra

51. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA*, X, 102.
52. Ebû Nuaym, *Delâil,* s. 282; Beyhakî, *Delâil,* II, 423-427; İbn Asâkir, XVII, 293-296.
53. Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn el-Fârûkî (v. 1176/1762), *İzâletü'l-hafâ an hilâfeti'l-hulefâ,* thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1434/2013, II, 14.
54. Bkz. Buhârî, Mevâkît, 41, Menâkıb, 25, Edeb, 87-88; Müslim, Eşribe, 176, 177.
55. İbn Sa'd, V, 451; Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', Muhyi's-Sünne (v. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân* (I-VIII), thk. Mu-

da yakından uzağa doğru diğer insanların hidayeti için ne kadar gayret ettiğini göstermektedir.

Hz. Ebû Bekir'in İslâm'ın neşrine hizmetleri, hilafeti döneminde farklı bir boyut kazanmıştır. O zaman bu vazifeye, bir devlet başkanı olarak daha büyük bir mesuliyet hissiyle devam etmiştir. Mürtedlerle mücâdele etmiş ve İslâm'ın neşri için seferler düzenlemiştir. Medine'deki hutbeleri ile Irak ve Şam bölgelerindeki kumandanlarına gönderdiği mektupları onun takvasını, verainı, İslâm'ın neşrine olan hırsını ve dünyadan ne ölçüde yüz çevirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.[56]

Bunun yanında Ebû Bekir (r.a), ahâlînin dînî eğitimine çok ehemmiyet vermiş, bizzat kendisi bununla meşgul olmuştur. Abdullah b. Ömer'in haber verdiğine göre Ebû Bekir, mekteplerde çocuklara öğretir gibi minberde onlara Teşehhüd'ü öğretmiştir."[57]

7. İslâm Uğruna Çektiği Çileler

Rivayetler Hz. Ebû Bekir'in, İslâm'ın ilk günlerinden itibaren pek çok çilelere katlandığını göstermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, onun hedefine ulaşmak için bilerek iradî bir şekilde bu sıkıntıların üzerine gitmesidir. İstese ve pasif davransaydı, yaşadığı meşakkatlerin birçoğundan kurtulabilirdi. Ama o İslâm'ın yayılması için hep ileri atılmış, bile bile zorlukları göğüslemiştir. Bu sıkıntılar, normal insanların tahammül gücünü zorlayabilecek büyüklüktedir. Câhız bu hususta şöyle der: "Ebû Bekir (r.a) hicretten önce hiç savaşmamış, ancak ölmese de defalarca katledilmiştir (ölümle yüzyüze gelmiştir). On üç sene boyunca karşılaştığı bütün sıkıntılar toplansa, bunların yirmi defa öldürülmekten daha fazla olacağı muhakkaktır."[58]

hammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Dumeyriyye - Süleyman Müslim el-Harş, Dâru't-Taybe, 1417/1997, VII, 257-258; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103.

56. Bkz. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 196-200; Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 74.
57. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osmân el-Absî (v. 235/849), *Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr* (I-VII), thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409, I, 260/2990.
58. Câhız, *el-Osmâniyye,* s. 39.

Abdullah b. Mesʻûd, Hz. Ebû Bekir'in çektiği bedenî sıkıntılara bir örnek olarak şu hâdiseyi zikreder: "Erginlik çağına yaklaşmış bir çocuktum ve müşriklerden Ukbe b. Ebî Muayt'ın koyunlarını güdüyordum. Bir gün Rasûlullah (s.a.v) ile Ebû Bekir yanıma geldiler, müşriklerden kaçıyorlardı. Bana: «*Delikanlı! Yanında bize içirebileceğin süt var mı?*» diye sordular…"[59]

Rasûlullah (s.a.v), Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde iken, Ebû Bekir'in ısrarı üzerine müslümanlar Mescid-i Harâm'a gittiler. O esnada üzerine saldıran Utbe b. Rebîa, Hz. Ebû Bekir'i öldüresiye dövdü. Ebû Bekir (r.a) kendine gelince annesinden kendisini, Allah Rasûlü'nün bulunduğu Erkam'ın evine götürmesini istedi. Orada Rasûlullah'ı sağ salim görünce ağlayarak ona sarılıp öptü, sonra da kendisine yardım eden annesinin hidayete ulaşması için Rasûl-i Ekrem'in duasını niyaz etti.[60]

Hz. Ebû Bekir İslâm uğruna memleketini terkedip başka bir diyara hicret etmeyi bile göze almıştı. Müşriklerin Müslümanlara revâ gördükleri zulüm, işkence, baskı ve eziyetler günden güne artıp Mekke'de hayat tahammül edilemez bir hâl alınca, diğer müslümanlar gibi Ebû Bekir de hicret etmek üzere Rasûlullah'tan izin istedi ve kendisine izin verilince risâletin beşinci senesinde (615-616) dayısının oğlu Hâris b. Hâlid ile Habeşistan'a doğru yola çıktı. Bir-iki gün gittikten sonra Kâre kabilesinin reisi İbnü'd-Değine ile karşılaştı. İbnü'd-Değine: "Ebû Bekir! Senin gibi bir zat ne yurdundan çıkar ne de çıkarılır. Vallahi sen kavminin ve kabilenin zînetisin. İyilik yapar, akrabalarını koruyup gözetirsin. İşini görmekten âciz olanların yükünü taşırsın. Geri dön, sen benim himayemdesin" dedi. Ebû Bekir (r.a) İbnü'd-Değine ile birlikte Mekke'ye geri döndü. Şehre girdiklerinde, İbnü'd-Değine himâyesini bütün Kureyşlilere ilan etti. Buna karşılık Kureyşliler, İbnü'd-Değine'ye bazı şartlar ileri sürdüler: "Ebû Bekir'e söyle, Rabbine ibadetini evinde yapsın. Orada istediği kadar namaz kılsın, Kur'ân okusun, fakat evinden başka yerde açıktan namaz kılıp Kur'ân okuyarak bizi

59. Ahmed, I, 462, 379; Ebû Yaʻlâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî (v. 307/919), *Müsnedü Ebî Yaʻlâ* (I-XIII), thk. Hüseyin Selim Esed, Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1984, VIII, 402-403/4985.
60. Bkz. İbn Esîr, *Üsdü'l-ğâbe,* VII, 314; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* IV, 76-77; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 102.

rahatsız etmesin(!). Çünkü biz onun rakik ve duygulu sesiyle, kadın ve çocuklarımızı yeni dîne meylettirmesinden endişeleniyoruz" dediler. İbnü'd-Değine müşriklerin bu isteklerini Ebû Bekir'e söyledi. O da muvâfakat etti. Evinin önünde bir namazgâh edindi. Orada namaz kılıp Kur'ân okumaya başladı. Ebû Bekir, rikkat-i kalbiyye sahibi, yufka yürekli bir zat olduğu için Kur'ân-ı Kerim'i okurken hüzünlenir, gözyaşlarına mânî olamazdı. O, Kur'ân-ı Kerim okurken müşriklerin çocukları ve kadınları başına toplanıp hayran hayran dinlemeye başladılar. Bu hâl müşrikleri korkuttu. Bunun üzerine İbnü'd-Değine'ye müracaat ederek, ondan Ebû Bekir'e mânî olmasını veya üzerindeki himâyesini kaldırmasını istediler. O da: "Ebû Bekir! Ya evinde oturup sesini çıkarma ya da benim himayemden çıktığını ilan et!" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir Sıddîk: "Himayeni sana iâde ediyorum. Bana Allah'ın himayesi kâfîdir" diyerek Allah'a tevekkül ve teslimiyetini gösterdi.[61]

Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in çektiği çilelerden birini anlatmak için bir gün; "Ey insanlar, insanların en cesuru kimdir bana söyleyin?" diye sormuş, onlar; "Sizsiniz, ey Mü'minlerin Emîri!" deyince Ali (r.a); "Evet, ben kiminle mübârezeye çıktıysam hakkını vermişimdir, ancak siz bana insanların en cesurunu haber veriniz!" demiş. Bu sefer insanlar; "Bilmiyoruz, kimdir?" diye sormuşlar. Bunun üzerine Hz. Ali şunları anlatmış: "İnsanların en cesuru Ebû Bekir'dir. Bedir'de Rasûlullah (s.a.v) için bir gölgelik yaptık

61. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 45; İbn Hişâm, I, 372-374. İbnü'd-Değine'nin saydığı bu vasıflar Hz. Hatîce'nin ilk vahyin geldiği günlerde Allah Rasûlü'ne: "Sen akrabanı görür gözetirsin. İşini görmekten âciz olanların yükünü taşırsın. Yoksula verir, hiç kimsenin kazandıramayacağını kazandırırsın. Misafiri ağırlarsın. Hak yolunda karşılaştıkları musîbet ve felâketlerde halka yardım edersin!" diye zikrettiği güzel vasıflarla aynıdır (Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1; Menâkıbü'l-Ensâr, 45; Kefâlet, 3. Krş. İbn Sa'd, I, 195). İbn Hacer, bu iki tavsifin birbirine benzemesini Hz. Ebû Bekir için en büyük faziletlerden biri olarak görür (İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 149). Aynı şekilde Hudeybiye musâlahası yapıldığında Hz. Ömer, Allah Rasûlü'ne: "Biz hak, düşmanlarımız da batıl üzere değiller mi? Niçin bu anlaşmayı kabul ediyoruz?" dediğinde Allah Rasûlü (s.a.v) ona bir cevap vermişti. Ömer (r.a) daha sonra Hz. Ebû Bekir'e giderek aynı şeyleri söyledi. Hz. Ebû Bekir'in verdiği cevap da Nebiyy-i Ekrem'in cevabıyla aynı idi (Buhârî, Şurût, 15, 1; Hac, 106; Muhsar, 3; Meğâzî, 35; Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* III, 46). Bu da Hz. Ebû Bekir Sıddîk'ın Rasûlullah (s.a.v) ile ne derece aynîleştiğini ve onun ahlâkına büründüğünü gösterir (Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* III, 28).

ve; «Müşriklerden biri Allah Rasûlü'ne saldırmaya heveslenmesin diye kim onunla birlikte durur?» dedik. Vallahi hiç kimse buna yanaşmadı, ancak Ebû Bekir kılıcını sıyırıp Efendimiz'in başında bekledi. Ona saldırmaya niyetlenen herkesin üzerine şahin gibi atılıp hemen onu bertaraf etti. İşte insanların en cesur ve en kahramanı Hz. Ebû Bekir'dir. Bir gün Rasûlullah'ı gördüm, Kureyşliler onu tutmuş, kimi keskin bir şeyle vurup yaralıyor, kimi itip kakıyor; «Sen ilâhları tek bir ilâh mı yaptın?!» diye son derece sert söz ve hareketlerle ona hakaret ediyorlardı. Vallahi bizden kimse yanına yaklaşıp da kendisine yardım edemiyordu. Ancak Ebû Bekir geldi ve hemen yardımına koştu; kimine vurdu, kimini yaraladı, kimini itip kaktı. Bir taraftan onları Efendimiz'in başından dağıtıyor, bir taraftan da; «Yazıklar olsun size! **"Bir adamı «Rabbim Allah'tır» diyor diye öldürecek misiniz?!"**[62]» diyordu." Hz. Ali bunları anlattıktan sonra üzerindeki bürdeyi kafasına çekip ağlamaya başlamış, sakalları ıslanıncaya kadar ağladıktan sonra bu sefer; "Allah adına yemin ederek soruyorum, Firavun ehlinden, gizlice îman edip de Firavun ve avenesini ikaz eden mü'min kişi[63] mi daha hayırlıdır yoksa Hz. Ebû Bekir mi?" diye sormuş. İnsanlar susup cevap vermeyince Ali (r.a) şöyle devam etmiş; "Bana cevap vermeyecek misiniz? Vallahi Hz. Ebû Bekir'in bir ânı, Firavun ehlinin mü'mini gibi yeryüzü dolusu adamdan daha hayırlıdır. Çünkü o mü'min imanını gizliyordu, Hz. Ebû Bekir ise imanını ilan etmişti."[64]

Ebû Bekir (r.a) iman ve ibadetini gizleyerek daha rahat bir hayat yaşayabilirdi ancak o bunları ilan ederek İslâm'ı diğer insanlara da yaymak için gayret ediyordu. Bu sebeple de pek çok zorlukları göğüslemek zorunda kalıyordu.

Hz. Ebû Bekir'in Medine'ye hicreti de çok çileli ve korkulu olmuştu. Medine'ye ulaştıktan sonra yine sayısız sıkıntı ve çileler çekti, humma has-

62. el-Mü'min 40/28.
63. el-Mü'min 40/28.
64. Muhibbüddin et-Taberî, I, 138-139; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* V, 92-93; Heysemî, Ebü'l-Hasen Nureddin Ali bin Ebî Bekr bin Süleyman (v. 807/1405), *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (I-X), thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî, Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994, IX, 46-47. Heysemî senedinde tanımadığı kimselerin olduğunu söyler.

talığına yakalandı[65]; seferler, savaşlar, düşman korkusu ve muhtelif endişelerle pekçok çileye göğüs gerdi.

8. İslâm İçin Yaptığı Fedakârlıklar

Hz. Ebû Bekir, Mekke döneminde Kureyşli müşriklerin ağır işkencelerine mâruz kalan müslüman kölelerle yabancılardan erkek, kadın, zayıf ve güçsüz pek çok kişiyi efendilerine büyük paralar ödeyerek satın alıp âzat etmiştir. Kurtardığı bu sahabiler arasında Bilâl-i Habeşî, onun annesi Hamâme, Âmir b. Füheyre, Ubeys, Ümmü Ubeys, Ebû Fükeyhe, Zinnîre, Nehdiye ve Lübeyne sayılabilir. Onun servetini bu şekilde harcamasından rahatsız olan babası Ebû Kuhâfe, güçsüz ve zayıf köleler yerine güçlü kuvvetli kimseleri satın almasını tavsiye ettiği zaman Ebû Bekir (r.a) babasına, satın aldığı kölelerden faydalanmayı düşünmediğini, bu hareketiyle Allah'ın rızasını kazanmayı umduğunu söylemiştir. Onun Allah yolundaki bu fedakârlığı üzerine Leyl sûresinin 5-7. âyetlerinin nâzil olduğu rivayet edilir.[66]

Urve'nin (v. 94/713) Hz. Âişe'den naklettiğine göre Müslüman olduğunda Hz. Ebû Bekir'in kırk bin dirhemi vardı, vefat ettiğinde ne bir dirhem ne de bir dinar bıraktı.[67] Malını Allah yolunda infak ederdi. Müslümanların ihtiyaçlarını görürdü. Medine'ye geldiğinde beş bin dirhemi kalmıştı. Orada da aynı şekilde infak etmeye devam etti.[68] İlk olarak Rasûl-i Ekrem'in mescid yapılmasını uygun gördüğü arsayı satın alarak Medine'deki faaliyetlerine başladı.[69]

65. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 46, Fedâilü'l-Medine, 11, Merdâ, 8, 22, 43; Müslim, Hacc, 480. Krş. *Muvatta'*, Câmi', 14.
66. Bkz. İbn Hişâm, I, 319; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, Ebû Abdullah (v. 241/855), *Fedâilü's-sahâbe* (I-II), thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas, Beyrut: Risâle, 1403/1983, I, 237; Taberî, *Tefsîr,* XXIV, 471; Hâkim, II, 572-573/3942; İbn Asâkir, XXX, 69; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dımeşkî (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-VIII), thk. Sâmî ibn Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, 1420/1999, VIII, 420; Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Celâlüddin (v. 911/1505), *Lübâbü'n-nükûl,* tahric: Abdürrazzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1426/2006, s. 257-258.
67. İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 147.
68. İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 148.
69. İbn Sa'd, I, 239; Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud (v. 279/892-93), *Fütûhu'l-*

Kelbî'nin (v. 146/763) rivayetine göre **"Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlara eşit değildir"**[70] âyeti Ebû Bekir Sıddîk hakkında inmiştir. Çünkü o ilk müslüman olan ve malını Allah yolunda ilk harcayandır.[71] İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde: "Allah Teâlâ kullarının bütün amellerinden haberdâr olduğu için Fetih'ten önce infak edip cihad edenlerle Fetih'ten sonra bunları yapanları farklı tuttu. Bunun sebebi de ancak ilk grubun maksadını, tam ihlâsını, zorluk, fakirlik ve darlık halinde infak ettiğini bilmesidir" der ve ardından şu hadisi zikreder: Rasûlullah (s.a.v) bir gün; *"Bir dirhem, yüz bin dirhemi geçmiştir"* buyurdu. "Bu nasıl olur, ey Allâh'ın Rasûlü?" diye sordular. Şu cevabı verdi; *"Bir adamın iki dirhemi vardı. Bunlardan en iyisini tasadduk etti. Diğeri ise malının yanına varıp, malından yüz bin dirhem çıkardı ve onu tasadduk etti."*[72] Bu rivayeti zikrettikten sonra sözü Hz. Ebû Bekir'e getiren İbn Kesîr şöyle devam eder: "İman ehli katında hiç şüphe yoktur ki Sıddîk Ebû Bekir'in bu âyet-i kerimeden çok büyük bir nasibi vardır. O, bütün peygamberlerin ümmetleri içinde bu âyet-i kerime ile amel edenlerin efendisidir. Zira o, malının tamamını Allah -azze ve celle-'nin rızasını kazanmak için infak etmiştir. Hiç kimsenin onun katında karşılığı verilecek bir iyiliği yoktur."[73]

Ebû Bekir (r.a), Tebük gazvesinde Rasûlullah'ın kendisine verdiği en büyük sancağı taşımış ve ordunun bu gazveye hazırlanması için bütün servetini Rasûl-i Ekrem'in emrine tahsis etmiştir.[74] Hz. Ömer bu hâdiseyi şöyle anlatır: "Rasûlullah (s.a.v) bize tasaddukta bulunmamızı emretmişti.

---

büldân, Beyrut: Dâru'l-Hilâl, 1988, s. 16; İbn Seyyidinnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (v. 734/1334), *Uyûnü'l-eser fî fünûni'l-meğâzî ve'ş-şemâil ve's-siyer* (I-II), ta'lîk: İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414, I, 225; Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed (v. 1044/1635), *İnsânü'l-uyûn fî sîrati'l-Emîni'l-Me'mûn* (I-III), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427, II, 89; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103.

70. el-Hadîd 57/10.
71. Beğavî, VIII, 33.
72. Nesâî, Zekât 49.
73. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 14. İbn Kesîr burada el-Leyl sûresinin 17-21. âyetlerine de telmihte bulunmaktadır.
74. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103.

O günlerde malım da vardı. Kendi kendime, «Ebû Bekir'i geçersem ancak bugün geçebilirim» dedim ve malımın yarısını getirdim. Allah Rasûlü: *«Ehline ne bıraktın?»* buyurdu. «Şu getirdiğim kadar da onlara bıraktım» dedim. Ebû Bekir de elinde bulunan malın tamamını alıp getirdi. Rasûlullah (s.a.v): *«Ebû Bekir, çoluk çocuğuna ne bıraktın?»* buyurdu. O da; «Onlara Allah ve Rasûlü'nü bıraktım» cevabını verdi. Onun bu sözünü işitince kendi kendime; «Vallahi onu hiçbir hususta kesinlikle geçemem!» dedim."[75]

Tâbiînden Saîd b. Müseyyeb (v. 94/713), Rasûlullah'ın, Hz. Ebû Bekir'in malını, kendi malını kullanır gibi kullanabildiğini nakleder.[76] Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v) onun malının İslâm'a ne kadar faydalı olduğunu; *"Ebû Bekir'in malı kadar hiçbir mal bana fayda vermemiştir"* sözleriyle ifade etmiştir.[77]

Hz. Ebû Bekir'in, malını İslâm uğruna feda ettiği gibi canını ve sevdiklerini de bu uğurda feda ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Bedir'de oğlu Abdurrahman ile karşı karşıya gelmiştir.[78] Tâif kuşatmasında ise bir ok gelerek diğer oğlu Abdullah'a isâbet etmiş ve bu yara sebebiyle bir müddet sonra şehit olmuştur. O zaman Ebû Bekir (r.a) kızı Hz. Âişe'nin yanına girip: "Kızım, (Abdullah'ın ölümüne çok üzülmüyorum,) sanki evimizden sadece bir koyun kulağı eksilmiş gibi hissediyorum" demiştir. Âişe de: "Kalbini sağlamlaştıran ve seni doğru yolda sâbit kılan Allah'a hamdolsun!" cevabını vermiştir. Bir müddet sonra Sakîf heyeti yanına geldiğinde Abdullah'ı öldüren oku onlara gösterip: "Bunu tanıyan var mı?" diye sormuş, içlerinden

75. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvud* (I-V), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Kitâbu'z-Zekât, 40/1678; Tirmizî, Menâkıb, 16/3675. Tirmizî "hasen sahih" demiştir.
76. Ma'mer b. Râşid el-Ezdî Ebû Urve el-Basrî nezîlü'l-Yemen (v. 153), *el-Câmi'* (Abdürrazzak'ın *Musannef*inin sonunda 10 ve 11. ciltler), thk. Habiburrahman el-A'zamî, Pakistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403, XI, 228; Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 72. Ömerî, bu rivayetin Saîd b. Müseyyeb'in mürsellerinden olduğunu ancak kuvvetli olduğunu bildirir. (Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 73)
77. Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 65; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (v. 273/887), *es-Sünen* (I-II), nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Mukaddime, 11. Elbânî senedinin "sahih" olduğunu söylemiştir.
78. İbn Asâkir, XXX, 128; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 36.

Sa'd b. Ubeyd: "O oku ben yonttum, arkasına tüyü ben taktım, kuyruğunu ben yaptım ve onu ben attım" deyince Ebû Bekir ona şöyle demiştir: "Bu ok oğlum Abdullah'ı şehîd etti. Senin elinle ona şehadet mertebesini ihsan eden ve onun eliyle seni imansız öldürüp alçaltmayan Allah'a hamdolsun! O'nun muhafazası ne kadar geniştir."[79] Bu olaydan anlaşıldığı üzere Ebû Bekir, oğlunun ölmesinden ziyade insanların hidayete gelmesiyle meşgul olmakta, buna daha fazla ehemmiyet vermektedir.

Hz. Ebû Bekir bedenini ve zamanını da İslâm uğruna feda etmiştir. Hz. Ömer'in bildirdiğine göre Rasûlullah (s.a.v) müslümanları alâkadar eden bir mesele hakkında Ebû Bekir ile gece geç vakitlere kadar konuşurlarmış, Hz. Ömer de onlarla birlikte olurmuş.[80] Kısacası Hz. Ebû Bekir'in hayatına baktığımızda onun canıyla, malıyla, ailesiyle, fikriyle ve sahip olduğu bütün imkânlarıyla Allah'ın dinine yardım etmek için koştuğunu görmekteyiz.[81]

9. Allah Rasûlü'nden Ayrılmaması

Hz. Ebû Bekir'in en başta gelen husûsiyeti herhalde Rasûlullah'a büyük bir iman ve muhabbetle bağlı olması ve ondan hiç ayrılmamasıdır. Rivayetlerden onun bi'setten önce de Allah Rasûlü'yle beraber olduğu anlaşılmaktadır.[82] Nübüvvetten sonra ise beraberlikleri daha da artmış, adeta birbirlerinden hiç ayrılmamışlardır. O, bütün hâdiselerde, bütün gazvelerde ve seferlerde Allah Rasûlü'nün yanında bulunmuştur.[83] Sadece Medine döneminde katıldığı bir iki seriyye ve 9. yılda (631) emîr-i hac tayin edildiği günler bunun haricindedir. Kumandanlığını Rasûlullah'ın yaptığı bütün savaşlarda, Hudeybiye sulhünde, Umretü'l-Kazâ'da ve Vedâ haccında bulunmuştur.[84]

Ebû Bekir (r.a), savaşların en zor zamanlarında bile Allah Rasûlü'nden hiç ayrılmamıştır. Nitekim o, Uhud harbinde müslümanlar bozulunca bü-

79. Hâkim, III, 543/6021; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 167/18191.
80. Tirmizî, Salât, 12/169. Tirmizî "hasen", Elbânî "sahih" olduğunu söylemiştir.
81. Bkz. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 61.
82. Beyhakî, *Delâil*, II, 164; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* IV, 75; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 109-110.
83. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 72.
84. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 110; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103.

tün insanların Rasûlullah'ın yanından uzaklaşıp gittiğini, onun yanına ilk dönüp varan kişinin kendisi olduğunu söylemiştir.[85] Uhud'dan sonra Rasûlullah (s.a.v) müşrikleri tâkip etmek istediğinde şeytan gelip dostlarını korkutmuş ve onların tesiriyle insanlar bu işte biraz isteksiz davranmışlardı. Zaten pekçoğu da yaralı idi. Allah Rasûlü (s.a.v): *"Kimse peşimden gelmese bile ben kendim gideceğim!"* buyurdu. Bunun üzerine hemen Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali başta olmak üzere yetmiş sahabi kendilerini ortaya attılar. Ebû Süfyan ve ordusunu takip ettiler. Bunun üzerine şu âyet-i kerime nâzil oldu: **"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Rasûlü'nün çağrısına uyanlar (bilhassa) bunların içlerinden ihsan ve takva sahibi olanlar için pek büyük bir mükâfat vardır."**[86]

Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'ın haber verdiğine göre, fakir kimselerden oluşan Suffe Ashabı hakkında Nebî (s.a.v); *"İki kişilik yemeği olan (suffe ashabından) bir üçüncüsünü; dört kişilik yemeği olan da beşincisini ve hatta altıncısını evine götürsün!"* veya buna benzer bir tavsiyede bulunmuştu. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a), onlardan üç kişiyi evine getirdi. Nebiyy-i Ekrem de on kişiyi alıp götürdü. Ebû Bekir, oğluna: "Ben Nebiyy-i Ekrem'in yanına gideceğim. Gelinceye kadar misafirlerin hizmetinde bulun, yemeklerini yedirmiş ol!" diye tembihte bulunup gitti.[87] Bu ve benzeri rivayetler Hz. Ebû Bekir'in gece-gündüz vaktinin çoğunu Allah Rasûlü (s.a.v) ile birlikte geçirdiğini göstermektedir.

Kabilesi Sâlim Oğulları'na imamlık yapan İtbân b. Mâlik, yağmur yağınca eviyle kavmi arasında bulunan vâdiyi geçip mescidlerine gitmekte zorlanıyordu. Bu sebeple Rasûlullah'ın huzuruna çıkıp; "Ey Allah'ın Rasûlü! Gözlerim iyi görmüyor. Yağmur yağdığı zaman vâdi taşıyor, benim için onu geçmek çok zor oluyor. Evimi teşrif edip bir yerinde namaz kılsanız! Ben sizin namaz kıldığınız yeri namazgâh edinmek istiyorum" dedi. Rasûlullah

85. Makdisî, Zıyâüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid (v. 643), *el-Ehâdîsü'l-muhtâra evi'l-müstahrece mine'l-ehâdîsi'l-muhtâra mimmâ lem yüharrichü'l-Buhârî ve Müslim fî sahîhayhimâ* (I-XIII), thk. Abdülmelik b. Abdillah b. Düheyş, Beyrut: Dâru Hadır, 1420, I, 137; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 112.
86. Âl-i İmrân 3/172; Taberî, *Tefsîr,* VII, 402; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 168. Krş. İbn Sa'd, II, 48-49.
87. Bkz. Buhârî, Mevâkît, 41, Menâkıb, 25, Edeb, 87-88; Müslim, Eşribe, 176, 177.

(s.a.v): *"İnşaallah bu isteğini yerine getiririm"* buyurdu. Ertesi sabah, güneş yükseldiği bir vakitte Hz. Ebû Bekir'le birlikte o sahabinin evine geldiler. İçeri girmek için izin istediler. İçeri girince Allah Rasûlü daha oturmadan: *"Evinin neresinde namaz kılmamı istersin?"* buyurup sahabisinin arzusunu yerine getirdi.[88] Bu rivayet de Hz. Ebû Bekir'in günlük işlerde dahi devamlı Rasûlullah'ın yanında olduğunu gösterir.

Hz. Ömer vefat ettiğinde Hz. Ali'nin ona hitaben söylediği şu söz, bu beraberliğin herkes tarafından bilinen bir şey olduğunu göstermektedir: "Senden sonra, yaptığı amellerin benzerini yaparak Allah'a kavuşmayı arzu ettiğim başka bir kimse kalmadı. Allah'a yemin ederim ki Allah'ın seni iki arkadaşınla birlikte kılacağını (kabirlerinizin yan yana olacağını ve cennette beraber olacağınızı) biliyordum. Çünkü Rasûlullah'ın konuşmalarında çoğu zaman; *«Ben, Ebû Bekir ve Ömer gittik»*, *«Ben, Ebû Bekir ve Ömer girdik»*, *«Ben, Ebû Bekir ve Ömer çıktık»* buyurduğunu işitirdim."[89]

Hz. Ali'nin bu şahitliği, Hz. Ebû Bekir'in Allah Rasûlü ile beraberliğinin ne kadar ileri boyutlarda olduğunu gösteriyor. Hatta dünyadaki beraberliğin âhiretteki beraberliği de beraberinde getireceği anlaşılıyor. Nitekim bazı rivayetlerde bu beraberliğin rüya âleminde de devam ettiği anlaşılmaktadır: Mesela Hz. Osman şehîd edileceği gün: "Bu gece Rasûlullah'ı rüyamda gördüm. Yanında Ebû Bekir'le Ömer de vardı. Bana; *«Sabret! Yarın orucunu bizim yanımızda açacaksın!»* müjdesini verdiler" demiştir.[90]

Zemahşerî şöyle der: "Ebû Bekir (r.a) ebediyete kadar Rasûlullah'a izafe edilecek, ona bağlı olacaktır. Çünkü küçüklüğünde ona arkadaş olmuş, büyüdüğünde malını onun davası için infak etmiş, hicret esnasında onu devesi ve azığıyla Medine'ye götürmüş, hayatı boyunca malını onun uğrunda harcamaya devam etmiş, onu kızıyla evlendirmiş, seferde ve hazarda onun

88. Buhârî, Salât, 45, 46, Ezân, 4, 154, Teheccüd, 33, Meğâzî, 12, 13, Et'ime, 15; Müslim, Îmân, 54, 55, Mesâcid, 263, 264, 265.
89. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 6. Bkz. Ahmed, I, 109, 112.
90. Ahmed, I, 72. Bkz. İbn Sa'd, III, 74; Heysemî, IX, 97. Şuayb Arnaût bu rivayetin "zayıf" olduğunu söylemiştir.

yanından hiç ayrılmamış, vefat ettiğinde onu en sevdiği hanımı Âişe'nin odasına defnetmiştir."[91]

Hz. Ebû Bekir'in bu husûsiyeti, onun tefsir ilmine katkısı açısından çok mühimdir. Çünkü devamlı Allah Rasûlü'nün yanında bulunarak Kur'ân'ın mânalarını en güzel şekilde öğrenmiş ve bunların hayata tatbikini görmüştür. Âyetlerin ne zaman ve kimin hakkında indiğini bizzat yaşamış, âyetlerin nâsih olanlarını mensûh olanlarından en güzel şekilde ayırabilmiş, anlayamadığı yerleri hemen sorup öğrenme imkânı bulmuştur. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in hayatı ve sözleri, tefsir ilmi açısından çok büyük bir kaynak değeri taşımaktadır.

10. Hicret Yolculuğu

Hicret yolculuğu, Hz. Ebû Bekir'in en ayırıcı vasıflarından biridir. Bütün sahabiler onun bu mazhariyetine gıpta etmişler[92] ve halife seçilmesinde en mühim sebeplerden biri de bu olmuştur.

Müslümanlar Medine'ye hicret etmeye başlayınca Hz. Ebû Bekir de hicret için Allah Rasûlü'nden izin istedi. Rasûlullah (s.a.v) ona acele etmemesini, Allah'ın kendisine bir arkadaş vereceğini söyleyince o, Allah Rasûlü ile birlikte hicret etme şerefine nâil olacağını anladı ve bunun için hazırlıklar yapmaya başladı. Yanında bulunan iki bineği dört ay boyunca Semür ağacı yaprağıyla besledi. Kureyşliler kendisini öldürmeye karar verince Rasûl-i Ekrem, Hz. Ebû Bekir'in evine gelerek Medine'ye hicret edeceklerini söyledi. Ebû Bekir hemen; "Ben de beraber miyim, babam size feda olsun ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Rasûlullah (s.a.v); *"Evet!"* buyurdu. Ebû Bekir (r.a) yine; "Babam size feda olsun ey Allah'ın Rasûlü, şu iki bineğimden birini alın!" dedi. Rasûlullah; *"Ancak bedeliyle alırım!"* buyurdu.

---

91. Zemahşerî, *Hasâisu'l-aşerati'l-kirâmi'l-berara,* s. 41 (Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk*, s. 61'den naklen).
92. Bkz. Hâkim, III, 7/4268. Berâ (r.a) şöyle anlatır: Ebû Bekir Sıddîk, babamdan on üç dirheme bir semer satın aldı ve; "Berâ'ya söyle de onu bizim eve götürüversin!" dedi. Babam; "Hayır! Müşrikler peşinizde sizi ararken Rasûlullah (s.a.v) ile Mekke'den Medîne'ye nasıl hicret ettiğinizi anlatıncaya kadar olmaz!" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a) hicret yolculuğunu anlattı (Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 2; Ahmed, I, 2).

Hz. Ebû Bekir'in hanımı ve kızları hemen onların sefer hazırlıklarını yaptılar, deriden bir dağarcığa azık koydular. Esmâ bint-i Ebî Bekir, kuşağından bir parça yırtıp dağarcığın ağzını bağladı. Bu sebeple «Zâtu'n-Nitâk» veya «Zâtu'n-Nitâkayn: İki kuşaklı» diye isimlendirildi.

O gece müşrikler tarafından evi kuşatılan Rasûlullah (s.a.v), yatağına Hz. Ali'yi yatırarak Ebû Bekir'le birlikte Sevr mağarasına doğru hareket ettiler. Orada üç gece gizlendiler. Rasûl-i Ekrem, kendilerini takip eden müşriklerin mağaranın ağzına kadar gelmesi üzerine korkuya kapılan Hz. Ebû Bekir'i teselli ederek onların kendilerine zarar veremeyeceğini söyledi.[93] Daha sonra nâzil olan ve Ebû Bekir'in bu üzüntüsünü dile getiren âyet-i kerimede Rasûl-i Ekrem'in onu, **"Üzülme, Allah bizimledir"**[94] diye teselli ettiği ifade edilmektedir. Hz. Ebû Bekir bu hususi meziyeti sebebiyle Türk ve İran edebiyatında "Yâr-ı Ğâr: mağara dostu, can yoldaşı" ifadesiyle anılmıştır.[95]

Kur'ân-ı Kerim'de bu hâdiseye şöyle temas edilir: **"Eğer siz ona** (Rasûlullah'a) **yardım etmezseniz** (bu mühim değil)**; ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak** (Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den) **çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına: «Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir» diyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir."**[96]

Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah bu üç gün boyunca geceyi onların yanında mağarada geçirmişti. Abdullah maharetli, çabuk kavrayan, akıllı bir gençti. Seher vakti Rasûlullah (s.a.v) ile Ebû Bekir'in yanından çıkar, Mekke'de gecelemiş gibi Kureyş ile sabahlardı. Kureyş müşriklerinin Allah Rasûlü ile babası hakkındaki tuzak ve hilelerini dinleyip iyice ezberler, karanlık basınca bu haberleri onlara getirirdi. Hz. Ebû Bekir'in âzadlısı Âmir

93. Bkz. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 2, Menâkıbu'l-Ensâr, 45, Büyû', 57; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 1. Krş. İbn Hişâm, I, 484-487; Ahmed, I, 2; Heysemî, VI, 53.
94. et-Tevbe 9/40.
95. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA*, X, 102.
96. et-Tevbe 9/40.

b. Füheyre, o civarda bol sütlü sağmal koyunlardan bir sürü otlatır ve gece biraz ilerleyince sürüyü mağaranın yanına getirir, Rasûlullah ile Ebû Bekir de onları sağıp taze süt içerlerdi. Sütün içine kızgın taş koyarak biraz pişirirlerdi. Nihayet fecrin karanlığında Âmir b. Füheyre (mağaranın önüne gelir), sağmal koyunlara seslenir, tekrar otlatmaya götürürdü. Orada kaldıkları üç gece boyunca hep böyle yaptı. Rasûlullah (s.a.v) ile Ebû Bekir Mekke'de iken Dîl Oğulları'ndan yol kılavuzluğunda maharetli bir kişiyle anlaşmışlardı. Bu zat hâlâ Kureyş kâfirlerinin dini üzere idi. Fakat ona güvenmiş ve bineklerini teslim etmişlerdi. Üç gece sonra sabahleyin develeriyle birlikte Sevr Mağarası'na gelmesini söylemişlerdi. O da öyle yaptı. Hicrete Âmir b. Füheyre de katıldı. Kılavuz onları sahil yolundan götürdü.[97]

Bu öylesine zor şartlarda yapılan bir yolculuktu ki müşrikler onları yakalamak için peşlerinden adamlar göndermişler ve hırslarını kamçılamak üzere de yakalayana yüz deve va'd etmişlerdi.[98]

Hicret kâfilesi Mudlic Oğulları sınırından geçtiği sırada Kureyş kâfirlerinin etrafa saldıkları elçiler o kabileye geldiler. Rasûlullah (s.a.v) ile Hz. Ebû Bekir'den her birini öldüren veya esir eden kimseye va'd edilen mükâfatı işiten Sürâka b. Cu'şum, kimseye farkettirmeden peşlerine düştü. Rasûlullah (s.a.v) ile arkadaşlarına yaklaştı. Bu esnada atı sürçtü ve onu yere attı. Hemen kalkıp elini ok torbasına attı. Okları çıkarıp, "Muhammed'le sahabilerine zarar verir miyim, veremez miyim?" diye fal baktı. Hoşlanmadığı netice yani zarar veremeyeceği çıktı. Buna rağmen yine atına bindi, fal oklarına uymayarak seri bir şekilde onlara yaklaştı. Öyle ki Allah Rasûlü'nün Kur'ân okuyuşunu işitmeye başladı. O hiç sağına soluna bakmıyordu. Hz. Ebû Bekir ise endişeyle sağa sola bakıp duruyordu. O esnada Sürâka'nın atının iki ön ayağı yere battı, dizlerine kadar gömüldü, kendisi de attan yere düştü. Hayvanı kalkmaya zorladı, uğraştı ve neticede ayaklarını yerden zorla çıkardı ama neredeyse kurtaramayacaktı. Hayvan doğrulunca ayaklarının battığı yerden semaya doğru ateş dumanı gibi bir tozun yükselip dağıldığını gördü. Hemen fal oklarını çekti, yine hoşlanmadığı

97. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 45.
98. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ*, II, 14.

şey çıktı. Bunun üzerine Allah Rasûlü ve arkadaşlarına nida ederek eman diledi. Onlar da durdular. Hemen atına binip yanlarına vardı. Yaşadığı şeyler neticesinde, Rasûlullah'ın mutlaka galip geleceği ve dîninin yayılacağı gönlüne iyice yerleşti. Allah Rasûlü'ne; "Kavmin senin başına diyet koydu" diyerek insanların onlara neler yapmak istediklerini tek tek haber verdi. Kendilerine yol azığı ve eşyası vermeyi teklif etti fakat onlar hiçbir şey kabul etmediler. Rasûlullah (s.a.v) sadece; *"Bizimle alâkalı bilgileri sakla!"* buyurdu. Sürâka, Allah Rasûlü'nden kendisi için bir emannâme yazmasını istedi. Rasûlullah, Âmir b. Füheyre'ye emretti, o da bir deri parçasına yazdı. Sonra Allah Rasûlü ve arkadaşları yollarına devam ettiler.[99]

Yolda müslüman bir kâfile içinde Zübeyr bin Avvâm ile karşılaştılar. Bunlar Şam'dan dönmekte olan tacirlerdi. Zübeyr, Rasûlullah (s.a.v) ile Ebû Bekir'e beyaz elbiseler giydirdi. Yollarına devam ederek Medine yakınlarındaki Kubâ köyüne varıp orada Amr b. Avf Oğulları'nda konakladılar. Bu hâdise Rabîu'l-Evvel ayının bir Pazartesi gününe tesadüf etmişti. Ebû Bekir insanlara doğru ayakta duruyor, Rasûlullah ise sükût edip oturuyordu. Ensardan oraya gelip de Rasûlullah'ı daha evvel görmeyenler, Ebû Bekir'e hürmetlerini arzetmeye başlamışlardı. Allah Rasûlü'ne güneş vurup Hz. Ebû Bekir elbisesiyle onun üzerine gölgelik yapınca, insanlar Allah Rasûlü'nün hangisi olduğunu anladılar. Amr bin Avf Oğulları'nda on küsur (on dört[100]) gün misafir kaldılar. Bu esnada **"Takva üzerine tesis edilen mescid"**i[101] yani Kuba Mescidi'ni inşâ ettiler.[102]

Allah Rasûlü (s.a.v) Kubâ'daki ikametinden sonra ensara (yani dayıları olan Neccâr Oğulları'na) haber gönderdi. Onlar da Rasûlullah ve Ebû Bekir'in yanına gelerek selam verdiler: "Emin bir şekilde develerinize bininiz, emrinize âmâdeyiz!" dediler. Bunun üzerine Nebiyy-i Ekrem ile Ebû Bekir develerine bindiler. Ensar da silahlı vaziyette etraflarını sardılar. Medine'de; "Allah'ın Nebîsi geldi, Allah'ın Nebîsi geldi!" diye ilan

99. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 45.
100. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 46.
101. et-Tevbe 9/108.
102. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 45.

edildi. Medineliler, Allah Rasûlü'nü görebilmek için yükseklere çıkıyor, uzanıp bakıyor ve; "Allah'ın Nebîsi geldi, Allah'ın Nebîsi geldi!" diyorlardı. Allah Rasûlü (s.a.v) yürümeye devam etti, Ebû Eyyûb'un evinin yanında konakladı ve; *"Akrabalarımızdan kimin evi en yakın?"* diye sordu. Ebû Eyyûb; "Benim evim ey Allah'ın Nebîsi! İşte şu evim, şu da kapım!" diye gösterdi. Allah Rasûlü (s.a.v); *"Öyleyse haydi git de bizim için istirahat edecek yer hazırla!"* buyurdu. Ebû Eyyûb, Allah Rasûlü'ne ve Ebû Bekir'e hitaben; "Buyurun, Allah'ın bereketiyle kalkın gidelim" dedi.[103]

Bu ilk istirahattan sonra Ebû Bekir, ensardan Hârice b. Zeyd'e misafir oldu.

11. Medine'deki Hayatı

Allah Rasûlü (s.a.v) Medine'ye hicret ettiği zaman hanımını ve kızlarını Mekke'de bırakmıştı. Daha sonra Zeyd b. Hârise ile Ebû Râfi'i iki deve ve ihtiyaç duyacakları şeyleri almak üzere 500 dirhem parayla Mekke'ye gönderdi. Ebû Bekir de kılavuzları Abdullah b. Uraykıt'ı iki veya üç deve ile onlarla birlikte gönderdi. Oğlu Abdullah'a da; annesi Ümmü Rûmân'ı ve kızkardeşleri Âişe ile Esmâ'yı develere bindirerek getirmesi için haber yolladı. Ebû Râfî, Fâtıma'yı, Ümmü Gülsüm'ü ve Sevde bint-i Zem'a'yı; Zeyd de Ümmü Eymen'i ve oğlu Üsâme'yi develere bindirdiler. Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah da annesini ve kardeşlerini alarak hep birlikte yola çıktılar ve Medine'ye hicret ettiler.[104]

Hz. Ebû Bekir Medine'ye hicret edince bir müddet Hârice b. Zeyd'in evinde misafir kaldı. Allah Rasûlü (s.a.v) muâhâtta onları kardeş yaptı. Hârice servetini onunla paylaşmayı teklif etti ancak o elinde kalan 5000 dirhem ile ticaret yapmaya başladı.[105] Bir müddet sonra da Hârice'ye damat oldu.

Medine'nin havası Hz. Ebû Bekir'in sıhhatine iyi gelmedi ve Bilal ile birlikte humma (sıtma) hastalığına yakalandılar. Kızı Âişe yanlarına varıp;

103. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 45.
104. İbn Sa'd, VIII, 62-63; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA*, X, 103.
105. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA*, X, 102-103.

"Babacığım, kendini nasıl hissediyorsun? Ey Bilal sen nasılsın?" diye sordu. Ebû Bekir (r.a) hastalığı şiddetlenince; "Her insana ailesi içinde «sabahın hayırlı olsun» denir, hâlbuki ölüm ona ayakkabısının bağından daha yakındır" derdi. Hz. Âişe gidip vaziyeti Rasûlullah'a haber verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v); *"Allah'ım bize Medine'yi sevdir, tıpkı Mekke'yi sevdiğimiz gibi, hatta daha fazla! Onun havasını sıhhatli kıl…"* diye dua etti.[106]

Hz. Ebû Bekir, Mekke'de olduğu gibi Medine'de de her zaman Rasûlullah (s.a.v) ile beraber oldu. Onun bütün seferlerine katıldı. Bunun dışında Allah Rasûlü hicretin 7. senesinde Hz. Ebû Bekir'i bir seriyyenin başına emir tayin ederek Necid'e gönderdi.[107] Benî Kilâb ve Fezâre kabilesi üzerine giden Ebû Bekir onlarla savaştı ve esirler aldı.[108] 9. senede hac emiri tayin edildi ki bu konu ileride ele alınacaktır.

106. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 46, Fedâilü'l-Medine, 11, Merdâ, 8, 22, 43; Müslim, Hacc, 480; *Muvatta'*, Câmi' 14.
107. Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd es-Sehmî el-Eslemî bi'l-velâ el-Medenî, Ebû Abdillah (v. 207/822), *el-Meğâzî* (I-III), thk. Marsden Jones, Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989, II, 722.
108. İbn Sa'd, II, 117-118.

B. HİLAFETİ

1. İslâm'da Halifelik

Hz. Ebû Bekir'in hilafeti münasebetiyle burada kısaca İslâm'ın hilafet anlayışına temas etmek istiyoruz. Lügatte "birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek" gibi mânalara gelen hilafet kelimesi, ıstılahta İslâm devletlerinde Rasûlullah'tan sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de (çoğulu hulefâ, halâif) "bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse" demektir ve devlet başkanı için kullanılır.[109]

Devlet başkanlığının bir ismi de imâmettir. Lügatte imâm "kendisine uyulan kimse" demektir. Toplumun başında bulunan ve fertlerini yönlendiren kişiler imam diye isimlendirilmiştir. İmamın sevk ve idare ettiği topluma ise ümmet denilmiştir. Ayrıca cemaate namaz kıldıran kimseye, önder ve yönetici niteliği sebebiyle imam, yaptığı vazifeye imâmet denmişse de karışıklığı önlemek maksadıyla devlet başkanlığı için "büyük imamlık" (el-İmâmetü'l-Uzmâ, el-İmâmetü'l-Kübrâ) ifadesi tercih edilmiştir.[110]

İlmî literatürde Müslümanlar için devlet başkanının mutlaka gerekli olup olmadığı sözkonusu edilmiştir. İslâm âlimleri Allah Rasûlü'nün ve-

---

109. Avcı, Casim, "Hilafet" mad., *DİA*, yıl: 1998, XVII, 539. Bkz. Kettânî, Muhammed Abdülhayy b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî (v. 1382), *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (*Nizâmü'l-hukûmeti'n-nebeviyye*) (I-II), thk. Abdullah el-Hâlidî, Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts., I, 79.
110. Öz, Mustafa - İlhan, Avni, "İmâmet" mad., *DİA*, yıl: 2000, XXII, 201.

fatıyla peygamberliğin sona erdiği, buna karşılık toplumun idaresiyle ilgili diğer işleri bir kişinin üstlenip bunları tek başına veya bazı vazifeleri yetkili şahıs ve mercilere devrederek yürütmesi, böylece müslümanların nizam içinde yaşamasını temin etmesi gerektiği üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Ancak bir kısım âlimler, devlet başkanının İslâm'ın dünyevî ve içtimaî hükümlerini uygulama vazifesini göz önünde bulundurarak bu işe dinî bir karakter atfederken bir kısmı da insanların siyasi birlik ve düzen içinde yaşamasını ve bu maksatla devlet kurmasını akli ve tabii bir ihtiyaç olarak görür.[111]

Ömer Nesefî (v. 537/1142) akâid metninde Müslümanlar için bir imama (siyasi lidere) mutlak surette ihtiyaç olduğunu söyledikten sonra bu zaruretin sebebini şöyle açıklar: "Müslüman halkla ilgili dinî hükümlerin infazı, cezaların tatbiki, düşmanlara karşı vatan hudutlarının muhafazası, müslümanlardan ordu teşkil edilmesi, zekâtların toplanması, zorbaların, soyguncuların ve eşkiyaların zapt u rapt altına alınarak kahredilmesi, Cuma ve bayram namazlarının ifası, insanlar arasında meydana gelen ihtilafların ortadan kaldırılması, hukuk üzerine kaim olan şahitliklerin kabulü, velileri bulunmayan küçük yaştaki oğlan ve kızların evlendirilmesi ve ganimet mallarının taksim edilmesi gibi mühim hususlar devlet başkanı sayesinde icra edilir."[112]

İbn Kesir; Kurtubî ve benzeri âlimlerin, **"Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi"**[113] âyet-i kerimesinden Müslümanların başlarına bir halife tayin etmelerinin vücubunu istidlâl ettiklerini nakleder. Bu halife, insanların ihtilaflarını çözecek, çekişmelerini sona erdirecek, zalimden mazlumun hakkını alacak, had cezalarını tatbik edecek, kötülüklerin yayılmasına mâni olacak ve buna benzer bir

111. Taftazânî, Mes'ûd b. Ömer b. Abdillah, Sa'düddin (v. 797/1395), *Şerhu'l-Akâid,* İstanbul: Dergah Yay., 1991, s. 326; Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (v. 450/1058), *el-Ahkâmu's-sultâniye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye,* thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, Kuveyt: Dâru İbn Kuteybe, 1409/1989, s. 3; Avcı, "Hilafet" mad., *DİA*, XVII, 539.
112. Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid,* s. 326-327.
113. el-Bakara 2/30.

devlet başkanı olmadan yerine getirilmesi mümkün olmayan mühim işleri gerçekleştirecektir. Bütün bunların yapılması vaciptir (farzdır), vacip olan bir şeyin yerine getirilebilmesi için zaruri olan şey (hilafet) de vaciptir.[114]

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, **"Mûsâ'dan sonra, Benî İsrail'den ileri gelen kimseleri görmedin mi? Kendilerine gelen peygamberlerden birine: «Bize bir hükümdar tayin et de** (onun kumandasında) **Allah yolunda savaşalım» demişlerdi…"**[115] âyetini dikkate alarak, gerek hücum gerekse müdafaa şeklinde olsun kâfirlerle savaşmanın, herhangi bir halife tayin etmeden mümkün olmayacağını ifade eder.[116] Onun bu görüşünü şu hadis de desteklemektedir: *"Devlet başkanı ancak bir kalkandır. Onun arkasında düşmana karşı harp edilir ve onunla (düşmanın ve fesat ehlinin şerrinden) korunulur. Eğer o, halkına, Allah'a karşı takva sahibi olmayı emreder ve adalet gösterirse bununla kendisine ecir verilir; bundan başka bir şey (İslâm'a zıt şeyler) emrederse bununla da günah ve vebal yüklenmiş olur."*[117]

Dihlevî'ye göre, Allah Rasûlü'nün hayatını güzelce araştıran kişi görür ki o her gazveye çıkışında Medine-i Münevvere'nin başına mutlaka bir sahabiyi emir tayin etmiş, yerine vekil bırakmış, hiçbir zaman müslümanların işlerini ihmal etmemiş, onları başıboş bırakmamıştır. Onun âdeti bu olduğu halde vefatı yaklaşınca müslümanların işlerini ihmal ettiği nasıl tasavvur edilebilir? Allah Rasûlü'nün ümmetine olan şefkat ve merhameti düşünüldüğünde, onları dağınık vaziyette, bir anarşi ortamına bırakmayacağı anlaşılır.[118] Bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.v), hayattayken halifelerini öne çıkarmış ve ashabına onlara itaat etmelerini emretmiştir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942), halifeliğin gerekliliği hususunda şu mütalaada bulunur: "Müslümanın Allah ile arasındaki vasıtası hocaları değil, hükümetidir… Müslüman hem menfaat-i dünyeviye ve hem menfaat-i uhreviyesinin devlet ve hükümeti ile kaim bulunduğunu, devle-

114. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 221.
115. el-Bakara 2/246.
116. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 406.
117. Müslim, İmâret, 43.
118. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 403-404.

tini zayi ederse azab-ı uhrevîye kesb-i istihkak etmiş olacağını bildiğinden devleti uğrunda feda-yı can etmeyi en büyük fazilet ve sevap addeder. Yapamazsa devletinin vaziyet-i diniyesi derecesinde vicdanen muazzep olur. Hükûmetinden ayrılan İslâm, bir hükûmet daha yapmaya, yapamazsa aramaya gider."[119]

İslâm'da bilhassa dört halife dönemine çok ihtimam gösterilmiştir. Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, hilafetin ve Râşid Halifeler'in hilafetinin ispatını, dinin en mühim esaslarından biri olarak görür ve bu esasa dört elle sarılmayan kimselerin, İslâm'ın hemen her mevzudaki meseleleri karşısında şüphe duyacaklarını ifade eder. Zira bu esas, dinin korunmasını ve daha sonraki nesillere ulaştırılmasını garanti eden bir kurum vasfı arz etmektedir. İslâm'ın varlık ve bekası Hulefâ-i Râşidîn'in elinde gerçekleşmiş, dünyanın dört bir tarafına bunlar sâyesinde yayılmıştır. Bu sebeple onlar hakkında şüphe uyandırmak, Kur'ân'ın korunması, hadislerin nakledilmesi gibi konular da dâhil olmak üzere, dinin özüne yönelik şüphe tohumları atmakla aynı mânaya gelir.[120]

a) Yönetim Usulü

Yönetim usulü hakkında Kur'ân'da ve hadislerde hakka ve adalete bağlı olma, meşveretle iş görme, zulmü önleme, İslâm'ın emir ve kurallarına uygun davranma ve onları uygulamada birlik ve bütünlükten ayrılmama gibi kamu yönetimini de ilgilendiren umumi esaslardan bahsedilir, ancak devlet başkanlığı, devlet başkanında bulunması gereken şartlar, bu kişinin vazife ve mesuliyetleri gibi konularda ayrıntılı hükümler yer almaz. Rasûl-i Ekrem'in tatbikatında devlet ve kamu yönetimiyle ilgili birçok örnek vardır. Onun vefatından sonra ilk dört halifenin iş başına geliş usulleri ve yönetim tarzları, bunu takip eden Emevî ve Abbasî iktidarları müslüman âlimler için önemli bir bilgi birikimi ve gözlem konusu olmuş, hilafetle ilgili görüşler de bu bağlamda dile getirilmiştir.[121]

119. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Meşrûtiyetten Cumhuriyete MAKALELER,* haz. A. Cüneyd Köksal - Murat Kaya, İstanbul: Klasik, 2013, s. 208-209.
120. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 79…
121. Avcı, "Hilafet" mad., *DİA*, XVII, 539.

İslâm, müslümanların nasıl bir siyasî organizasyon içinde kimler tarafından yönetileceği konusundan ziyade ehil olanın iş başına gelmesi, onun da hak ve adaleti hâkim kılması, ferdî ve uhrevî sorumluluk taşıması, Allah'ın huzurunda hesap vereceğinin şuurunda olması, kötülük, haksızlık ve zulmü önlemesi, katı ve baskıcı olmayıp insanlarla istişare ederek iş görmesi gibi temel esaslar üzerinde durmuştur.[122]

b) Halifede Aranan Şartlar

Klasik dönem İslâm amme hukuk doktrininde halifede bulunması gerektiği düşünülen şartlar, bilhassa halifenin o toplumda en bilgili, faziletli, itibarlı ve liyakatli kimse olması gereği ve bunu sağlayacak tedbirler üzerinde ayrıntılı biçimde durulur.[123] Mâverdî, imamet için 7 şart sayar: 1) Bütün yönleriyle adalet, 2) Yeni çıkan meselelerde ictihâd yapabilecek kadar ilim, 3) Kulak, göz ve dil gibi duyu organlarının sağlam olması, 4) Diğer uzuvların sağlam olması, 5) Halkı idare edecek ve işlerini görecek sağlam bir görüşe sahip olmak, 6) Vatanı koruyacak ve düşmanla cihad edebilecek bir ceseret ve kahramanlığa sahip olmak, 7) Nesep yani halifenin Kureyş'ten olması.[124]

Dihlevî, halifede bulunması gerekli şartları zikrederken bunların başında, Müslümanların başına geçecek kimsenin ancak müslüman biri olması gerektiğini söyler ve bu konuda, **"Allah Teâlâ kâfirler için mü'minler aleyhine asla bir yol vermeyecektir"**[125] âyetini delil getirir.[126] Müslümanların idarî ve kritik işlerinin kâfirlere bırakılmasını asla caiz görmez. Daha sonra da halifenin âkil bâliğ, erkek, hür, konuşan, işiten, gören, şecaat ehli, âdil ve müçtehit olması şartlarını sıralar.[127]

Bu alanda en çok tartışılan konulardan biri halifenin Kureyşîliği meselesi olmuştur. İslâm âlimleri umumiyetle halifenin Kureyş'ten olması

122. Avcı, "Hilafet" mad., *DİA*, XVII, 540.
123. Avcı, "Hilafet" mad., *DİA*, XVII, 540.
124. Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniye,* s. 5.
125. en-Nisâ 4/141.
126. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 89.
127. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 89-94

gerektiği görüşünü kabul etmişlerdir.[128] Gerekçe olarak da şunları söylemişlerdir: Çünkü Kureyş, Allah Rasûlü'nün kabilesidir. Bu sebeple, Allah (c.c) katında değerli ve ikramlara mazhar olmuş bir kabiledir.[129] Kur'ân-ı Kerim'deki Kureyş sûresi buna delildir. Rasûlullah da Kureyş'in faziletine dair şöyle buyurmuştur: *"Kureyş, ensar, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca' ve Ğıfâr kabileleri benim hâlis dostlarım ve yardımcılarımdır. Onların Allah'tan ve Rasûlullah'tan başka velileri (dostları, himaye edenleri) yoktur."*[130] *"Allah Teâlâ İbrahimoğulları'ndan İsmail'i seçti. İsmailoğulları'ndan Kinâneoğulları'nı seçti. Kinâneoğulları'ndan Kureyş'i seçti. Kureyş'ten Hâşimoğulları'nı seçti. Hâşimoğulları'ndan Abdülmuttaliboğulları'nı seçti. Abdülmuttaliboğulları'ndan da beni seçti."*[131]

Halifenin Kureyş'ten olmasının sebep ve şartlarını ifade eden hadisler de vardır: *"Şüphesiz bu iş (hilafet), dini ayakta tuttukları (ve âdil davrandıkları) müddetçe Kureyş'te olacaktır. Kim bu hususta onlara düşmanlık ederse, Allah onu yüzüstü yere serip rezil eder."*[132] *"Kureyşli biri, Kureyş'ten olmayan bir adamın kuvvetinin iki misline sahiptir."* Zührî'ye (v. 124/742), bu son hadisle ne kastedildiği sorulunca: "Zekâ, asalet ve görüş isabeti" diye cevap vermiştir.[133] Yani onların görüşleri daha az hata eder, bu sebeple de İmâmet-i Kübrâ onlara tahsis edilmiştir.

---

128. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 251-252. M. S. Hatipoğlu bu görüşe karşı çıkmaktadır (Bkz. "İslamda İlk Siyâsî Kavmiyetçilik HİLÂFETİN KUREYŞLİLİĞİ", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 1978, XXIII, 162-209). Ancak delilleri çok güçlü görünmüyor. Bütün sahih hadislerin Buhârî'de bulunan rivayetlerden ibaret olmadığını kendisi daha iyi bilir. Buhârî'nin rivayetinde Hz. Ebû Bekir'in hilafetin Kureyş'e ait olduğunu ifade eden hadisi okuduğu zikredilmiyor diye bunu kabul eden bütün âlimleri isabetsizlikle suçlamak ne kadar ilmîdir?! Ayrıca bütün Ehl-i Sünnet âlimlerinin hata ettiğini söylemek ilmî açıdan büyük bir cesareti gerektirmektedir. İstismarcı insanların hadis uydurmaları ve yanlış tatbikatı, sahih bir hadisi reddetmeyi gerektirmemeli diye düşünüyoruz.
129. Bkz. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 12.
130. Buhârî, Menâkıb, 2.
131. Müslim, Fedâil, 1; Tirmizî, Menâkıb, 1.
132. Buhârî, Menâkıb, 2.
133. Ahmed, IV, 81, 83. Şuayb Arnaût, Buhârî'nin şartları üzere "sahih" olduğunu söylemiştir. Hadisin geniş tahlili için bkz. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr* (I-XVI), thk. Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, 1415, VIII, 153.

Bu konuda Dihlevî şöyle der: Hilafet için aranan şartlar arasında -kuvvetli ve mürüvvet sahibi olmanın yanında- bir de Nebiyy-i Ekrem'in neslinden olmak vardır ki insanlar onu hafife almasınlar. Nitekim Allah Teâlâ, Benî İsrâil'e peygamber gönderirken hep Hz. Musa'nın veya diğer bir peygamberin neslinden olan kişileri vazifelendirmiştir. Bu, Rasûlullah'ın de tatbik ettiği bir sünnettir. Zira o; *"İmamlar Kureyş'tendir"* buyurmuştur.[134] Böylece Cenâb-ı Hakk'ın Benî İsrâil'de icra ettiği Sünnetullah'a muvafık düşmek istemiştir.[135]

Yine Dihlevî, hilafette "Nebî (s.a.v) ile büyük dedede soy birliğinin şart olduğunu söyler. Zira insanlar, kabilesi Allah Rasûlü'ne nispet edilen halifeyi küçümsemezler.[136]

Hz. Ali (v. 40/661) ve İbn Abbas (v. 68/687-88) şöyle demişlerdir: Rasûlullah (s.a.v) (İslâm'ı tebliğ ettiği ilk günlerde) Mekke'de kendisini kabilelere arz eder ve onlara zafer va'd ederdi. Onlar: "Senden sonra idare kime kalacak?" dediklerinde sükût buyurur, cevap vermezdi. Zira bu hususta kendisine bir şey emredilmemişti. **"Muhakkak ki o, hem senin için, hem kavmin için bir şereftir…"**[137] âyet-i kerimesi nâzil olduktan sonra böyle bir şey sorulunca: *"Kureyş'e!"* demeye başladı. İnsanlar da onu kabul etmediler. Nihayet ensar, idare Kureyş'e ait olmak üzere Efendimiz'in davetini kabul etti.[138]

Kâbe sebebiyle Mekke'nin ibadet ve dolayısıyla ticaret merkezi olması, önceden beri bütün insanların Kureyş'e hürmet duymasını sağlıyordu. Bu sebeple ticarî panayırlarda Kureyş tüccarlarının ciddi bir hâkimiyeti ve tesi-

134. Ahmed, III, 129.
135. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 173, 358.
136. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 173.
137. ez-Zuhruf 43/44.
138. İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (v. 365/976), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl* (I-IX), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz - Abdülfettah Ebû Sünne, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, IV, 508; Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin (v. 911/1505), *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (I-VIII), Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts., VII, 380. Râvîlerinden Seyf b. Ömer zayıftır, rivayetlerinin bir kısmı meşhurdur ancak çoğunluğu "münker"dir, mütâbaat edilmez.

ri vardı. Diğer Arap tüccarlar ticaretlerini yürütebilmek için Kureyş lehçesini öğreniyor ve konuşmalarında bu lehçeyi kullanmaya dikkat ediyorlardı. Bununla birlikte Kureyş örfünü de öğrenip tatbik ediyor ve gittikleri yerlere bunu taşıyorlardı. Bu da Kureyş'in o günkü dünyada ağırlığını artırıyordu. Arap yarımadasındaki başına buyruk yaşamaya alışmış bedevi kabileler bir araya toplanmak istendiğinde ancak Kureyş'e itaat edebilirlerdi. Bu sebeple halifenin Kureyş'ten olması İslâm'ın birliği ve devamı için mühim bir esas idi. Nebiyy-i Ekrem de insanların Kureyş'e tâbi olduklarını ifade ederek: *"Bu (idarecilik) hususunda insanlar Kureyş'e tabidir, müslümanları Müslümanlarına, kâfirleri de kâfirlerine"*[139] buyurmuştur.

Nitekim Temim kabilesinden Mâlik bin Nüveyre, Allah Rasûlü'nün vefatını işitince zekât olarak topladığı develeri sahiplerine iâde etmiş, kabilesine kendilerinden zekât istememesi halinde Rasûlullah'ın yerine geçecek Kureyşli'nin yanında yer alabileceklerini, bu malların kendi hakları olduğunu söylemişti.[140] Burada Mâlik'in açıkça "Kureyşli" şartını koşması, ona itaatinin bile şartlı olacağını söylemesi, o günkü Arapları başka hiçbir kabilenin bir araya getiremeyeceğini göstermesi açısından câlib-i dikkattir.

Ancak idarenin Kureyş'te olmasını Allah Rasûlü (s.a.v) *"dini ayakta tuttukları müddetçe"*[141] *"hükmedebildikleri, âdil oldukları, kendilerine güvenilerek emanet verildiğinde ona ihanet etmeyip hakkıyla eda ettikleri ve kendilerinden merhamet istendiğinde merhamet ettikleri müddetçe"*[142] ifadeleriyle kayıtlamıştır. Allah'ın dinini ayakta tutma konusunda kusur gösterir, ilâhî hudutları aşmaya başlar, adaletle hükmedemez, emanete ihanet eder ve zayıflara zulmederlerse hilafete hakları ortadan kalkar, onlara itaat etmek gerekmez, idare hususunda kendileriyle çekişmek caiz olur. Hatta bu şartları yerine getirmeyen Kureyşliler tehdit bile edilmişlerdir.[143]

---

139. Buhârî, Menâkıb, 1.
140. Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri,* s. 133.
141. Buhârî, Menâkıb, 2.
142. Ahmed, II, 270 (Şuayb Arnaût, Şeyhayn'ın şartları üzere "sahih" olduğunu söylemiştir). Krş. Ahmed, III, 129, 183, IV, 396; Hâkim, IV, 546 (Zehebî "sahih" olduğunu söylemiştir).
143. Ahmed, III, 183. Şuayb Arnaût "zayıf" olduğunu söylemiştir.

Hz. Ebû Bekir Sakîfe'deki konuşmasında: "Bu (idare) işi, Allah'a itaat ettikleri ve O'nun emri üzere müstakim olarak devam ettikleri müddetçe Kureyş'tedir. Bu size ulaşmıştır veya onu Rasûlullah'tan işitmişsinizdir. **«… Birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir»**[144]. Biz emiriz, siz vezirsiniz, dinde kardeşlerimiz ve o hususta ensarımız (yardımcılarımız) sınız" demişti. Ondan sonra konuşan Hz. Ömer de: "Allah adına size yemin veriyorum ey ensar topluluğu! Rasûlullah'ı işitmediniz mi veya sizden kim onu şöyle buyururken işitti: *«İdareciler, Allah'a itaat ettikleri ve O'nun emri üzere müstakim olarak devam ettikleri müddetçe Kureyş'tendir»*?" diye sordu. Ensardan bazıları: "Evet, işittik, şimdi hatırladık" dediler. Bunun üzerine Ömer (r.a): "Biz de bu işi ancak bundan dolayı istiyoruz. Sakın heva ve heveslerinizin peşine düşmeyin, haktan başka ancak dalâlet vardır, nasıl da döndürülüyorsunuz?" dedi.[145]

Kalʿâcî, Hz. Ebû Bekir'in bu sözünden, hilafetin mutlaka Kureyş'te olması gerekmediğini çıkarır. Bilâkis Kureyş, Allah'ın emrini insanlar arasında ikame etmeye kâdir olduğu müddetçe hilafette önceliğe sahiptir. Bunu gerçekleştirmekten âciz kalırsa veya Allah'ın emrini insanlar arasında ikame etmeye onlardan daha kâdir biri çıkarsa hilafet Kureyş'ten ona geçer.[146]

144. el-Enfâl 8/46.
145. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 246/16537. Krş. Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd es-Sehmî el-Eslemî bi'l-velâ el-Medenî, Ebû Abdillah (v. 207/822), *er-Ridde mea nebzetin min fütûhı'l-Irâk ve zikri'l-Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî,* thk. Yahya el-Cebûrî, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1410/1990, s. 41; Ahmed, I, 5 (Şuayb Arnaût "sahih li-ğayrihî" ve "mürsel" olduğunu söylemiştir); Heysemî, V, 191 ("mürsel"); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XIII, 116; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 175; Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (v. 923/1517), *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (I-X), Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1323, X, 217. Hilafetin Kureyş'ten olacağını bildiren hadisin Sakîfe'de dile getirilip getirilmediği ile ilgili rivayetlerin tahlili için bkz. Bakkal, Ali, "Ebû Bekir'in Halîfe Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadîsinin Rolü Üzerine", *İstem,* yıl: 3, sayı: 6, 2005, s. 87-104.
146. Kalʿacî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk,* Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1403/1983, s. 48.

İmam Mâtürîdî (v. 333/944), İslâm siyaset teorisinde geniş yankı bulan ve günümüze kadar da canlılığını muhafaza eden bu meseleyi etraflıca tahlile tabi tutarak hilafetin Kureyşîliğinin dinî bir gereklilik olmayıp İslâm'ın ilk dönemlerindeki sosyo-kültürel ve politik şartlar açısından bir mecburiyet olduğunu iddia etmiştir. Böylece meseleye yeni bir bakış açısı getirmiş, bu meselenin genellikle Sünnî çevrelerce savunulduğu gibi salt bir dinî hüküm değil, zaman ve zemine göre değişebilecek siyasî bir mesele olduğunu izaha gayret etmiş, Abbâsî hilafetinin merkezî gücünün zayıfladığı bir dönemde, Arap olmayan milletlerin hilafet iddialarının meşruiyetine dinî ve hukûkî bir zemin hazırlamıştır.[147]

Halifenin Kureyş'ten olması şartında ihtilaf edildiğini söyleyen İbn Haldun, hükümranlığın kaynağını ve kuruluşunu asabiyet kavramından hareketle izaha çalışır ve Kureyş'in güçlü asabiyeti dolayısıyla ümmetin bütünlüğünü sağlamaya ve hukuku işletmeye yeterliliği sebebiyle hilafete ehil gösterildiğini ifade eder. Ancak ona göre artık hilafet işi sönmüş ve Arapların asabiyeti yok olmuş ve bu sebeple o dönemden itibaren hilafet her bölgede baskın asabiyete sahip olanlara has hâle gelmiştir ve asıl olan hukuk kurallarını uygulayacak bir devlet gücünün bulunmasıdır.[148]

Demek ki hilafetin Kureyş'ten olması şartı, o zamanki şartlar gereği insanların ancak onlara itaat etmesi ve hâkimiyeti ancak onların sağlayabilecek olması sebebiyledir. Asıl üzerinde durulan mesele dinin ayakta tutulması ve Müslümanların adaletle idare edilmesidir. Bunu sağlayan kişinin halife olarak kabul edilebileceği anlaşılmaktadır.

c) Halifenin Tayini

Klasik dönemde kaleme alınan İslâmî kaynaklarda halifenin şûra veya ehlü'l-hal ve'l-akd denilen (ümmetin bilgili, seçkin ve toplumda

147. Özen, Şükrü, "Mâtürîdî ve Siyâset: Hilâfetin Kureyşîliği Mes'elesi", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 22-24 Mayıs 2009 İstanbul), İstanbul: İfav Yayınları, 2012, s. 524-548.
148. İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (v. 808/1406), *Mukaddime* (I-III), trc. Pîrîzâde Mehmed Sâhib, haz. Yavuz Yıldırım ve diğerleri, İstanbul: Klasik, 2008, I, 380-388.

hürmet gören temsilcilerinden oluşan) kurulun seçimiyle veya bir nevi genel seçim demek olan halkın bey'atıyla iş başına gelmesinin önemi vurgulanır.

İbn Kesîr, devlet başkanının nasıl tayin edileceği hususundaki ihtilafları dile getirerek Hulefâ-i Râşidîn üzerinden bunları şöyle örneklendirir: "Ehl-i Sünnet âlimlerinden bir grubun Ebû Bekir hakkında dedikleri gibi devlet başkanlığı ancak nas ile tayin edilir. Veya yine Ehl-i Sünnet'ten diğer bir grubun dediği gibi devlet başkanına yapılan ima ile seçilir. Veya Hz. Ebû Bekir'in Ömer'i tayini gibi mevcut halifenin kendisinden sonra birini tayin etmesiyle olur. Veya Hz. Ömer'in yaptığı gibi mevcut halife tercihi salih insanlardan oluşan bir şûrâ heyetine bırakır. Veya Ehl-i hall ve'l-akd'in, birine bey'at etmek üzere icma etmesi veya içlerinden birinin bey'at etmesiyle olur. Cumhura göre buna itibar edilir. İmamu'l-Harameyn bununla ilgili icma olduğunu söyler. En iyisini Allah bilir. Veya bir kişinin insanları zorla itaat altına almasıyla olur. Ayrılık ve ihtilafa yol açmamak için ona itaat edilir. Şâfiî bu şekilde ifade etmiştir."[149]

Mevcut halifenin kendi yerine geçecek kişiyi belirlemesinin aday gösterme mi yoksa tayin mi olduğu hususu fakihler arasında tartışılmıştır. İslâm hukukçuları umumiyetle, her durumda halktan veya Ehl-i hall ve'l-akdden bey'at alınması gereği üzerinde durarak halifenin, yetkisini veraset ve saltanat usulünden değil ümmetten aldığı fikrini vurgulamaya çalışmışlardır.[150]

Günümüz araştırmacılarından bu fikri savunan Ekrem Ziyâ Ömerî şöyle der: "İnsanların halifeye bey'at etmesi gösteriyor ki, sultanın (hüküm ve idarenin) kaynağı ümmettir. Sulta teokratik değildir, insanlardan hiçbirine Allah tarafından verilmiş bir salâhiyet de değildir. Bilâkis o, müslümanlarla idarecileri arasında bir akit, bir anlaşmadır. İdareci Allah'ın dinini korur, hükümlerini icra eder, halkın maslahatlarını gerçekleştirir. Buna mukabil müslümanlar da zorlukta ve kolaylıkta, hoşlandıkları ve hoşlanmadıkları durumlarda her hâlükârda ona itaat ederler. İslâm'da rahiplik yoktur,

149. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 221. Tafsilat için bkz. Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniye,* s. 6-21.
150. Avcı, "Hilafet" mad., *DİA*, XVII, 540.

idarenin bazı insanlara Allah tarafından kutsal bir vazife olarak verildiği inancı da yoktur. Bilâkis ümmet ve idareci olmak üzere iki tarafın da hür bir şekilde katıldığı bir bey'at vardır. Bütün mânâ derinliğiyle ve mesuliyetleriyle… Bu derinlik ve mesuliyetler ise şu âyet-i kerimenin mânâsından kaynaklanmaktadır: **"Muhakkak ki sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmektedirler…"**[151]

Hz. Ebû Bekir'in halife seçildikten sonra okuduğu hutbeye bakıldığında, bunun idareci ile halkın arasındaki alâkayı en güzel şekilde ortaya koyduğunu görürüz. Buna göre halifenin o makama gelişi ümmetin iradesiyle ve açık bir akitleşmeyle gerçekleşmiştir: Hükümdarın şeriata sarılmasına mukabil halk da ona itaat edecektir. Ümmet, idareciyi kontrol edecek, hayırda ona yardımcı olup eğrildiğinde siyasetini düzeltecektir. Hükümdar adaleti tesis edeceğini, cihada devam edeceğini ve toplumu ahlâkî bozukluklardan temizleyeceğini beyan etmiştir.[152]

Ömerî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i yerine tavsiye etmesi, ümmetin iyiliğini ve Ehl-i hall ve'l-akd'e yol göstermek için sadece bir aday teklifinden ibarettir. Bununla hilafet tahakkuk etmez. Eğer ümmet-i Muhammed bu teklife muvafakat eder ve gösterilen adaya bey'at ederse işte o zaman hilafet mün'akit olur. Müslümanlar Medine-i Münevvere'de Hz. Ömer'e bey'at edip diğer şehirlerden de onun için bey'at alınınca Hz. Ömer halife seçilmiş oldu.[153]

d) Halifenin Hak ve Vazifeleri

Halife seçilen kişinin bir takım hak ve vazifeleri vardır. Hakları hususunda en fazla raiyyenin idareciyi dinleyip itaat etmesi gerektiği üzerinde durulur. İslâm âlimleri bir kısım hataları sebebiyle hemen idareciye başkaldırmak gerekmediğini vurgulamışlardır. **Ömer Nesefî** ehl-i sünnet âlimlerinin bu konudaki görüşlerini şöyle hulâsa eder: "İmamda (idareci-

151. el-Feth 48/10; Ekrem Ziyâ Ömerî, *es-Sîratü'n-nebeviyyetü's-sahîha,* Medîne-i Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1415, II, 673.
152. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 53.
153. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 56.

de) masum olma şartı aranmaz. İmamın, zamanın en üstünü olması şart değildir. Allah Teâlâ'ya itaat halinin hâricine çıktı, fasık ve zalim oldu, diye imam azledilmez. Salih olsun facir olsun herkesin peşinde namaz kılmak caizdir."[154] Nitekim Hulefâ-yı Râşidîn'den sonra gelen idarecilerden fısk ve günah zuhur etmiş, cevr ve cefa yayılmış ama bu, devlet başkanını azletmeyi gerektirecek bir sebep olarak görülmemiştir. Zira diğerinin zararı daha büyük olacaktır.[155]

Müslümanların en mühim vazifelerinden birinin, devlet başkanına itaat ve yardım etmek olduğunu Rasûlullah (s.a.v) şöyle ifade buyurmuştur: *"Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Kim benim tayin ettiğim idareciye itaat ederse, bana itaat etmiş olur. Kim benim tayin ettiğim idareciye isyan ederse bana isyan etmiş olur. İdareci, kalkan gibidir, onun ardında düşmana karşı savaşılır. Eğer o Allah'a karşı takva sahibi olmayı emreder ve adaletle idare ederse bu sebeple ecre nail olur. Böyle yapmazsa büyük bir vebal yüklenmiş olur."*[156]

"(Sultan tarafından) üzerinize henüz âzat edilmedik ve başı kara üzüm dânesi gibi küçük ve siyah bir habeşî köle bile idareci tayin edilse, onu dinleyip itaat ediniz!"[157]

"Kim idarecisinde hoşlanmadığı bir şey görürse ona sabretsin! Zira her kim ki sultanın (himayesinde bulunan cemaatten ve İslâm birliğinden) bir karış miktarı harice çıkarak (idareciye muhalefet ve isyan halinde vefat ederse) o kimse cahiliye ölümü üzere vefat eder."[158]

"Kim (devlet başkanına) itaatten el çekerse Kıyamet günü Allah'ın huzuruna, makbul bir mazereti olmadığı halde çıkar. Her kim de boynunda bir bey'at olmadığı (müslüman idareciye tâbi olmadığı) halde ölürse, cahiliyet ölümü gibi (bir ölümle) ölür."[159]

154. Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid,* s. 331-336.
155. Bkz. Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid,* s. 333.
156. Buhârî, Cihâd, 109.
157. Buhârî, Ahkâm, 4.
158. Buhârî, Fiten, 2.
159. Müslim, İmâret, 58.

Seleme b. Yezîd, Rasûl-i Ekrem'e: "Yâ Rasûlallah! Başımıza, bizden haklarını tam olarak isteyen ancak haklarımızı bize vermeyen idareciler gelirse ne yapalım?" diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.v) ondan yüz çevirdi. Bu hâl üç defa tekrar edince Eş'as bin Kays onu tutup çekti. Nihayetinde Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: *"Siz söz dinleyin ve itaat edin! Onların yapmaları gereken vazifeler vardır (yerine getirirlerse ecir alırlar, getirmezlerse mesul olurlar), sizin de onlara karşı vazifeleriniz vardır (yaparsanız ecir alırsınız, yapmazsanız mesul olursunuz)."*[160]

Müslüman idarecinin aleyhine çalışmanın ise insanın sırtına çok büyük bir vebal yükleyeceği ifade edilmiştir. Ebû Zer (v. 32/653), (Halife ile tartışıp) Rebeze köyüne inzivaya çekildiği vakit, Irak ehlinden bir kafile ile karşılaşmıştı. Iraklılar: "Ey Ebû Zer! Sana yapılanları işittik. İsyan bayrağını aç, sana yardım için istediğin kadar adam gelir!" dediler. Ebû Zer (r.a): "Yavaş olun ey ehl-i İslâm! Ben Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: *«Benden sonra saltanat olacaktır. Siz, müslümanların sultanına değer verip onu aziz tutunuz, şerefini artırınız! Zira her kim müslümanların sultanının gözden düşüp alçalması ve zelil olması için gayret ederse, İslâm'ı yaralamış ve İslâm aleyhinde fena bir gedik açmış olur ve o gediği kapatıp eski haline getirmedikçe onun tevbesi makbul olmaz»."*[161]

Ebû Zerr, halife Hz. Osman'ın Minâ'da namazları dört rekât kıldırdığını duyunca buna çok kızmış ve ağır sözler söylemiş, sonra da kalkıp namazı dört rekât kılmıştı. Kendisine; "Biraz önce Emîru'l-Mü'minîn'i ayıpladın, şimdi de onun yaptığını yapıyorsun?" diye bunun sebebini sordular. Bunun üzerine şu cevabı verdi; "İhtilaf çıkarmak böyle yapmaktan daha kötüdür. Bir gün Rasûlullah (s.a.v) bize hitap ederek şöyle buyurmuştu: *«Şu bir gerçek ki benden sonra saltanat olacaktır. Sakın müslümanların sultanının*

160. Müslim, İmâre, 49.
161. İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (v. 287), *es-Sünne* (I-II), thk. Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400, II, 513 (Elbânî "sahih" olduğunu söylemiştir); Süyûtî, *Câmiu'l-ehâdîs,* no: 9048. Bkz. Ahmed, V, 165; Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa Husrevcirdî Horasânî, Ebû Bekir (v. 458/1066), *Şuabu'l-iman* (I-XIV), thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003, IX, 479/6989.

gözden düşüp zelil olması ve kuvvet kaybetmesi için çalışmayınız! Zira her kim müslümanların sultanının gözden düşüp alçalması ve zelil olması için gayret ederse, kendi boynundan İslâm bağını koparıp atmış olur. İslâm'da açmış olduğu bu yarayı kapatmadıkça o kimsenin tevbesi kabul olmaz. Ancak açtığı gediği kapatır -ki bunu yapması neredeyse imkânsız gibidir-, bir daha böyle bir şeye teşebbüs etmez ve sonra dönüp sultanı yücelten, onun izzeti için gayret eden kişilerden olursa o zaman tevbesi kabul edilir!»."[162]

Halifenin bu haklarının yanında bir takım vazifeleri de vardır. Bunları Mâverdî şöyle sıralar: 1) Dini aslı üzere muhafaza etmek, 2) Anlaşmazlık olduğunda dinin hükümlerini uygulayarak meseleleri halletmek, 3) Vatanı muhafaza etmek, 4) Hadleri tatbik ederek Allah'ın ve kullarının haklarını korumak, 5) Düşmanlara karşı sınırları tahkim etmek, 6) Davet ettikten sonra İslâm'a karşı inatlaşan (ve sulhü kabul etmeyenlerle) cihad etmek, 7) Ganimet ve zekâtların usulünce toplanıp yerlerine dağıtılması, 8) Beytülmal'den halka verilmesi gereken miktarları belirlemek ve onları zamanında yerine ulaştırmak, 9) Memuriyetlere emin ve dürüst insanlar getirmek, 10) Devletin işlerini ve halkın ahvalini bizzat gözetip kontrol etmek, zevk ü safâya veya ibadete dalarak bu işi başkasına havale etmemek. Zira emin kimse ihanet edebilir, dürüst olan da aldatmaya başlayabilir.[163]

Bu konudaki naslardan, yöneticinin, Allah'ın dinini koruyup, hükümlerini icra etmek, gerekirse bunun için cihad etmek ve halkın maslahatlarını gerçekleştirmek için gayret etmesi, buna mukabil müslümanların da zorlukta ve kolaylıkta, hoşlandıkları ve hoşlanmadıkları durumlarda her hâlükârda ona itaat etmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

2. Hz. Ebû Bekir'in Hilafetine İşaret Eden Naslar ve Olaylar

İslâmî kaynaklarda bazı âyetlerin, hadislerin ve olayların Hz. Ebû Bekir'in hilafetine işaret ettiği söylenmiş ve bu genel kabul görmüştür.

162. Ahmed, V, 165; Beyhakî, *Şuab*, IX, 479/6989. Şuayb Arnaût, Ebû Zer'den nakleden ravinin müphemliği sebebiyle hadisin "zayıf" olduğunu söylemiştir.
163. Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniye,* s. 22-23.

Şimdi bu nasların ve olayların ihtiva ettiği işaretlerin kuvvet derecesine bakalım:

a) Hilafetine İşaret Eden Âyetler

Müfessirler bazı âyetlerin tefsirinde o âyetlerin Hz. Ebû Bekir'in hilafetine işaret ettiğini söylemişlerdir. Bunlardan tespit edebildiklerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:

- Tâbiînin müfessirlerinden İkrime (v. 105/723), **"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Rasûl'e ve sizden olan ülülemre (idarecilere) de itaat edin!"**[164] âyetinde kastedilenlerin Hz. Ebû Bekir ve Ömer olduğunu söylemiştir.[165] Aynı görüşü paylaşan Beğavî, ardından Huzeyfe b. Yeman'ın (v. 36/656) bir sonraki bölümde zikredeceğimiz rivayetine yer verir.

- Tâbiînin âlimlerinden Hasan Basrî (v. 110/728) ve Dahhâk (v. 105/723), **"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, onun yerine öyle bir kavim getirecek ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler"**[166] âyetinin Ebû Bekir ve ashabına işaret ettiğini yeminle tekid ederek söylemişlerdir.[167] Aynı şekilde tâbiînin müfessirlerinden Katâde de (v. 117/735), ridde hâdiselerinden bahsettikten sonra "Biz bu âyetin Ebû Bekir ve ashabı hakkında nâzil olduğunu konuşurduk" demiştir.[168] Tarihî veriler ışığında baktığımızda âyette bahsedilen güzel sıfatlar, en fazla Ebû Bekir ve arkadaşlarına uygun düştüğü için bu âyet, Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin sıhhatine ve Allah'ın rızasına uygun olduğuna bir delil teşkil etmektedir.

- Bu konuda istidlal edilen âyetlerden biri de şudur: **"Allah, sizlerden iman edip salih amellerde bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip ko-**

---

164. en-Nisâ 4/59.
165. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 501-502; Beğavî, II, 241; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* I, 424.
166. el-Mâide 5/54.
167. İbn Asâkir, XXX, 310; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 148; Kettânî, I, 79.
168. İbn Asâkir, XXX, 319; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 148.

ruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara emniyet vereceğini va'd etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır."[169]

Dahhâk şöyle der: "Bu âyet Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin hilafetlerini tazammun etmektedir. Çünkü onlar ehl-i imandır ve amel-i salihler işlemişlerdir. Zira Rasûlullah (s.a.v); *«Benden sonra nübüvvete lâyık gerçek ve kâmil hilafet, otuz senedir, sonra mülk (saltanat) olur»*[170] buyurmuştur."[171]

İbn Kuteybe'ye göre bu âyette kastedilenler Rasûlullah'ın ashabıdır. Çünkü onlar İslâm'ın ilk yıllarında, hicretten evvel korku içinde ve zayıf idiler. Bundan sonra Allah Teâlâ'nın kendilerine va'd ettiği yardım, galibiyet ve izzet gibi şeylerin hepsini de görüp yaşadılar. Âyetteki **"onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını"** ifadesi "Nebiyy-i Ekrem'den sonraki hilafeti kastetmektedir. Bu âyetler Hz. Ebû Bekir'in hilafetine delildir.[172]

İbn Ebî Hâtim'in nakline göre Abdurrahman b. Abdilhamid (v. ?): "Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetlerini Allah'ın Kitâbı'nda görüyorum" dedikten sonra bu âyeti okumuştur.[173]

Beğavî, "Bu âyet Sıddîk'ın hilafetine ve Hulefâ-i Râşidîn'in imametine delalet etmektedir" dedikten sonra şu rivayete yer verir: Sefîne (r.a), talebesi Saîd b. Cümhân'a, "Nebiyy-i Ekrem'in; *«Benden sonra hilafet otuz senedir, ondan sonra mülk (saltanat) gelir»*[174] buyurduğunu işittim" dedik-

169. en-Nûr 24/55.
170. Ebû Dâvûd, Sünnet, 8/4646; Ahmed, V, 50, 220, 221; Hâkim, III, 75/4438.
171. *Tefsîru Dahhâk,* cem', dirâse ve thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâviyetî, Kâhire, Dâru's-Selâm, 1419/1999, II, 618.
172. İbn Asâkir, XXX, 295-296.
173. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İdris b. Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî (v. 327/938), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-XIII), thk. Es'ad Muhammed et-Tîb, Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419, VIII, 2628.
174. Ebû Dâvûd, Sünnet, 8/4646; Ahmed, V, 50, 220, 221; Hâkim, III, 75/4438.

ten sonra, "Say, Ebû Bekir'in hilafeti 2 sene, Ömer'in hilafeti 10, Osman 12 ve Ali 6" demiştir. Bundan sonra Beğavî, âyetin **"Artık bundan sonra kim küfrederse"** kısmına geçerek bunun küfür değil, nankörlük olduğunu söyler ve şunları ilave eder: Bunlar fasıklar, yani Allah'a isyan eden kimselerdir. Ehl-i tefsirin beyanına göre bu nimete ilk nankörlük edenler ve hakkını inkâr edenler Hz. Osman'ı şehit edenlerdir. Onu şehit ettiklerinde Allah (c.c) içinde bulundukları hali değiştirmiş, üzerlerine korku salmış, kardeş olduktan sonra birbirleriyle savaşır hale gelmişlerdir.[175]

İbn Kesîr, Rasûlullah (s.a.v) ve ashabının çektiği sıkıntılardan bahsettikten sonra nihayetinde emniyete erdiklerini, silahı bıraktıklarını, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman zamanlarında bu şekilde emin bir şekilde yaşadıklarını, fitne devirleri gelinceye kadar bu hal üzere olduklarını ifade eder. Peşinden, bazı selef âlimlerinin "Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in hilafetleri haktır" dedikten sonra bu âyet-i kerimeyi okuduklarını nakleder.[176]

Dihlevî'ye göre de bu âyet-i kerimedeki va'd, âyetin nâzil olduğu anda mevcut olan ashab-ı kirama aittir. Zira **"minküm"** ifadesinden bu anlaşılıyor. O halde bu âyet-i kerime Hulefâ-i Râşidîn devrine işaret ediyor. Din onların zamanında yayılıp yerleşecek, kuvvet ve ihtişam kazanacaktır.[177]

- Dihlevî, el-Hac 22/41 âyetini de aynı şekilde Hulefâ-i Râşidîn'in hilafetine delil olarak görmüştür.[178]

- Yine Dihlevî, ez-Zuhrûf 43/41-42'de bahsedilen va'dlerin Hz. Ebû Bekir ve Ömer zamanında gerçekleştiğine dikkat çekerek bu âyetlerin de onların halifeliğine delalet ettiğini söylemiştir.[179]

---

175. Beğavî, VI, 59.
176. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 79. Bkz. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 149; Kettânî, I, 80.
177. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 139-143.
178. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 179.
179. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 254-255. Dihlevî, bunların haricinde diğer halifelere de işaret eden daha pekçok âyet zikreder. Bkz. *İzâletü'l-hafâ,* II, 7-352.

- Genel olarak hilafete, bilhassa da halifenin Kureyş'ten olacağına işaret eden âyetler de vardır. Karâfî'nin nakline göre âlimler, **"Muhakkak ki o, hem senin için, hem kavmin için bir şereftir ve ileride ondan mesul olacaksınız"**[180] âyetinin hilafeti kastettiği görüşündedirler. Zira Rasûlullah (s.a.v) ilk zamanlar kabileleri dolaşıp kendisine yardım etmelerini istiyordu. Onlar da "Senden sonra idare bizim olursa kabul ederiz" diyorlardı. Allah Rasûlü (s.a.v) ise *"Ben bundan men edildim, çünkü bana şu âyet indirildi"* buyurarak bu âyeti okuyordu. Bu sebeple ensara idarecilikten herhangi bir pay verilmedi.[181] Hz. Ebû Bekir de Kureyş kabilesindendir.

- Hz. Ebû Bekir'in hilafetine işaret ettiği söylenen en kuvvetli âyetlerden biri de şudur: **"Bedevilerden** (seferden) **geri kalmış olanlara de ki: Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Onlarla, teslim oluncaya kadar savaşacaksınız. Eğer emre itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğratır."**[182]

Bu âyet-i kerime, müfessirlerin ekseriyeti tarafından Hz. Ebû Bekir'in bedevileri mürtedlerle savaşa davet etmesiyle tefsir edilmiştir. Sahabi Râfî b. Hadîc (r.a) şöyle der: "Bu âyet-i kerimeyi okuyor, ancak bahsedilenlerin kim olduğunu bilmiyorduk. Hz. Ebû Bekir Sıddîk, bedevi kabileleri, irtidat eden Benî Hanîfe kabilesiyle savaşa davet edince, bahsedilenlerin onlar olduğunu anladık."[183]

Bu âyet, Hz. Ömer'in Medine'nin civarındaki bedevileri yani Cüheyne ve Müzeyne kabilelerini Farslarla savaşmaya çağırmasıyla da tefsir edilmiştir. Bu kabileleri Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Mekke fethine çağırmıştı ancak katılmamışlardı.[184]

---

180. ez-Zuhrûf 43/44.
181. Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdirrahman el-Mâlikî (v. 684/1285), *el-Furûk (Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk)* (I-IV), Âlemü'l-Kütüb, yy., ts., II, 161.
182. el-Feth 48/16.
183. Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Neysabûrî eş-Şâfiî (v. 468/1076), *el-Vasît fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (I-IV), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve diğerleri, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415, IV, 138; Beğavî, VII, 303.
184. Vâhidî, *Vasît*, IV, 138; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 520.

Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), "Hz. Ebû Bekir'in hilafeti bu âyette tekit edilmiştir" der.[185] İbn Kuteybe bu âyette bahsedilen şiddetli kavmin Benî Hanîfe olduğunu, cihada çağıranın da Ebû Bekir Sıddîk olduğunu söyler. Bu âyeti, Hz. Ömer'in bedevileri Farslarla savaşa çağırması şeklinde anlayanların da olduğunu ifade ettikten sonra, buna göre âyet-i kerimenin Şeyhayn'ın[186] hilafetine delalet ettiğini söyler. Bu görüşüne gerekçe olarak da Allah Teâlâ'nın onlara itaate cenneti va'd etmesini ve muhalefette bulunanları elim bir azapla tehdit etmesini gösterir.[187] Bir iş yapıldığında ona cennetin va'd edilmesi, yapılmadığında ise cehennem tehdidinin olması, o işin önemini gösteren kıstasların başında gelir. Bu âyette bahsedilen önemli iş, bir devlet başkanının bedevileri kuvvetli bir kavimle cihada çağırmasıdır. Bunu yapanların da Hz. Ebû Bekir ve Ömer olduğu tarihen sabittir. O halde bu âyetten, Allah'ın ilk iki halifenin hilafetinde razı olduğu anlaşılmaktadır.

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (v. 324/935-36) şöyle demiştir: "İmam Ebü'l-Abbas b. Süreyc'in (v. 306) şöyle dediğini işittim: Sıddîk'ın hilafetine Kur'ân'da bu âyetle işaret edilmiştir. Çünkü ehl-i ilim icma etmiştir ki bu âyetin nüzulünden sonra bedevilerin çağrıldığı bir savaş olmamıştır. Bundan sonra onları ve bütün insanları ilk defa Ebû Bekir (r.a) ridde ehliyle ve zekât vermeyenlerle savaşmaya çağırmıştır. Bu durum Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin vücûbuna ve ona itaatin farz oluşuna delalet eder. Çünkü Allah (c.c) bundan yüz çevirenlere elim bir azap olduğunu haber vermiştir."[188]

Zemahşerî de bu âyetin Hz. Ebû Bekir'in hilafetine delil olduğunu söylemiştir. Çünkü bedevi araplar Rasûlullah'ın zamanında harbe çağrılmadılar. Ancak onun vefatından sonra çağrıldılar. Cenâb-ı Hakk'ın, **"Eğer Allah seni onlardan bir gurubun yanına döndürür de (Tebük seferin-**

185. Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, Ebü'l-Hasen (v. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân,* thk. Abdullah Mahmûd Şahhâte, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423, IV, 73.
186. İslâmî edebiyatta Hz. Ebû Bekir ile Ömer'e birlikte "Şeyhayn" denilmiştir.
187. Vâhidî, *Vasît*, IV, 138; İbn Asâkir, XXX, 295; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 148.
188. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 148; İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (v. 974/1567), *es-Savâiku'l-muhrika ala ehli'r-rafdı ve'd-dalâli ve'z-zendeka* (I-II), thk. Abdurrahman b. Abdillah et-Türkî - Kâmil Muhammed el-Harrât, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1417, I, 50.

den Medine'ye döner de başka bir savaşa seninle beraber) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaşmayacaksınız!"[189] sözü varken Rasûlullah (s.a.v) onları nasıl çağırabilirdi ki![190]

- Daha farklı bir usulle Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine işaret çıkaran âlimler de olmuştur. Mesela Ebû Bekir b. Ayyâş şöyle demiştir: "Kur'ân'a göre Ebû Bekir Sıddîk, Rasûlullah'ın halifesidir. Çünkü Allah Teâlâ **«(Allah'ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Rasûlü'ne yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte sadık olanlar bunlardır»**[191] buyurmuştur. Allah kimi «sadık» diye isimlendirdiyse o yalan söylemez. Bu âyette bahsedilen sahabiler Hz. Ebû Bekir'e; «Ey Rasûlullah'ın halifesi!» diye hitap ediyorlardı."[192] O halde Ebû Bekir'in halifeliği sahihtir. Süyûtî, İbn Kesîr'in bu görüşü beğendiğini ve "Bu güzel bir istinbattır" dediğini nakleder.[193]

- Bazı rivayetlere göre Hz. Âişe, et-Tahrîm 66/3 âyetinde bahsedilen sırrın, "*Ebû Bekir benden sonra halifem olacak*" şeklinde olduğunu bildirmiştir. Yine İbn Abbas'tan bu sırda Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in başa geleceklerinin müjdelendiği nakledilmiştir.[194] Acak İbn Adî birinci rivayetin râvîlerinden Hâlid el-Mahzûmî'nin hadis uyduran bir şahıs olduğunu, ikincisinin de zayıf olduğunu söyler.[195] Yani bu rivayetlere itimat etmek doğru değildir.

189. et-Tevbe 9/83.
190. Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, Cârullah (v. 538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl* (I-VI), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407, IV, 338. Ebû Hayyân, bu görüşü sebebiyle Zemahşerî'yi tenkit etmiştir ancak sözleri pek isabetli görünmüyor (Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelüsî (v. 745/1344), *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* (I-X), thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420, IX, 490).
191. el-Haşr 59/8.
192. Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (v. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (I-XXV), thk. Şuayb Arnaût, Müessesetü Risâle, 1405/1985, VIII, 500-501.
193. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 149.
194. *Tefsîru Dahhâk,* II, 878; İbn Asâkir, XXX, 222.
195. İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl,* III, 477; IV, 508.

Müfessirlerden Dahhâk, Mukâtil ve Ferrâ da, Allah Rasûlü'nün, Hafsa bint Ömer'e, kendisinden sonraki halifenin Ebû Bekir, ondan sonrakinin de Ömer olduğu sırrını verdiğini rivayet ederler.[196] Beğavî'ye göre burada verilen sır iki tanedir, biri câriyeyi kendisine haram kılması, diğeri de kendisinden sonra hilafetin Ebû Bekir'e, ondan sonra da Ömer'e nasip olacağıdır.[197]

Buraya kadar zikrettiğimiz âyet-i kerimelerden ilkinin halife seçimi esnasında gündeme gelip gelmediğine dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Son âyetle ilgili rivayetler ise zayıftır. Diğer âyetlerin Hz. Ebû Bekir'e işaret ettiği ise ancak âyetlerde bahsedilen olayların yaşanmasından sonra anlaşılabilecek durumdadır. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in bu âyet-i kerimeler doğrultusunda halife seçildiğini söylemek zordur. Bu âyetler ancak sahabenin Hz. Ebû Bekir'i halife seçerek isabetli bir karar verdiğine ve onun hilafetinin sıhhatine işaret edebilir.

b) Hilafetine İşaret Eden Hadisler

Hz. Ebû Bekir'in halife olacağına veya olması gerektiğine işaret eden bir kısım hadisler nakledilmiştir. Hadislerdeki işaretler, âyetlerdekilere nazaran daha açık ve emredici bir üsluba sahiptir. Şimdi bu rivayetleri ve sıhhat derecelerini ele alalım:

1. Bir kadın, Rasûlullah'a gelerek bir hususta kendisiyle konuşmuştu. Allah Rasûlü (s.a.v), kadına daha sonra tekrar gelmesini söyledi. Kadın: "Ya sizi bulamazsam!" dedi. Kadın bu sözüyle sanki Allah Rasûlü'nün bu arada vefat etmiş olabileceğini kastediyordu. Rasûlullah (s.a.v) şöyle cevap verdi: *"Eğer beni bulamazsan Ebû Bekir'e gidersin!"*[198] Bu, sahih bir rivayettir ve Hz. Ebû Bekir'in halife olacağı konusunda kuvvetli bir işaret taşımaktadır.

196. *Tefsîru Dahhâk,* II, 878; Mukâtil b. Süleyman, IV, 375-376; Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî (v. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân* (I-III) thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî - Muhammed Ali en-Neccâr - Abdü'l-Fettâh İsmail eş-Şelebî, Mısır: Dâru'l-Mısrıyye, ts., III, 165.
197. Beğavî, VIII, 164. Krş. Mukâtil b. Süleyman, IV, 375.
198. Buhârî, Ahkâm 57, Ashabu'n-Nebî 5, İ'tisâm 24; Müslim, Fedailu's-Sahâbe 10; Tirmizî, Menâkıb, 16/3676.

2. Allah Rasûlü (s.a.v), son hastalıklarının başladığı günlerde Hz. Âişe'ye şöyle demiştir: *"Ebû Bekir'e ve oğluna haber gönderip halifeliği Ebû Bekir'e vasiyet etmeyi düşündüm. Böylece bazılarının halifelik hakkındaki dedikodularını ve bu hususta arzusu olanların temennilerini kesmek istedim. Fakat sonra; «Allah Teâlâ, halifeliği hak etmeyen birine vermez, mü'minler de halifeliğe lâyık olmayan birini ondan uzak tutarlar. Veya Allah Teâlâ, lâyık olmayan kişiyi hilafetten uzaklaştırır, mü'minler de hak etmeyen kişiyi o makama seçmezler» diye düşünüp bundan vazgeçtim."*[199]

Bu da sahih bir rivayettir ve öncekinden daha kuvvetli bir işaret ihtiva etmektedir. Allah Rasûlü'nün bu sözü aynı zamanda, onun ümmetine olan güvenini ve Müslümanların ortak aklının problemleri çözmede önemli bir yere sahip olduğunu gösterir.

3. Nebî (s.a.v) vefatına yakın başını bir bez ile bağlamış olduğu halde mescide çıkıp minbere oturmuş, insanlar içinde nefsi ve malı itibariyle Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'den ziyâde iyilik ve ihsanı olan hiç kimse olmadığını, insanlar içinden bir halîl (dost) edinecek olsa Ebû Bekir'i edineceğini, lâkin İslâm yüzünden olan dostluk ve kardeşliğin daha efdal olduğunu, Ebû Bekir'in kapısından başka mescide açılan kapıların hepsinin kapatılmasını emretmiştir.[200]

Allah Rasûlü'nün mescidi, Mü'minlerin Anneleri'nden her birine tahsis edilen hücreler ve bazı sahabilerin evleri ile çevrili idi. Bu odalardan mescide açılan küçük kapılar vardı. İşte Hz. Ebû Bekir'in kapısından başka kapatılması emredilen kapılar, bu hususi küçük kapılar idi. Sahabiler bu istisnayı, onun halife olması gerektiğini gösteren işaretlerden biri olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v), odasının kapısından çıktığında hemen mescide girmiş oluyor ve namazı kıldırıyordu. Kendisinden sonra hilafet makamına geçecek olan Hz. Ebû Bekir'in de aynı şekilde yapması için onun kapısını açık bıraktığı düşünülmüştür.

199. Buhârî, Merdâ 16, Ahkâm 51. Krş. Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 11. Benzer rivayetler için bkz. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 143-144.
200. Buhârî, Salât, 80.

4. Rasûlullah (s.a.v) birgün ashabına; *"İçinizde rüya gören var mı?"* diye sormuştu. Cemaatten biri; "Evet, ben bir rüya gördüm" dedikten sonra şu rüyayı anlatt: "Sanki gökten inmiş bir terazi vardı. Siz ve Ebû Bekir tartıldınız, Siz, Ebû Bekir'den ağır geldiniz. Ebû Bekir ile Ömer tartıldı, Ebû Bekir ağır geldi. Sonra Ömer ile Osman tartıldı, Ömer ağır bastı. Sonra terazi kaldırıldı." Ashab-ı kiram, bu rüyayı dinleyen Rasûlullah'ın çehresinde memnuniyetsizlik gördüler.[201]

5. Rasûlullah (s.a.v) bir gün ashabına; *"Bu gece salih bir zata rüyasında Ebû Bekir'in Rasûlullah'a, Ömer'in Ebû Bekir'e, Osman'ın da Ömer'e tutunduğu gösterildi!"* buyurmuştu. Ashab-ı kiram, Rasûlullah'ın yanından kalkınca kendi kendilerine şu yorumu yaptılar: "Bu rüyadaki salih zat, Rasûlullah'ın kendisidir. Birbirlerine tutunan diğer kimseler ise Allah Teâlâ'nın Rasûlü ile gönderdiği bu (İslâm'ın) valileri ve idarecileridir."[202]

6. Huzeyfe b. Yeman şöyle anlatır: "Nebiyy-i Ekrem'in huzurunda oturuyorduk. Bize; *«Aranızda daha ne kadar kalacağımı bilmiyorum. Benden sonra şu ikisine tâbi olun!»* buyurdu ve Hz. Ebû Bekir ile Ömer'e işaret etti."[203]

7. Benû Mustalik kabilesi Hz. Enes'i Rasûlullah'a göndererek kendisinden sonra zekâtlarını kime vereceklerini sordurdular, *"Ebû Bekir'e"* cevabını aldılar. "Ona bir şey olursa kime?" diye sordurdular, sırasıyla *"Ömer'e"*, *"Osman'a"* cevaplarını aldılar.[204]

8. Sakîf kabilesinin temsilcileriyle birlikte Medine'ye gelen Osman b. Ebi'l-Âs, arkadaşlarından önce gizlice bey'at edip müslüman olmuştu. Rasûlullah'ı meşgul bulduğu zaman, ya Ebû Bekir'e ya da Übey b. Ka'b'a (v. 33/654 [?]) gider, soracağını sorar, okumak istediğini okurdu. Onun bu

---

201. Ebû Dâvûd, Sünnet, 9/4634; Tirmizî, Rüyâ, 10/2287. Krş. Ebû Dâvûd, Sünnet, 8/4636; Heysemî, IX, 95-96; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* X, 338-339 Tirmizî "hasen", Elbânî "sahih" olduğunu söylemiştir.
202. Ebû Dâvûd, Sünnet, 8/4636. Elbânî "zayıf" olduğunu söylemiştir.
203. Ahmed, V, 382, 385; İbn Mâce, Mukaddime, 11/97; Tirmizî, Menâkıb, 16/3663; Hâkim, III, 79; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 142. Şuayb Arnaût "hasen", Zehebî "sahih" olduğunu söylemiştir.
204. Hâkim, III, 82/4460; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (I-X), Mısır: es-Saâde, 1394/1974, VIII, 358. Hâkim ve Zehebî "sahih" olduğunu söylemişlerdir.

hali, Rasûlullah'ın hoşuna gider ve kendisini severdi.[205] Bu rivayetten, o günkü toplumda, Allah Rasûlü'nden sonra müracaat edilecek kişinin Ebû Bekir olduğu kanaatinin yerleştiği anlaşılmaktadır.

9. Hasan b. Ali (v. 49/669) bir gün şunları anlattı: "Allah Rasûlü'nü rüyamda gördüm, Arş'a tutunmuştu. Sonra Hz. Ebû Bekir'i gördüm, o da Allah Rasûlü'nün beline yapışmıştı. Hz. Ömer, Ebû Bekir'in, Hz. Osman da Ömer'in beline tutunmuştu. O esnada gökten yere kan dökülüyordu." Hz. Hasan bu rüyasını anlatırken yanında şiadan bir grup vardı. Onlar; "Peki, sen Hz. Ali'yi görmedin mi?" diye sordular. Hasan (r.a); "Ali'den daha fazla, Rasûlullah'ın beline tutunmuş olarak görmeyi istediğim başka biri yoktur. Ancak bu benim gördüğüm bir rüyadır" cevabını verdi.[206]

10) Her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini bildiren el-İsrâ 17/44 âyetinin tefsirinde şu rivayete yer verilir: Süveyd b. Zeyd (v. ?) anlatır: Ebû Zer'i mescidde yalnız başına otururken gördüm. Bunu bir ganimet bilerek hemen yanına varıp oturdum. Ona Hz. Osman'dan bahsettim. Şöyle dedi: "Rasûlullah'ın huzurunda şahit olduğum bir hâdise sebebiyle ben Osman hakkında hayırdan başka bir şey kesinlikle söylemem! Ben Rasûlullah'ın yalnız olduğu vakitleri kolluyor ve ondan bir şeyler öğreniyordum. Bir gün gidip baktığımda Allah Rasûlü (s.a.v) çıkmıştı. Ben de peşinden gittim. Bir yere oturdu, ben de yanına oturdum. Bana; «*Ey Ebû Zer! Niçin buraya geldin?*» diye sordu. Ben de; «Allah ve Rasûlü için!» dedim. Bu esnada Ebû Bekir gelerek selam verdi ve Nebiyy-i Ekrem'in sağına oturdu. Rasûlullah; «*Ey Ebû Bekir! Niçin buraya geldin?*» buyurdu. Ebû Bekir; «Allah ve Rasûlü için geldim!» dedi. Sonra Ömer gelerek Hz. Ebû Bekir'in sağına oturdu. Rasûlullah; «*Ey Ömer! Niçin buraya geldin?*» buyurdu. Ömer; «Allah ve Rasûlü için!» dedi. Sonra Osman geldi ve Ömer'in sağına oturdu. Nebiyy-i Ekrem ona da; «*Ey Osman! Niçin geldin?*» buyurdu. O da: «Allah ve Rasûlü için!» diye cevap verdi. Rasûlullah (s.a.v) yerden yedi veya dokuz adet çakıl taşı aldı. Taşlar onun elinde tesbih etmeye başladı. Onlardan arı vızıltısı gibi sesler işittim. Allah Rasûlü taşları yere bırakınca sesleri kesildi. Sonra Rasûlullah o taşları

205. İbn Sa'd, V, 508.

206. Heysemî, IX, 95-96. Krş. İbn Kesîr, *el-Bidâye,* X, 338. Heysemî isnadının hasen olduğunu söylemiştir.

Ebû Bekir'in eline koydu. Taşlar onun elinde de tesbih ettiler. Onlardan arı vızıltısı gibi sesler işittim. Ebû Bekir taşları yere bırakınca sesleri kesildi. Allah Rasûlü taşları Ömer'in eline koydu. Taşlar yine tesbih etmeye başladı. Onlardan arı vızıltısı gibi sesler işittim. Ömer taşları yere bırakınca yine sesleri kesildi. Sonra Nebî (s.a.v) taşları alıp Osman'ın avucuna koyunca taşlar onun elinde de tesbih ettiler. Onlardan arı vızıltısı gibi sesler işittim. Sonra onları yere bıraktı, onlar da sustular." İmâm Zührî, bu durumun hilafetle alâkalı olduğunu söylemiştir.[207] Taberânî'nin *Evsat*'ındaki rivayette şu ziyade vardır: "Taşların tesbihini halkadaki herkes işitiyordu. Sonra onları bize verdi ancak onlr hiçbirimizin yanında tesbih etmediler."[208] İbn Kesîr, bu hadisin Müsnedlerde meşhur olduğunu söyler.[209]

Konuyla ilgili rivayetler bunlardan ibaret değildir. Süyûtî, Hz. Ebû Bekir'in hilafetine işaret ettiğini söylediği daha pek çok rivayeti nakleder.[210] Ancak biz bu kadarla iktifa ediyoruz.

Zikrettiğimiz rivayetler genellikle sahih, az bir kısmı hasen veya zayıftır. Bu hadislerde Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesiyle ilgili her ne kadar açık bir emir yoksa da konuyla ilgili kuvvetli işaretler taşıdıklarını söyleyebiliriz. Allah Rasûlü (s.a.v) açıkça halife tayin etmemiş, adeta Müslümanların halifelerini kendilerinin seçmesini istemiştir. Bunun sebebini de; *"Onun tayin ettiği halifeye isyan ettiklerinde azaba uğrayacakları"* şeklinde açıklamıştır.[211] Hz. Ömer ile Hz. Ali de Allah Rasûlü'nün, yerine açıkça bir halife ta-

207. Heysemî, VIII, 298-299 (Heysemî, Bezzâr'ın iki senetle rivayet ettiğini, birinin ricâlinin hep sika olduğunu, buna rağmen yine de bazılarında zaaf bulunduğunu söyler). Krş. İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 79; Heysemî, V, 179.

208. Taberânî, el-Hâfız Ebu'l-Kâsım Süleyman bin Ahmed b. Eyyûb (v. 360/971), *el-Mu'cemü'l-evsat* (I-X), thk. Târık b. Ivazullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kâhire: Dâru'l-Harameyn, ts., II, 59.

209. İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 79.

210. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 142-148.

211. Tirmizî, Menâkıb, 38/3812; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (v. 292/905), *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)* (I-XVIII), thk. Mahfûzurrahman Zeynullah - Âdil b. Sa'd - Sabrî Abdülhâlık eş-Şâfiî, el-Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009, VII, 299; Hâkim, III, 74/4435; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 70. Krş. Ahmed, I, 95. Tirmizî hadisin "hasen" olduğunu, Zehebî ile Elbânî ise "zayıf" olduğunu söylemişlerdir.

yin etmediğini ifade etmişlerdir.[212] Hz. Ali, Cemel günü, "Rasûlullah (s.a.v) emirlik hususunda kesin olarak tutmamız gereken bir emir vermemiştir. Biz kendi görüşümüzle halife seçtik. Ebû Bekir halife seçildi, Allah, Ebû Bekir'e rahmet eylesin, vazifeyi hakkıyla yerine getirdi ve istikamet üzere oldu. Sonra Ömer halife seçildi, Allah, Ömer'e rahmet eylesin, o da vazifeyi hakkıyla yerine getirdi ve istikamet üzere oldu, ta ki din iyice yerleşip istikrar kazandı" demiştir.[213]

Buhârî, "Nebî (s.a.v); Ebû Bekir, Ömer ve Osman için; «*Bunlar benden sonraki halifelerdir*» dedi" rivayeti hakkında: "Buna itibar edilmez, zira Hz. Ömer ve Ali: «Nebî (s.a.v) yerine halife tayin etmedi» demişlerdir" der.[214] Yani bu iki rivayet arasında bir tenakuz görür. İkinci rivayeti daha kuvvetli bulduğu için de birinciye itibar edilmeyeceği neticesine varır. Süyûtî ise, bu iki söz arasında tezat olmadığını, Allah Rasûlü'nün vefatı esnasında herhangi birini halife tayin etmediğini ancak daha önce Hulefâ-i Râşidîn hakkında bir takım işaretlerde bulunduğunu söyler.[215] Süyutî bu rivayetleri cem faaliyetinde haklı görünmektedir. Zira Allah Rasûlü (s.a.v) vefatı esnasında açıkça bir halife tayin etmemiş, ancak yukarıda gördüğümüz rivayetlerde başta Ebû Bekir olmak üzere halifelere işaret etmiştir.

c) İmam Tayin Edilmesi

Yukarıda gördüğümüz naslar yanında Hz. Ebû Bekir'in hilafetine işaret eden bir takım olaylar da mevcuttur. Bunların içinde en önemli görüleni, onun Rasûlullah'ın son günlerinde cemaate imam tayin edilmesi olmuştur. Allah Rasûlü (s.a.v) mescide çıkamayacak kadar hastalanınca namazı Ebû Bekir'in kıldırmasını emretmiştir.[216] Âişe (r.a) o günü şöyle anlatır: "Rasûlullah'ın vefatına sebep olan hastalığı esnasında, bir namaz

212. Tirmizî, Fiten, 48/2225 (Tirmizî rivayetin "sahih" olduğunu söylemiştir); Hâkim, III, 84/4467. Zehebî rivayetin "sahih" olduğunu söylemiştir.
213. Ahmed, I, 114 (Şuayb Arnaût senedinin "zayıf" olduğunu söylemiştir); Hâkim, III, 112. Krş. Ahmed, V, 390. Şuayb Arnaût senedinin "sahih" olduğunu söylemiştir.
214. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (I-VIII), nşr. Muhammed Abdülmuîd Hân, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniye, ts., III, 117.
215. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 72.
216. Kettânî, I, 118; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103.

vakti gelmişti. Ezan okundu. Efendimiz; «*Ebû Bekir'e söyleyin, halka namaz kıldırsın!*» buyurdu. Kendisine; «Ebû Bekir yufka yürekli bir kimsedir, senin yerinde namaza duracak olursa (ağlamaktan) halka namaz kıldıramaz» denildi. Efendimiz (s.a.v) sözünü tekrar ettiğinde (hanımları) yine aynı şeyleri söylediler. Üçüncü defa tekrar etti ve şöyle buyurdu; «*Siz Yusuf'la uğraşan kadınlar gibisiniz! Ebû Bekir'e emredin insanlara namaz kıldırsın!*» Ebû Bekir (r.a) çıktı ve namaza durdu. Allah Rasûlü kendisinde bir hafiflik hissetti. İki kişinin yardımı ile mescide çıktı. Şu anda ağrıdan yerde sürünen ayaklarını görür gibiyim. Ebû Bekir geri çekilmek istedi. Ancak Allah Rasûlü (s.a.v) ona: «*Yerinden ayrılma!*» diye işaret etti. Sonra Rasûlullah, Ebû Bekir'in yanına getirildi ve oraya oturdu." Rasûlullah namaz kılıyor, Ebû Bekir ona tâbi oluyor ve cemaat de Ebû Bekir'e uyuyordu. Allah Rasûlü (s.a.v), Ebû Bekir'in soluna oturdu, Ebû Bekir namazı ayakta kıldırdı.[217]

Süyûtî, bu hadisin mütevatir olduğunu söyler ve hangi tariklerden nakledildiğini zikreder.[218]

Bir defasında Hz. Ebû Bekir orada olmadığı için sahabiler Hz. Ömer'i imam yapmışlardı. Yüksek sesli bir zat olduğu için Rasûlullah (s.a.v) onun sesini tanıdı ve "Ebû Bekir nerede? Bunu Allah da kabul etmez, müslümanlar da!" diyerek hatanın düzeltilmesini istedi. Hemen adam gönderilerek Ebû Bekir bulundu ve gelip namazı tekrar kıldırdı. Bunun üzerine Ömer (r.a), kendisine namaz kıldırmasını söyleyen Abdullah b. Zem'a'ya çıkışarak; "Sen söyleyince ben bunu Rasûlullah emretti zannettim. Öyle olmadığını bilseydim insanlara namaz kıldırmazdım" dedi. O da; "Ebû Bekir'i göremeyince insanlara namaz kıldırmaya en fazla senin hak sahibi olduğunu düşündüm" diye cevap verdi.[219]

Süyûtî'nin nakline göre âlimler bu hadiste, Sıddîk'ın kesin olarak sahabenin en faziletlisi, hilafete en fazla hak sahibi ve imamete en lâyık olduğuna dair en açık delaletin bulunduğunu söylemişlerdir.[220]

217. Buhârî, Ezân, 39.
218. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 144-145.
219. İbn Hişâm, II, 652; İbn Sa'd, II, 222; Ahmed, IV, 322; Ebû Dâvûd, Sünnet, 11/4660. Şuayb Arnaût "zayıf", Elbânî ise "hasen sahih" olduğunu söylemiştir.
220. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 145.

Enes de bu namazların sonunu bize şöyle nakleder: "Rasûlullah'ın hastalığı şiddetlendiği zaman, cemaate namazı Ebû Bekir kıldırıyordu. Pazartesi günü, cemaat saf saf dizilip namaza durduğu esnada Allah Rasûlü (s.a.v) hücresinin perdesini açtı, ayakta bize bakıyordu. Mübarek yüzü sanki Mushaf yaprağı gibi (nurlu ve anlamlı) idi. Sonra tebessüm etti. Rasûlullah'ı bu halde görmenin sevinciyle neredeyse namazı bozacaktık. İmam mevkiinde olan Ebû Bekir arkasındaki safa geçmek için geri çekilmeye başladı. Rasûlullah'ın namaza geldiğini zannetmişti. Ancak Allah Rasûlü (s.a.v) bize işaret ederek namazı tamamlamamızı söyledi ve perdeyi indirdi. Bu, Allah Rasûlü'nü son görüşümüz oldu. Nebî (s.a.v) o gün vefat etti."[221]

Diğer bir rivayette Enes (r.a) şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v) ashabının namazdaki halini görünce sevincinden tebessüm etti. Allah Rasûlü'nü hiçbir vakit bu andan daha güzel bir vaziyette görmemiştim!"[222]

Hz. Ebû Bekir'in o günlerde kaç vakit imamlık yaptığı konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Teymiyye (v. 728/1328), şiî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye (v. 726/1325) cevap verirken şöyle der: "Nebiyy-i Ekrem'in hastalığında Hz. Ebû Bekir'in müslümanlara kıldırdığı namaz bir iki vakit veya bir iki gün değildir. En az söylenen on yedi vakit kıldırdığıdır. Onlara Cuma akşamı yatsı namazını kıldırmış, Cuma günü hutbe okumuştur. Bu hususta sahih hadisler tevatür derecesine çıkmıştır."[223]

Rivayetlerden hareketle Hz. Ebû Bekir'in o günlerde 8, 9 veya 12 gün imamlık yaptığı hesaplanmıştır.[224] Bu ihtilafın, kişilerin rivayetlere vukufiyetindeki farklılık sebebiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Ali b. Ebî Tâlib bu imamlık hususunda Kays b. Ubâde'ye şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.v) son günlerinde birkaç gün hastalandı. O günlerde

221. Buhârî, Ezân 46, 94, Amel fi's-Salât 6, Megâzî 83; Müslim, Salat 98; Nesâî, Cenaiz 7.
222. İbn Hişâm, II, 653.
223. İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (v. 728/1328), *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdı kelâmi'ş-şîati'l-kaderiyye* (I-IX), thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiye, 1406, V, 486-487; Kettânî, I, 118.
224. Bkz. İbn Asâkir, XXX, 298; İbn Teymiyye, *Münhâcü's-sünneti'n-nebeviyye,* V, 486; Kettânî, I, 118.

namaza çağrıldığında; *«Ebû Bekir'e söyleyin, insanlara namazı kıldırsın!»* buyururdu. Nebî (s.a.v) vefat ettiğinde baktım ki namaz İslâm'ın alemi (sembolü), dinin özü ve temeli imiş! İşte o zaman, Rasûlullah'ın dinimiz için razı olduğu kişiye biz de dünyamız hususunda razı olduk ve derhal Ebû Bekir'e bey'at ettik."[225]

Yine Ali (r.a) şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.v) Hz. Ebû Bekir'i öne geçirdi, o da insanlara namaz kıldırdı. O zaman ben oradaydım, başka bir yerde değildim; sıhhatliydim, hasta değildim. Eğer beni öne geçirmek isteseydi bunu yapardı. Biz, Rasûlullah'ın dinimiz için razı olduğu kişiye dünyamız hususunda razı olduk."[226]

Kıraat âlimlerinden Ebû Bekir b. Ayyâş (v. 193/809), Hz. Ebû Bekir'in 8 gün imamlık yaptığını, bu esnada vahiy inmeye devam ettiği halde konuyla ilgili herhangi bir emrin gelmediğini, Hz. Ebû Bekir'in hilafetini yasaklayan bir vahiy gelmeyince Allah Rasûlü'nün de bu hususta bir şey söylemediğini, o bir şey söylemeyince Müslümanların da sükût ettiğini, böylece Hz. Ebû Bekir'in üç sükûtla halife seçildiğini söylemiştir.[227]

Halife seçimi esnasındaki konuşmalarda bu konunun sık sık gündeme getirildiği görülmektedir. Bu sebeple Hz. Ebû Bekir'in ısrarla imamete geçirilmesinin, insanların geneli tarafından onun hilafetine kuvvetli bir işaret olarak görüldüğünün söylemek mümkündür.

d) Hac Emîri Tâyin Edilmesi

Hac, farz kılındıktan sonra Allah Rasûlü'nün hayatında iki defa yapılmıştır. Bunun ikincisinde bizzat Rasûlullah (s.a.v) vardı. İlkinde ise müşriklerle karışık yapılacağı ve onların bir kısmı çıplak olarak tavaf ettikleri için Allah Rasûlü kendisi gitmemiş, yerine Hz. Ebû Bekir'i göndermiştir.

225. İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* III, 971/1633. Krş. İbn Sa'd, III, 183.
226. İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ,* IX, 755; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (v. 430/1038), *Fedâilü'l-hulefâi'l-erbaa ve ğayrihim,* thk. Sâlih b. Muhammed el-Akîl, el-Medînetü'l-Münevvere: Dâru'l-Buhârî, 1417, s. 151/190; İbn Asâkir, XXX, 265; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ,* (Râşidûn), s. 11-12.
227. İbn Asâkir, XXX, 298; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 147-148; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl,* IV, 501.

9. seneye denk gelen bu haccın, nesî' tatbikatı sebebiyle Zilkade ayına denk geldiğini söyleyenler de olmuştur.[228] Allah Rasûlü'nün gitmeyişi bu sebeple de olabilir. Bu hac, ilk olması münasebetiyle kritik bir öneme sahipti. Yeni öğrenilen bilgiler ilk defa tatbik edilecek, diğer insanlara öğretilecek, müşriklerin batıl uygulamaları men edilecek, müşriklerle ilgili mühim hükümler tebliğ edilecek, farklı kabilelerle yapılmış olan ahid ve anlaşmaların süreleri tayin edilecekti. Böylesine mühim bir haccın başına tayin edilecek emîrin, en seçkin insan olacağı muhakkaktır. İşte Rasûlullah (s.a.v) 9. sene (631) Hz. Ebû Bekir'i "Hac Emîri" tâyin ederek 300 sahabi ile Zilhicce ayında Mekke'ye gönderdi.[229] Bu tayin, onun ilminin, kâbiliyetinin ve gücünün üstünlüğünü göstermektedir. Diğer taraftan hac ibadetinin hükümleri, diğer ibadetler içinde en ince ve teferruatlı olanıdır. Allah Rasûlü de haccı henüz tatbikî olarak ashabına göstermemiştir. Demek ki Hz. Ebû Bekir'in kabiliyeti ve engin ilmi bu vazifeyi ifa edebilecek seviyede idi ki Rasûlullah (s.a.v) ilk hacca onu gönderdi.[230]

Ebû Bekir (r.a) Medine'den çıkınca Berâe (Tevbe) sûresinin baş tarafı nâzil oldu. Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) Hz. Ali ile Berâe sûresinin baş tarafını gönderdi ve bu âyetleri Kurban Günü insanlara ilan etmesini emretti. Hac için yola çıkanlar Arc mevkiinde iken Ebû Bekir; "es-Salâtu hayrun mine'n-nevm: Namaz uykudan hayırlıdır" diye çağrıda bulundu. Bir müddet sonra da tekbir getirmek üzere doğruldu. Bu esnada arkadan bir deve sesi geldi. Bunu işiten Ebû Bekir namaza başlamadı. "Bu ses, Rasûlullah'ın devesi Ced'â'nın sesi. Mutlakâ Allah Rasûlü'ne hac konusunda yeni bir emir

228. Taberî, *Tefsîr,* IV, 148, XIV, 248-249; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 271; Beğavî, IV, 46; İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v. 597/1201), *Zâdü'l-mesîr fî ılmi't-tefsîr* (I-IV), thk. Abdürrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422, I, 165. İbn Kesîr, et-Tevbe 9/3'teki "Hacc-ı Ekber" ifadesinin bu seneki hac için kullanıldığını söyleyerek Mücâhid'den nakledilen bu rivayeti kabul etmez (*Tefsîr,* IV, 152). Beyhakî de bu konuda ihtilaf olduğunu söyler ve Berâe sûresinin Hz. Ebû Bekir'in haccından önce inmesi ve nesî' uygulamasıyla ilgili âyetlerin de bu sûrede olması (36-37. âyetler) delil gösterilerek bu görüşe itiraz edildiğini ifade eder (*es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 271-272).
229. Bkz. İbn Hişâm, II, 543; İbn Sa'd, II, 168; Taberî, *Tefsîr,* XIV, 96, 99, 106-109, 125; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* VIII, 82; Kettânî, I, 119.
230. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 93.

gelmiştir. Belki de gelen Rasûlullah'ın kendisidir, bu durumda namazı birlikte kılarız!" diye sevindi. Bir müddet sonra Efendimiz'in devesi ile Hz. Ali çıkageldi. Ebû Bekir ona: "Hac emîri olarak mı geldin, yoksa elçi olarak mı?" diye sordu. Ali (r.a): "Elçi olarak geldim, Rasûlullah (s.a.v) benimle Berâe sûresini gönderdi. Onu hac mahallerinde insanlara okuyup tebliğ edeceğim" dedi. Hz. Ebû Bekir hac esnasında yer yer insanlara hutbeler okudu, haccın rükunlarını anlattı, ardında da Hz. Ali kalkıp Berâe sûresini okuyup tebliğ etti.[231]

Ali (r.a), bu âyetleri kendisi tebliğ ettiği gibi Hz. Ebû Bekir ve onun gönderdiği müezzinler de muhtelif yerlerde yüksek sesle tekrar etmişlerdir.[232] Hz. Ali ayrıca şu dört maddeyi insanlara ilan etmek için gönderilmişti:

1. (Herkes bilsin ki), cennete ancak mü'minler girebilecektir.

2. Kâbe, hiçbir zaman çıplak olarak tavaf edilmeyecek, (müşriklerin bu şekilde ihdas ettikleri bid'atlerine son verilecektir.)

3. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik Beytullâh'a yaklaşmayacaktır.

4. Kimin Allah Rasûlü ile bir muâhedesi varsa, belirlenen müddet bitene kadar antlaşma maddeleri geçerli kalacaktır.[233]

Berâe sûresinin baş tarafı, müslümanların putperestlik ve onun tâbilerinden kesin bir şekilde ayrılışını ortaya koyuyordu. Bu âyetlerle müşriklerin haccetmesi yasaklandı ve onlara harp ilan edildi. Ancak anlaşmalı olanlara anlaşma müddetince, süresiz olarak anlaşma yapmış olanlara 4 âyet-i kerime, hiç anlaşması olmayan müşriklere de Haram Aylar çıkıncaya kadar mühlet verildi. Bu müddetlerin nihayete ermesiyle müşrikler Müslümanlarla harp halinde olacaklardı.[234] İşte bunun gibi siyasî ve askerî meselelere Allah Rasûlü (s.a.v) Ebû Bekir'i vekil tayin etmişti. Bu durum onun gelecekte siyasî gücün başı olacağına en kuvvetli delil sayılabilir.

231. Nesâî, Menâsiku'l-Hac, 187.
232. Buhârî, Salât, 10, *Tefsîr,* 9/2; Taberî, *Tefsîr,* XIV, 113.
233. Bkz. Tirmizî, Hacc, 44/871; Ahmed, I, 79.
234. Taberî, *Tefsîr,* XIV, 133, 137.

e) Kumandan Tayin Edilmesi

Hz. Ebû Bekir'in halife olacağına işaret eden olaylardan bir diğeri onun bazı birliklerin başına kumandan tayin edilmesidir. Rasûlullah (s.a.v), 7. senenin Şâban ayında (Aralık 628) Necid bölgesine gönderdiği seriyyeye Ebû Bekir'i kumandan tayin etmiş, o da Benî Kilâb ve Benî Fezâre kabilelerini yola getirerek Medine'ye dönmüştür.[235] Yine Hz. Ebû Bekir, Tebük Gazvesi'nde Rasûlullah'ın kendisine verdiği en büyük sancağı taşımıştır.[236]

Bir insanın kumandan tayin edilmesi ve sancaktarlık yapması, onda idarî bir kabiliyetin görüldüğüne işarettir. Hz. Ebû Bekir'le birlikte başka sahabiler de muhtelif seriyyelerde kumandan tayin edilmişler ve sancak taşımışlardır ancak halifelik için sadece bu kıstasa bakılmamıştır. Bunun yanında başka kıstaslar da göz önünde bulundurulmuştur.

Sonuç olarak Hz. Ebû Bekir'e verilen bu vazifelerin sahabe tarafından onun hilafete geçeceğine birer işaret olarak değerlendirildiğini ve yukarıda zikredilen nasları takviye ettiğini söyleyebiliriz.

Burada şunu da ifade edelim ki bir toplumda yaşayan insanlar, çağdaşlarının durumunu daha sonra gelecek nesillerden daha iyi bilir ve takdir ederler. Bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.v) ile birlikte yaşayan sahabenin, ona en yakın isimleri ve onların kendi aralarındaki derecelenmeyi çok iyi bildiği inkâr edilemez. Bugün için de aynı şey geçerlidir. Devlet başkanına kimler daha yakındır, yerine kim geçebilir, ondan sonra kim gelir, bu tür şeyleri insanlar olayların gelişine bakarak az çok tahmin edebilirler. Allah Rasûlü'nün yanındaki isimlere, ona destek olma seviyelerine ve yaşanan olaylara bakıldığında Hz. Ebû Bekir'in halife seçileceği, hatta ondan sonraki isimler de o zamanki toplumda genel hatlarıyla zihinlerde tebellür etmişti. Bunu ifade sadedinde tâbiînin büyüklerinden Hârise bin Mudarrib (v. 71-80) şöyle demiştir: "Hz. Ömer'in halifeliği zamanından hacca gittim, insanlar ondan sonra hilâfetin Hz. Osman'a geçeceğinde hiç şüphe etmiyorlardı."[237] "Hz. Ömer'in emirliği zamanında bir kervancı başının; «Ondan sonra idareci Osman'dır» diye şiir okuduğunu işittim. Hz.

235. İbn Sa'd, II, 117-118; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA*, X, 103.
236. İbn Asâkir, XXX, 15; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA*, X, 103.
237. İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 440/37075.

Osman'ın emirliği zamanında da bir kervancı başının; «Ondan sonra idareci, Ali'dir» diye şiir söylediğini işittim."[238]

3. Halife Seçilmesi

Allah Rasûlü'nün vefatından sonra ensar, Sakîfetü Benî Sâide'de[239] toplanarak halife seçimi konusunu görüşmeye başladılar. Bunu haber alan Hz. Ebû Bekir'le Ömer birlikte oraya gittiler. Ebû Bekir, ensar ve muhacirlerden birer emir seçilmesini isteyen sahabilere bu görüşün doğru olmadığını, İslâm birliğini sağlamak için tek lider etrafında toplanmak gerektiğini söyledi.[240] Ebû Bekir bu konuşmasında ensarın faziletlerini saydı, haklarında inen âyetleri ve vârid olan hadisleri söyledi, sonra da idarecinin Kureyş kabilesinden olacağını bildiren hadisi hatırlattı. Sa'd (b. Ubâde): "Doğru söyledin, biz vezir, siz emirsiniz" dedi. Böylece ensar ikna oldu.[241]

Ensar, hilafet meselesine Medine toplumu ve muhacirlerle ensarın tarihi münasebetleri çerçevesinde mahdut bir zaviyeden bakmışlardı. Muhacirler ise meseleye, bütün alanlarıyla devam etmesi gereken bir devlet idaresi olarak geniş bir bakış açısıyla bakıyorlardı. İdareci Kureyş'ten olursa bunun çok büyük neticeleri olurdu. Zira Araplar, ancak, eskiden beri saygı duydukları Kureyş'in idaresine razı olabilirlerdi. Ama idareyi ensar üstlenirse, İslâm devletinin parçalanmasına yol açan çok tehlikeli bölünmelerin meydana gelmesi kuvvetle muhtemeldi.[242]

Hz. Ebû Bekir, hilafete aday olarak Hz. Ömer'le Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı gösterdi. Önce Hz. Ömer'e; "Uzat elini sana bey'at edelim!" dedi. Ömer; "Sen benden daha faziletlisin" diye itiraz etti. Ebû Bekir de; "Sen de benden

238. Ahmed, *Fedâilü's-Sahâbe,* I, 493.
239. Sâide oğulları kabilesinin çardağı. Burası Mescid-i Nebevî'nin kuzeybatı tarafında olup halen hurma ağaçlarının yer aldığı yeşil bir alandır.
240. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 5, Hudûd, 31, Ahkâm, 51; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 150-156; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103.
241. Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 246/16537. Krş. Vâkıdî, *er-Ridde,* s. 41; Ahmed, I, 5 (Şuayb Arnaût "sahih li-ğayrihî" ve "mürsel" olduğunu söylemiştir); Heysemî, V, 191 ("mürsel"); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XIII, 116; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 175; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî,* X, 217.
242. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 49.

daha kuvvetlisin" dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a); "Benim kuvvetim senin faziletinle beraber senin hizmetindedir" diyerek ona bey'at etti.[243]

Hz. Ebû Bekir, Ömer kabul etmeyince Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a dönerek; "Gel sana bey'at edeceğim. Çünkü ben Rasûlullah'ı sana hitaben; «*Sen bu ümmetin eminisin*» buyururken işittim" dedi. Ebû Ubeyde; "Ben, Rasûlullah'ın son günlerinde vefat edinceye kadar bize imamlık yapmasını emrettiği bir zatın önünde namaz kılamam!" dedi.[244]

Diğer rivayetten gelen bilgiye göre Hz. Ömer, Ebû Bekir'e; "Uzat elini sana bey'at edelim!" dediğinde o; "Bana niçin bey'at edeceksiniz ki? Vallahi sizin en takvalınız ve en kuvvetliniz değilim! En takvalımız Sâlim Mevlâ Ebî Huzeyfe'dir (v. 12/633), en kuvvetlimiz de Ömer'dir" demiştir. Bunun üzerine Ebû Bekir'in en önemli faziletine dikkat çeken Ömer; "Uzat elini, **«Hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına: «Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir» diyordu»**[245]" deyince oradakiler hep birlikte Hz. Ebû Bekir'e bey'at etmişlerdir.[246] Hz. Ömer'in, herhangi bir karışıklık çıkmadan bir an önce meseleyi halletmek için acele ettiği anlaşılıyor.

243. İbn Sa'd, III, 211.
244. Ahmed, I, 35; Mervezî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Saîd b. İbrahim el-Emevî (v. 292/905), *Müsnedü Ebî Bekir es-Sıddîk,* thk. Şuayb Arnaût, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts., s. 192 (Şuayb Arnaût "münkatı'" olduğunu söylemiştir); İbn Asâkir, IX, 334.
245. et-Tevbe 9/40.
246. Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 162. Ekrem Ziya Ömerî bu toplantıyla ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Sakîfe'deki toplantı ve Hz. Ebû Bekir'e halife olarak bey'at edilmesi hâdisesini anlatan sahih rivayetler gözden geçirildiğinde açıkça ortaya çıkar ki bu toplantı uzun sürmemiştir, orada muhacirler ile ensar arasında uzun münakaşalar, hilafeti elde etmek için yarış ve mücadele olmamış, sert sözler söylenmemiş, tehditler savrulmamış ve orada toplananların birbirlerine elleriyle müdahale ettiği bir arbede yaşanmamıştır. Bu tür şeyler, muasır müelliflerin naklettiği bazı zayıf rivayetlerin çizdiği bir tablodur. Onlar, bu tarihî ve ulvi toplantının arı duru ve pak yüzünü çirkinleştirmeye çalışıyorlar. O toplantıda hilafet makamının ve İslâm devletinin geleceği, her türlü lâkaytlık ve nefsani heveslerin üstüne yükselen muazzam bir kararlılık ve ulvi duygularla, büyük bir mesuliyet şuuru içinde tayin edilmiştir" (*Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 51). Sahabenin seçimden sonraki tavırları da Ömerî'yi haklı çıkarmaktadır. Sakîfe hâdisesiyle ilgili tafsilat için bkz. Mahmudov, Elşad, *İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Halifelik ve Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesi,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Sakîfe'de yapılan bey'attan bir gün sonra umumi bir bey'at daha olmuş ve orada Sıddîk (r.a) insanlara şöyle hitap etmiştir: "Ey insanlar! En iyiniz olmadığım halde sizin başınıza halife seçilmiş bulunuyorum. Şayet vazifemi hakkıyla yaparsam bana yardım ediniz. Yanlış hareket edersem bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk, emin bir şahsiyet olmanın göstergesidir. Yalan ise hıyanettir. Zayıf olanınız hakkını alıncaya kadar benim yanımda en kuvvetlinizdir. Güçlü olanınız da kendisinden hak sahibinin hakkını alıncaya kadar benim nazarımda en zayıfınızdır. Bir millet Allah yolunda cihadı terk ederse zillete düşer. İnsanlar arasında kötülük yayılırsa Allah o millete umumi bir bela verir. Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Şayet Allah'a ve Rasûlü'ne isyan edersem bana itaat etmeniz söz konusu olamaz. Haydi, namaza kalkınız, Allah'ın rahmeti üzerinize olsun!"[247]

Bu hutbe, idareci ile halkın arasındaki münasebetin nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Halife o makama ümmetin iradesiyle ve açık bir akitleşmeyle gelmiştir. Bu akde göre hükümdar şeriata sarılacak, buna mukabil halk da ona itaat edecektir. Ümmet, idareciyi kontrol edecek, hayırda ona yardımcı olup eğrildiğinde siyasetini düzeltecek, hükümdar da adaleti tesis edecek, cihada devam edecek ve toplumu ahlâki bozukluklardan temizleyecektir. Hutbenin başında da Hz. Sıddîk'in samimi tevazuu görülmektedir.[248]

İmam Mâlik, "Hiç kimse bu şartı taşımadan asla imam olamaz!"[249] diyerek idarecinin, Hz. Ebû Bekir'in bu hutbesinde ortaya koyduğu şartlar üzere olması gerektiğini vurgulamıştır.

Hz. Ebû Bekir daha sonra, kendisine yapılan bu bey'ati, evvela fitne, ardından da ridde korkusuyla kabul ettiğini ifade etmiştir.[250] Halife seçil-

247. Bkz. Abdurrezzâk b. Hemmam b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî, Ebû Bekir (v. 211/826-27), *Musannef* (I-XI), thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403, XI, 336; İbn Sa'd, III, 182-183; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 152-153.

248. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 53.

249. Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî (v. 385/995), *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* (I-V), thk. Muvaffak b. Abdillah b. Abdilkâdir, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1406, I, 410.

250. Ahmed, I, 8 (Şuayb Arnaût isnadının "ceyyid" olduğunu söylemiştir). Krş. İbn Hişâm, II, 625; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 155.

dikten sonra yaptığı bir konuşmasında bunu şöyle dile getirmiştir: "Vallahi ben hiçbir gün ve hiçbir gece kesinlikle idareciliğe hırslanmadım. Ona rağbet de etmedim. Allah Teâlâ'dan ne gizli ne de açık böyle bir şey istemedim. Lâkin insanların başıboş kaldığı o ortamda bir fitne çıkmasından korktum. İdarecilikte benim için rahat yok ki! Boynuma öyle büyük bir iş yüklendi ki Allah Teâlâ'nın yardımı olmadan benim onu yapacak ne gücüm var ne de imkânım! Şu anda benim yerimde idarecilik hususunda insanların en kuvvetlisinin bulunmasını ne kadar isterdim."

Halife seçimine gönül koyan bir kısım muhacirler Hz. Ebû Bekir'in bu sözlerini ve özrünü gönülden kabullendiler. Hz. Ali ile Zübeyr ise şöyle dediler: "Biz ancak istişare toplantısında bulunamadığımıza kızdık. Biz de biliyoruz ki Ebû Bekir, Rasûlullah'tan sonra bu işe insanların en fazla hak sahibi olanıdır. Zira o Nebiyy-i Ekrem'in hicreti esnasında gizlendiği mağaradaki yegâne arkadaşıdır. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de kendisinden «ikinin ikincisi» diye bahsetmiştir. Biz onun şerefini, büyüklüğünü biliyoruz. Rasûlullah (s.a.v) hayattayken ona imam olup insanlara namaz kıldırmasını emretmiştir."[251]

Halife seçilirken Hz. Ali, Allah Rasûlü'nün techiz ve tekfiniyle meşgul idi. O karışıklıkta bir fitne çıkmasından korkan Hz. Ebû Bekir ve Ömer de insanları sakinleştirmek ve büyük fitnelerden korumak için halife seçimiyle meşgul oldular ve bu konuda acele ettiler.[252] Ali (r.a) bu istişare heyetinde bulunamadığı için biraz alındı, ancak kırgınlığı uzun sürmedi, bir müddet sonra gelip herkesin huzurunda Hz. Ebû Bekir'e bey'at etti. Hatta sahih rivayetlere göre Hz. Ali ile Zübeyr, halife seçiminden bir gün sonraki umumi bey'atta bey'at etmişlerdir.[253]

---

251. Hâkim, III, 70/4422; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 263; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VIII, 92; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 153. Zehebî bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartları üzere olduğunu söylemiştir.
252. Buhârî, Hudûd, 31.
253. Hâkim, III, 80/4457; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 246; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VIII, 91-92, IX, 416-417. Zehebî bu rivayet hakkında sükût etmiş, İbn Kesîr, isnadının "sahih" olduğunu ve bilindiğini söylemiştir. Tafsilat için bkz. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 149-151; Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları,* s. 32-33.

İbn Kesîr, konuyla ilgili rivayetleri verdikten sonra Hz. Ali'nin ya ilk gün veya ikinci gün bey'at ettiğini ve bunun bir hakikat olduğunu söyler. Hz. Ali'nin, hiçbir vakit Ebû Bekir'den ayrılmayışını ve onun ardında namaz kılmayı hiç terketmeyişini buna delil olarak gösterir. Ancak Hz. Fâtıma'nın miras davası sebebiyle, onun hatırını gözetmek için bir müddet Ebû Bekir'le konuşmadığını, altı ay sonra Hz. Fâtıma vefat edince bey'atını yenileyerek Halife'nin yanında yer aldığını ifade eder. İbn Kesîr, Hz. Fâtıma'nın da bir beşer olduğunu ve masum olması gerekmediğini hatırlatarak miras meselesinde Halife'nin haklılığına vurgu yapar. "Zira halifenin bildiği bilgiler Hz. Fâtıma'ya ulaşmamıştır" der. Hz. Ali'nin, Halife ile birlikte Zü'l-Kassa seferine çıktığını, Halife orduya kendisi kumanda etmek istediğinde Hz. Ali'nin, başına bir şey gelmesinden endişe ederek onu bundan vaz geçirip Medine'ye gelmesini sağladığını kaydeder.[254]

Bunun yanında Hz. Ali hiçbir zaman kendisinin halife olması gerektiğiyle ilgili bir nastan söz etmediği gibi Ebû Bekir'e bey'at ettikleri için sahabeye de gücenmemiş, böyle bir şeyi ima bile etmemiştir. Esasen Hz. Ali'nin hilafetine dair bir nas bulunsaydı başta kendisi olmak üzere diğer sahabiler de bu konuda kesinlikle sessiz kalmazlardı. Öte yandan şiilerin, Hz. Ali'nin nassa rağmen Hz. Ebû Bekir'e bey'at etmesindeki tenakuzu ortadan kaldırmak için onun takıyye yaptığını veya İslâm'ın gelişmesine engel olmamak için bey'at etmek zorunda kaldığını söylemeleri de inandırıcı değildir. Sünniler, Hz. Osman halife olduğunda İslâm'ın bir yandan Buhârâ'ya, öte yandan Kuzey Afrika'ya kadar ulaştığını, Hz. Ali'nin böyle bir düşünceye sahip olduğu takdirde bilhassa Hz. Osman'a bey'at etmemesi gerektiğini söylemişlerdir. Hz. Ali'nin Hz. Ömer ve Osman'a bey'at etmesi ve çocuklarına Ebû Bekir, Ömer ve Osman isimlerini vermesi[255] de hilafet konusunda

254. İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VIII, 92.
255. Mollahâtır, Halil İbrâhim, *Mekânetü's-sahâbe,* Medîne-i Münevvere 1431, s. 1204; Turgay, Nurettin, *Hz. Ali ve Tefsirdeki Yeri,* Ankara: İlâhiyât, 2004, s. 33. Ondan sonra gelen Ehl-i Beyt de pekçok defa evlatlarına bu üç halifenin isimlerini vermişlerdir. Bkz. Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed, *Sîratü Emîri'l-Mü'minîn el-Hasen b. Ali bin Ebî Tâlib,* Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1430, s. 103. Şiilerin ideolojik sözleri bir tarafa bırakılırsa hakikatte Ehl-i Beyt, Hz. Ebû Bekir'i hep sevmiştir. Nitekim Ca'fer-i Sâdık'ın babası Muhammed Bâkır şöyle demiştir: "Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in

hakkının yenildiği düşüncesine sahip olmadığına delil gösterilmiştir.[256] Bu konudaki bir delil de şudur: Hz. Ebû Bekir vefat ettiğinde Medine'nin her tarafından ağlama sesleri yükselmiş, insanlar Allah Rasûlü'nün vefat ettiği günde olduğu gibi dehşete düşmüşler, o esnada Hz. Ali ağlayarak acele bir şekilde gelmiş, bir taraftan da istircâda bulunarak kapıda durmuş ve: "Allah sana rahmet eylesin ey Ebû Bekir! Vallahi insanların ilk İslâm'a gireni, imanı en sadık olanı, yakini en kuvvetli olanı idin…" diye başlayan uzunca bir medhiyede bulunmuştur.[257] Onun bu kadar sözü samimiyetsizce söylediğini düşünmek mümkün değildir.

Rasûlullah'ın vefatından bir ay sonraki bir hutbesinde Ebû Bekir (r.a) şöyle demiştir: "Hoşlanmadığım halde hilafet vazifesine getirildim. Vallahi, benim yerime bir başkasının bu vazifeyi deruhte etmesini ne kadar isterdim! Dikkat edin! Size, Rasûlullah (s.a.v) gibi davranmamı beklerseniz, benim buna gücüm yetmez. Zira o, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine vahiy ikram ettiği ve vahiyle yanlışlardan masum kıldığı bir zat idi. Ben ise normal bir insanım, herhangi birinizden daha hayırlı da değilim. Beni murakabe edin, istikamet üzere olursam bana tâbi olun, ayağım kayarsa beni düzeltin!"[258]

---

faziletini bilmeyen, Sünnet-i Seniyye'yi de bilemez." Yine ona; "Hz. Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne düşünüyorsun?" diye sorulduğunda; "Onları dost bilirim ve kendileri için istiğfar ederim. Ailemden, onları dost edinmeyen bir kişi bile görmedim!" demiştir (Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nadra,* I, 67; Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 534). Zaten Ca'fer-i Sâdık ve sonrasında gelen Ehl-i Beyt, Hz. Ebû Bekir'in torunu olmaktadırlar. Çünkü Ca'fer-i Sâdık'ın soyu, baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından ise iki koldan Hz. Ebû Bekir'e ulaşmaktadır (İbn Sa'd, V, 320; Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, Ebû Amr (v. 240/854-55), *Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, 1414/1993, s. 469; Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (v. 764/1363), *el-Vâfî bi'l-vefayât,* thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000, XI, 98; Zehebî, *A'lâmu'n-nübelâ,* VI, 255; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm* (I-LII), thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413, IX, 88).

256. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 106.
257. İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (v. 328/940), *el-Ikdü'l-ferîd* (I-VIII), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404, V, 18-19.
258. Bkz. İbn Sa'd, III, 212; Ahmed, I, 13; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 155.

Ömerî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi, sahabe arasında imani değerlerin yükseldiğini ve şahsi ölçülerin ona boyun eğdiğini göstermiştir. Zira Ebû Bekir (r.a) Teym kabilesinden idi ve bu kabile Kureyş'in en zayıf aşiretlerinden biriydi.[259] Buna rağmen sahabiler, onun kabilesine değil, şahsi meziyetlerine bakarak kendisini halife seçmişlerdir.

Hz. Ebû Bekir hilafeti esnasında minbere çıktığında Rasûlullah'ın oturduğu basamağa oturmamış, daha sonra gelen Hz. Ömer de onun yerine oturmamış, ondan sonra Hz. Osman da Hz. Ömer'in yerine oturmamış ve Allah'a kavuşuncaya kadar bu âdetlerini devam ettirmişlerdir.[260] Bu durum ilk İslâm halifelerinin birbirlerine olan saygı ve hürmetini göstermesi açısından mânidardır.

Ebû Bekir (r.a) iki buçuk sene halifelik yapmıştır.[261]

4. Dirayetli Yönetimi

Hz. Ebû Bekir hilafeti üstlenince idarecilikteki üstünlüğünü gösterdi. Mürtedlerin zuhuru sebebiyle tehlikeli bir bölünmeyle karşı karşıya kalan devleti eski birliğine ve emniyetine kavuşturdu. Bütün gücünü cihada, Irak ve Şam'ın fethine verdi.[262]

Hz. Ebû Bekir, Rasûlullah'ın sünneti üzere bir idare tesis etmeye azami gayret gösterdi. Allah Rasûlü'nün göndermek istediği Üsâme ordusunu ne pahasına olursa olsun gönderdi, onun arzularını ve va'dlerini harfiyyen yerine getirdi. Arap kabilelerinin irtidat edip Medine'ye saldırma tehlikesi hatırlatılarak bu ordunun gönderilmesine karşı çıkanlara Ebû Bekir (r.a): "Rasûlullah'ın emrini yerine getirmekten daha evla bir şeyle bu işe başlangıç yapmış olamam! Beni kuşların kapıp kaçması, bana, orduyu burada bırakmamdan daha sevimli gelir", "Ebû Bekir'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki yırtıcı hayvanların beni bu şehirde parçalayacaklarını bilsem yine de Rasûlullah'ın gönderilmesini emrettiği bu orduyu gönderir-

259. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* 53.
260. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VIII, 49; Heysemî, IX, 54; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 156.
261. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 74.
262. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 73.

dim" dedi ve bini atlı üç bin kişilik[263] orduyu Rebiulevvel ayının sonunda yola çıkardı. Bu ordu Şam topraklarına kadar ulaştı.[264]

Hz. Ebû Bekir'in bütün itirazlara rağmen o kritik dönemde bu orduyu göndermesi fevkalâde isabetli bir karar olmuştur. Hatta, "Müslümanlar açısından en faydalı iş, bu ordunun gönderilmesi olmuştur" bile denebilir. Çünkü Arap kabileleri; "Bunların kuvveti olmasaydı bu orduyu gönderemezlerdi" diye düşünerek yapmak istedikleri isyan ve saldırılardan vazgeçmişlerdir.[265] Bu ordu kırk[266] veya yetmiş gün sonra ganimetlerle geri dönmüştür.[267]

İsyan ve irtidat etmeyi düşünen kabilelerin bir kısmı da, Müslümanların Rumlarla karşılaşmasının neticesini merakla beklemiş, Üsâme ordusu sâlimen dönünce İslâm üzere sebat etmişlerdir. Bu yöndeki rivayetler Hz. Ebû Bekir'in bu kararlılığındaki firaset ve dirayeti ortaya koymaktadır.[268]

Rivayetlere topluca bakıldığında Hz. Ebû Bekir ve diğer Râşid Halifeler'in, yapacakları işlerde Allah Rasûlü'nün niyet, arzu ve işaretlerine çok dikkat ettikleri anlaşılmaktadır. O bir şeyin yapılmasını istediyse onu mutlaka yerine getirmek için gayret etmişlerdir. Herhangi bir vali, kumandan ve memur tayin edeceklerinde yine bu kıstasa göre hareket etmişlerdir. Dihlevi şöyle der: "Hz. Ebû Bekir ve Ömer halife olduklarında birine bir vazife verecekleri zaman Rasûlullah'ın o zata daha evvel müslümanların işlerinden birini tevdi edip etmediğine bakarlardı. Eğer böyle bir şey olmuşsa onlar da verirler, yoksa tevakkuf ederlerdi."[269] Bunu şu hâdisede müşahade etmek de mümkündür: Rasûlullah'ın vefat ettiğini işiten üç kardeş Hâlid,

263. Vâkıdî, III, 1122.
264. Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, Ebû Amr (v. 240/854-55), *Târîh,* thk. Ekrem Ziyâ Ömerî, Beyrut - Dımeşk: Dâru'l-Kalem - Risâle, 1397, s. 100-101.
265. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 196.
266. Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 101.
267. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 196.
268. Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa Husrevcirdî Horasânî, Ebû Bekir (v. 458/1066), *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebili'r-reşâd alâ mezhebi's-selef ve ashâbi'l-hadîs,* thk. Ahmed Isâm el-Kâtib, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1401, s. 345; İbn Asâkir, II, 60; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* IX, 424.
269. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 121.

Ebân ve Amr b. Saîd b. Âs, vali oldukları yerlerden geri dönmüşlerdi. Ebû Bekir (r.a) onlara; "Valiliğe Rasûlullah'ın valilerinden daha lâyık kimse yoktur. Vazifenizin başına dönün!" dedi. Onlar ise; "Rasûlullah'tan sonra kimse için valilik yapmayız" dediler. Şam'daki cephelere giderek hepsi de şehit oldular.[270]

Tâvûs (v. 106/725) Rasûlullah'ın, peşinden Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın Cuma hutbelerini hep ayakta îrâd ettiklerini, minbere ilk oturanın Muâviye b. Ebî Süfyan olduğunu söyler.[271] Bu durum da onun idarede Allah Rasûlü'nün izini takip ettiğini göstermektedir.

Hz. Ebû Bekir halifeliği esnasında, Allah Rasûlü'nün en ufak va'dini bile yerine getirmek için gayret etmiştir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v) Hz. Câbir'e Bahreyn'den gelecek ganimetlerden üç avuç vermeyi va'd etmişti ancak bu mallar ancak Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde geldi. Ebû Bekir; "Rasûlullah'ın kime herhangi bir va'di veya borcu varsa bize müracaat etsin!" diye ilan etti. Câbir durumu anlatınca ona üç avuçta 1500 dinar veya dirhem para verdi.[272]

Kur'ân'ı ve Sünnet'i çok iyi bilmesine, şeriatın maksatları ve hükümleri hususunda keskin bir anlayışa sahip olmasına ve pek çok fetvalar vermesine rağmen Ebû Bekir devamlı ashab-ı kiram ile istişare ederdi. Görüşlerine merhamet hâkimdi (Bedir esirlerinden fidye kabulü gibi). Sekinet ve vakar sahibiydi (Allah Rasûlü'nün vefatında insanları teskin etmesi gibi). Siyasetinin ana vasfı kararlılık, keskinlik ve azimli olmaktı (Ridde olaylarında olduğu gibi). Hayatının prensibi başkalarını, bilhassa da fakirleri ve hastaları kollamak, onların ihtiyaçlarını karşılamaktı.[273]

Halife seçildikten altı ay kadar sonra evinde veya evinin yanında ilk defa beytülmâli kuran Hz. Ebû Bekir, buraya muhafız tayin edilmesini tek-

---

270. Hâkim, III, 278/5085 (Zehebî bu rivayet hakkında sükût etmiştir); Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* II, 940; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* II, 422; İbn Asâkir, XXIX, 56.
271. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 448; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VIII, 168. Krş. Abdürrazzak, *Musannef*, III, 187.
272. Buhârî, Kefâle 3, Hibe 18, Şehâdât 28, Humus 15, Cizye 4, Megâzî 73; Müslim, Fezâil 60-61.
273. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 74.

lif edenlere kilitli olduğu için korkuya gerek bulunmadığını söyledi. Esasen kendisi, ganimet ve fey gelirlerini sahabiler arasında eşit olarak hemen dağıttığı için beytülmâlin korunmasına fazla ihtiyaç yoktu. Nitekim vefat ettiği zaman Hz. Ömer bazı sahabilerle beytülmâle girdiğinde burada bir dirhemden başka bir şey bulamamıştı. İşlerinin çokluğu sebebiyle evini Medine'nin merkezine taşıdığında beytülmâle Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı, kazâ işlerine Hz. Ömer'i, kâtipliğine Zeyd b. Sâbit ile Hz. Osman'ı, hâcibliğine âzatlısı Şedîd'i, Medine'nin gece bekçiliğine de Abdullah b. Mes'ûd'u tayin etti.[274] Hilafeti dönemi kısa olduğu ve bu esnada devlet idaresinde büyük gelişmeler olmadığı için yeni müesseselere ihtiyaç duyulmadı.[275]

Hz. Ebû Bekir, irtidad edenlerin üzerine gönderdiği başkumandan Hâlid b. Velîd'e, düşmana onların kullandıkları silâhlarla mukabele etmesini emretmiştir. Hz. Ömer'in teklifi üzerine müellefe-i kulûba zekât gelirlerinden pay vermemeş, ganimetin beşte birinin taksiminde Allah Rasûlü'nün yakınlarına eskiden olduğu gibi hisse ödememiştir. Halife olduktan sonra eski mesleği olan ticaretle uğraşmasını uygun görmeyen Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh kendisine maaş bağlanmasına ön ayak olmuşlardır. Hz. Ebû Bekir devlet işlerinde Rasûl-i Ekrem'den intikal eden mührü, şahsî işlerinde ise "Ni'me'l-kâdiru Allah" veya "Abdün zelîl li-Rabbin celîl"[276] ibaresini taşıyan mührünü kullanmıştır.[277]

İdarede adalet ve hakkaniyete çok riayet ederdi. Savaşta öldürülen bir patriğin (Bizans emirinin) başı Medine'ye gönderildiğinde bunu hoş karşılamamış, düşmanın da aynı şekilde davrandığı söylenince; "Farslar'la Bizanslılar'ı mı örnek alacağım?" diye çıkışmıştır.[278] Zührî'den nakledilen rivayete göre Hz. Ebû Bekir'e Bizans emirlerinden Yannâk ile diğer bazı kimselerin başları getirilmişti. Ebû Bekir (r.a) Şâm vâlisine bir mektup ya-

274. Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî, Ebû Cafer (v. 310/923), *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk* (I-XI), Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387, III, 426; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 263.
275. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 106.
276. Nüveyrî, XIX, 144; Kettânî, I, 171.
277. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 106.
278. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 132; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 195.

zarak; "Bana kesik baş göndermeyin! Mektup ve haber göndermeniz yeterlidir" dedi.[279]

Halife Ebû Bekir, halkın ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenirdi. Hz. Ömer şöyle anlatır: "Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında Medine'nin kenar mahallesinde âmâ ve ihtiyar bir kadın vardı. Her gün ona uğrayarak ihtiyacını görmek isterdim. Fakat her gittiğimde benden önce birinin gelerek lüzumlu işleri yaptığını, bu düşkün insanın ihtiyaçlarını karşıladığını görürdüm. Birgün merak ettim, «Acaba hergün bu sevabı işleyen zat kimdir?» diye düşündüm ve erkenden giderek bir yere saklandım. Bir de ne göreyim hergün gelip kadının işlerini gören o salih zat Halife Ebû Bekir'den başkası değilmiş. Karşımda onu görüverince büyük bir şaşkınlık içinde; «Hayatıma yemin olsun ki o sensin?» dedim."[280]

Hz. Ebû Bekir son derece isabetli bir tercihte bulunarak yerine dirayetli bir halife bıraktı. Hastalığı şiddetlenince Abdurrahman b. Avf'ı çağırdı ve; "Ömer b. Hattab hakkında ne dersin?" diye sordu. O; "Bana öyle bir şey soruyorsun ki, kendin onu benden daha iyi biliyorsun" diye cevap verdi. Ebû Bekir (r.a); "Öyle de olsa sen yine cevap ver" dedi. Abdurrahman; "Allah'a yemin ederim ki o, senin düşündüğünden daha faziletlidir" dedi. Sonra Ebû Bekir, Osman b. Affân'ı huzuruna çağırdı ve; "Ömer hakkında ne düşünüyorsun?" dedi. Hz. Osman; "Sen Ömer'i hepimizden daha iyi tanıyorsun!" diye cevap verdi. Ebû Bekir; "Ey Ebû Abdullah! Buna rağmen fikrini söyle!" dedi. Osman (r.a): "Vallahi onun hakkında bildiğim, içinin dışından daha hayırlı olduğudur. İçimizde onun gibisi yoktur" dedi. Ebû Bekir, ashaptan diğer insanlarla da istişare etti ve Hz. Ömer'i kendisinden sonra hilafete aday gösterdi, onun halife olmasını tavsiye etti.[281]

Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in idaresindeki dirayet ve kemale şahitlik etmiştir. O bir gün minberin üstünde ayağa kalkmış, Allah Rasûlü'nden bahset-

279. Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî el-Cûzcânî, Ebû Osman (v. 227/842), *Sünenü Saîd b. Mansûr* (I-II), thk. Habiburrahman el-A'zamî, Hind: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982, II, 288-289.

280. İbn Asâkir, XXX, 322; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 167; Ramazanoğlu Mahmûd Sâmî, *Hz. Ebû Bekir Sıddîk,* İstanbul: Erkam Yayınları, 1985, s. 120

281. İbn Sa'd, III, 199-200.

miş ve şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.v) vefat edince Ebû Bekir halife oldu. Nebiyy-i Ekrem'in ameli ile amel etti ve onun sireti üzere yürüdü. Bu hal üzereyken Allah -azze ve celle- onun ruhunu kabzetti. Sonra Ömer halife oldu. O da Rasûlullah (s.a.v) ve Hz. Ebû Bekir'in amelleriyle amel etti ve onların sireti üzere yürüdü. Ta ki Allah -azze ve celle- ruhunu bu hal üzere kabzedinceye kadar!"[282]

Hz. Ebû Bekir'in idaredeki en büyük dirayeti Allah Rasûlü'nün yolunu titiz bir şekilde takip etmesi, daha sonra da azim ve kararlılıkla korkusuz bir şekilde çalışıp süratle hareket etmesidir. O, doğruluğuna inandığı bir şeyi hemen gerçekleştirmek için harekete geçmiş, problemlerin üzerine cesaretle gitmiş ve hiçbir şey onu bundan vazgeçirememiştir.

5. Ridde Savaşları

a) Zekât Vermeyenlerle Şavaşması

Allah Rasûlü (s.a.v) vefat edince, dine yeni girmiş olup da İslâm henüz gönüllerine yerleşmeyen kabilelerin bir kısmı zekât vermek istemediler. Namaz kılmakla birlikte devlete artık zekât vermeyeceklerini ilan ettiler.[283] Halife Ebû Bekir de onlara savaş açtı. O zaman Hz. Ömer, "Lâ ilâhe illallah" diyenlerle savaşmanın doğru olmayacağını söylerken bazıları da o yıl zekât toplanmasından vazgeçilmesini teklif ettiler. Hangi sebeple olursa olsun irtidat edenlerle mücadelede kararlı olan Hz. Ebû Bekir önce Me-

282. Ahmed, I, 128. Şuayb Arnaût isnadının "hasen" olduğunu söylemiştir.
283. Onlar bu görüşlerini, et-Tevbe 9/103 âyetinin zâhirî tefsirine dayandırmışlardı. Onlara göre âyette bahsedilen sadaka, farz olan zekâttı ve buradaki hitap da Allah Rasûlü'ne yönelikti. Bunun zâhiri ise zekât toplamanın sadece ona mahsus olmasını gerektiriyordu. Dolayısıyla ondan başkası zekât alamazdı. Zira Allah Rasûlü'nün vefatı ile zekât mükellefiyeti düşmüş, ortadan kalkmıştı. Hz. Ebû Bekir'e zekât vermek istemeyenler bu görüşe sarılmış ve; "Allah Rasûlü (s.a.v) zekât karşılığında bizi temizliyor, tezkiye ediyor ve bize salâtta bulunuyordu. Başkasında bunları bulamıyoruz" demişlerdi. Hz. Ebû Bekir'in buna cevabı ise; "Vallahi namaz ile zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşacağım" olmuştur.
İbn Arabî, "Bu âyetteki hitabın Rasûlullah'a mahsus olduğu, ondan başkasının buna iştirak edemeyeceği" sözünün ancak Kur'ân câhili, şeriatın kaynağından gafil ve din ile oynayan birinin sözü olabileceğini, Kur'ân'daki hitapların tek çeşit olmadığını, muhtelif şekillerde geldiğini söylemiş ve bunları sıralamıştır (Bkz. Kurtubî, VIII, 244-245).

dine'deki sahabilerin tereddütlerini giderdi. Namaz ile zekâtı birbirinden ayrı düşünmenin doğru olmayacağını, bunları ayrı birer ibadetmiş gibi görmek isteyenlerle savaşmanın şart olduğunu söyledi. Dinin tamamlandığını, onun bazı esaslarının terkedilmesine izin vermeyeceğini söyleyerek Hz. Ömer'den yardım istedi. Bu kararlı tavrıyla bütün tereddütleri gideren Ebû Bekir, hicri 11. yılın Cemâziyelevvel (veya Cemâziyelâhir) ayında (Ağustos-Eylül 632), 100 kişilik bir süvari birliğinin başına geçerek Fezâre kabilesinin zekâtına el koyan ve Medine'ye saldırmak isteyen Hârice b. Hısn el-Fezârî'nin üzerine yürüdü. Zü'l-Kassa'daki[284] kısa bir çarpışmadan sonra âsileri dağıttı.[285] Hz. Âişe ve İbn Ömer'in nakline göre Ebû Bekir (r.a), bundan sonraki seferlere de kendisi kumanda etmek istiyordu ancak Hz. Ali, atının gemini tutarak; "Ey Rasûlullah'ın halifesi, nereye gidiyorsun? Sana Rasûlullah'ın Uhud günü söylediği sözü söylüyorum: «Sok kılıcını kınına, kendini tehlikeye atarak bizi üzüntüye sokma!» Vallahi sana bir şey olursa bundan sonra İslâm'ın asla nizamı olmaz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir Medine'ye döndü ve ordularının başına kumandanlar tayin etti.[286]

Hz. Ebû Bekir zekât vermek istemeyenlerle savaşırken şu âyete dayanmıştır: **"Haram aylar çıkınca müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun! Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."**[287] Bu âyette müşriklerin kendi hallerine bırakılması, tevbe, namaz ve zekât şartına bağlanmıştır. Aksi halde kendileriyle savaşılacaktır. İlk devrin meşhur müfessirlerinden İbn Zeyd (v. 182)[288] şöyle

284. Burası Medine'den 24 mil uzakta Necid tarafında bir yer olup Bak'â' ismi de verilir (Yâkût b. Abdillah er-Rûmî el-Hamevî, Şihâbüddin Ebû Abdullah (v. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân* (I-VII), Beyrut: Dâru Sâdır, 1995, I, 471, IV, 366).
285. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 104. Bkz. Balcı, İsrafil, *Hz. Ebû Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Andlaşmalar,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996, s. 19-20.
286. İbn Asâkir, XXX, 316; Muhibbuddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nadra,* I, 148; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* IX, 446.
287. et-Tevbe 9/5.
288. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, etbâu't-tâbiînden olup Medine'lidir. Kur'ân ve tefsir ilimlerine sahip idi. Bir ciltlik bir tefsir kitabı telif etmiştir. Bir de nâsih ve mensûha dair bir eseri vardır. (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ,* VIII, 349)

der: "Allah Teâlâ namazı ancak zekâtla kabul edeceğini ısrarla haber verdi. Allah, Ebû Bekir'e rahmet eylesin, ne kadar da fakîh bir insanmış!"[289]

Yine İbn Zeyd, "Namaz ile zekât birlikte farz kılındı ve onların arası ayrılmadı" dedikten sonra, **"Fakat tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz"**[290] âyetini okumuştur. Daha sonra; "Allah Teâlâ namazı ancak zekât ile birlikte kabul eder" demiş ve ilave etmiştir: "Allah (c.c) Ebû Bekir'e rahmet eylesin, ne kadar fakih (derin anlayış sahibi) bir insanmış!"[291]

Daha önce bahsettiğimiz üzere Hz. Ebû Bekir Tevbe sûresinin ilk âyetlerini ki bunların ilk kırk âyet olduğu söylenir, emir tayin edildiği 9. sene haccında insanlara tebliğ etmiş, herkese duyurmak için çok gayret sarfetmişti. Bu sebeple o bu âyetleri çok iyi biliyordu. Yukarıda zikri geçen Tevbe sûresinin 5. ve 11. âyetlerinden az sonra 34 ve 35. âyetlerde malı biriktirip de zekâtını vermeyen kimseler elîm bir azap ile tehdit edilmektedirler. Nitekim müfessir Dahhâk da aynı konuya işaret ederek bu âyetlerin tefsirinde "Namaz ancak zekât ile birlikte kabul edilir" demektedir. Ona göre bu âyetlerle, mallarının zekâtını vermeyen kimsenin namazının makbul olmayacağı ve kendisine bir fayda sağlamayacağı kastedilmiş, bu mâna da, zekâtı terkedenlere verilecek ağır cezayı haber veren hadislerden alınmıştır.[292] Böylece zekât vermeyenlerle savaşma hükmü, üç âyete (et-Tevbe 9/5, 11, 35) ve bazı hadislere[293] dayandırılmış olmaktadır.

Önde gelen sahabiler Hz. Ebû Bekir'e, "Zekât vermeyenlerle savaşacak mısın?" dediklerinde; "Evet, Rasûlullah'a vermeyi kabul ettikleri şeyi bana vermezlerse onlarla savaşırım!" cevabını vermiştir. Sahabiler; "Rasûlullah

289. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 111.
290. et-Tevbe 9/11.
291. Taberî, *Tefsîr,* XIV, 153. Hz. Ebû Bekir'in bu tavrı, şer'î hükümlerin birbiriyle nasıl kuvvetli bir irtibat içinde olduğunu ve onlardan birinin iptal edilmesinin asla kabul edilemeyeceğini gösterir (Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 401).
292. *Tefsîru Dahhâk,* I, 405.
293. Buhârî, Zekât, 3; Tirmizî, Tefsir, 3/3012. Bkz. İbn-i Mâce, Fiten, 22; Ebû Dâvûd, Zekât, 4/1563; Hâkim, IV, 583/8623.

(s.a.v), *«İnsanlarla "lâ ilâhe illallah" deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu söylediler mi kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar, ancak hakkıyla olan başka! Gerçek hallerinin hesabını sormak ise Allah'a aittir»* buyurmadı mı?" diye itiraz edince de; **"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın!"**[294] âyetine ve hadisteki istisnaya işaret ederek; "(Zekât vermedikleri için yapılan) bu savaş, haklı bir sebeple yapılan savaşlardandır" demiştir.[295]

Katâde, **"Zekâtı vermeyen müşriklere yazıklar olsun!"**[296] âyetini, "onu ikrar etmiyor, ona iman etmiyorlar" şeklinde açıklamıştır. Bunu nakleden Taberî, şöyle devam eder: "Zekât İslâm'ın köprüsüdür. Kim onu geçerse kurtuluşa erer. Kim de ondan geri kalırsa helâk olur" denilmiştir. Nebiyy-i Ekrem'den sonra ridde ehli; "Namazı kılarız ama zekâta gelince vallahi mallarımızın gasbedilmesine müsaade etmeyeceğiz!" demişlerdi. Hz. Ebû Bekir; "Vallahi Allah Teâlâ'nın aralarını birleştirdiği iki şeyi asla ayırmayacağım! Vallahi Allah ve Rasûlü'nün farz kıldığı zekâtı (veya hayvanı bağladıkları bir bağı dahi) vermezlerse bu sebeple onlarla savaşırız!" dedi.[297]

Onun bu kararlı cevabı üzerine Ömer (r.a) şöyle demiştir: "Yemin ederim ki, zekât vermeyenlerle savaş hususunda Allah Teâlâ'nın Ebû Bekir'in kalbine tam bir kararlılık verdiğini gördüm ve doğrunun da bu olduğunu anladım."[298]

Hz. Ebû Bekir belki o ana kadar işitmemişti veya unutmuştu ama İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştu: *"Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in, Allah'ın elçisi olduğuna şehadet edinceye, namazı kılıp zekâtı verinceye kadar insanlarla savaşmam bana emrolundu. Bunları yaparlarsa, -İslâm'ın hakkı olan hadler hariç- canlarını, mallarını benden korumuş olurlar. Gerçek durumlarının hesabını gör-*

294. el-İsrâ 17/33.
295. Taberî, *Tefsîr,* XVII, 439.
296. Fussılet 41/6-7.
297. Taberî, *Tefsîr,* XXI, 430-431.
298. Buhârî, Zekât 1, 40, İstitâbe 3, İ'tisâm, 2, 28; Müslim, Îmân, 32; Nesâî, Châd, 1.

mek ise Allah'a kalmıştır."[299] Bu rivayette insanlarla savaşın terkedilmesi için zekât vermeleri de şart koşulmaktadır.

Yine Ebû Nuaym'ın Enes'ten rivayetine göre Rasûlullah (s.a.v); *"Allah, zekâtını ödemeyen kişinin namazını kabul etmez, ta ki bu ikisini birleştirinceye kadar. Allah Teâlâ onları birleştirmiştir, siz de onların arasını ayırmayın!"* buyurmuştur.[300] O esnada Ebû Bekir bu hadisleri hatırlasaydı ashâb-ı kirama söylerdi. Ancak rivayetlerde böyle bir bilgi nakledilmemiştir.

Hz. Ebû Bekir'in üstün firaset ve dirayetiyle verdiği isabetli karar, aslında Rasûlullah'ın bu hadislerine uygun düşmüştü. Ama onun ve Hz. Ömer'in bu rivayetleri daha sonra öğrendikleri anlaşılıyor. Böyle durumlar sahabiler arasında yaşanmıştır. Onlar bizzat Allah Rasûlü'nden işitmedikleri hadisleri daha sonra diğer sahabilerden öğrenmişlerdir. Diğer bir husus da Hz. Ebû Bekir ve Ömer gibi vaktinin çoğunu Allah Rasûlü ile birlikte geçiren sahabiler, kazandıkları İslâmî nosyon sebebiyle karşılarına çıkan meselelerde isabetli karar vermişler, daha sonra görüşlerini destekleyen bir hadisin bulunduğunu diğer sahabilerden öğrenmişlerdir. Hz. Ebû Bekir'in ileride bahsedeceğimiz bazı fıkhî hükümleri ile Hz. Ömer'in veba hastalığı bulunan yere girmemesi hâdisesi[301] buna misaldir.

b) Yalancı Peygamberlerle Mücadelesi

Rasûl-i Ekrem'in risalet vazifesini tamamladıktan sonra hastalanması, peygamber olduğunu ileri süren bazı yalancılara cesaret vermişti. Onun vefatıyla birlikte bu hareketler isyana dönüştü. Allah Rasûlü'nün sağlığında mevkilerini kaybeden bazı kabile reisleri, Müseylime örneğini takip ederek Tuleyha b. Huveylid ve ateşli bir Hristiyan olan Secah bint Hâris gibi yalancı peygamberlerin türemesine sebep oldular.[302]

299. Buhârî, Îmân, 17; Müslim, Îmân, 36; İbn Mâce, Mukaddime, 9/71. Ayrıca bkz. Ahmed, II, 345.
300. Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 250.
301. Buhârî, Tıb, 30; Müslim, Selâm, 98.
302. Taberî, *Târîh*, III, 242, 253, 267; A'zamî, Muhammed Mustafa, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi -Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma-*, trc. Ömer Türker - Fatih Serenli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 68. Ridde savaşlarının sebepleri hususunda tafsilat için bkz. Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, s. 59-67.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v), nebi olduklarını iddia eden iki kişinin ortaya çıkacağını önceden haber vermişti: *"Bir gün rüyamda iki kolumda altından iki bilezik gördüm ve bundan hoşlanmadım. Bu sırada bana rüyamda bileziklere doğru üfürmem vahyedildi, ben de üfledim; bunun üzerine uçup gittiler. Ben bu ikisini benden sonra çıkacak iki yalancı ile yorumladım. Bunlardan biri Ansî, diğeri Müseylime'dir."*[303]

Bu yalancılar ortaya çıkınca, Arabistan'ın muhtelif yerlerinde yaşayan yeni müslüman olmuş bazı kabileler onlara tâbi oldular. Ebû Bekir (r.a) zekât vermek istemeyenleri mağlup ettikten sonra birkaç gün bekledi. Medine ve çevresindeki kabilelerden gelen yardımcı kuvvetlerle birleşerek peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid üzerine yürümeyi kararlaştırdı. Ancak Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin ısrarları üzerine ordunun başına Hâlid b. Velîd'i getirerek Medine'ye döndü.[304] Hâlid'e, Tuleyha'yı bertaraf etmesini, arkasından Secâh'ın ve zekâtlarını vermeyen Temîm kabilesinin, daha sonra Müseylimetülkezzâb'ın üzerine gitmesini emretti. Ayrıca Yemen, Hadramut, Bahreyn ve Uman'daki isyancılarla mücadele etmeleri için valilere emir verdi ve kendilerine destek birlikleri göndermeye başladı. Hâlid b. Velîd, 27 Cemâziyelâhir 11 (19 Eylül 632) tarihinde Zülkassa'dan Tuleyha'nın karargâhını kurduğu Büzâha'ya doğru harekete geçti. Yolda ordusunda bulunan Adî b. Hâtim et-Tâî'nin yardımıyla Adî kabilesi ve kollarının irtidad etmesini önledi ve bu kabileden 1000 kişilik bir birliğin kendisine katılmasını sağladı. Öte yandan Benî Fezâre'den Uyeyne b. Hısn 700 kişiyle Tuleyha'nın safında yer aldı. Yapılan savaşta isyancıların bir kısmı öldürüldü, Tuleyha karısıyla birlikte Suriye taraflarına gidip Kelb kabilesine sığındı. Uyeyne esir alınıp Medine'ye gönderildi. Savaştan sonra Esed ve Gatafân kabileleri tekrar İslâm'a döndüler.[305] Hz. Ebû Bekir tevbe eden

303. Buhârî, Meğâzî, 70, 71; Müslim, Rüyâ, 21.
304. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 104.
305. Esed ve Gatafan heyetleri Hz. Ebû Bekir'e gelip sulh istediklerinde onları memleketlerinden sürüp çıkaran bir harp (harbün mücliye) ile rezil eden barış (silmün muhziye) arasında muhayyer bıraktı. Onlar; "Memleketten sürüp çıkaran harbi biliyoruz da rezil eden barış nedir?" diye sordular. Ebû Bekir (r.a): "(Önceki savaşta şehid ettiğiniz) askerlerimizin diyetini vereceksiniz, biz sizden öldürdüklerimize diyet vermeyeceğiz; sizin ölülerinizin cehenneme, bizim şehitlerimizin de cennete gittiğini kabul edecek-

Uyeyne'yi cezalandırmadı. Tuleyha da Hz. Ömer döneminde Medine'ye gelip halifeye bey'at etti ve Irak fetihlerine katıldı.

Ardından Temîm kabilesinin yurdu Bütâh'a hareket eden Hâlid b. Velîd orada kimseyi bulamayınca bölgenin çeşitli yerlerine müfrezeler gönderdi. Bu müfrezelerden biri **Mâlik b. Nüveyre**'yi ve yanındaki on bir kişiyi yakalayıp Hâlid'in yanına getirdi. Mâlik, Rasûl-i Ekrem'in vefatını öğrenince zekât olarak topladığı develeri sahiplerine iade etmiş, kabilesine kendilerinden zekât istememesi halinde Rasûlullah'ın yerine geçecek Kureyşli'nin yanında yer alabileceklerini, bu malların kendi hakları olduğunu söylemişti. Mâlik'i yakalayan müslümanlar onun mürted olup olmadığı hususunda ihtilafa düştüler, neticede mürted olduğu kanaatine varan Hâlid b. Velîd, Mâlik'in öldürülmesini emretti.

Temîm kabilesine mensup olan ve Irak'ta Benî Tağlib arasında yaşayan **Secâh bint Hâris**, Temîm kabilesinde zekât konusunda ihtilaf çıktığı bir sırada kabilesine gelip peygamber olduğunu iddia etti. Secâh hıristiyandı ve kâhinlik yapıyordu. Mâlik, bir ordu oluşturacak kadar taraftar toplayan Secâh'a Temîm kabilesinden müslüman kalanlarla savaşmasını söyledi. Secâh daha sonra Müseylimetülkezzâb'ın üzerine yürümeye karar verdi. Ancak Müseylimetülkezzâb, müslümanlarla savaşmak mecburiyetinde kalacağından Secâh'a hediyeler gönderip kendisiyle anlaşma cihetine git-

siniz; bizden aldığınız ganimetleri iade edeceksiniz, biz ise sizden aldıklarımızı iade etmeyeceğiz; elinizdeki zırhları, atları ve silahları alacağız ve sizi develerin kuyrukları dibinde gezer vaziyette bırakacağız (çobanlıkla meşgul olacaksınız), ta ki Allah Teâlâ, Rasûlullah'ın halifesine ve mü'minlere sizi affetme düşüncesini verene kadar" dedi. Ömer (r.a), Halîfe'ye; "Söylediklerin aynen doğrudur ancak bizim şehitlerimiz Allah yolunda öldürüldüler, ecirleri Allah'a aittir, onlar için diyet yoktur" dedi (Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 385. Krş. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 434). Ebû Bekir, Ömer'in bu görüşünü kabul etti (İbn Kesîr, *el-Bidâye,* IX, 455). Esed ve Gatafan heyetleri de silm-i muhzîyi kabul ettiler (İbn Asâkir, XLI, 145, 151). Ömerî'ye göre Hz. Ebû Bekir irtidat edip de sonra tekrar İslâm'a dönenleri silahtan arındırdığı gibi bir müddet fetihlere de katmamıştır (Bkz. Buhârî, Ahkâm, 51). Çünkü daha yakın zamanda irtidat ettikleri için onlara güvenmiyordu. Bir de onlara ihtiyacı olmadığını göstermek suretiyle kendilerini cezalandırıyordu. Diğer taraftan bunların İslâmî fetihlerin önünde görünmelerini istemiyordu. Zira onlar, yeni fethedilen bölgelerin halkına, güzel bir "müslüman asker" modeli sergileyemezlerdi (Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 356).

ti. Bazı rivayetlere göre üç günlüğüne onunla evlenip peygamberlik iddiasından vazgeçmesini sağladı. Bu sırada Irak'taki kabilesine dönen Secâh, Muâviye zamanında müslüman olarak öldü.

Hâlid b. Velîd, zekât vermeyi reddeden ve Secâh'ı peygamber kabul eden Temîmliler'i itaat altına aldı, ardından Benî Hanîfe kabilesinin reisi Müseylimetülkezzâb ile savaşmak için Yemâme'ye hareket etti. Müseylime kabile heyetiyle birlikte daha önce Medine'ye gelmiş, Rasûl-i Ekrem ile görüşmesinde ondan sonra hâkimiyetin kendisine verilmesini istemiş, Allah Rasûlü onun bu talebini reddetmiş, Yemâme'ye dönünce Rasûlullah'a yazdığı mektupta kendisinin nebi olduğunu, yeryüzünün yarısının kabilesine, diğer yarısının Kureyş'e ait olduğunu bildirmişti. Rasûlullah (s.a.v) yolladığı cevabi mektupta onu çok yalancı (kezzâb) diye vasıflandırmış, yeryüzünün Allah'a ait olduğunu ve onu istediğine vereceğini bildirmiş, Habîb b. Zeyd el-Ensarî'yi ona elçi olarak göndermişti. Müseylime, Benî Hanîfe mensuplarıyla görüşen Habîb b. Zeyd'i öldürtmüştü. Kabilesinden müslüman olan Sümâme b. Üsâl'i mağlûp etmiş ve Hz. Ebû Bekir'in sevkettiği birlikler ona karşı bir başarı sağlayamamıştı. Hâlid b. Velîd, Yemâme'de her iki tarafın çok ağır kayıplar verdiği şiddetli bir savaştan sonra Müseylimetülkezzâb'ı ortadan kaldırdı[306] (Rebîülevvel 12 / Mayıs-Haziran 633) ve Benî Hanîfe kabilesi mensuplarıyla bir anlaşma yaparak onların İslâm'a dönmesini sağladı.[307]

Mürtedlerle yapılan savaşların en büyüğü ve en şiddetlisi Müseylime ile olanı idi. Zira onun kuvvetleri kırk bini aşıyordu ve bölgedeki kabile bağları çok kuvvetli idi. Başlangıçta onun işini bitirmeye İkrime gönderilmişti, fakat sınırlı başarısı sebebiyle o başka bir bölgeye verildi. İkrime'ye yardıma gönderilen Şurahbil'e, yeni kumandan Hâlid gelinceye kadar beklemesi emredildi. Hâlid b. Velid geldiğinde Müseylime'nin ihtişamlı ordusunu mağlup etti.[308]

306. Müseylime'yi, Allah Rasûlü'nün amcası Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşî (r.a) öldürmüştür (Buhârî, Meğâzî, 23).
307. Bkz. Taberî, *Târîh*, III, 281-299; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 104. Krş. Yüksel, Ahmet Turan, "Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer", *İstem*, yıl: 3, sayı: 6, 2005, s. 60-61.
308. Bkz. Taberî, *Târîh*, III, 281; A'zamî, *Kur'ân Târihi,* s. 69.

Necran ve Yemen'de Kays b. Mekşûh el-Murâdî'nin başını çektiği yeni bir isyan hareketi ortaya çıktı. Daha önce Esved el-Ansî'nin öldürülmesi sırasında Fîrûz ed-Deylemî ile beraber hareket eden Kays, Hz. Ebû Bekir'in Ebnâ'dan olan Fîrûz'u Yemen'e vali tayin etmesi üzerine halkı vali aleyhine kışkırtmaya başladı. Başta Fîrûz olmak üzere Ebnâ'nın ileri gelenlerini öldürmek için Esved el-Ansî'nin ordusundaki bazı kimseleri etrafına toplayan Kays, Ebnâ'dan Dâzeveyh'i katletti ve bir kısmını yurtlarından sürdü. Fîrûz, bölge valileri ve Muhacir b. Ebû Ümeyye'nin kumandasında Medine'den gelen destek birlikleriyle birleşerek Kays'ı mağlup etti. Böylece Yemen'de başlayan ikinci isyan da bastırıldı. Kays ile arkadaşları Ferve b. Müseyk el-Murâdî ve Amr b. Ma'dîkerib esir alınarak Medine'ye gönderildi. Halife tarafından affedilen esirler daha sonra kabilelerine gönderildiler.[309] Tuleyha, Secah ve Müseylimetülkezzâb'ın ortadan kaldırılmasıyla Arap yarımadası büyük bir fitneden kurtulmuş oldu.

Bu dönemde Hadramut'ta da irtidad hareketleri ortaya çıktı. Allah Rasûlü'nün zekât toplamak ve İslâm'ı tebliğ etmek için Kinde kabilesine gönderdiği Ziyâd b. Lebîd el-Ensarî, bir müslümandan genç bir dişi deveyi zekât olarak alıp üzerine zekât damgası vurdu. Kindeli bu devenin geri verilerek yerine başka bir hayvanın alınmasını istedi. Ziyâd'ın zekât damgası vurulan deveyi geri veremeyeceğini söylemesi üzerine Kindeliler isyan ettiler. Kabilenin reisi Eş'as b. Kays isyancıların başına geçti. Ziyâd durumu Hz. Ebû Bekir'e bildirdi. Ebû Bekir, daha önce Yemen'e gönderdiği Muhacir b. Ebû Ümeyye'ye mektup yazarak Ziyâd'a yardım için Hadramut'a gitmesini emretti. Ziyâd ve Muhacir kumandasındaki ordu isyanı bastırdı. Kindeliler, Nüceyr Kalesi'ne sığınmaya mecbur kaldılar. Kabile reisi Eş'as b. Kays eman istedi.[310] Hz. Ebû Bekir tevbe eden Eş'as'ı affetti ve onu kız kardeşi Ümmü Ferve ile evlendirdi.[311] Bahreyn'de yerli unsurların vali Hutam el-Abdî liderliğinde irtidad edip kısa zamanda Hecer, Katîf ve Dârîn şehirlerini ele geçirmeleri üzerine Hz. Ebû Bekir bölgeye Alâ b. Hadramî kumandasında kuvvetler gönderdi. Mür-

309. Bkz. Taberî, *Târîh*, III, 329-330; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 104.
310. Fayda, Mustafa, "Ridde" mad., *DİA*, yıl: 2008, XXXV, 92.
311. Taberî, *Târîh,* III, 339.

tedler Hecer'de kuşatıldı ve reisleri Hutam öldürüldü. Bahreyn yeniden Medine'ye bağlandı.

İrtidad hareketi Uman'a da yansıdı. Bölge, Rasûlullah (s.a.v) zamanında müslüman olan Cülendâ'nın iki oğlu Abd ve Ceyfer tarafından yönetiliyordu. Bunları kıskanan Lakît b. Mâlik etrafına pek çok kimseyi toplayıp Debâ şehrini işgal etti. Abd ile Ceyfer şehri terketmek zorunda kaldılar. Kara ve deniz ticaretinden kendisine ödenen vergilerle yetinmeyen Lakît'in, Seyf b. Ömer'in rivayetine göre peygamberlik iddiasında bulunduğu anlaşılmaktadır.[312] Bu sırada zekât âmili olarak Uman'da bulunan Huzeyfe b. Yemân gelişmeleri Hz. Ebû Bekir'e bildirdi. Halife, Yemâme'de başarılı olamayan İkrime b. Ebû Cehil ve Arfece b. Herseme el-Bârikî'ye Uman'a gitmelerini emretti. Kanlı bir savaştan sonra Lakît'in Debâ'da başlattığı isyan bastırıldı.[313]

Görüldüğü üzere Hz. Ebû Bekir hilafete geçer geçmez pekçok isyan ve irtidat hareketi etrafını sarmış ve ona çok zor anlar yaşatmıştır. Âişe (r.a) şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v) vefat edince Araplar irtidad ettiler ve nifak iyice kabardı. Babam Hz. Ebû Bekir'in üzerine çöken yük, sabit dağların üzerine çökseydi, muhakkak onlar ufacık kalırlardı. Hangi noktada bir ihtilaf olursa babam oraya uçarcasına ve bütün gücüyle giderdi."[314] Ebû Hüreyre (v. 58/678) de: "Eğer Ebû Bekir olmasaydı, Peygamberlerinin vefatından sonra ümmet-i Muhammed helâk olurdu" demiştir.[315]

Hz. Ebû Bekir'in ridde hâdiseleri karşısındaki tavrı, İslâm tarihi açısından çok önemlidir. Tâbiînin hadis hâfızlarından Ebû Hasîn (v. 128/745-46) bunu şöyle ifade etmiştir: "Hz. Âdem'in zürriyetinden, nebîler ve

312. Taberî, *Târîh,* III, 314.
313. Taberî, *Târîh,* III, 315-316; Fayda, "Ridde" mad., *DİA*, XXXV, 93.
314. Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* s. 102; Taberânî, el-Hâfız Ebu'l-Kâsım Süleyman bin Ahmed b. Eyyûb (v. 360/971), *er-Ravdu'd-dânî (el-Mu'cemü's-sağîr)* (I-II), thk. Muhammed Şekur Mahmud el-Hâc Emrîr, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985, II, 214; Beğavî, III, 71; Heysemî, IX, 50. Krş. Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 199.
315. Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillah b. Ahmed (v. 581), *er-Ravdu'l-ünf fî şerhi's-Sîrati'n-nebeviyye li'bn Hişâm* (I-VII), thk. Ömer Abdüsselam es-Selâmî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1421, VII, 596.

Rasûllerden sonra Ebû Bekir es-Sıddîk'tan daha faziletli bir kişi doğmamıştır. O, ridde günü peygamberlerden bir peygamberin makâmında durmuş (âdeta onun gibi bir vazife icra etmiştir)."[316] Beğavî bu sözü nakledip irtidat eden fırkaları saydıktan sonra şöyle der: "Rasûlullah'ın vefatından sonra pekçok insan irtidat etti. Ta ki Allah Teâlâ müslümanların işlerini deruhte edip Ebû Bekir'in eliyle dinine yardım edinceye kadar."[317]

Onun hilafete geldiği günlerde İslâm, güçlenip yayılma veya geri çekilip sönme arasında çok kritik bir noktada kalmıştı. Hz. Ebû Bekir kuvvetli imanı, cesareti, engin ilmi ve tecrübesi, kararlı adımları ve gayreti ile düşmanlarına göz açtırmadı, isyanları bastırıp mürtedlere boyun eğdirdi ve İslâm topraklarını genişletmeye başladı.

6. Fetihleri

Allah Rasûlü'nün son seferi olan Tebük Gazvesi[318], İslâm'ın Arap Yarımadası'nın kuzeyindeki gücünü sağlamlaştırmış, Şam diyarının fethine bir giriş olmuştu. Bundan sonra Rasûlullah (s.a.v), Mûte Savaşı'nda şehit olanların intikamını almak üzere Üsâme kumandasında bir ordu daha hazırlamış ve Suriye'ye doğru göndermeyi kararlaştırmıştı. Ancak orduyu gönderemeden vefat etti. Hz. Ebû Bekir, şartların zorluğuna ve Medine'nin tehlike altında olmasına rağmen büyük bir kararlılıkla bu orduyu hedefine gönderdi. Dinden dönme hâdiselerinden çekinen bazı sahabiler mürtedlerin Medine'ye saldırması endişesiyle Üsâme ordusunun gönderilmemesini rica ettiler. Diğer bazı sahabiler de Üsâme'nin çok genç ve tecrübesiz, ayrıca âzatlı bir kölenin oğlu olduğunu ileri sürerek değiştirilmesini teklif ettiler.

---

316. İbn Asâkir, XXX, 395; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 141. Krş. Beğavî, III, 70.
317. Beğavî, III, 71.
318. İbn Hişâm, II, 554; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye,* II, 355; Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (v. 845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-rasûl mine'l-ebnâi (enbâi) ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (I-XV), thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999, VIII, 391; Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti ħayri'l-'ibâd (es-Sîretü'ş-Şâmiyye)* (I-XII), thk. eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd - eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993, V, 442.

Üsâme (r.a) o esnada on dokuz, yirmi yaşlarındaydı. Ancak Hz. Ebû Bekir ne pahasına olursa olsun Allah Rasûlü'nün hazırladığı ve göndermek istediği bir orduyu mutlaka sefere çıkaracağını ve onun tayin ettiği kumandanı asla değiştirmeyeceğini beyan etti. 1 Rebîülâhir 11 (26 Haziran 632) tarihinde Üsâme ordusuna hareket emrini verdi. Medine'den çıkıp ordunun yanına gitti. Askerlerini yola çıkardı ve bir müddet yanlarında yürüyerek onları uğurladı. Hz. Ebû Bekir yaya yürüyor, genç kumandan Üsâme ise at sırtında gidiyordu. Abdurrahman bin Avf da Ebû Bekir'in bineğini çekiyordu. Bu durumdan rahatsız olan Üsâme; "Ey Rasûlullah'ın halifesi! Ya siz de binin, ya ben de ineyim!" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a); "Vallahi ne sen ineceksin, ne de ben bineceğim. Şu ayaklarımı bir müddet Allah yolunda tozlandırsam ne zararım olur? Çünkü Allah Teâlâ, kendi yolunda cihada çıkan gazinin her adımına yedi yüz sevap yazar, onu yedi yüz derece yükseltir ve yedi yüz hatasını da siler" dedi. Sonra Sıddîk (r.a), genç kumandanı Üsâme'den Hz. Ömer'e müsaade ederek Medine'de kendisine yardımcı bırakmasını rica etti. Üsâme de ona izin verdi. Hz. Ebû Bekir orduya seslenerek:

"Ey insanlar! Durun, size on şey tavsiye edeyim de onları benden ezberleyin!" dedi ve onlara Allah yolunda kâfirlerle savaşmayı, hainlik etmemeyi, ganimet malına zarar vermemeyi, vefasızlık etmeyip sözde durmayı, müsle yapmamayı (kulak, burun gibi uzuvları keserek işkence etmemeyi), korkup çekinmemeyi, fesad çıkarmamayı, emirlere karşı gelmemeyi, çocukları, kadınları ve yaşlı insanları öldürmemeyi, meyve veren ağaçları kesmemeyi, yemek ihtiyaçları dışında koyun, sığır ve develeri boğazlamamayı, manastırlara çekilmiş kimselere dokunmamayı, kendilerine ikram edilen yemekleri Allah'ın ismini anarak yemeyi tavsiye etti. Sonra da; "Haydi, Allah'ın ismiyle yürüyün! Allah, ölümünüzün silah darbesi ve tâun hastalığı ile olmasını nasip eylesin!"[319] diye dua etti.[320]

---

319. Hz. Ebû Bekir'in bu sözü, Allah Rasûlü'nün ümmetine şehitlik talebiyle yaptığı şu duasına dayanmaktadır: *"Allah'ım, ümmetimin ölümünü, senin yolunda vurularak ve tâun hastalığına yakalanarak (şehit olmak) şeklinde kıl!"* (Ebû Yûsuf Yakub b. İbrahim b. Habib b. Sa'd b. Büceyr el-Ensârî (v. 182), *el-Âsâr,* thk. Ebü'l-Vefâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., s. 201; Ahmed, III, 437, IV, 238, VI, 133; Hâkim, II, 102/2462). Zehebî bu rivayetin "sahih", Şuayb Arnaût ise "hasen" olduğunu söylemiştir.
320. Bkz. Taberî, *Târîh,* III, 226-227; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* IX, 424; Müttakî el-Hindî,

Üsâme b. Zeyd ordusuyla birlikte babasının şehid olduğu yere, Suriye'deki Belkâ bölgesine kadar gitti. Bazı asi kabileleri yola getirdi. Üsâme ordusu kırk veya yetmiş gün içinde vazifesini yerine getirip Medine'ye döndüğünde sevinçle karşılandı.[321]

Hz. Ebû Bekir, İslâm'ı tebliğ hususunda Rasûlullah'ın başlattığı stratejiyi devam ettirerek Sâsânîler'in elinde bulunan Fırat'ın aşağı taraflarındaki bölgelere ordu göndermeye karar verdi. Bekir b. Vâil kabilesinin önemli bir kolu olan Şeybânîler'in reisi Müsennâ b. Hârise'nin Medine'ye gelerek İranlılar'la savaşmak üzere kabilesine kumandan tayin edilmesini istemesi üzerine Hâlid b. Velîd'i Sâsânîler'le yapılacak savaşa başkumandan tayin etti ve Müsennâ'ya destek vermesini istedi. Hâlid, Basra körfezindeki önemli yerleşim merkezlerini fethetti.[322] Hâlid; Übülle, Kız Kalesi, Mezar, Ülleys, Kadın Nehri, Velece (h. Safer 12 / m. Mayıs 633), Amgisya ve Hire'de -ki Hâlid karargâhlarını buraya kurmuştu- (h. Zülkâde 12 / m. Ocak 634) farslıları mağlup etti. Hire'den sonra Enbar'a ilerledi (h. 12 / m. 633 son bahar) ve karşısında hendeklerle tahkim edilmiş bir şehir buldu. Barış için ileri sürülen şartları kabul edilmesine rağmen o Enbar'ın üç günlük batısında çöle kurulmuş Aynuttemr'e geçti. Burada İranlılar ve bir kısmı sahte peygamber Secah'a bağlı hristiyan Araplardan oluşan güçlü bir düşman vardı. Yapılan savaşta düşman mağlup edildi ve şehir Müslümanların eline geçti.[323]

Hicrî 12. senenin sonunda (m. 633) yarımada tekrar ele geçirilince Ebû Bekir Sûriye'yi fethetme planları hazırladı. Onun kumandanlarından Hâlid b. Saîd b. Âs ile İkrime b. Ebî Cehil sınırlı başarı elde edebildiler. Bunun üzerine Ebû Bekir bölgeyi dört bölüme ayırıp her birine bir kumandan tayin etti: Hıms'a (bugünkü Suriye'nin batı kesimi) Ebû Ubeyde b. Cerrah,

Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân (v. 975/1567), *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* (I-XVI), thk. Bekrî Hayyânî - Safvet es-Sekkâ, Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981, X, 578-579/30268. Krş. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 85; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 200.

321. Arı, Mehmet Salih, "Üsame b. Zeyd" mad., *DİA*, yıl: 2012, XLII, 362; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103-104.
322. Taberî, *Târîh*, III, 344-345; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 104.
323. Bkz. Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* s. 117-119; Taberî, *Târîh*, III, 343-384; A'zamî, *Kur'ân Tarihi,* s. 69-70.

Şam'a Yezid b. Ebî Süfyan, Filistin'e Amr b. Âs ve Ürdün'e Şurahbil b. Hasene. Romalılar buna göre hareket ederek dört alay kurdular. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a) stratejisini değiştirdi ve dört kumandanına birleşmelerini emretti ve bu süreçte Hâlid b. Velid'e başkumandanlığa geçmek üzere ordusunun yarısıyla bir an evvel Suriye'ye gitme emrini verdi. Başka yerlerde müslüman ordular çeşitli düşmanlara karşı hızla ilerlerken Hâlid de orada fevkalâde başarılara mazhar oldu.[324]

Müslümanların Bizans İmparatorluğu ile askerî mücadelesi Rasûlullah (s.a.v) zamanında yapılan Mûte Savaşı'yla başlamış, Tebük seferiyle devam etmişti. Bizanslılar'la yapılan bu savaşların hedefi bölgenin güvenliğini sağlamak, orada yaşayanların uğradığı zulüm ve haksızlığa son vermekti. Hz. Ebû Bekir de bu maksatla 633 yılı sonbaharında her biri 3000 kişiden oluşan üç ayrı birliği Suriye'nin güney ve güneydoğu sınırlarına göndermeyi kararlaştırdı. Yezîd b. Ebû Süfyân ile Şürahbîl b. Hasene'yi Tebük-Maan istikametine[325], Amr b. Âs'ı Eyle üzerinden sahil istikametine yola çıkardı. Kısa bir müddet sonra orduların mevcudu 7500'e ulaştı. Başkumandanlığa önce Amr b. Âs, daha sonra da Ebû Ubeyde b. Cerrâh getirildi. Vâdilarabe, Filistin'deki Kaysâriye ve Gazze şehirleri fethedildi. Bu sırada halifeden emir alan Hâlid b. Velîd, Dımaşk şehri yakınlarına ulaşıp Mercirâhit

---

324. Bkz. Halîfe b. Hayyât, *Târîh,* s. 119-120; A'zamî, *Kur'ân Tarihi,* s. 70; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 104.

325. Ebû Bekir es-Sıddîk, bu orduyu uğurlamaya çıkmıştı. Kumandan tayin ettiği Yezid b. Ebî Süfyan'ın yanında yürümeye başladı. Yezid, Hz. Ebû Bekir'e; "Ya sen de bir bineğe binersin, ya da ben inerim!" dedi. Ebû Bekir (r.a); "Sen inmeyeceksin, ben de binmeyeceğim! Zira ben bu adımlarımın Allah yolunda atılan adımlar olmasını ümid ediyorum ve Allah'tan bunların karşılığında bana ecir lûtfetmesini istiyorum!" dedi. Daha sonra ona şunları söyledi; "Sen kendilerini Allah'a adadıklarını iddia eden bir takım ruhbanlar göreceksin, onları bu itikatlarıyla baş başa bırak! Başlarının ortalarını tıraş etmiş başka bir grup (keşişler) daha göreceksin, onların o tıraş ettikleri kafalarını kılıçtan geçir. Sana on şey tavsiye ediyorum: Kadınları, çocukları ve çok yaşlı ihtiyarları öldürme! Meyveli ağaçları kesme, mamur yerleri tahrip etme! Koyun ve develeri sadece yemek için kes! Arıları yakma ve onları dağıtma! Ganimete ihanet etme! Korkaklık gösterme!" (*Muvatta',* Cihâd, 10). Konunun başında zikretmiş olduğumuz üzere Hz. Ebû Bekir aynı davranışı Üsame ordusunu gönderirken de yapmıştı. Bu durum onun kulluğu, ahlâkı ve karakteriyle ilgili önemli ipuçları sunmaktadır.

karargâhındaki Bizans askerlerini mağlûp etti (18 Safer 13/23 Nisan 634). Daha sonra Dımaşk'ın güneyine doğru ilerleyerek diğer kumandanlarla birleşti ve Busrâ şehrini fethetti. Bizans'a karşı Suriye'de yapılan Ecnâdeyn Savaşı (28 Cemâziyelevvel 13/30 Temmuz 634) sonunda Filistin'in kapıları müslümanlara açılmış oldu. Hz. Ebû Bekir, başkumandanlığını Hâlid b. Velîd'in yaptığı Ecnâdeyn Savaşı'nın neticesini öğrendikten sonra vefat etti.[326]

7. Vefatı

Hz. Ebû Bekir 13 yılı Cemâziyelâhir ayının başında (Ağustos 634) hastalanınca sahabilerle hilafet meselesini istişare etti ve Hz. Ömer'i halifeliğe teklif ederek Hz. Osman'a bir ahidnâme yazdırdı. Kızı Âişe'ye, vefat edince maaşının geri kalan kısmını beytülmâle iade etmesini ve Rasûlullah'ın kabrinin yanına defnedilmesini vasiyet etti. Cenazesinin eski elbiseleriyle kefenlenmesini[327], karısı Esmâ bint Umeys tarafından yıkanmasını ve oğlu Abdurrahman'ın ona yardım etmesini istedi. 22 Cemâziyelâhir 13 (23 Ağustos 634) tarihinde altmış üç yaşında[328] vefat etti. Cenaze namazını Hz. Ömer kıldırdı. Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah ve oğlu Abdurrahman tarafından kabre konuldu.[329] Kızı Hz. Âişe'ye, "Eğer bu gece ölürsem beni yarına bekletmeyiniz! Zira benim için gün ve gecelerin en sevimlisi Rasûlullah'a en yakın olanıdır!" diye vasiyet ettiği[330] için, salı akşamı vefat ettiği halde sabah olmadan gece defnedildi.[331]

Son sözlerinin:

تَوَفَّنِى مُسْلِمًا وَاَلْحِقْنِى بِالصَّالِحِينَ

326. Bkz. Taberî, *Târîh*, III, 415-419; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 27; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 104.
327. Buhârî, Cenâiz, 94; 70.
328. Enes (r.a) şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v) altmışüç yaşında vefat etti, Hz. Ebû Bekir altmışüç yaşında vefat etti, Hz. Ömer altmışüç yaşında vefat etti" (Müslim, Fedâil, 114).
329. Bkz. İbn Asâkir, XXX, 13; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 150; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 28-29; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 104.
330. Ahmed, I, 8.
331. Buhârî, Cenâiz, 94; 70.

"…(Allâh'ım!) **Canımı müslüman olarak al ve beni salihler zümresine ilhâk eyle!"**[332] âyet-i kerimesi olduğu nakledilir.[333]

İbn Ömer'e göre Hz. Ebû Bekir'in vefatına sebep olan şey, onun Rasûlullah'ın vefatından dolayı kalbinde hissettiği derin üzüntüdür. O, Allah Rasûlü'nün vefatına o kadar üzülmüştü ki, vücudu eriye eriye iyice zayıfladı ve nihayet vefat etti.[334]

Zehirlenerek öldürüldüğüne dair iki rivayet vardır ancak Zehebî birinin "mürsel", diğerinin ise râvîlerinden birinin "metrûk" olduğunu söylemiştir.[335]

---

332. Yûsuf 12/101.
333. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 263; Kevserî, Muhammed Zâhid (v. 1952), *İrğâmu'l-merîd,* İstanbul, 1328, s. 23.
334. Hâkim, III, 66/4410 (Zehebî senedinin "vâhî" olduğunu söylemiştir); İbn Asâkir, XXX, 408; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 81.
335. Hâkim, III, 66-67/4411, 4212. Hz. Ebû Bekir'in hayatıyla ilgili şu kaynaklara da bakılabilir: Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet,* trc. Ömer Rıza Doğrul, sad. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, İstanbul, 1974 (4. cild); Akkâd, Abbâs Mahmûd, *Abkariyyetü's-Sıddîk,* Kâhire: Dâru'l-Hilâl, 1375/1955; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ebu Bekir,* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013; Nedvî, Seyyid Süleyman, *Hazreti Ebubekir,* trc. Beyhan Demirci - M. Sait Konar - Ahmet Karataş, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005; Meczûb, Muhammed, *Meşâhidü min hayâti's-Sıddîk,* Dâru'l-İ'tisâm, 1398/1978; Hüseyin, Tâhâ, *eş-Şeyhân,* Kâhire, 1397/1977; Sâmirrâî, Tâhâ Hamdûn, *el-Halifetü'l-evvel Ebû Bekir es-Sıddîk,* Bağdâd, Dâru'l-Basrî, 1388/1969; Şelebî, Mahmûd, *Hayâtü Ebî Bekir,* Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1979; Muhammed b. Abdirrahman, *Ebû Bekir es-Sıddîk efdalü's-sahâbe ve ehakkuhum bi'l-hilâfe,* Dâru'l-Kâsım, 1417/1996; Hamdî, Mecdî, *Ebû Bekir racülü'd-devle,* Riyâd: Dâru Taybe, 1415; Makdisî, Ebü'l-Kâsım Ali b. Balaban (v. 684/1285), *Tuhfetü's-sâdık fî fedâili Ebî Bekir es-Sıddîk,* thk. Muhyiddin Müstu, Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1988.

C. ŞAHSİYETİ

1. Şahsiyet ve Karakteri

Hz. Ebû Bekir kaynaklarda orta boylu, zayıf yapılı, seyrek sakallı, keskin bakışlı, gür saçlı, sarıya çalan beyazlıkta güzel ve ince yüzlü olarak tasvir edilir. Gözleri çökük, alnı hafifçe çıkık, saçları dalgalı idi, beyazlayan saçlarını kına ve ketm bitkisiyle boyardı.[336]

Bedeninin zayıflığına rağmen kuvvetli ve cesur bir şahsiyetti. Allah aşkı ve korkusu ile Allah Rasûlü'ne olan muhabbeti sebebiyle devamlı mahzun idi. Kur'ân-ı Kerim ahkâmını çok iyi bilen, ahlâk-ı hamîde sahibi, son derece müttaki, iffetli, adil ve insaflı bir şahsiyetti. Fıtraten halim selim olup, engin bir şefkat ve merhamete sahipti. Bununla birlikte vazife ve mesuliyet hususunda zerre kadar müsamaha göstermezdi. Ebû Bekir (r.a), fikirlerinin isâbetliliği, muâmelâtındaki doğruluk, tecrübesinin genişliği, nefsine hâkimiyeti, hayırseverliği ve samimiyeti ile bilinirdi. Sevimli, hoşsohbet, uysal, muamelesi ve ahlâkı güzel bir kimseydi. İnsanlar onunla kolayca tanışır ve hemen kendisine ısınırdı. Hem cahiliye hem de İslâm döneminde kimseye üstünlük taslamamıştı. Mütevazı, vakur, cömert ve âlicenap bir kimseydi.[337]

Nebî (s.a.v) vefat ettikten sonra ümmetin başına gelen musibetler karşısındaki hikmetli ve hakîmâne hareketleri ve soğukkanlılığı herkes tara-

336. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 26-27; İbn Asâkir, XXX, 19; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 146; Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 71-72.
337. Bkz. Ramazanoğlu Mahmûd Sâmî, *Hz. Ebû Bekir Sıddîk,* s. 115-119; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ebû Bekir,* Ankara, 2004, s. 81-82.

fından takdir edilmiştir. Sakîfe toplantısı esnasında ise kuvvetli şahsiyeti ve siyasi tecrübesi bir kez daha görülmüştür. Kendisinden daha takvalı olduğunu söyleyerek Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim'i ve daha kuvvetli olduğu için Hz. Ömer'i halifeliğe teklif ederek tevazuunu ve halifeliğe karşı isteksizliğini ortaya koymuştur.[338]

Ebû Bekir (r.a), insanların en doğru görüşlüsü ve en akıllısı idi, bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.v) devamlı onunla istişare ederdi.[339]

2. İlmî Şahsiyeti

Arap toplumunda sözlü kültür hâkim idi. Yazılı olarak ilmî faaliyet yok denecek kadar azdı. Hz. Ebû Bekir cahiliye devrinde nesep ilmi ile meşhur olmuştu. Onun bu ilminden müslüman olduktan sonra da istifade edildi. Rasûlullah (s.a.v) hac mevsimlerinde ve Mekke'deki panayırlarda İslâm'ı Arap kabilelerine tebliğ ederken Hz. Ebû Bekir onların nesepleriyle ilgili bilgiler vererek ona yardımcı olurdu. Medine'ye hicret ettikten sonra da yine Allah Rasûlü (s.a.v) şairi Hassân b. Sâbit'e, Kureyş müşriklerini hicvetmeden önce onların nesepleriyle ilgili ihtiyaç duyduğu bilgileri Ebû Bekir'den öğrenmesini söylerdi.[340] İslâm devrinde ise Ebû Bekir (r.a) buna ilaveten bir de Kur'ân ve Sünnet ilimlerine sahip oldu. Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân ve tefsir ilimlerindeki yeri hakkında gelecek bölümlerde tafsilat verilecektir. Burada biraz hadis, fıkıh ve edebiyattaki yerinden bahsedelim:

Ashab-ı kiram arasında Rasul-i Ekrem'i en iyi bilen ve tanıyan kişi olarak tarif edilen Hz. Ebû Bekir,[341] hadislerin rivayetine çok ehemmiyet verirdi. Bilmediği bir şey hakkında konuşmaktan şiddetle kaçınır, tam ola-

338. Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 162; Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 73.
339. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 119.
340. Müslim, Fedâil, 157; Taberânî, el-Hâfız Ebu'l-Kâsım Süleyman bin Ahmed b. Eyyûb (v. 360), *el-Mu'cemu'l-kebîr* (I-XXV), thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983-1994; IV, 38; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 403; Beğavî, VI, 138.
341. Ahmed, III, 18; Buhârî, Salât, 80; Ashâbu'n-Nebî, 3; Menâkıbu'l-Ensâr 45, Müslim, Fedâilu's-Sahabe 2; Tirmizî, Menakıb, 15.

rak bilmediği bir şeyi nakletmektense sükût etmeyi tercih ederdi.[342] Nakledilen haberlerin kabulünde ihtiyatlı davranır, bilmediği hususlarda bir kimse rivayette bulunduğunda ondan şahit ister, ondan başka bu hadisi işiten kimsenin olup olmadığını araştırırdı.[343] Nitekim Allah Rasûlü'nün vefatından sonra ashab-ı kiramı toplayarak onlara rivayet hususunda dikkatli davranmalarını, sağlam bir şekilde bilmedikleri şeyleri nakletmemelerini, iyice araştırdıktan sonra konuşmalarını istemiştir. Birbirleriyle ihtilafa düşmektense sükût etmelerini söylemiştir. "Siz ihtilaf ederseniz sizden sonrakiler daha fazla ihtilafa düşerler" diyerek gelecek nesiller için tedbir almıştır.[344]

Onun Allah Rasûlü'nün hadislerinden 500 kadarını bir kitapta toplattığı, fakat hadisleri yazan kişinin bazı yanlışlar yapmış olabileceği düşüncesiyle bunları imha ettiğine dair bir rivayet vardır ancak Zehebî bunu sahih bulmaz.[345] Hz. Ebû Bekir'in Rasûl-i Ekrem'den 142 hadis rivayet etmesi[346], onun hadislerin rivayetine ve toplanmasına karşı olduğu iddiasını çürütmeye kâfîdir. Bu hadislerin altısı hem Buhârî hem Müslim'de, ayrıca on biri sadece Buhârî'de, biri de Müslim'de yer almaktadır. Hz. Ebû Bekir'in rivayet ettiği hadisleri Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekri's-Sıddîk* ismiyle bir araya getirmiştir.[347] Hz. Ebû Bekir'den hadis rivayet eden meşhur sahabiler arasında oğulları Abdurrahman ve Muhammed, kızları Âişe ve Esmâ ile Hz. Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit, Ebû Hü-

342. Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (v. 748/1348), *Tezkiretü'l-huffâz* (I-IV), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998, I, 9.
343. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz,* I, 9.
344. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz,* I, 9.
345. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz,* I, 10-11. Zehebî'nin, "Allah bilir ya bu haber sahih değildir" ifadesi Muhammed Hamîdullah tarafından Hz. Ebû Bekir'in sözü olarak nakledilmiş ve onun hadis rivayet etmeyi doğru bulmadığı şeklinde yanlış anlaşılmıştır (*Hemmâm İbn Munebbih'in Sahifesi,* trc. Talat Koçyiğit, Ankara, 1967, s. 38-39). Bu sözün Ebû Bekir'e ait olmadığı *Kenzü'l-ummâl*'de açıkça görülmektedir (X, 285-286/29460).
346. Bakî b. Mahled, *Adedü mâ li külli vâhidin mine's-sahâbeti mine'l-hadîs,* thk. Ekrem Ziyâ Ömerî, Beyrut, 1405, s. 82.
347. nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, 1390/1970, trc. Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Hicret Yayınları, 1981.

reyre, Abdullah b. Amr zikredilebilir. Hz. Ebû Bekir'den rivayet edilen hadislerin az olması, şu sebeplere dayandırılmıştır:

- O, hadis nakletme ihtiyacının fazlaca hissedilmediği, herkesin Allah Rasûlü'nü çok canlı bir şekilde hatırladığı bir devirde yaşamıştır.

- Hadislerin yayılmasından, tâbiînin onları dinleme, alma ve ezberlemeye itina göstermesinden önce vefat etmiştir.

- Allah Rasûlü'nden sonra çok kısa bir müddet yaşamıştır.[348]

- Ondan hadis nakleden sahabiler, Ebû Bekir'in bildiği bütün hadisleri değil de onun bilip kendilerinin bilmediği hadisleri nakletmişlerdir.[349]

Zira hakkındaki rivayetlere baktığımızda, onun hafızasında pekçok hadis bulunduğunu, hatta hiçbir sahabinin bilmediği hadisleri bildiğini ve Kur'ân hakkındaki ilminin genişliğini görürüz. Nitekim Ömer (r.a) halife seçimini anlatırken, "Ebû Bekir, ensar hakkında indirilen ve Rasûlullah'ın haklarında buyurduğu hiçbir şeyi bırakmadan hepsini tek tek saydı" demektedir.[350]

Hz. Ebû Bekir fıkıh ilminde de mühim bir yere sahiptir. O, yeri geldiğinde fetvalar ve hükümler vermiştir.[351] Hatta bunu Allah Rasûlü'nün hayatında iken yapmıştır. İbn Ömer'e, "Rasûlullah (s.a.v) zamanında insanlara kim fetva verirdi?" diye sorulunca, "Ebû Bekir ve Ömer. O ikisinden başkasını bilmiyorum" demiştir. Kâsım b. Muhammed (v. 107/725 [?]) ise Hz. Osman ile Ali'yi de zikretmiştir.[352] Hz. Ebû Bekir'in İslâm hukukunun çeşitli konularına dair görüşleri Muhammed Revvâs Kal'acî tarafından *Mevsû'atü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk*, adıyla 242 sayfalık müstakil bir eserde toplanmıştır.[353] Bu esere baktığımızda onun fıkhî görüşlerinin pek çoğu

348. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 175; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 105-106.
349. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 117.
350. Ahmed, I, 5 (Şuayb Arnaût senedin "mürsel", hadisin "sahih li-ğayrihî" olduğunu söylemiştir); Heysemî, V, 191 ("mürsel"); Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 175. Krş. Buhârî, Hudûd, 31.
351. Fetva ve kazâ örnekleri için bkz. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 192-196.
352. İbn Sa'd, II, 334; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 130.
353. Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsûatü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk,* Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1403/1983; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 106.

aynı zamanda Kur'ân'daki ahkâm âyetlerinin tefsiri mahiyetindedir ve tefsir ilmi açısında büyük bir öneme sahiptir.

Onun İslâmî ilimlerdeki görüşleri ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim fakih sahabiler, Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in ittifak ettiği hususları diğer sahabilerin görüşlerine tercih etmişlerdir. İkisi arasında ihtilaf olduğunda Ebû Bekir'in görüşü tercih edilmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751) onun nassa muhalif, kaynağı zayıf hiçbir fetva ve hükmünün olmadığını, bu durumun da onun hilafetinin nübüvvet hilafeti olduğuna bir delil teşkil ettiğini söylemiştir.[354]

Kal'acî fukahanın genel kabulü olan şu görüşü nakleder: Ashab ihtilaf ettiğinde Hulefâ-i Râşidîn'in hepsinin bir anda bulunduğu tarafın görüşü tercih edilir. Çünkü hadiste; *"Benim ve benden sonraki hidayet üzere olan Râşid Halifeler'in sünnetine sımsıkı sarılın!"*[355] buyrulmuştur. Hulefâ-i Râşidîn ihtilaf eder ve çoğunluğu bir tarafta olursa o tarafın görüşü tercih edilir. İkisi bir tarafta ikisi diğer tarafta olurlarsa Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in dediği alınır. Çünkü Rasûlullah (s.a.v); *"Benden sonra şu ikisine tâbi olun!"*[356] buyurarak Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e işaret etmiştir. Yine Allah Rasûlü (s.a.v); *"Eğer insanlar Ebû Bekir ve Ömer'e itaat ederlerse hak yolu bulurlar"*[357] buyurmuştur. Sahabenin fukahâsı Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in ittifak ettikleri bir görüşü asla terketmezlerdi.[358] Mesela Abdullah b. Mes'ûd'a bir şey sorulduğunda cevabı Kur'ân veya Sünnet'te varsa onunla cevap verir, yoksa Ebû Bekir ve Ömer'in o konuda söylediği sözle cevap verir, o da yoksa kendisi ictihad ederdi.[359]

354. İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (v. 751/1350), *İ'lâmü'l-muvakkıîn an Rabbi'l-Âlemîn* (I-IV), thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991, IV, 91-92.
355. Ebû Dâvûd, Sünnet, 5/4607; Tirmizî, İlim, 16/2676; İbn Mâce, Mukaddime, 6/42-43; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh bin Abdirrahman (v. 255/869), *Sünenü'd-Dârimî* (I-II), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Mukaddime, 16/96; Ahmed, IV, 126; Hâkim, I, 174/329.
356. Tirmizî, Menâkıb, 16/3663.
357. Müslim, Mesâcid, 311; Ahmed, V, 298.
358. Kal'acî, *Mevsûatü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk,* s. 9-10.
359. Hâkim, I, 216/439; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Mu-

Yüksek konumları sebebiyle İslâmî edebiyatta Hz. Ebû Bekir ile Ömer'e, "şeyhayn" denilmiştir. Kur'an ve Sünnet'i çok iyi bildiği için Ebû Bekir'e "Şeyhülislâm" unvanının verildiğini söyleyenler olmuştur. Hâfız Sehâvî (v. 902), onun bu lakap ile lakaplanan ilk kişi olduğunu söylemiştir.[360] İbn Nâsır ed-Dımeşkî'ye göre Şeyhülislam lakabı; Allah'ın kitabını çok iyi bilen, Rasûlullah'ın sünnetlerini takip eden, Kur'ân'ın ahkâmını, kıraat vecihlerini, esbâb-ı nüzulünü, nâsih ve mensûhunu herkesten iyi bilen, muhkem âyetleri alan, müteşabih âyetlere iman eden, Arap dilini iyi bilip İslâmî ilimlerin hizmetinde kullanabilen, Sünnet ilmini senet, nakil ve amel yönünden iyi bilen, Kitap ve Sünne'ten usûl ve fürua dair istinbatta bulunabilen, Allah'ın farzlarını yerine getiren, Allah'ın kendisine gönderdiği şeylere sıkı sarılan, Allah için tevazu gösteren, dil sürçmesinden korkan, masum olduğunu iddia etmeyen ve övüldüğünde şımarmayan kimseye verilir.[361] Sayılan bu vasıflar, kendisine Şeyhülislam lâkabı verilen Hz. Ebû Bekir'in ilmî şahsiyeti hakkında bir fikir vermektedir.

Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali sahabiler arasında en güzel konuşan iki hatip olarak tanınırlar. Hz. Ebû Bekir'in tesirli konuşmaları, fesahat ve belagat bakımından olduğu kadar muhtevalarının güzelliğiyle de meşhurdur. Medine'deki hutbeleri ile Irak ve Şam bölgelerindeki kumandanlarına gönderdiği mektupları onun üslubundaki selaseti, ifadelerindeki belagati, konuşurken ıtnaptan (lüzumsuz uzatmalardan) ve mübalağadan uzak kalışını da göstermektedir.[362] Onun bir kitap haline getirilen vecize niteliğindeki sözleri

hammed b. Abdilberr en-Nemerî (v. 463/1071), *Câmiu beyâni'l-ilmi ve fadlih* (I-II), thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyrî, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru İbn Hazm, 1414, II, 849; İbn Asâkir, LXXIII, 197; Zeylaî, Cemâlüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed (v. 762), *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye* (I-IV), thk. Muhammed Avvâme, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418, IV, 64; İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî (v. 852/1449), *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* (I-XIX), haz. Sa'd b. Nâsır b. Abdilaziz eş-Şesrî, Dâru'l-Âsıme - Dâru'l-Ğays, 1419-1420, X, 176/2180.

360. Kettânî, II, 80, 248-249; Beydâvî, el-Kâdî Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (v. 685), *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (I-V), thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418, I, 47.

361. Kettânî, II, 249.

362. Bkz. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 196-200; Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 74.

bazı müellifler tarafından şerhedilmiştir. Bunlara örnek olarak Reşîdüddin Muhammed b. Muhammed Vatvât'ın *Tuhfetü's-sadîk ile's-sadîk min kelâmi Ebî Bekri's-Sıddîk*'ı[363], Kastamonulu Mustafa b. Muhammed'in *Şerh-i Sad (Mie) Kelime-i Ebû Bekr*'i[364] ve Cemâleddin el-Halvetî'nin aynı adlı eseri[365] zikredilebilir.[366]

Hz. Ebû Bekir'in, tanınmış edip ve hatiplerin sözlerini gençliğinden beri dikkatle dinlediği, okuduğu, birçoğunu ezberlediği, bunları sık sık tekrarladığı ve ezberindeki şiirleri çok güzel okuduğu bilinmektedir. Onun bizzat kendisinin de şair olduğunu ileri sürenler olmuştur. Hatta onun soyundan gelen Halvetî şeyhlerinden Mustafa el-Bekrî es-Sıddîkî'nin, ceddinin sözlerinden bir divan derlediği bilinmektedir.[367] Yine Abdülhay es-Selîm'in hicrî 1097'de kaleme aldığı *Ba'du şi'ri Ebî Bekri's-Sıddîk* adlı eseri Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[368] Yazma divanın girişinde Abdülhay es-Selîm, bu şiirleri eski âlimlerden birinin kitabından naklettiğini, naklettiği kitapta bu şiirler için herhangi bir kaynak zikredilmediğini, ancak şiirleri okuyunca bu şiirlerde Hz. Ebû Bekir'in ruhundan bir koku aldığını ve şiirlerin ona nisbeti hususunda kalbinin hiç şüphe duymadığını ifade eder.[369] Aynı şekilde Şam'da el-Mektebetü'z-Zâhiriye'de 3624 numarada kayıtlı elyazma bir divan vardır. Bugün buradaki kitaplar yine Şam'daki Mektebetü'l-Esed'e taşındığı için, sözkonusu yazmanın bu kütüphanede 6254 numarada kayıtlı bir mikrofilmi vardır. Bu yazmadan iki farklı neşir yapılmıştır.[370] Nâşirler edebî ve tarihî kaynaklarda Hz. Ebû Bekir'e nisbet edilen dağınık haldeki şiirleri de derleyip divana ilave etmişlerdir. Divanı

363. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 657; Ayasofya, nr. 2854.
364. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1351; Nuruosmaniye Ktp., nr. 3469.
365. İÜ Ktp., AY, nr. 411.
366. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 107.
367. Kettânî, I, 191.
368. Nâfiz Paşa, nr. 443, vr. 32-52. Bu yazma Türkçe'ye tercüme edilerek neşredilmiştir: Demirayak, Kenan, *Hazreti Ebû Bekir -Hayat, Edebî Kişiliği ve Divanı-,* İstanbul: Gül Kitap, 2011.
369. Demirayak, *Hazreti Ebû Bekir Divanı,* s. 21.
370. *Dîvânu Halîfeti Rasûlillâh Ebî Bekr es-Sıddîk,* nşr. Ömer et-Tabbâ', Beyrut: Şeriketü Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1420/1999; *Dîvânu Ebî Bekr,* nşr. Râcî el-Esmer, Beyrut: Dâru Sâdır, 1997; Demirayak, *Hazreti Ebû Bekir Divanı,* s. 9, 21.

Türkçe'ye tercüme ederek neşreden Kenan Demirayak, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma nüsha ile Şam'daki yazmanın tertip ve muhteva olarak birbiriyle uyuştuğunu söylemektedir.[371] Ayrıca *Kasîde-i Bürde*'nin baş tarafında, "Kasîde-i Ebû Bekri's-Sıddîk radıyallahü anh" başlığıyla yer alan bir sayfalık kaside[372] Osmanlı medreselerinde talebelere okutulurdu. Ancak güvenilir kaynaklar Hz. Ebû Bekir'in şair olmadığını ve şiir söylemediğini ifade ederler.[373] Hz. Âişe, "Ebû Bekir şiir söylerdi" diyen biri olduğunda onu yanına çağırır ve, "Vallahi o ne cahiliyede ne de İslâm devrinde bir beyitlik bile olsa şiir söylememiştir" dermiş.[374]

Hz. Ebû Bekir rüya tabiri hususunda da mâhir idi. İslâm'ın ilk günlerinde Hâlid b. Saîd'in rüyasını tabir ederek müslüman olmasına vesile olmuştur.[375] Başka bir zaman sahabeden biri gelip rüyasını anlattığında, Ebû Bekir (r.a), Allah Rasûlü'nden izin alarak onun rüyasını tabir etmiştir.[376] Yine kızı Hz. Âişe'nin bir rüyasını tabir ettiği de bizlere nakledilir: Âişe (r.a) bunu şöyle anlatır: "Rüyamda hücreme üç ayın düştüğünü gördüm. Rüyamı babam Hz. Ebû Bekir'e anlattım. Sükût etti, cevap vermedi. Rasûlullah (s.a.v) vefat edip de odama defnedilince: «İşte (rüyanda gördüğün) üç aydan biri ve en hayırlısı!» dedi."[377]

Yine bir adam Hz. Ebû Bekir'e gelerek "Rüyamda kan işediğimi gördüm" diye bunun tabirini öğrenmek istemişti. Ebû Bekir (r.a); "Öyle zannediyorum ki sen hayızlı iken hanımına yaklaşıyorsun?" dedi. O da; "Evet" dedi. Ebû Bekir (r.a); "Allah'tan kork ve bir daha yapma!" buyurdu.[378] Hz. Ebû Bekir'in tabir ettiği başka rüyalar da nakledilir.[379]

---

371. Demirayak, *Hazreti Ebû Bekir Divanı,* s. 10.
372. İstanbul 1326.
373. İbn Asâkir, XXX, 334; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 105; Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA*, X, 107.
374. Ma'mer b. Râşid, *Câmi',* XI, 266; İbn Asâkir, XXX, 334. Krş. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 105.
375. İbn Sa'd, IV, 94; Hâkim, III, 277.
376. Buharî, Ta'bir, 47; Müslim, Rü'ya, 17.
377. *Muvatta'*, Cenâiz, 30; Hâkim, III, 62/4400.
378. Abdürrazzak, *Musannef*, I, 330; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 88
379. Bkz. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 202-203; Kal'acî, *Mevsûatü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk,* s. 114-115.

İbn Teymiyye'nin ifadesiyle Ehl-i Sünnet âlimleri, bu ümmetin bâtında ve zahirde en âliminin Hz. Ebû Bekir olduğunda ittifak etmişlerdir. Pek çok âlim bu hususta icma olduğundan bahsetmiştir.[380] Hac emîri tâyin edilmesi, namaz için imam tayin edilmesi, zekâtla ilgili en sahih yazının Hz. Ebû Bekir'den nakledilmesi[381] hep onun ilminin genişliğine delildir. Zekât konusunda diğer sahabilerden nakledilen yazılar ise önceki dönemlere ait olup mensuhtur. Fukaha bu konuda hep Hz. Ebû Bekir'in nakline itimat etmiştir. Bu durum Sünnet'in nâsih ve mensûhunu en iyi bilen şahsın Hz. Ebû Bekir olduğunu gösterir. Hz. Ebû Bekir'den İslâm hakkında hatalı bir görüş nakledilmemiştir.[382] Allah Rasûlü'nün vefatından sonra ümmet hangi konuda ihtilaf ettiyse Ebû Bekir (r.a) o meseleyi çözmüştür. Allah'ın dünya ile âhireti tercih etmede serbest bıraktığı kulun kim olduğunu bilmiş, Allah Rasûlü'nün vefat ettiğini insanlara izah ederek iman üzere kalmalarını sağlamış, onun nereye defnedileceğini, mirasının ne yapılacağını söylemiş, halifenin Kureyş'ten olacağını, Üsâme ordusunun mutlaka gönderilmesi ve zekât vermeyenlere savaş açılması gerektiğini beyan etmiştir.[383] Bütün bunlar onun ilimdeki seviyesini göstermektedir.

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir için: "O insanların Allah'ı en çok bileni ve O'ndan en fazla korkanı idi" diyerek[384] onun marifetinin enginliğine şahitlik etmiştir.

3. İbadet Hayatı

Hz. Ebû Bekir'in dikkatli bir ibadet hayatı vardı. İslâm'ın ilk günlerinde müşriklerin İbn Değıne'ye söyledikleri sözlerden anlaşıldığına göre o

380. İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (v. 728/1328), *Mecmûu'l-fetâvâ* (I-XXXV), thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, el-Medînetü'l-Münevvere: Mecmau'l-Melik Fahd li-tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, 1416/1995, XIII, 237; Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 93.
381. Buhârî, Zekât, 33; Ebû Dâvûd, Zekât, 5/1567; Nesâî, Zekât, 10; Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekir es-Sıddîk,* s. 133-138.
382. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 93; Muhammed b. Abdirrahman, *Ebû Bekir es-Sıddîk efdalü's-sahâbe ve ehakkuhum bi'l-hilâfe,* s. 60.
383. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 157-158; Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 93-94.
384. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 119.

gizli açık çokça namaz kılar, bol bol Kur'ân okur, vaktinin çoğunu Rabbine ibadetle geçirirdi. Müşrikler onun rakik ve duygulu sesiyle, kadın ve çocuklarını İslâm'a meylettirmesinden endişelenip kendisine engel olduklarında evinin önünde bir namazgâh yapmış, ibadetlerine orada devam etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'i okurken hüzünlenir, gözyaşlarına mânî olamazdı. O, Kur'ân-ı Kerim okurken müşriklerin çocukları ve kadınları başına toplanıp kendisini hayran hayran dinlemeye başlarlardı.[385]

İbn Sîrin; "Halifeler her namaz için abdest alırlardı" diye bir rivayet nakleder.[386] Bu gösteriyor ki Ebû Bekir (r.a) abdesti olsa bile her vakit için abdest alarak daima daha faziletli olan amele yönelmiştir. İkrime de, Hz. Ali'nin her namaz için abdest aldığını ve **"Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda…"**[387] diye başlayan abdest âyetini okuduğunu nakleder.[388] Burada halifelerin âyet-i kerimelere itaat hususundaki hassasiyet ve titizliğini görüyoruz. Her ne kadar âyetteki emir, abdestli olanlar açısından, vücup için olmayıp istihbâb içinse de[389] onlar yine de bu ilâhi tavsiyeye candan uyarak takva üzere olmayı tercih etmişlerdir. Ancak Hz. Ömer ve Ali abdestlerini bozmadan yeni bir namaz vakti girdiğinde hafif bir abdest alırlarmış.[390]

Rasûlullah (s.a.v) bir gün tek başına namaz kılan bir kişi görmüştü. *"Şu zata, kendisiyle birlikte namaz kılarak tasaddukta bulunacak (iyilik edecek) kimse yok mu?"* buyurdu.[391] Hz. Ebû Bekir, Allah Rasûlü ile birlikte namazını kıldığı halde hemen kalktı ve onunla birlikte namaz kıldı.[392] Böylece hem sahip olduğu iyilik duygularını, hem de ibadete olan büyük iştiyakını ortaya koymuş oldu. Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî'nin rivayetlerinden

385. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 45; İbn Hişâm, I, 372-374.
386. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 158; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 45.
387. el-Mâide 5/6.
388. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 157; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 45.
389. İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 46.
390. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 158; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 45.
391. Ahmed, III, 45; Dârimî, Salât, 98; Ebû Dâvûd, Salât, 55/574; Tirmizi, Salât, 164; Hâkim, I, 328.
392. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 76; Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa Husrevcirdî Horasânî, Ebû Bekir (v. 458/1066), *es-Sünenü's-sağîr* (I-IV), thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Karataş: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiye, 1410, I, 213.

anlaşıldığına göre bu zat öğle namazı kılmaktaydı. Rasûlullah (s.a.v) bir kişinin ona cemaat olarak cemaat sevabı kazandırmasını arzu etmişti.

Bir gün Allah Rasûlü (s.a.v) sahabeden yanında bulunanlara; *"İçinizde bugün kim oruçludur?"* diye sormuştu. Ebû Bekir (r.a); "Ben oruçluyum, ya Rasûlallah" dedi. Allah Rasûlü; *"Bugün kim bir cenaze namazına iştirak etti?"* buyurdu. Hz. Ebû Bekir; "Ben, yâ Rasûlallah" dedi. Allah Rasûlü; *"Bugün kim bir yoksul doyurdu?"* diye sordu. Ebû Bekir; "Ben, yâ Rasûlallah" dedi. Allah Rasûlü (s.a.v); *"Bugün bir hasta ziyaretinde bulunanınız var mı?"* diye sordu. Yine Ebû Bekir; "Ben, ey Allah'ın Rasûlü" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: *"Kim bu salih amelleri bir araya getirirse, o mutlaka cennete girer."*[393] Bu rivayet Hz. Ebû Bekir'in ibadet ve iyilik aşkını gösteren en güzel vesikalardan biridir.

Bazı rivayetlerden onun Allah Teâlâ'yı çokça zikrettiğini de çıkarabiliyoruz.[394]

İbadetin özü olan dua hususunda da Hz. Ebû Bekir'in mühim bir yeri vardır. O bir gün Rasûlullah'a; "Yâ Rasûlallah! Bana bir dua öğretiniz de onu namazımda okuyayım" demişti. Allah Rasûlü (s.a.v) ona; *"Şöyle dua et!"* buyurdu:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْماً كَثِيراً وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إلاَّ أَنْتَ
فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِي، إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيم

"Allah'ım! Ben kendime çok zulmettim. Günahları bağışlayacak ise yalnız sensin. Öyleyse tükenmez lütfunla beni bağışla, bana merhamet et! Çünkü affı sonsuz, merhameti nihayetsiz olan yalnız sensin!"[395]

Ebû Bekir es-Sıddîk yine bir gün Allah Rasûlü'ne; "Yâ Rasûlallah! Bana bazı mübarek kelimeler öğretseniz de onları sabah-akşam okusam" demişti. Allah Rasûlü (s.a.v):

---

393. Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 12.
394. Ahmed, III, 438; Heysemî, X, 74. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 421.
395. Buhârî, Ezân 149, Deavât 17, Tevhîd 9; Müslim, Zikir 48.

اَللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ، رَبَّ كُلِّ شَيْءٍ وَمَلِيكَهُ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلٰهَ إلاَّ أَنْتَ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَشَرِّ الشَّيْطَانِ وَشِرْكِهِ

"–«*Gökleri ve yeri, görünen ve görünmeyen âlemleri yaratan Allah'ım! Ey her şeyin Rabbi ve sahibi! Senden başka ilâh bulunmadığına kesinlikle şehadet ederim. Nefsimin şerrinden, şeytanın şerrinden, onun Allah'a şirk koşmaya davet etmesinden Sana sığınırım» diye dua et ve bunu sabahleyin, akşamleyin ve yatağına girdiğin zaman söyle!*" buyurdu.[396]

İbn Kesîr, bu rivayeti, şirkten bahseden Yûsuf 12/106 âyetinin tefsirinde zikreder.[397] Böylece Ebû Bekir (r.a), hem Allah Rasûlü'ne soru sorması, hem aldığı cevabı yaşaması, hem de bu bilgileri sonraki nesillere nakletmesiyle tefsir ilmine büyük bir hizmette bulunmuştur.

Hz. Ebû Bekir'den nakledilen şu dualar da çok anlamlıdır:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ خَيْرَ عُمْرِي آخِرَهُ، وَخَيْرَ عَمَلِي خَوَاتِمَهُ، وَخَيْرَ أَيَّامِي يَوْمَ أَلْقَاكَ

"Allah'ım! Ömrümün en hayırlı devresi, sonu; amellerimin en hayırlı kısmı, netîceleri ve günlerimin en hayırlısı da sana kavuştuğum gün olsun!"[398]

396. Ebû Dâvûd, Edeb 100-101/5067; Tirmizî, Deavât 14/3392 (Tirmizî "hasen, sahih" olduğunu söylemiştir). Krş. Ahmed, I, 14.
397. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 421.
398. İbn Ebî şeybe, *Musannef*, VI, 65; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 199. İbnü's-Sünnî, Allah Rasûlü'nün namazı bitirince bu duayı okuduğunu rivayet eder (İbnü's-Sünnî, Ahmed b. Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Esbât b. Abdillah b. İbrahim b. Büdeyh ed-Dineverî (v. 364/975), *Amelü'l-yevm ve'l-leyle sülûkü'n-Nebî mea Rabbihî azze ve celle ve muâşeretühû mea'l-ibâd,* thk. Kevser el-Bernî Cidde: Dâru'l-Kıble, ts., s. 108).

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ لِي فِي عَاقِبَةِ الْأَمْرِ،
اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ آخِرَ مَا تُعْطِينِي مِنَ الْخَيْرِ رِضْوَانَكَ
وَالدَّرَجَاتِ الْعُلَا مِنْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ

"Allah'ım! Senden, akıbeti benim için hayır olacak şeyi istiyorum! Allah'ım! Bana hayırdan lütfettiğin en son şey rıza-yı şerifin ve Naîm Cennetleri'ndeki yüksek dereceler olsun!"[399]

4. Güzel Ahlâkı

Ebû Bekir (r.a), mütevazı, yumuşak huylu, hassas, uysal ve hoşsohbet bir insan idi. Halifeliği esnasında daha da mütevazı olmaya çalıştı. O, kendini beğenenlere çok kızardı. Fakirlere, zor durumda olanlara yardım eder, misafirlere ikramda bulunurdu. Hiddeti, cesareti ve atılganlığı hemen farkedilmezdi. Bey'at merasiminden sonraki hutbelerinden birinde, öfkelendiği zaman kendisinden uzak durulmasını tavsiye etmişti. Her zaman vakarlı ve ağır başlıydı. Az konuşur, kumandan ve valilerine de az konuşmalarını tavsiye ederdi. Onun dürüstlüğü çok meşhurdu. Başkalarının hakkına titizlikle riayet ederdi.[400]

Abdullah b. Amr (v. 65/684-85) şöyle der: "Kureyş'ten üç kişi, onların en güzel yüzlüsü, en güzel ahlaklısı ve en yüksek hayâya sahip olanıdır. Sana bir şey söylediklerinde kesinlikle yalan söylemezler, sen onlara bir şey söylesen seni yalanlamazlar. Onlar Ebû Bekir es-Sıddîk, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Osman b. Affân'dır."[401]

Rasûlullah (s.a.v) bir gün; *"Hayırlı (ve güzel) hasletler üçyüz altmış tanedir, Allah Teâlâ bir kulunun hayrını murâd ederse onlardan birini o kuluna ihsan eder ve bu vesileyle onu cennete koyar"* buyurmuştu. Ebû Bekir (r.a); "Yâ Rasûlallah, onlardan bende olan var mı?" diye sordu. Allah Rasûlü

399. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 199.
400. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 105.
401. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 26.

(s.a.v); *"Evet, onların hepsi de sende mevcut!"* buyurdu.[402] Diğer rivayete göre buna; *"Mübarek olsun, (seni tebrik ederem)!"* diye tebrik sözlerini de ilave etti.[403]

Hz. Ebû Bekir, halife olmadan önce çevresindeki yetim kızların koyunlarını sağıverir, ihtiyaçlarını karşılardı. Halife olduktan sonra komşuları, onun artık koyunlarını sağmayacağını konuşmaya başlamışlardı. Ancak değişen bir şey olmadı. Ebû Bekir (r.a) yine geldi ve yetimlerin koyunlarını sağmaya devam etti.[404]

5. Zühd ve Takvası

Hz. Ebû Bekir'in son derece zahidane bir hayatı vardı. Önceki hayatında olduğu gibi halifeliği esnasında da gayet sade bir hayat yaşamıştı. Halife seçildikten sonra eski mesleği olan ticarete devam etmek istedi ve koluna attığı elbiselerle çarşının yolunu tuttu. Yolda rastladığı Hz. Ömer ona, müslümanların işlerini üzerine aldığını, ticarete devam ettiğinde işlerin aksayacağını hatırlattı. Ebû Bekir; "Peki, ailemi ne ile geçindireceğim?" diye sordu. Ömer (r.a) onu Beytülmal emini Ebû Ubeyde'ye götürdü ve ashabın ileri gelenleriyle de istişare ederek kendisine maaş bağlanmasını temin etti. Ebû Ubeyde, halifeye, orta halli bir muhacirin gıdası miktarınca yiyecek ile yazlık ve kışlık iki elbise tahsis etti. Eskittiği elbiseyi getirip yenisini götürmesini söyledi.[405] Bu rivayet İslâm halifesinin hayatta ne ile yetindiğini göstermektedir.

Bir gün Hz. Ebû Bekir'e, içmesi için bal şerbeti ikram edilmişti. Şerbeti ağzına yaklaştırdığında ağlamaya başladı. Yanındakiler de gözyaşlarını tutamadılar. Hz. Ebû Bekir'e ağlamasının sebebi sorulunca şu cevabı verdi:

---

402. İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ,* IX, 749; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 138.
403. Trablusî (el-Etrâblusî), Ebü'l-Hasen Hayseme b. Süleyman b. Haydare b. Süleyman el-Kureşî eş-Şâmî (v. 343/955), *Min hadîsi Hayseme b. Süleyman el-Kureşî et-Trablusî,* thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1400/1980, s. 141; İbn Asâkir, XXX, 104; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 138.
404. Bkz. İbn Sa'd, III, 186; İbn Asâkir, XXX, 322; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 166; Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir,* s. 82.
405. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 164; Kettânî, I, 80; Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir,* s. 83-84.

"Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte bulunuyordum. O esnada; «*Uzaklaş benden, uzaklaş benden!*» diyerek, bir şeyi yanından kovmaya çalıştığını gördüm. Ancak, ben bir şey göremiyordum. Ne olduğunu öğrenmek isteyince Allah Rasûlü (s.a.v) şunları söyledi: «*Dünya bütün varlığıyla bana gösterildi. Ona; "Benden uzaklaş!" dedim. O da uzaklaştı, ancak şöyle seslendi: "Allah'a yemin olsun ki benden kaçıp kurtulsan da, senden sonra gelenler benden kaçamayacaklar!".*»." Ebû Bekir (r.a), sözlerine devamla; "İşte ben de dünyanın beni aldatmasından korktum da o sebeple ağladım" dedi.[406]

Hz. Ebû Bekir kimseden bir şey istemezdi. Binek üzerindeyken yuları düşse, inip kendisi alır, "Söyleseydin biz alıverirdik" diyenlere de Allah Rasûlü'nün kimseden bir şey istememeyi tavsiye ettiğini söylerdi."[407]

Hz. Ebû Bekir ölüm döşeğindeyken kendisine ait bir arazi parçasının satılarak hilafeti müddetince aldığı maaşların devlet hazinesine geri ödenmesini vasiyet etti.[408] Kızı Hz. Âişe'ye, sütünü içtikleri deveyi, içinde elbise boyadığı kabı ve giydiği kadife elbiseyi vefatından sonra Hz. Ömer'e teslim etmesini vasiyet etti. Gerekçe olarak da bunlardan, müslümanların işlerini deruhte ederken istifade ettiğini söyledi. Hz. Âişe babasının vefatından sonra bunları yeni halife Hz. Ömer'e teslim etti. Bu eşyaları teslim alan Ömer (r.a) hüzünlendi. Sonra da; "Ebû Bekir! Allah'ın rahmeti senin üzerine olsun! Senden sonra gelenleri çok müşkil durumda bıraktın!" dedi.[409]

Ebû Bekir (r.a) Mekke'de malını İslâm uğruna bezletmiş, hicret ederken de kalanını yanına alarak ailesine hiç birşey bırakmamıştı. Zira ileride ne ile karşılaşacaklarını bilmiyor ve İslâm'ın tebliği için çok mala ihtiyaçları olacağını tahmin edebiliyordu. Daha sonra İslâm kuvvetlenip ganimetler gelmeye başladığında ve Ebû Bekir halife olduğunda, o, bu dava uğruna harcadığı mallarını telafi yoluna gitmedi. "Çilesini çektik, nimetini de yiyelim" diye bir düşünceye hiç kapılmadı. Sırf Allah için infak etti ve tertemiz Rabbine gitti.

---

406. Bkz. Hâkim, IV, 344/7856; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 30-31; Beyhakî, *Şuab*, XIII, 113.
407. Ahmed, I, 11. Şuayb Arnaût "hasen li-ğayrihi" olduğunu söylemiştir.
408. İbn-i-Esîr, *el-Kâmil,* II, 428-429.
409. Bkz. İbn Sa'd, III, 192-194; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 78-79.

Hz. Ebû Bekir'in takvasına gelince o, İslâm'ı yaşama konusunda çok hassas davranır, eksikleri varsa hemen gidermeye gayret ederdi. Vahiy kâtiplerinden olan Hanzale (r.a) şöyle anlatır: Bir gün Hz. Ebû Bekir beni (ağlarken) gördü ve; "Neyin var ey Hanzale?" diye sordu. Ben de büyük bir teessür ve endişe içinde; "Hanzala münâfık oldu!" dedim. "Sübhânallah! Sen ne söylüyorsun?" deyince; "Biz, Rasûlullah'ın yanında iken öyle bir hâle geliyoruz ki, bize cennet ve cehennemi hatırlatarak öğüt verdiğinde adeta Cenâb-ı Hakk'ı, cennet ve cehennemi gözümüzle görüyormuş gibi oluyoruz. Rasûlullah'ın huzurundan çıkıp çoluk-çocuğumuz ve dünyevi maişetimizle meşgul olmaya dalınca, içinde bulunduğumuz hissiyatın çoğunu kaybediyor, Efendimiz'in nasihatlerini unutuyoruz" dedim. Ebû Bekir; "Vallahi, buna benzer haller bizde de oluyor" dedi. Bunun üzerine ikimiz kalkıp doğru Rasûlullah'ın huzuruna vardık ve durumu kendisine arz ettik. Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

"–Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz benim yanımdaki ve zikir esnasındaki halinizi devamlı muhafaza edebilseydiniz; melekler, yataklarınızın üzerinde ve yollarda (yani gece gündüz) sizinle musafaha eder, sizi tebrik ederlerdi. (Üç defa tekrarlayarak); *Ey Hanzale! Bazen öyle, bazen de böyle olur!"*[410]

Bir defasında Rasûlullah (s.a.v); *"Allah Teâlâ kibirlenip büyüklük taslayarak elbisesinin eteğini yerde sürüyen kimsenin kıyamet gününde yüzüne bakmaz!"* buyurmuştu. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a); "Yâ Rasûlallah! Dikkat etmediğimde benim de elbisemin eteği yerde sürünüyor" diye endişesini dile getirdi. Rasûlullah (s.a.v); *"Şüphesiz sen bunu büyüklük taslamak için yapmıyorsun!"* buyurdu.[411]

Hz. Ebû Bekir bir cuma günü çıkıp insanlara; "Yarın toplanın da zekât develerini taksim edelim, ancak hiç kimse izin almaksızın bizim yanımıza girmesin!" dedi. Ertesi gün bir kadın kocasına bir yular vererek; "Şunu al

410. Müslim, Tevbe, 12-13. Diğer rivâyetlerde Hanzale'nin ağlayarak Hz. Ebû Bekir'in yanına varıp halini şikâyet ettiği ifade edilmektedir (Tirmizî, Kıyâmet, 59/2514; İbn Mâce, Zühd, 28; Ahmed, IV, 178).
411. Buhârî, Libâs 2, Ashâbu'n-Nebî 5; Müslim, Libâs 43-44; Ebû Dâvûd, Libâs 25.

git; kim bilir belki Allah Teâlâ bir deve nasip eder" dedi. Adam geldi, Ebû Bekir ile Ömer'in develerin yanına girdiğini gördü ve onlarla birlikte o da girdi. Ebû Bekir ona dönerek; "Yanımıza niye girdin?" diyerek elindeki yuları alıp ona vurdu. Develerin taksimini bitirince adamı çağırarak yuları kendisine verip; "Al, sen de bana vur, kısas yap!" dedi. Hz. Ömer; "Allah'a yemin ederim ki kısas yapmayacak! Böyle bir şeyi sünnet haline getirme!" dedi. Ebû Bekir; "Peki, o halde kıyamet günü beni Allah Teâlâ'nın huzurunda kim kurtaracak?!" dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a); "Şu anda onun gönlünü alıp razı edebilirsin!" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a) hizmetçisine, semeri ve çuluyla birlikte devesini ve ayrıca beş dinar getirmesini emretti. Bunları vererek o zatı razı etti.[412]

Ebû Bekir (r.a) konuşmasına çok dikkat eder, ağzından yanlış bir söz çıkmaması için kendisini sık sık hesaba çekerdi. Hz. Ömer, bir gün Hz. Ebû Bekir'i dilini tutmuş çekiştirirken gördü. "Ne yapıyorsun ey Rasûlullah'ın halifesi?" diye sordu. Ebû Bekir; "Beni tehlikelere sürükleyen işte şu dilimdir. Rasûlullah (s.a.v); *«Bedende hiçbir uzuv yok ki Allah'a dilin sivri ve keskin konuşmalarından şikâyet etmesin!»* buyurdu" cevabını verdi.[413]

Hz. Ebû Bekir'in Allah korkusu çok fazla idi. Bir gün temiz ve berrak bir havada dışarı çıkmıştı. O esnada ağacın dalına konmuş öten bir kuş gördü. Birden hüzünlendi ve içini çekti. Kuşa gıptayla baktı ve şöyle seslendi: "Ne mutlu sana ey kuş! Vallahi ben de senin gibi olmak isterdim. Ağacın üzerine konuyorsun, meyvelerinden yiyorsun, sonra da uçup gidiyorsun. Ne hesap var, ne de azap! Vallahi (Rabbimin huzurunda hesaba çekilecek) bir insan olmaktansa, yolun kenarında bir ağaç olmayı, bir devenin gelip beni ağzına alarak çiğneyip yutmasını ve gübre olarak çıkarmasını ne kadar isterdim."[414]

Bütün bu rivayetler Hz. Ebû Bekir'in dünya sevgisini kalbine koymadığını ve Allah'tan çok korktuğunu göstermektedir.

---

412. İbn Vehb Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısrî el-Kureşî (v. 197/813), *el-Câmi' fi'l-hadîs,* thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalip - Ali Abdülbâsit Mezîd, Dâru'l-Vefâ, 1425, II, 305; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 89/16025.
413. Beyhakî, *Şuab*, VII, 24; Heysemî, X, 302. Krş. *Muvatta'*, Kelâm, 12.
414. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 144/34432; Beyhakî, *Şuab*, II, 227/768.

D. FAZİLETLERİ VE DİNDEKİ YERİ

1. Faziletleri

Hz. Ebû Bekir'in fazilet sahibi bir insan olduğu âyetle sabittir. Cenâb-ı Hak onun hakkında indirdiği[415]; **"İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler, akrabaya, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere** (mallarından) **vermeyeceklerine dair yemin etmesinler…"**[416] âyetiyle onun faziletini açıkça ilan etmiştir. Bu âyet onun fazileti için yeterli olmakla birlikte bunun dışında faziletini gösteren başka özellikleri de vardır. Onlara da kısaca temas edelim:

Ebû Dâvûd; "Hz. Ebû Bekir ve Osman şarabı, cahiliye devrinde bile hiç içmemişlerdi"[417] diyerek onların sağlam karakterine işaret eder.

Hz. Ebû Bekir, umumiyetle ilk müslüman olarak bilinir. Âlimler İslâm'a ilk giren kişi hakkında ihtilaf etmişler ancak, hür erkeklerden ilk Müslümanın Ebû Bekir (r.a) olduğunda ittifak etmişlerdir.[418] Onun, imanı en üstün sahabi olduğu söylenmiştir. Zira o, Allah Teâlâ hakkında bir an bile şüphe etmemiş, derhal müslüman olmuştur. Ölünceye kadar da bu üstünlüğünü devam ettirmiştir.[419]

---

415. Buhârî, Meğâzî, 34; Müslim, Tevbe, 56. Bkz. Mücâhid b. Cebr et-Tâbiî el-Mekkî el-Kureşî el-Mahzûmî, Ebü'l-Haccâc (v. 103/721), *Tefsîru Mücâhid,* thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmi'l-Hadîs, 1410/1989, s. 490; Ferrâ, II, 248; İbn Kuteybe, s. 259; Taberî, *Tefsîr,* II, 546, XIX, 123-128, 136; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2542; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 20, 23, 31.
416. en-Nûr 24/22.
417. Bkz. Ebû Dâvûd, Diyât, 3/4502; Ahmed, I, 163.
418. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 108.
419. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 25-26. Krş. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 108.

Kur'ân-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde ilk muhacirleri, genel olarak bütün muhacirleri, Bedir ehlini, Ashab-ı Şecere'yi ve umumi olarak ashab-ı kiramı medheden, onların faziletlerinden bahseden ifadeler yer almaktadır.[420] Ebû Bekir (r.a), bunların hepsinin muhtevasına dâhil olmaktadır.[421] Meseleye bu açıdan bakıldığında, ondan bahseden onlarca âyet-i kerime olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Bekir (r.a) Aşere-i Mübeşşere'nin yani cennetle müjdelenen on sahabinin ilkidir. Saîd b. Zeyd'in nakline göre Rasûlullah (s.a.v); *"On kişi cennettedir: Ebû Bekir cennettedir, Ömer cennettedir, Osman, Ali, Zübeyr, Talhâ, Abdurrahman, Ebû Ubeyde, Sa'd b. Ebî Vakkâs cennettedir"* buyurdu. Saîd b. Zeyd, bu dokuz kişiyi saydı, onuncuya gelince sükût etti. Dinleyenler; "Allah adına yemin veriyoruz ey Ebü'l-A'ver (Saîd b. Zeyd), onuncu kimdir?" diye sordular. Bu yemin üzerine Saîd; "Madem Allah adına yemin ettiniz, o zaman söyleyeyim: *«Ebü'l-A'ver cennettedir»*."[422] Saîd (r.a) diğer rivayette sözünü şöyle bağlamıştır: "Allah'a yemin ederim ki onlardan (ashab-ı kiramdan) birinin, Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte yüzü tozlanacak kadar bir harp meydanında bulunuvermesi, sizden birinin ömrü boyunca salih ameller işlemesinden daha hayırlıdır. Velev kendisine Hz. Nûh'un ömrü verilse bile!"[423]

Rasûlullah (s.a.v), Hz. Ebû Bekir'in faziletlerini pek çok hadis-i şerifinde beyan etmiştir. Onlardan bir kısım şöyledir:

---

420. Bkz. Âl-i İmrân 3/190-195; et-Tevbe 9/100; el-İsrâ 17/53-54; el-Kehf 18/28-29; Meryem 19/58-62; el-Hac 22/38-41, 49-51, 58-60; el-Mü'minûn 23/1-11, 57-61; el-Furkân 25/63-76; eş-Şuarâ 26/215; en-Neml 27/59; el-Ankebût 29/56-60; Lokman 31/1-5; eş-Şûrâ 32/24; el-Ahzâb 33/22-24; Fâtır 35/32; Sâd 38/28; ez-Zümer 39/10; el-Feth 48/29; el-Hadîd 57/10; el-Haşr 59/8-10; Ahmed, IV, 87; V, 54, 57; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî, 1, 5, Meğâzî, 56; Müslim, Zekât, 135, Fedâil, 221, 222; Tirmizî, Menâkıb, 58/3862; Heysemî, X, 21.
421. Bkz. Divlevî, II, 34, 155, 166, 169, 179, 180, 187, 197, 201, 203, 206, 212, 214, 216, 227, 234, 236, 290.
422. Tirmizî, Menâkıb, 25/3748. Tirmizî "sahih" olduğunu söylemiştir.
423. Ebû Dâvûd, Sünnet, 8/4650. Elbânî "sahih" olduğunu söylemiştir. Cennetle müjdelenen sahabiler on kişiden fazla olduğu halde "Aşere-i Mübeşşere" tabiri meşhur olmuştur. Bu tabirden maksat sayıyı onla sınırlandırmak değil, yukarıdaki hadis-i şerifte zikredilen on kişiye işaret etmektir.

"Ümmetim içinde ümmetime karşı en merhametli olan kişi, Ebû Bekir'dir..."[424]

"(Cennette) aşağıda olanlar, yüksek derecelere sahip olanları, sizin semanın ufkunda doğan bir yıldızı görmeniz gibi görecekler. Ebû Bekir ve Ömer onlardandır, hatta daha faziletlidirler."[425]

Allah Rasûlü (s.a.v), Hz. Ebû Bekir'e hitâben; *"Sen, cennetteki Kevser Havuzu'nun başında ve mağarada benim arkadaşımsın!"* buyurmuştur.[426]

Yine Allah Rasûlü (s.a.v) bir gün Mescid'e girmişti. Bir yanında Ebû Bekir diğer yanında Ömer vardı. Efendimiz (s.a.v) onların ellerini tutmuş şöyle buyuruyordu: *"Kıyamet günü biz böyle diriltileceğiz."*[427]

Bir gün Rasûlullah (s.a.v) Hz. Ebû Bekir ile Ömer'e bakarak; *"Bu ikisi kulak ve göz gibidir!"* buyurmuştur.[428] Yani müslümanları bir vücut gibi düşünürsek onlar kulak ve göz mesabesindedirler. Onların dindeki yeri de aynı şekildedir. Bir de onlar kulak ve göz gibi izzetli, şerefli ve kıymetlidirler. Hakkı işitip ona tâbi olmaya çok hırslıdırlar. İçlerindeki ve dış dünyadaki Allah Teâlâ'nın açık âyetlerine devamlı hayranlıkla bakarlar, onlar üzerinde derin derin tefekkür edip nice ibretler alırlar.

Hz. Ali şöyle der: "Rasûlullah'tan sonra insanların en hayırlısı Ebû Bekir'dir. Ondan sonra insanların en hayırlısı Ömer'dir."[429] Yine Ali (r.a), Hz. Ebû Bekir'in her hayırda önde olduğunu ifade etmiştir.[430]

İbn Ömer şöyle der: "Biz Rasûlullah (s.a.v) zamanında insanları hayır derecelerine göre sıralar, Hz. Ebû Bekir'in en hayırlımız olduğunu, sonra Ömer b. Hattâb'ın, sonra da Osman b. Affân'ın geldiğini söylerdik. Allah

424. Tirmizî, Menâkıb, 32/3790-3791. Tirmizî, "hasen sahih" demiştir.
425. Tirmizî, Menâkıb, 14/3658; İbn Mâce, Mukladdime, 11; Ahmed, III, 26, 98. Tirmizî, "hasen", Elbânî, "sahih" demiştir.
426. Tirmizî, Menâkıb, 16/3670. Tirmizî, "hasen garîb" olduğunu söylemiştir.
427. Tirmizî, Menâkıb, 16/3669. Tirmizî, "garîb" olduğunu söylemiştir.
428. Tirmizî, Menâkıb, 16/3671; Hâkim, III, 73. Zehebî "hasen" olduğunu söylemiştir.
429. İbn Mâce, Mukaddime, 11/106; Ahmed, I, 110, 127. Şuayb Arnaût "sahih" olduğunu söylemiştir.
430. Ebû Nuaym, *Delâil,* s. 282; Beyhakî, *Delâil,* II, 422; İbn Asâkir, XVII, 293.

hepsinden razı olsun!"[431] "Biz Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) zamanında şöyle derdik: «Rasûlullah (s.a.v) insanların en hayırlısıdır, sonra Ebû Bekir, sonra da Ömer gelir.» Ali b. Ebî Tâlib'e üç nimet lütfedilmiştir ki onlardan birinin bile bende olması, bana, (dünyanın en kıymetli varlığı olan) kızıl develere sahip olmaktan daha sevimli gelirdi: 1. Rasûlullah (s.a.v) onu kızıyla evlendirmiş ve bu izdivaçtan çocukları olmuştur. 2. Efendimiz (s.a.v) son günlerinde mescide açılan kapıları kapattırmış, Hz. Ali'nin kapısı açık kalmıştır. 3. Efendimiz (s.a.v) Hayber Günü sancağı ona vermiştir."[432]

Allah Rasûlü'nün Tebük'te siyah renkli en büyük sancağını Hz. Ebû Bekir'e vermesi de onun için büyük bir fazilettir.[433]

Hz. Ebû Bekir'in kerametinden de bahsedilir. Vefatına yakın vasiyette bulunurken doğumu yakın olan çocuğunun kız olacağını ifade etmiş ve gerçekten dediği gibi olmuştur.[434]

Ebû Nuaym'ın nakline göre Hz. Ebû Bekir, 1. Kur'ân'ı ilk defa toplayan, 2. Cahiliyede içkiden uzak duran ve 3. Şüpheli şeylerden uzak kalmak ve günaha düşmemek için ilk defa istifra eden kişidir.[435]

İmam Mâlik şöyle der: "Selef-i salihin evlatlarına, Kur'ân'dan bir sûre veya bir sünnet ezberletir gibi Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in muhabbetini talim ederlerdi."[436]

İslâm tarihinde "halife" tabiri ilk defa Hz. Ebû Bekir hakkında kullanılmıştır. Rasûl-i Ekrem'in halefi olması sebebiyle ashab tarafından kendisine verilen bu unvana itiraz etmemiş, fakat "halifetullah" unvanını uygun görmemiş, "Ben Rasûlullah'ın halifesiyim ve ben ondan razıyım" diyerek son

431. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 4.
432. Ahmed, II, 26. Şuayb Arnaût isnadının "zayıf" olduğunu söylemiştir. Hz. Ebû Bekir'in faziletiyle ilgili âyet ve hadisleri topluca görmek için bkz. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 466 vd.
433. İbn Asâkir, XXX, 15.
434. *Muvatta'*, Akdiye, 33.
435. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 32.
436. Cevherî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillah b. Muhammed el-Ğâfikî el-Mâlikî (v. 381), *Müsnedü'l-Muvatta'*, thk. Lutfî b. Muhammed es-Sağîr - Tâhâ b. Ali Bû Serîh, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1997, s. 110; İbn Asâkir, XLIV, 383.

cümlesini üç defa tekrarlamıştır.[437] Sünni âlimler onun müslümanların en faziletlisi ve hilafet makamına en uygun sahabi olduğunda ittifak etmişlerdir. Buna karşılık Şiiler, Allah Rasûlü'nün vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olmasıyla ilgili ilâhi emir bulunduğunu, Ebû Bekir'in bu emre uymadığını ve Rasûlullah'ın cenazesi daha ortada iken hilafeti Hz. Ali'den gasbettiğini ileri sürmüşlerdir. Sünni kaynakların ittifakla belirttiğine göre Hz. Ebû Bekir, Rasûl-i Ekrem'in cenazesiyle meşgul olurken ensarın emir seçmek üzere toplandığını öğrenip oraya gitmiş, tek bir halife etrafında birleşmek gerektiğini belirterek Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı aday göstermiş, fakat sahabiler onun Rasûlullah'a olan yakınlığını dikkate alarak kendisini halife seçip bey'at etmişlerdir. Hz. Ali'yi halifeliğe daha uygun gören Hâşimoğulları'ndan bir grup sadece bir gün gecikmeyle bey'at etmiştir.[438] Tercih edilen görüşe göre Hz. Ali de halife seçiminden bir gün sonraki umumi bey'atta bey'at etmiş,[439] altı ay sonra bey'atını yenileyip kuvvetlendirmiştir. İbn Kesîr konuyla ilgili rivayetleri verdikten sonra Hz. Ali'nin ya ilk gün veya ikinci gün bey'at ettiğini ve bunun bir hakikat olduğunu söyler.[440]

Diğer taraftan şiiler Hz. Ebû Bekir'i, Fedek arazisi konusunda Hz. Fâtıma'yı üzdüğü, dinî konuları yeterince bilmediği, Hz. Ömer'i kendi yerine halife tayin ettiği gibi iddialarla tenkit etmişlerdir.[441] Hâlbuki Ebû Bekir Fâtıma'yı şahsi kanaati sebebiyle üzmemiş, peygamberlerin miras bırakmayacağını ifade eden hadise göre[442] hareket etmiş, diğer taraftan maddi ve manevi olarak onları devamlı kollamıştır.[443] Onun dinî konuları yeterince

437. Ahmed, I, 10; İbn Asâkir, XXX, 295.

438. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 106.

439. Hâkim, III, 80/4457; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 246; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VIII, 91-92, IX, 416-417. Zehebî bu rivayet hakkında sükût etmiş, İbn Kesîr, isnadının "sahih" olduğunu ve bilindiğini söylemiştir. Tafsilat için bkz. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 149-151; Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları,* s. 32-33.

440. İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VIII, 92.

441. Tenkitler için bkz. İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (v. 726/1325), *Minhâcü'l-kerâme* (İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* içinde), Kahire 1328/1962, s. 132-136. Bu tenkitlere verilen cevaplar için bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VIII, 226 vd.

442. Buhârî, Humus, 1, Fedâilü Ashâbi'n-Nebî, 12, Megâzî, 14, 38, Nafakât, 3, Ferâiz, 3, İtisâm, 5; Müslim, Cihâd, 49-52, 54, 56.

443. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 12, 22, Meğâzî, 14; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 202.

bilmediği iddiası bazı uydurma rivayetlere ve zoraki yorumlara dayanmaktadır. Hz. Ebû Bekir, yıllarca Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte bulunmuş bir kişi olarak ortaya çıkan meselelere ya şahsi bilgi ve firasetiyle veya ileri gelen sahabilerle istişare etmek suretiyle çözümler getirmiştir. Kendi yerine Hz. Ömer'i halife tayin etmesi de bu istişarelerin bir neticesidir. Esasen Hz. Ömer'in başarılı yönetimi bu tayinin ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir.[444]

Abdurrahman bin Avf, Hz. Osman'ın halife seçildiği şûrâda, kalabalık bir sahabe arasında, yeni halife olacak şahsın Kur'ân ve Sünnet'ten sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in sîreti ile amel etmesini şart koştu. Ensar ve muhacirlerden orada bulunan pek çok sahabi bunu kabul etti. Buna Hz. Ali de itiraz etmedi. O sadece Hz. Osman'ın kendisinden daha faziletli olduğu hususuna itiraz etti. Bu durum, Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in efdaliyetine kesin bir delildir. Çünkü bir müctehidin, daha alt seviyedeki veya kendisiyle müsavi bir müctehide tâbi olması makul değildir.[445]

Rivayetlere bakıldığında Hz. Ebû Bekir'in pek çok fazilete ve üstünlüğe sahip olduğu ve bunun başta ashâb-ı kiram olmak üzere günümüze kadar gelen sünni âlimler tarafından ittifakla kabul edildiği görülmektedir.

2. Hakkındaki Müjdeler

Allah Rasûlü (s.a.v) Hz. Ebû Bekir'e, sahip olduğu güzel vasıflar ve gelecekte kendisine verilecek mükâfatlarla ilgili pekçok müjdeler vermiştir.

1) Bunların başında onun cennetle müjdelenmesi gelir ki daha evvel bu husustaki rivayeti zikretmiştik.[446] Konuyla ilgili diğer rivayetleri şöyle hülasa edebiliriz:

- Ebû Mûsâ el-Eş'arî bir gün Rasûl-i Ekrem'in nerede olduğunu sora sora nihayet Eris Kuyusu'nun bulunduğu bahçede olduğunu öğrenmiş ve

444. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 106-107.
445. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 518.
446. Ebû Dâvûd, Sünnet, 8/4650; Tirmizî, Menâkıb, 25/3748. Tirmizî "sahih" olduğunu söylemiştir.

kapısında bekçilik yapmaya başlamıştı. O esnada Ebû Bekir (r.a) gelmiş, izin istemiş, Rasûlullah da; *"İzin ver ve onu cennetle müjdele!"* buyurmuştur.[447]

- Bir gün Rasûlullah (s.a.v); *"Allah yolunda çift sadaka veren kimse, cennetin muhtelif kapılarından; «Ey Allah'ın sevgili kulu! Buraya gel, burada hayır ve bereket vardır» diye çağrılır. Sürekli namaz kılanlar namaz kapısından, mücâhidler cihad kapısından, oruçlular Reyyân kapısından, sadaka vermeyi sevenler de sadaka kapısından cennete davet edilirler"* buyurmuştu. Ebû Bekir; "Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Rasûlü! Gerçi bu kapıların birinden çağrılan kimsenin diğer kapılardan çağrılmaya ihtiyacı yoktur, lâkin bu kapıların hepsinden birden çağrılacak kimseler de var mıdır?" diye sordu. Rasûlullah (s.a.v); *"Evet, vardır. Senin de o bahtiyarlardan olacağını ümit ederim"* buyurdu.[448]

- Ensardan bir hanım Allah Rasûlü için yemek yapmıştı. Rasûlullah (s.a.v) ashabıyla birlikte onun yanındaydı. Nebiyy-i Ekrem; «*Şimdi yanınıza cennet ehlinden biri gelecek!*» buyurdu. Biraz sonra Ebû Bekir çıkageldi. Oradakiler Allah Rasûlü'nün verdiği müjdeyi ona söyleyip kendisini tebrik ettiler.[449]

- Rasûlullah (s.a.v) bir gün; *"Cebrâil (a.s) yanıma gelerek elimden tuttu ve bana ümmetimin gireceği cennet kapısını gösterdi"* buyurdu. Hz. Ebû Bekir; "Ey Allah'ın Rasûlü! O esnada sizinle birlikte olup o kapıya bakmayı ne kadar isterdim!" dedi. Allah Rasûlü; *"Ey Ebû Bekir, şunu iyi bil ki ümmetimden cennete ilk girecek kişi sensin!"* buyurdu.[450]

- Hz. Ali, Rasûlullah'ın yanında iken Ebû Bekir ve Ömer göründüler. Rasûlullah (s.a.v); *"Şu ikisi, nebiler ve Rasûller hariç, geçmiş ve gelecek bütün cennet ehlinin olgun yaşta olanlarının efendileridir. Ey Ali, bu hususu, (hayatta oldukları müddetçe) onlara haber verme!"* buyurdu.[451]

---

447. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 5, 6, Edeb 119, Fiten 17, Ahbâru'l-Âhâd 3; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 29; Tirmizî, Menâkıb 18.
448. Buhârî, Savm 4, Cihâd 37, Bed'ü'l-Halk 9, Ashâbu'n-Nebî 5; Müslim, Zekât 85, 86; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 122.
449. Ahmed, III, 331, 356. Şuayb Arnaût "hasen" olabileceğini söylemiştir. Ayrıca bkz. Hâkim, III, 146/4661. Krş. Hâkim, III, 76/4443. Zehebî "sahih" demiştir.
450. Ebû Dâvûd, Sünnet, 8/4652. Elbânî "zayıf" olduğunu söylemiştir.
451. Tirmizî, Menâkıb, 16/3665; İbn Mâce, Mukaddime, 11. Tirmizî "garîb", Elbânî "sahih" olduğunu söylemiştir.

- Nebiyy-i Ekrem'e; **"Ey huzura kavuşmuş nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!** (Salih) **kullarımın arasına katıl ve cennetime gir!"** âyet-i kerimeleri vahyedilmişti.[452] O esnada Hz. Ebû Bekir de Allah Rasûlü'nün yanında bulunuyordu. "Ey Allah'ın Rasûlü, bu ne kadar güzel!" dedi. Nebiyy-i Ekrem de Hz. Ebû Bekir'e şu müjdeyi verdi: *"Bu sözler sana söylenecek!"*[453]

- Yine bu konuya dâhil edilebilecek bir rivayete göre Ebû Bekir (r.a), bir gün Rasûlullah'ın yanına gelmişti. Allah Rasûlü (s.a.v) ona; *"Sen atîkullâhsın yani Allah'ın ateşten âzat ettiği kimsesin!"* buyurdu. İşte o günden sonra Ebû Bekir "Atîk" diye isimlendirildi.[454]

2) Hz. Âişe, Zübeyr'in oğlu Urve'ye; "Ey kız kardeşimin oğlu! Baban Zübeyr ile deden Ebû Bekir, **"Kendilerine yara isabet ettikten sonra yine Allah'ın ve Rasûlü'nün davetine icâbet edenler, bilhassa da içlerinden ihsan ve takva sahipleri için pek büyük mükâfat vardır"**[455] âyetinde bildirilen bahtiyar mü'minlerdendir" demiş ve şöyle devam etmiştir: "Uhud günü Rasûlullah (s.a.v) sıkıntılar çekip yaralandığı ve müşrikler de geri dönüp gittikleri vakit Allah Rasûlü onların tekrar Medine üzerine dönmelerinden endişe etti. Ashab-ı kirama; *"Onların peşinden kim gider!"* buyurdu. Hemen onlardan yetmiş kişi bu davete icabet etti ki, içlerinde Hz. Ebû Bekir ile Zübeyr de vardı."[456] Bu âyet-i kerimede o sahabilere pek büyük bir mükâfat verileceği müjdelenmiştir.

3) Cenâb-ı Hak ilk muhacirleri şöyle müjdeler: **"(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur."**[457]

452. el-Fecr 89/27-30.
453. Taberî, *Tefsîr,* XXIV, 424; İbn Asâkir, XXX, 433; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 545; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 57.
454. Tirmizî, Menâkıb, 16/3679. Tirmizî "garîb", Elbânî "sahih" olduğunu söylemiştir.
455. Âl-i İmrân, 172.
456. Buhârî, Megâzî 25. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* VII, 402-403; Beğavî, II, 136; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 166-167.
457. et-Tevbe 9/100.

Bu âyetin tefsirinde İbn Kesîr şöyle der: "Azîm olan Allah (c.c), ilk önce İslâm'a koşan muhacir ve ensardan ve ihsan üzere onlara tâbi olan mü'minlerden razı olduğunu haber verdi. Onlara buğzeden veya sövenlere yazıklar olsun! Onların bir kısmına buğzeden ve sövenlere de yazıklar olsun! Bilhassa da Rasûlullah'tan sonra sahabenin en büyüğü, en hayırlısı ve en faziletlisi olan Sıddîk-i Ekber ve Halife-i A'zam Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe (r.a)… Rafizilerden rezil bir taife sahabenin en faziletlisine düşmanlık ediyor, ona buğzediyor ve sövüyorlar. Bundan Allah'a sığınırız. Bu da gösteriyor ki onların akılları tersine dönmüş, kalpleri tersyüz olmuştur. Onlar nerede Kur'ân'a iman nerede! Çünkü onlar, Allah'ın razı olduğu kişilere sövüyorlar!"[458]

Öyle anlaşılıyor ki İbn Kesîr, ashab-ı kirama hakaret eden kimselerin imanlarını tehlikeye attığı kanaatindedir. Nitekim en-Nisâ 4/31'deki büyük günahları sayarken, İbn Ebî Hâtim'den; "Ebû Bekir ve Ömer'e sövmek kebâirdendir, denirdi" rivayetini nakleder.[459] Bir grup âlimin sahabeye söven, hakaret eden kimselerin küfre gireceği görüşünde olduğunu bildirir. Böyle bir görüşün İmam Mâlik'ten de rivayet edildiğini ve Muhammed b. Sîrîn'in (v. 110/729) şöyle dediğini nakleder: "Ebû Bekir ve Ömer'i kusurlu bulup yeren bir adamın Nebiyy-i Ekrem'i sevdiğini zannetmiyorum!"[460]

4) Hasan Basrî, **"Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler"**[461] âyeti hakkında; "Bu vallahi Ebû Bekir ve ashabıdır" demiştir.[462] Dahhâk bu âyetin tefsiri hususunda şöyle demiştir: "O Ebû Bekir ve ashabıdır. Araplardan irtidat edenler İslâm'dan çıkıncı Ebû Bekir ve ashabı tekrar İslâm'a döndürünceye kadar onlarla cihad ettiler.", "Rasûlullah'ın ruhu kabzedilince Araplardan bir kısmı irtidat etti. Allah Teâlâ Ebû Bekir'i Allah'ın yardımcılarından bir grubun içinde gönderdi. O da İslâm'a geri döndürünceye kadar onlarla savaştı. İşte bu hâdise bu âyetin tefsiridir."[463] Bu âyette Allah Teâlâ'nın Hz. Ebû Bekir ve yanındakileri sevdiğine dair bir müjde vardır.

458. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 203.
459. İbn Ebî Hâtim, III, 932.
460. Tirmizî, Menâkıb, 17/3685; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 284.
461. el-Mâide 5/54.
462. Taberî, *Tefsîr,* X, 411-419; İbn Asâkir, XXX, 308-309; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 135.
463. *Tefsîru Dahhâk,* I, 331. Krş. Beğavî, III, 69.

Taberî'ye göre bu âyetin tefsiriyle ilgi en doğru görüş, Rasûlullah'tan rivayet edilen haberde bildirildiği üzere Yemen ehlini, Ebû Musa el-Eş'arî'nin kabilesini kastediyor olmasıdır. Bu rivayet olmasa kendisine göre de en doğru görüş âyetin Ebû Bekir ve ashabı hakkında inmiş olmasıdır. Zira Rasûlullah (s.a.v) zamanında müslüman olduklarını söyledikten sonra onun vefatını müteakip irtidat eden kimselerle Ebû Bekir'den başkası savaşmamıştır. Bunları ifade eden Taberî, sözünü şöyle bağlar: "Lâkin bu husustaki sözü, Allah Rasûlü'nden rivayet edilen haber sebebiyle terkettik. Çünkü Rasûlullah (s.a.v) Allah'ın indirdiği vahiy ve Kitâbı'nın âyetlerini tefsir hususundaki açıklamaların kaynağı ve merkezidir."[464]

5) Hz. Ebû Bekir'le ilgili bir müjde de şu âyette bulunmaktadır: **"Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar."**[465] Bu âyet-i kerimeyi Ebû Ca'fer Muhammed bin Ali el-Bâkır (v. 114/733 [?]), "Ebû Bekir, Ömer ve Ali" diye tefsir etmiştir. O günlerde Şia, ortaya yanlış fikirler yaymış, Ehl-i Beyt'in Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî ettiğini söylüyorlardı. Bunun üzerine Ehl-i Beyt'in büyükleri sık sık açıklamalar yapmak mecburiyetinde kaldılar. Muhammed Bâkır, Kesîr en-Nevâ'ya (v. 169/785-86)[466]; "Allah için soruyorum, Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî ediyor musun?" dedikten sonra, **"O takdirde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam"**[467] âyetini okudu. Daha sonra, "Onlara dost ol!" tavsiyesinde bulundu ve yukarıdaki el-Hıcr 15/47 âyetini okuyup, burada kastedilenlerin başında onların geldiğini söyledi.[468]

464. Taberî, *Tefsîr,* X, 419.
465. el-Hıcr 15/47.
466. "Ebter" diye bilinen Kesîr en-Nevâ, Zeydiyye'ye bağlı olan ve Bütriyye, Ebteriyye, Sâlihiyye gibi değişik isimlerle mâruf fırkanın kurucularından biridir (Bkz. *DİA*, yıl: 1994, X, 83).
467. el-En'âm 6/56.
468. Taberî, *Tefsîr,* XVII, 110; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 539. Krş. İbn Asâkir, XXX, 338; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 127. Muhammed Bâkır'ın oğlu Ca'fer Sadık da aynı ikazlarda bulunmuştur. Abdülcebbar bin Abbas Hemedanî, beraberinde bulunanlarla birlikte Medine-i Münevvere'den yola çıkmak istediklerinde, Ca'fer Sadık onların yanına gelerek şöyle demiştir: "İnşaallah siz şehrinizin salihlerindensiniz. Benden şehrinizin ahalisine haber verin ki; kim benim kendisine itaat edilmesi mecburi, masum (günahsız) bir imam olduğumu iddia ederse, ben ondan uzağım. Yine kim benim Hz.

Tâbiînden Ebû Salih (v. 111-120/729-737[?]) de bu âyeti, başta Hulefâ-i Râşidîn olmak üzere Aşere-i Mübeşşere olarak tefsir etmiştir.[469]

6) Hac sûresi 34. âyetin **"O ihlâslı ve mütevazı insanları müjdele!"** kısmının Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Ali hakkında indiği söylenmiştir.[470] Bir sonraki âyette de onların Allah anıldığı zaman kalplerinin titrediği, başlarına gelene sabrettikleri, namaz kıldıkları ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği şeylerden infak ettikleri haber verilir.[471]

7) Dihlevî'ye göre Nûr sûresindeki **"…Bunlar, (iftiracıların) söylediklerinden çok uzaktırlar. Kendileri için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır"**[472] âyetine Nebî (s.a.v), Ebû Bekir es-Sıddîk, Hz. Âişe ve Safvân b. Muattal (v. 19/640 [?]) dâhildir.[473]

Yukarıda gördüğümüz üzere hadislerde Hz. Ebû Bekir hakkında açık müjdeler gelmiştir. Âyetlerdeki müjdeler ise umumî olup öncelikle Ebû Bekir'i içine almaktadır. Müfessirlerin âyet-i kerimede müjdelenen insanlara örnek olarak ilk önce Hz. Ebû Bekir'i zikretmeleri, onun faziletinin genel kabul gördüğüne işaret etmektedir.

3. Allah Rasûlü'ne Muhabbeti ve Adanmışlığı

Hz. Ebû Bekir'in Allah'ın dinine karşı gösterdiği fedakârlık ve muhabbeti O'nun Rasûlü'ne göstermemesi mümün değildir. Bu konuda çok zengin örnekler vardır. Bunların bir kısmını burada naklederek onunla Allah Rasûlü arasındaki muhabbet bağını ortaya koymaya çalışalım:

Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i sevmeyip onlardan yüz çevirdiğimi iddia ederse, ben ondan uzağım" (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ,* VI, 259; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm,* IX, 90; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* V, 82). Ca'fer Sadık, rafızilere kızar, onların, büyük dedesi Hz. Ebû Bekir'e gizli ve açıktan dil uzattıklarını işittikçe onlara buğzederdi (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ,* VI, 255).

469. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 539.
470. Kurtubî, XII, 59.
471. el-Hac 22/35.
472. en-Nûr 24/26.
473. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 191.

- Hz. Osman, yaşadığı bir hâdiseyi hatırladığında gözlerinden yaşlar akmış ve şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (s.a.v) bir gün Kâbe'yi tavaf ediyor, o esnada Ukbe bin Ebî Muayt, Ebû Cehil ve Ümeyye bin Halef de Kâbe'nin Hicr bölgesinde oturuyorlardı. Allah Rasûlü, hizalarından geçerken hoşuna gitmeyecek bazı laflar söylediler. Efendimiz'in bu sözlerden hoşlanmadığı mübarek yüzünden belli oluyordu. Yanına yaklaştım. Onu, Hz. Ebû Bekir'le birlikte aramıza aldık. Rasûlullah (s.a.v) parmaklarını benim parmaklarımın arasına geçirdi. Birlikte tavaf etmeye başladık. Ebû Cehil ve arkadaşlarının hizasına geldiğimizde, Ebû Cehil, Allah Rasûlü'ne; "Vallahi, denizlerde bir kıl parçasını ıslatacak kadar su bulunduğu ve sen de atalarımızın taptığı tanrılara tapmaktan men ettiğin müddetçe seninle barışmayacağız!" dedi. Rasûlullah (s.a.v); *"Ben de öyle!"* buyurdu. Tavafın üçüncü şavtını da böylece yapıp dördüncü şavta başladığımızda, Ebû Cehil yerinden fırlayarak Efendimiz'in yakasını tutmak istedi. Ben sadrından itince sırt üstü düştü. Hz. Ebû Bekir, Ümeyye bin Halef'i; Allah Rasûlü de Ukbe bin Ebî Muayt'ı defetti. Onlar başından dağılınca Nebiyy-i Ekrem ayakta durup; *"Vallahi, siz acil azabı hak edinceye kadar bu kötülüklerinizden vazgeçmeyeceksiniz! Sizler, nebîniz için ne kötü kavimsiniz!"* buyurduktan sonra evine döndü. Biz de arkasından evine kadar takip ettik. Rasûlullah (s.a.v), kapısının önünde durup yüzünü bize döndürdü ve; *"Sevinin! Hiç şüphesiz, Allah Teâlâ dinini açıklayıp üstün kılacak ve Rasûlü'ne de yardım edecektir. Şu gördüğünüz kişiler, Yüce Allah'ın sizin elinizle tez vakitte helak edeceği kimseler arasındadır!"* buyurdu. Vallahi ben Yüce Allah'ın onları bizim ellerimizle kahrettiğini gördüm.[474]

- Ebû Bekir (r.a) bir gün Rasûlullah'ın huzuruna girmek için izin istediği sırada, kızı Âişe'nin Allah Rasûlü'ne karşı yüksek sesle konuştuğunu duydu. İçeri girince kızını tokatlamaya kalkışarak; "Allah Rasûlü'ne karşı nasıl sesini yükseltirsin!" dedi. Rasûlullah (s.a.v), Ebû Bekir'e mâni oldu. O da öfkeyle dışarı çıktı. Ebû Bekir ayrılınca Rasûlullah hanımı Hz. Âişe'ye; *"Gördün mü, seni babanın elinden nasıl kurtardım!"* buyurdu. Ebû Bekir

474. Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra,* I, 514-515; İbn Seyyid, *Uyûnü'l-eser,* I, 123; Halebî, *İnsânü'l-uyûn,* I, 416. Makdisî, Dârekutnî'nin bu rivayete "garîb" dediğini nakleder.

birkaç gün sonra tekrar Allah Rasûlü'nün huzuruna çıkmak için izin istedi. İçeri girdiğinde Rasûlullah ile kızının barıştıklarını görünce; "Beni savaşınıza karıştırdığınız gibi barışınıza da dâhil edin!" dedi. Allah Rasûlü; *"Kabul ettik, seni aramıza kattık"* buyurdu.[475]

- Bir gün Rasûlullah (s.a.v), hiç âdeti olmayan ve kimsenin kendisini dışarıda görmediği bir vakitte evinden çıkmıştı. Ebû Bekir hemen yanına geldi. Efendimiz (s.a.v); *"Bu saatte buraya gelmenin sebebi nedir ey Ebû Bekir!"* diye sordu. O da; "Rasûlullah'ı görür, mübarek yüzüne bakar ve kendisine selam veririm ümidiyle çıkmıştım!" dedi.[476]

- Ebû Bekir (r.a), Uhud'da savaş müslümanlar aleyhine gelişme gösterdiği andan itibaren vücudunu Rasûlullah'a siper eden ve yanından hiç ayrılmayan birkaç sahabiden biridir.[477] Hudeybiye barış görüşmeleri esnasında, Kureyş elçisi Urve b. Mes'ûd'un müslümanları hedef alan ve onların Rasûl-i Ekrem'i bırakıp kaçacaklarını iddia eden hakaret dolu sözlerine çok sert bir tepki vermiştir.[478]

- Bir gün Rasûlullah (s.a.v); *"Ebû Bekir'in malından istifade ettiğim kadar başka hiç kimsenin malından faydalanmadım!"* buyurmuştu. Bunun üzerine Ebû Bekir ağlayarak; "Ben ve malım, yalnızca senin için değil miyiz yâ Rasûlallah!" dedi.[479] Böylece, kendisini her şeyiyle Allah ve Rasûlü'nün yoluna adadığını gösterdi.

- Ebû Bekir birgün ikindi namazını kıldıktan sonra çıkmış yürüyordu. Derken Allah Rasûlü'nün torunu ve Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın çocuklarla oynadığını gördü. Ebû Bekir, hemen onu alarak boynuna bindirdi ve; "Babam sana feda olsun! Vallahi Rasûlullah'a benziyor, Ali'ye değil!" dedi. Hz. Ali de yanlarında tebessüm ediyordu.[480]

475. Ebû Dâvûd, Edeb, 84/4999. Elbânî, isnadının zayıf olduğunu söylemiştir.
476. Tirmizî, Zühd, 39/2369; Hâkim, IV, 145/7178. Krş. Ahmed, V, 81; Müslim, Eşribe, 140; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 474-476. Tirmizî, "hasen sahih garîb" olduğunu söylemiştir.
477. İbn Hişâm, II, 80, 83.
478. Buhârî, Şurût, 15.
479. Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 65; İbn Mâce, Mukaddime, 11.
480. Buhârî, Menâkıb, 23; Hâkim, III, 184/4784.

- Ebû Bekir Sıddîk bir gün minbere çıktığında ağladı. Sonra; "Rasûlullah (s.a.v) geçen sene minbere çıkmıştı..." dedi ve yine ağladı. Nihayet şöyle diyebildi: "Allah'tan af ve afiyet isteyin! Zira kimseye, kesin ve sağlam bir imandan (yakînden) sonra afiyetten daha hayırlı bir şey verilmemiştir."[481] Yani o, Allah Rasûlü'nü hatırladıkça duygulanırdı.

- Ebû Bekir (r.a) ölüm döşeğindeyken kızı Âişe babasını medhetmek için Ebû Tâlib'in şu beytini misal getirmişti:

وَأَبْيَضَ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ رَبِيعُ الْيَتَامَى عِصْمَةٌ لِلْأَرَامِلِ

"O öyle bir efendidir ki bembeyazdır, yüzü suyu hürmetine Allah'tan yağmur istenir ve bulutlardan yağmur boşanır. Yetimlerin doyurucusu, dulların koruyucusudur."

Her şeyin en güzelini Allah Rasûlü'ne lâyık gören Ebû Bekir şöyle dedi: "O dediğin vallahi Rasûlullah'tır."[482]

- Vefat ettiği hastalığı esnasında Hz. Ebû Bekir, kızı Âişe'ye; "Nebiyy-i Ekrem hangi gün vefat etmişti?" diye sordu. O da; "Pazartesi!" dedi. Ebû Bekir; "Bugün günlerden ne?" deyince yine "Pazartesi" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir; "Benim vefatımın da şu an ile gece arasında vaki olmasını ümit ediyorum!" ("Eğer bu gece ölürsem beni yarına bekletmeyiniz! Zira benim için gün ve gecelerin en sevimlisi Rasûlullah'a en yakın olanıdır!"[483]) dedi. Gerçekten de salı akşamı vefat etti ve sabah olmadan defnedildi.[484]

Hz. Ebû Bekir'in Allah Rasûlü'ne muhabbetini, adanmışlığını ve bağlılığını gösteren pekçok sahih rivayet mevcuttur. Aslında onu diğer sahabilerden farklı kılan yönü de burasıdır. Bu derin duyguları sebebiyle Allah Rasûlü'nden hiç ayrılmamış, Kur'ân ve İslâm hakkında iyice sağlamlaşıp istikrar kazanmış köklü bir ilme sahip olabilmiştir.

---

481. Bkz. Tirmizî, Deavât, 105/3558; Ahmed, I, 3. Şuayb Arnaut "sahih" olduğunu söylemiştir.
482. Ahmed, I, 7; Heysemî, VIII, 272.
483. Ahmed, I, 8. Şuayb Arnaut isnadının zayıf olduğunu söylemiştir.
484. Buhârî, Cenâiz, 94; 70; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 31.

4. Allah Rasûlü'nün Yanındaki Yeri

Hz. Ebû Bekir'in bu muhabbet ve adanmışlığı karşısında Rasûlullah da onu çok sever, kendisine ayrı bir değer verirdi. O, Rasûl-i Ekrem'e en yakın sahabi olmuştu. Kızı Âişe ile Allah Rasûlü'nün evlenmesine dair hicretten önce verilen karar, onların dostluğunu daha da pekiştirmişti.[485]

Hz. Ebû Bekir'in Allah Rasûlü'nün yanında ayrı bir yere sahip olduğunu gösteren birkaç rivayeti buraya kaydedelim:

- Amr b. Âs'ın haber verdiğine göre Rasûlullah (s.a.v), topluluk içinde kalblerini kazanabilmek için yüzünü ve sözünü insanların en şerlilerine çevirirmiş. Bir keresinde ona bakarak konuştuğu için kendini kavmin en hayırlısı zannedip; "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben mi daha hayırlıyım yoksa Ebû Bekir mi?" diye sormuş. Allah Rasûlü; *"Ebû Bekir"* buyurmuş. Bu şekilde Hz. Ömer ve Osman'ı da sormuş, Allah Rasûlü her defasında diğerini sevdiğini söylemiş. "Rasûlullah'a sordum, o da doğrusu neyse onu söyledi" diyen Amr b. Âs, sonunda bu soruları hiç sormamış olmayı istemiştir.[486] Başka bir zaman yine Rasûl-i Ekrem'e en çok kimi sevdiği sorulunca önce Hz. Âişe'yi, sonra da Hz. Ebû Bekir'i zikretmiştir.[487]

- Ebu'd-Derdâ şu hâdiseyi nakleder: Ben Rasûlullah'ın yanında oturuyordum. Derken, Ebû Bekir elbisesinin eteğini tutarak çıkageldi. Öyle ki, telaştan dizleri açılmış durumdaydı. Rasûlullah (s.a.v) onu bu halde görünce; *"Arkadaşınız biriyle tartışmış olmalı!"* buyurdu. Ebû Bekir selam verdi ve; "Ey Allah'ın Rasûlü! Ömer ile aramızda bir hâdise oldu. Sonra da pişman oldum. Beni affetmesini talep ettim, kabul etmedi. Bunun üzerine sana geldim!" dedi. Allah Rasûlü; *"Ey Ebû Bekir! Allah seni affetsin!"* buyurdu ve bunu üç kere tekrarladı. Hz. Ömer, davranışından pişman olmuştu. Hemen Ebû Bekir'in evine giderek; "Ebû Bekir evde mi?" diye sordu. "Hayır!" cevabını alınca, o da doğru Efendimiz'in yanına gelip selam verdi.

---

485. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 105.
486. Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Ed-Dahhâk, Ebû İsa (v. 279), *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-hısâlü'l-Mustafaviyye,* Âsitâne, 1285, s. 104; Heysemî, IX, 15. Heysemî isnadının hasen olduğunu söylemiştir.
487. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 5.

Allah Rasûlü kızmış, yüzü renkten renge giriyordu. Bu hal Ebû Bekir'i korkuttu. Derhal diz çökerek; "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu meselede hata benim, ben haksızlık ettim" dedi. Rasûlullah (s.a.v) ashab-ı kirama hitâben:

"–Allah Teâlâ, beni size rasûl olarak gönderdi. Size İslâm'ı tebliğ ettiğim zaman hepiniz bana; «Sen yalancısın» dediniz. Ebû Bekir ise; «Doğru söyledin» dedi ve bana canıyla, malıyla yardımcı oldu. Artık arkadaşımı bana bırakır mısınız?" buyurdu ve bu sözü iki veya üç defa tekrar etti. Bundan sonra insanlar Hz. Ebû Bekir'i üzecek bir şey yapmamaya çok dikkat ettiler.[488]

Buhârî ve İbn Kesîr bu rivayeti şu âyetin tefsirinde zikrederler: **"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka ilâh yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî nebî olan Rasûlüne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız!"**[489] Bu âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak bütün insanları Rasûlü'ne uymaya çağırmış, onlar bu davete icabet hususunda yavaş davranırken Ebû Bekir hiç tereddüd etmeden koşmuş ve ilk sırada yerini almıştır.

- Allah Rasûlü, çoğu zaman Hz. Ebû Bekir ve Ömer ile birlikte olur[490], onlarla istişare ederdi. Ömer (r.a) şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v) müslümanlarla alakalı bir mesele hakkında Ebû Bekir'le gece geç vakitlere kadar konuşurlardı, ben de onlarla beraber olurdum."[491] Rasûl-i Ekrem Bedir Gazvesi'ne karar vermeden önce Ebû Bekir'le istişare etmiştir. O, Rasûlullah için kurulan kumandanlık karargâhında onun yanında yerini almıştır. Bu gazvede müşriklerin safında bulunan oğlu Abdurrahman ile savaşmasına Rasûlullah izin vermemiştir. Bedir'de alınan esirlere nasıl davranılması gerektiği konusunda Allah Rasûlü onun görüşüne uymuştur.[492] Hicretin 6. senesinde (627) müslümanlar Hudeybiye'de Kureyşli süvarilerle karşılaştık-

488. Buharî, Ashâbu'n-Nebî, 5, Tefsir, 7/3.
489. el-A'râf 7/158. Buharî, Tefsir, 7/3; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 499-500.
490. Tirmizî, Cum'a 63/593. Tirmizî "hasen sahih" olduğunu söylemiştir.
491. Tirmizî, Salât, 12/169. Tirmizî "hasen" olduğunu söylemiştir.
492. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103.

ları zaman Allah Rasûlü yine onunla istişare etmiştir.[493] Bütün bunlar Allah Rasûlü'nün Hz. Ebû Bekir'e verdiği değeri göstermektedir.

- Rasûl-i Ekrem bütün işlerinde Ebû Bekir'e danıştığı için bazı rivayetlerde onun, Nebiyy-i Ekrem'in veziri olduğundan söz edilir. Rasûlullah (s.a.v); *"Sema ehlinden iki vezirim Cibrîl ve Mikâil, yeryüzü ehlinden iki vezirim de Ebû Bekir ve Ömer'dir"* buyurmuştur.[494] Dihlevî, Tâ-hâ sûresinin 29-34. âyetlerinde vezirlikle ilgili üç sıfattan bahsedildiğini söyler ve şöyle sıralar: 1. Nebiyy-i Ekrem'in ehlinden olması ki bu olmazsa olmaz bir şart değildir, 2. Nebiyy-i Ekrem'e işlerinde yardımcı olması, 3. Davete omuz vermesi. Hayatlarına baktığımızda Şeyhayn'ın bu vasıfları hakkıyla taşıdıkları görülür. Bu da onlar için büyük bir fazilettir.[495]

Tâbiînden Saîd b. Müseyyeb şöyle der: "Ebû Bekir Sıddîk, Rasûl-i Ekrem'in veziri makamındaydı. Rasûlullah (s.a.v) bütün işlerinde onunla istişare ederdi. İslâm'ın ikincisi idi, mağarada ikinci idi, Bedir günü çardakta bulunanların ikincisiydi, kabirde de ikinci oldu. Rasûlullah kimseyi onun önüne geçirmezdi."[496]

- Ashab-ı kiram bilhassa Ebû Bekir'in Allah Rasûlü nezdindeki mevkiini bilirlerdi. Rasûl-i Ekrem'in meclisinde sahabiler sırayla oturur ve meclis halka şeklinde teşekkül ederdi. Ebû Bekir (r.a) henüz meclise gelmediği zaman onun halkadaki yeri boş kalır, hiç kimse oraya oturmazdı. O gelince yerine oturur, Rasûlullah (s.a.v) yüzünü ona döner, ona doğru konuşur, insanlar da dinlerdi.[497]

İbn Kesîr şöyle der: *Sünen*'lerde yer alan rivayetlere göre Rasûlullah (s.a.v) bir meclise geldiğinde onun sonuna otururdu. Lâkin nereye oturursa meclisin başı orası olurdu. Sahabe, Allah Rasûlü'nün yanına mertebelerine göre otururlardı. Sıddîk, sağ tarafına; Ömer, sol tarafına; Hz. Osman ve

---

493. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103.
494. Tirmizî, Menâkıb, 16/3680; Hâkim, II, 290/3046; Kettânî, I, 95-98. Tirmizî "hasen garib", Zehebî "sahih" olduğunu söylemiştir.
495. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 172-173.
496. Hâkim, III, 66/4408.
497. İbn Asâkir, XXX, 130; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 138-139.

Ali umumiyetle önüne otururlardı. Çünkü onlar vahiy yazan kâtiplerdendi. Rasûlullah; *"Benim yakınıma yaşlı başlılar dursun"* deyip bu sözünü üç defa tekrarlamış; *"sonra derece itibariyle onların peşinden gelenler dursun!»* buyurmuştu.[498] Bunun sebebi de yakında duranların onun sözünü en güzel şekilde anlaması idi.[499]

- Rasûlullah (s.a.v) ile devamlı beraber olan ashab arasında, edeblerinden dolayı onun yüzünü doyasıya seyredebilenler pek azdı. Hatta sohbet esnasında, Ebû Bekir ve Ömer haricindeki sahabiler hep önlerine bakarlar, Allah Rasûlü ile sadece bu iki sahabi gözgöze gelebilirdi. Onlar Rasûl-i Ekrem'in yüzüne bakıp tebessüm ederler, Allah Rasûlü de onlara iltifat edip tebessüm ederdi.[500]

- Bir gün Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Bir çoban sürüsünü otlatırken, kurt koşarak gelip sürüden bir koyun kaptı. Çoban kurdun peşine düştü ve koyunu ondan kurtardı. Ancak kurt, çobana dönüp bakarak; «Bu koyunlara "yırtıcı hayvanlar günü"nde (fitne zamanında), onlara benden başka çobanın olmadığı zamanda kim bakacak?» dedi."* Bu hâdiseyi dinleyen insanlar; "Sübhânallah! (Kurt konuşur mu?)" diye hayrete ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v); *"Buna ben inanıyorum, Ebû Bekir ve Ömer de inanıyor!"* buyurdu. Hâlbuki o esnada Ebû Bekir ve Ömer orada değillerdi.[501]

Rasûlullah (s.a.v) yine bir gün buna benzer bir hâdise nakletti: *"Bir adam bir ineği götürürken üzerine bindi. İnek adama bakıp dile gelerek; «Ben bunun için yaratılmadım, ben ziraat için yaratıldım» dedi."* İnsanlar hayret ve korku ile; "Sübhânallah, konuşan bir inek hâ!" dediler. Allah Rasûlü yine; *"Buna ben inanırım, Ebû Bekir ve Ömer de inanırlar"* buyurdu.[502] Bu iki rivayet Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imanı ile Allah Rasûlü'nün onlara olan itimadını en güzel şekilde ortaya koymaktadır. Rasûl-i Ekrem, onların

498. Müslim, Salât, 123.
499. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 47.
500. Tirmizî, Menâkıb, 16/3668. Tirmizî "garîb" olduğunu söylemiştir.
501. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 8, Hars 4, Enbiya 50; Müslim, Fedailu's-Sahâbe 13.
502. Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 13.

imanındaki kemali bildiği için bahsettiği şeye iman ettiklerine gıyaplarında şahitlik etmiştir.[503]

- Allah Rasûlü'nün hizmetçisi Rebîa b. Ka'b el-Eslemî şöyle anlatır: Rasûlullah (s.a.v) bana ve Ebû Bekir'e birer arazi verdi. Dünya bize gelince biz bir hurma ağacının dalı hakkında ihtilafa düştük. Ben; "Bu dal benim sınırlarım içinde" dedim, Ebû Bekir de aynı şeyi söyledi. Aramızda bazı sözler geçti. Ebû Bekir bana hoş olmayan bir şey söyledi, sonra bundan pişman oldu. Bana; "Rebîa, sen de bana aynısını söyle, kısas olsun!" dedi. Ben de; "Hayır, yapmam" dedim. O; "Ya söylersin ya da Rasûlullah'a şikâyet ederim!" dedi. Ben ise; "Bunu yapmam" dedim. Ebû Bekir (r.a) araziyi terkederek (veya reddederek) Nebiyy-i Ekrem'in yanına gitti. Ben de peşini takip ettim. Kabilem Eslem'den bazı kimseler gelip; "Allah, Ebû Bekir'e rahmet eylesin! Seni Rasûlullah'a ne diye şikâyet edecek ki? O sözü söyleyen kendisi!" dediler. Ben onlara; "O kim, biliyor musunuz? O Ebû Bekir es-Sıddîk'tır, o ikinin ikincisidir, o müslümanların ak saçlısıdır. Aman geri durun! Eğer döner de sizin kendisine karşı bana yardımcı olmaya çalıştığınızı görürse gazaplanır, Rasûlullah'ın yanına gider, o gazaplandığı için Allah Rasûlü de gazaplanır, onların kızması sebebiyle Allah Teâlâ da gazaplanır ve Rebîa helâk olur!" dedim. Kabilemdeki insanlar; "Peki, ne yapmamızı istersin?" dediler, ben de; "Geri dönün!" dedim. Ebû Bekir Rasûlullah'ın yanına gitti, ben de tek başıma onu takip ettim. Nebiyy-i Ekrem'e varıp hâdiseyi olduğu gibi anlattı. Efendimiz (s.a.v) başını bana kaldırıp; *"Ey Rebîa, Sıddîk ile aranızda ne geçti?"* diye sordu. Ben de; "Yâ Rasûlallah, böyle böyle oldu, bana hoşlanmadığım bir söz söyledi, sonra da; «Benim dediğim gibi sen de söyle, kısas olsun» dedi, ben de kabul etmedim" dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v); *"Evet, ona aynı sözü söyleme, ancak «Allah seni mağfiret eylesin ey Ebû Bekir!» de!"* buyurdu. Ben de; "Allah seni mağfiret eylesin ey Ebû Bekir!" dedim. Ebû Bekir ağlayarak geri döndü.[504]

503. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 128.
504. Ahmed, IV, 58; Hâkim, II, 188/2718; Heysemî, IV, 257; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 135-136. Bu rivayet hakkında ihtilaf edilmiştir. Heysemî "hasen" olduğun söylerken Şuayb Arnaût "zayıf cidden" demiştir.

- Rasûl-i Ekrem'in vahiy kâtiplerinden olan Hz. Ebû Bekir[505] onun sırrını saklamayı çok iyi bilir, yanında pek edepli davranırdı. Medine'ye elçiler geldiğinde onlara Allah Rasûlü'nü nasıl selamlayacaklarını öğretir, huzurunda sükûnetle oturmalarını tenbih ederdi.[506]

- Hicretin 11. senesi Safer ayının son haftasında (Mayıs 632) rahatsızlanan Rasûlullah (s.a.v), ashabına yaptığı konuşmada, Allah Teâlâ'nın bir kulunu dünya ile kendi yanında olandan birini tercih etmekte serbest bıraktığını, o kulun da Allah'ın yanında olanı tercih ettiğini söylemesi üzerine Hz. Ebû Bekir, kastedilen kişinin Rasûl-i Ekrem olduğunu anlamış ve ağlamaya başlamıştı. Ebû Saîd el-Hudrî der ki: "Kendi kendine: «Allâh Teâlâ'nın, bir kulu dünya ile kendi katında olan (âhiret nimetleri) arasında muhayyer bırakmasında, onun da Allah katında olanları tercih etmesinde ne var ki, bu güngörmüş yaşlıyı böyle ağlatıyor?» diye düşündüm. Meğer muhayyer bırakılan o kul Rasûlullah'ın kendisi imiş! Meğer Ebû Bekir es-Sıddîk hepimizden daha bilgili, Allah Rasûlü'nü en iyi tanıyanımız imiş!" Rasûlullah (s.a.v) Hz. Ebû Bekir'in ağladığını görünce şöyle buyurdu: *"Ey Ebû Bekir, ağlama! Hem sohbet (yani arkadaşlık) hususunda, hem de malını bezletme hususunda insanların bana en fazla ihsanda bulunanı Ebû Bekir'dir. Ümmetimden birini kendime halîl (dost) edineydim Ebû Bekir'i edinirdim. Lâkin İslâm sebebiyle olan kardeşlik ve sevgi, (şahsi dostluktan efdaldir.) Mescidde Ebû Bekir'in kapısından başka kapatılmadık hiçbir kapı kalmasın!"*[507]

Rasûlullah (s.a.v), ensar ve muhacirlerin İslâm uğrunda yaptığı fedakârlıkları zaman zaman yâdeder ve onları medhederdi. Ancak onların içerisinde Hz. Ebû Bekir'in ayrı bir yeri vardır. Allah Rasûlü, ona olan minnettarlığını şöyle ifade ederdi: *"Bize iyiliği dokunan herkese bunun karşılığını ayniyle veya daha fazlasıyla ödemişizdir. Ancak Ebû Bekir müstesna!.. Onun o kadar çok iyiliği olmuştur ki onun mükâfatını kıyamet günü Allah Teâlâ verecektir. Bana Ebû Bekir'in malı kadar kimsenin malı faydalı olma-*

505. A'zamî, Muhammed Mustafa, *Küttâbü'n-Nebî (s.a.v)*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1398, s. 29-31.
506. Bkz. Kettânî, I, 348.
507. Buhârî, Salât, 80; Ashâbu'n-Nebî, 3; Menâkıbu'l-Ensâr 45, Müslim, Fedâilu's-Sahabe 2; Tirmizî, Menakıb, 15. Krş. Ahmed, III, 18.

mıştır. Eğer kendime bir dost edinseydim, mutlaka Ebû Bekir'i edinirdim. (Kendini kasdederek) Haberiniz olsun, arkadaşınız halîlullâh'tır, yani Allah Teâlâ'nın dostudur."[508]

Bu rivayetlerin çoğu sahihtir ve bize Hz. Ebû Bekir'in Allah Rasûlü'nün yanında ayrı bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

5. Dindeki Yeri

Hz. Ebû Bekir'in, ilk günlerde İslâm'ın yerleşip yayılmasında hizmetleri olduğu gibi daha sonraki asırlarda da anlaşılıp yaşanmasında diğer insanlardan farklı bir yeri vardır. İslâmî ilimlerde her zaman onun görüşlerine öncelik verilmiş ve o bu alanda otorite olarak görülmüştür. Şimdi bu iddiayı delillendiren birkaç misale bakalım:

İbn Abbas'ın nakline göre Rasûlullah (s.a.v) insanları İslâm'a davet etmek için muhtelif bölgelere adamlar gönderiyordu. Bir kişi; "Ebû Bekir ve Ömer'i de gönderseniz!" dedi. Rasûl-i Ekrem; *"Ebû Bekir ve Ömer'e ihtiyacım var. Ebû Bekir ve Ömer İslâm'da, insandaki kulak ve göz mesabesindedir"* buyurdu.[509]

İbn Abbas'a bir mesele sorulduğunda bu hususta Kur'ân'da bir hüküm varsa onu naklederdi. Kur'ân'da yok da Rasûlullah'tan bir bilgi nakledilmişse onunla cevap verirdi. O da yoksa Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in görüş ve tatbikatına müracaat ederdi. O da bulunmazsa sorulan meselede kendi reyine göre hüküm verirdi.[510]

Abdullah b. Mes'ûd (r.a); "Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte Mina'da (dört rekâtlık farzları) iki rekât kıldım, Ebû Bekir'le de iki rekât kıldım, Ömer'le

508. Tirmizî, Menâkıb, 15/3661. Tirmizî "hasen garîb" olduğunu, Elbânî ise "sahih" olduğunu söylemiştir.
509. Hâkim, III, 78/4448; İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî (v. 852/1449), *İthâfü'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mübtekira min etrâfi'l-aşera* (I-XIX), thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır ve diğerleri, el-Medîne: Mecmau'l-Melik Fehd li-tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, 1415/1994, IV, 265/4241; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 135. Zehebî, "Bu rivayette Hafs b. Ömer el-Adenî teferrüd etmiştir. O ise vâhîdir" demiştir.
510. Dârimî, Mukaddime, 20/168; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 544/22994.

de iki rekât kıldım…" demiştir.[511] Bu sözüyle o, Allah Rasûlü'nden sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i, fiilleri delil alınacak kişiler olarak gördüğünü ortaya koymuştur.

İbn Ömer de aynı şekilde; "Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte haccettim, gündüz namazların nâfilelerini kılmazdı, Ebû Bekir'le birlikte haccettim, o da gündüz namazların nâfilelerini kılmazdı, Ömer'le birlikte haccettim, o da gündüz namazların nâfilelerini kılmazdı…"[512] diyerek aynı anlayışı ortaya koymuştur.

İmam Zührî; "Rasûlullah (s.a.v) ve ondan sonraki iki halife tarafından, «Hadlerde kadınların şahitliği caiz değildir» diye bir sünnet ortaya konmuştur"[513] diyerek Hulefâ-i Râşidîn'in dinde delil oluşunu ifade etmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in, Allah Rasûlü'nün vefatından sonra İslâm'ın yayılmasına çok hizmetleri olmuştur. İbn Kesir, **"De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yurdun (dünyanın) sonunun kimin lehine olduğunu yakında bileceksiniz. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmazlar"**[514] âyetini tefsir ederken Allah Teâlâ'nın Nebî'sine olan va'dini yerine getirdiğini, İslâm'ı yeryüzüne yerleştirdiğini, onu düşmanlarına hâkim kıldığını, Mekke'yi fethettiğini, onu, kavminden kendisini yalanlayanlara ve düşmanlık edenlere karşı galip getirdiğini, dininin Arap Yarımadası'nın diğer yerlerine, aynı şekilde Yemen ve Bahreyn'e de yerleştiğini, bütün bunların onun hayatında gerçekleştiğini, vefatından sonra halifeleri zamanında da nice şehirlerin, bölgelerin ve arazilerin fethedildiğini söyler.[515] Yani Rasûlullah'a va'd edilen fetihlerin bir kısmı onun halifeleri zamanında gerçekleşmiştir.

---

511. Buhârî, Taksîru's-Salâh, 2; Müslim, Müsâfirîn, 19.
512. Abdürrazzak, *Musannef,* II, 557. Ancak Hanefîler bu tür rivayetleri, korku ve imkânsızlık hallerine yormuşlar, sünnet ve nâfilelerde sefer sebebiyle kısaltma ve terkin olmayacağını söylemişlerdir. Çünkü sefer esnasında namazı kısaltmak akılla değil vahiyle bilinebilecek bir şeydir. Naslarda ise sadece farzların kısaltılacağı ifade edilmiştir (Bkz. Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (v. 483/1090 [?]), *el-Mebsût* (I-XXX), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993, I, 236).
513. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 533/28714.
514. el-En'âm 6/135.
515. İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 345.

Bu da Râşit Halifeler'in İslâm'ın teşekkülündeki önemini ortaya koymaktadır. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî bunu şöyle ifade eder:

"Kur'ân ve Sünnet'te Rasûl-i Ekrem'e nisbet ve va'd edilen bazı hususlar henüz tamamlanmadan o Mele-i A'lâ'ya intikal etmiştir. Bu işler, ona niyabeten halifeler eliyle gerçekleşmiştir. Sonradan tamamlanan bu işler hakikatte yine ona nisbet edilir. Zira halifeleri, onun uzuvları, eli ayağı mesabesindedir, onun adına iş yapmışlardır."[516] Dihlevî'ye göre Hulefâ-i Raşidîn devri, nübüvvet devrinin tamamlayıcısıdır. Aralarındaki fark sadece vahyin kesilmiş olmasıdır.[517] Yine o, Râşid Halifeler'den biri bir hüküm verip uygulamış ve müslümanlar da onu tatbik etmişlerse o hükmün artık dinde delil olarak kabul edildiğini söyler.[518] Yine Kitap ve Sünnet'ten sonra fıkhın en mühim ve en üstün kısmının, Hulefâ-i Râşidîn'in icmaları olduğunu söyler.[519] Ona göre Hulefâ-i Râşidîn'in amellerinin hüccet oluşu üç kısma ayrılır:

1) Halifelerin yapıp da ashab-ı kiramın üzerinde ittifak ettiği ameller, daha sonraki nesiller için bağlayıcı bir icmadır.

2) Hakkında re'y ve ictihada mahal olmayan ameller merfû sünnet hükmündedir.

3) İctihada imkân olan ve sahabeden başkalarının muhalefet ettiği ama kendilerine itaat edilmesi vacip ülülemr oldukları için halifelerin ictihadına boyun eğdikleri ameller. Bu kısmın hüccet oluşu hususunda usul âlimleri ihtilaf etmişlerdir.[520]

Naklettiğimiz bu rivayetler, Hz. Ebû Bekir'in dinde ve bilhassa da dînî ilimlerde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

516. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 109.
517. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 137.
518. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 46.
519. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 371.
520. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 93.

İKİNCİ BÖLÜM

Hz. EBÛ BEKİR’İN KUR’ÂN’A HİZMETLERİ

A. KUR'ÂN-I KERİM'E BAĞLILIĞI

1. Âyetlere Olan Kuvvetli İmanı

Birşeyi iyice anlayabilmek için onunla uzun müddet meşgul olmak, ona kendini vermek ve bir nevi o şeye hizmet etmek gerektiği malumdur. Bunu yapabilmek için de o şeye gönülden bağlanmak lâzımdır. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'a hizmetlerini ve tefsirdeki yerini tespit etmeden önce onun Kur'ân'a bağlılığını incelemek, konunun daha iyi anlaşılmasına hizmet edecektir.

Mekke döneminde meydana gelen iki hâdise onun Kur'ân-ı Kerim'e ve Rasûl-i Ekrem'in peygamberliğine olan kuvvetli imanını ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki Rum sûresiyle ilgilidir. Bizans ve Sâsânî devletleri arasında 611 yılında başlayıp 619 yılına kadar devam eden savaşlarda Sâsânîler üstünlük sağlayarak Suriye ve Filistin'i işgal etmişlerdi. Bizans'ın mağlubiyeti üzerine Mekkeli müşrikler ateşperest İranlılar'ın tarafını tutmuşlar, onların Ehl-i kitap olan Bizans'a üstün geldiği gibi kendilerinin de müslümanlara üstün geleceğini söylemeye başlamışlardı. Müşrikler, Rumların mağlup olduğunu Ebû Bekir'e söyleyince Ebû Bekir de bunu Rasûlullah'a haber verdi. Bunun üzerine şu âyetler nâzil oldu: **"Elif. Lâm. Mîm. Rumlar,** (Arapların bulunduğu bölgeye) **en yakın bir yerde mağlubiyete uğradılar. Hâlbuki onlar, bu mağlubiyetten sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün mü'minler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah dilediğine yardım eder."**[1]

1. er-Rûm 30/1-4.

Rasûl-i Ekrem; *"Dikkat edin, Rumlar muhakkak galip gelecekler!"* buyurdu. Ebû Bekir (r.a) bunu müşriklere söyledi. Bunun üzerine onlar da; "Seninle bizim aramızda bir müddet tayin et, şayet biz bahsi kazanırsak şu kadar deve bizim olacak, eğer siz kazanırsanız şu kadar deve sizin olacak!" dediler. Ebû Bekir beş senelik bir müddet tayin etti. Fakat Rumlar bu zaman zarfında galip gelemediler. Ebû Bekir bu durumu Nebiyy-i Ekrem'e arzetti. Rasûlullah (s.a.v); *"Bu zamanı on seneye kadar uzatsaydın!"* buyurdu. Zira âyette geçen **"Bid'"** kelimesi, on'dan aşağı sayıları ifade eder. Bundan sonra Rumlar galip geldiler. Râvi Süfyan Sevrî: "İşittiğime göre Rumlar, Bedir günü İranlılara galip gelmişler" demiştir.[2]

Kur'an'ın gelecekle ilgili haberine yakinen inanan Hz. Ebû Bekir, Bizans'ın Sâsânîler'e galip geleceğine dair Übey b. Halef ile 100 deve karşılığında iddiaya girmişti. Kur'ân-ı Kerim'in bu mûcizesi Aralık 627 tarihinde meydana gelen Nineva Savaşı'nda gerçekleşti. Ebû Bekir de o sırada vefat etmiş olan Übeyy'in mirasçılarından aldığı 100 deveyi Allah Rasûlü'nün emri ile fakirlere dağıttı.[3] Bu hâdise, bahse girmenin haram kılınmasından evvel idi. Cenâb-ı Hakk'ın verdiği haber doğru çıkınca pek çok kişi müslüman oldu.[4]

Hz. Ebû Bekir'in güçlü imanını gösteren diğer hâdise ise İsrâ mûcizesidir. Rasûlullah (s.a.v) mi'râcdan bahsedince bazı müşrikler Ebû Bekir'e gelerek arkadaşının geceleyin Mescid-i Aksâ'ya gittiğinden, orada namaz kılıp Mekke'ye geri döndüğünden bahsettiğini söylediler. Mantık dışı buldukları bu hâdiseyi Ebû Bekir'in kabul etmeyeceğini beklerken ondan, "Eğer bunu Muhammed söylüyorsa şüphesiz doğrudur" karşılığını aldılar. Ebû Bekir'in mi'râc mucizesini bu şekilde kabul etmesi üzerine Rasûl-i Ekrem kendisine Sıddîk lakabını verdi.[5]

2. Tirmizî, Tefsîr, 30/3193, 3194 (Tirmizî "hasen sahih garib" olduğunu söylemiştir). Bkz. Ahmed, I, 276. Taberî, *Tefsîr,* XX, 68-73; Kurtubî, XIV, 3; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 297-298, 300, 303.
3. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 105.
4. Tirmizî, Tefsîr, 30/ 3194. Tirmizî "hasen sahih garib" olduğunu söylemiştir.
5. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 105.

Hz. Âişe o günlerde yaşananları şöyle anlatır: "Nebiyy-i Ekrem geceleyin Mescid-i Aksâ'ya götürüldüğünde sabahleyin bunu insanlara anlatmaya başladı. Bunun üzerine, daha evvel ona iman edip tasdik eden insanlardan bazıları irtidat ettiler. Müşriklerden bazıları hemen bu haberi Ebû Bekir'e ulaştırıp; «Arkadaşını yine tasdik edecek misin? O geceleyin Beyt-i Makdis'e götürüldüğünü söylüyor!» dediler. Ebû Bekir; «Bunu söyledi mi?» dedi. «Evet!» dediler. «Eğer öyle olduğunu söylediyse mutlaka doğrudur» dedi. Müşrikler; «Yani onun gece Beyt-i Makdis'e gidip sabah olmadan tekrar buraya geldiğini tasdik ediyor musun?!» dediler. Ebû Bekir; «Evet! Ben onu, inanılması bundan daha zor olan hususlarda bile tasdik ediyorum. Sabah akşam kendisine semadan haber geldiğini söylüyor da onu bile tasdik ediyorum!» dedi. Bu sebeple o, "Ebû Bekir es-Sıddîk" diye isimlendirildi."[6]

Burada onun hem Allah Rasûlü'nün sözlerine, hem de semadan ona gelen haberlere tereddütsüz iman ettiği anlaşılıyor. Bu kuvvetli iman onu Kur'ân ile meşgul olmaya ve onu en ince teferruatına kadar anlamaya sevketmiştir.

2. Kur'ân'ı Ezberlemesi ve Çok Okuması

Umumi olarak bütün ashab-ı kiram, Kur'ân-ı Kerim'i çokça okur, onu okumadıkları ve sayfalarına bakmadıkları bir günün geçmesini istemezlerdi. Sabah kalktıklarında ilk yaptıkları iş Kur'ân'ı yüzünden okumak olurdu. Hatta göz rahatsızlığı olanlara Mushaf-ı Şerif'e bakmayı tavsiye ederlerdi.[7]

Kur'ân ile meşgul olmaya teşvik eden çok sayıdaki âyet ve hadisler sebebiyle sahabeden pekçok kişi hâfız olmuştur. Bi'r-i Maûne, Yemâme[8] ve

---

6. Hâkim, III, 65/4407. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, II, 517-518; Taberî, *Tefsîr,* XVII, 335, 348; İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 14, 20, 40. İbn Kesîr, İsrâ ile alâkalı rivayetleri verdikten sonra bunların bir kısmında ziyade, bir kısmında noksan bulunabileceğini, zira nebilerden başka herkesin hata edebileceğini ifade eder (*Tefsîr,* V, 42).
7. Bkz. Beyhakî, *Şuab*, III, 516/2047; Heysemî, VII, 165; Kettânî, II, 197.
8. Bi'r-i Maûne'de yetmiş hâfız şehid edilmişti. Yemâme'de ise yediyüz veya daha fazla sahabinin şehid olduğu nakledilir. Bunların içinde çok sayıda hâfız vardı (Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedrüddin Muhammed b. Abdillah b. Bahâdır (v. 794), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (I-IV), thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütüb, 1376/1957, I, 242; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 12).

benzeri savaşlarda çok sayıda hâfızın şehit olması bunun en büyük delilidir. Kaynaklarda bize isimleri nakledilen hâfızlar ise hayatta kalan ve Medine veya yeni fethedilen yerlerde Kur'ân öğretmeye devam eden hâfız sahabilerin isimleridir. Bu sebeple hâfızların sayısını tam olarak tesbit edebilmek neredeyse mümkün değildir.[9]

Dört halife, bilhassa da Hz. Ebû Bekir, Kur'ân'ı baştan sona ezberleyen sahabiler arasında idiler.[10] Ebû Bekir'in İslâm'ın ilk yıllarında rakik bir kalple okuduğu Kur'ân'ı dinlemek için insanların etrafına toplandığını, müşriklerin bundan rahatsız olarak "çocuklarımızın ve hanımlarımızın aklını çelecek" diye buna mâni olmak istediklerini daha önce zikretmiştik. O da evinin bahçesine bir mescid yaparak namazına ve Kur'ân tilavetine orada devam etmişti. Namaz, Kur'ân ile çok sıkı bağı olan bir ibadettir. Çokça namaz kılan bir insanın ezberinde çok Kur'ân olduğu anlaşılır.[11] Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı en iyi bilen bir kişi olduğuna, Rasûlullah'ın son günlerinde ısrarla onu imamete geçirmesini delil gösterir. Zira Nebiyy-i Ekrem'in; *"Bir topluluğa, içlerinden Allah'ın Kitâbı'nı en çok okuyup belleyen ve okumaya en evvel başlayan kişi imam olsun!"*[12] buyurduğu sabittir. Ebû Bekir Kur'ân'ı sahabenin en iyi bileni olmasaydı Rasûlullah hiç onu imamete geçirir miydi?[13] Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırırken uzun sûreler okuduğuna dair birbirini destekleyen çok sayıda rivayet vardır ki bunları ileride nakledeceğiz. Bu da ancak hafızası kuvvetli, Kur'ân kıraatiyle çok meşgul olan ve onu ezberleyen birinin yapabileceği bir iştir.[14] Bütün bunlar, Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı ezberleyenlerin en önünde yer aldığını göstermektedir.

9. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 241-242; Hâfız sahabilere ait bir liste için bkz. İbn Sa'd, II, 355-356; A'zamî, *Kur'ân Tarihi,* s. 101-103.
10. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 51-52; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 120; Kettânî, I, 106-107; Şiblî, *Asr-ı Saadet,* IV, 78; A'zamî, *Kur'ân Tarihi,* s. 101.
11. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 105.
12. Müslim, Mesâcid, 290-291. Krş. Ebû Dâvûd, Salât, 60/582-590.
13. Bkz. İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân* (*Tefsîr*'in mukaddimesinde, I, 24); Kettânî, I, 106.
14. Bkz. Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî (v. 403/1013), *el-İntisâr li'l-Kur'ân* (I-II), thk. Muhammed Isâmu'l-Kudât, Ammân: Dâru'l-Feth-Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2001, I, 182.

Hz. Enes; "Rasûlullah zamanında Kur'ân'ı dört kişi cem' etmişti (ezberlemişti)" demiştir.[15] O bu sözüyle ensardan olanları kastetmiş veya o esnada zihnine bu isimler gelmiş ya da Kur'ân'ın tamamını Allah Rasûlü'nün ağzından doğrudan alanları veya kıraat vecihleriyle birlikte ezberleyenleri bildirmek istemiş olabilir. Bu durum, bunların haricinde muhacirlerden ve diğer sahabilerden hâfızların olmadığını göstermez. Yani Enes, bildiği kadarını söylemiştir, hakikat böyle olmayabilir.[16] Nitekim muhacirlerden bir grup, Ebû Bekir, diğer halifeler, Talha, Sa'd, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Sâib (v. 70/689-90), Abâdile ve benzerleri Kur'ân'ı ezberlemişlerdi.[17] Etrafa dağılmış ve Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş yüzlerce sahabi vardı. Kâsım b. Sellâm, *Kırâât* kitabının başında, Zehebî de *Ma'rifetü'l-Kurrâ'* isimli eserinde bunların pekçoğunu zikreder. Üstelik bu hâfızlar Kur'ân'ı Nebiyy-i Ekrem'e arzeden ve isnatları bize ulaşanlardır. Bir de Kur'ân'ı ezberlediği halde isnatları bize ulaşmayan niceleri vardır.[18]

Şa'bî'den (v. 104/722) nakledilen; "Ebû Bekir Kur'ân'ın tamamını cem edemeden vefat etti" sözü de ya reddedilmeli veya tevil edilmelidir. Bu söz, "Hz. Osman'ın yaptığı gibi tertip üzere mushafta cem' edemedi" şeklinde anlaşılabilir.[19]

İbn Hacer; "Pek çok hadisten anlaşıldığına göre Ebû Bekir, Allah Rasûlü'nün hayatında iken Kur'ân'ı ezberlemişti" der.[20] Ona göre Nebiyy-i Ekrem'den Kur'ân öğrenmeye olan hırsı, bütün zihnini buna teksif etmesi, devamlı Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte bulunması gibi sebeplerle Hz. Ebû Bekir'in hâfız olması, kendisinde hiç şüphe edilmeyen hususlardan biridir.[21] Onun vahye olan iştiyakını gösteren şu rivayet, İbn Hacer'e hak vermemizi gerektiren sebeplerden biridir: Rasûlullah'ın vefatından sonra Ebû Bekir (r.a), Hz. Ömer'e; "Haydi, Ümmü Eymen'i ziyarete gidelim, Rasûlullah'ın

15. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 17; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 119.
16. Bu sözün farklı teviller için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 242; Kettânî, I, 106.
17. Bkz. İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân* (*Tefsîr*'in mukaddimesinde, I, 24); Kettânî, I, 106.
18. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 242-243.
19. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 120.
20. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 51.
21. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 51-52.

yaptığı gibi biz de onu ziyaret edelim!" dedi. Yanına vardıklarında Ümmü Eymen ağlamaya başladı. Onlar; "Niçin ağlıyorsun? Efendimiz için Allah katındaki nimetlerin çok daha hayırlı olduğunu bilmiyor musun?" dediler. Ümmü Eymen; "Ben onun için ağlamıyorum. Zira Allah Teâlâ'nın katındaki nimetlerin, Rasûlullah için dünyadan daha hayırlı olduğunu bilmiyor değilim. Lâkin ben, semadan inen vahyin kesilmiş olmasından dolayı ağlıyorum!" dedi. Ümmü Eymen'le birlikte onlar da ağlamaya başladılar.[22] Demek ki onlar da en az Ümmü Eymen kadar vahye işiyak duyuyorlardı. Bu iştiyakı taşıyan bir insanın gelen vahiyleri ezberlememesi düşünülemez.

3. Kur'ân'ı Yaşaması

Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ın emir, yasak, tavsiye ve hatta işaretlerini bile hayatına tatbik etme hususunda çok titiz olduğu görülür. Bunu destekleyen bazı rivayetleri buraya kaydetmek istiyoruz:

- İbn Kesîr'in nakline göre Ebû Bekir Sıddîk, "(Onlar şöyle yakarırlar:) **Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin!"**[23] âyetini akşam namazının üçüncü rekâtında Fâtiha'dan sonra gizlice okurdu.[24] Diğer bir rivayette Ebû Abdullah es-Sunâbihî (v. 71-80) şöyle anlatır: Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında Medine'ye geldim, arkasında akşam namazını kıldım. İlk iki rekâtında Fatiha ile mufassal sûrelerin kısalarından birer sûre okudu. Üçüncü rekâta kalkınca ona yaklaştım, hatta elbisem neredeyse elbisesine değdi. Fâtiha ile « رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا، وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ » âyetini okuduğunu işittim."[25] Hz. Ebû Bekir'in bu âyeti üçüncü rekâtta sessiz okuduğu anlaşılıyor.[26] Âyette çok mühim bir dua öğretiliyor. Bir mü'minin

22. Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 103.
23. Âl-i İmrân 3/8.
24. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 139.
25. *Muvatta'*, Salât, 25; Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs b. Osman b. Şâfi' b. Abdilmuttalip (v. 204/820), *el-Ümm* (I-VIII), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990, VII, 218; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 14.
26. İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 15. Son iki rekâtta Fâtiha'dan sonra başka bir şey okumanın hükmü mezhepler arasında tartışılmıştır. Çoğunluk Hz. Ebû Bekir'in bu âyeti dua veya tesbih

en kıymetli varlığı olan imanın muhafazası isteniyor. İşte Ebû Bekir'in de Kur'ân'ın öğrettiği bu duaya ehemmiyet verdiği ve onu bilhassa ihtiyaç duyduğu anda sık sık tekrarladığı anlaşılmaktadır. Onun devrindeki en büyük hâdisenin, irtidat olayları olduğu düşünüldüğünde bu duaya niçin ısrarla devam ettiği daha iyi anlaşılacaktır.

- **"Eğer onlara, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın, diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı…"**[27] âyeti nâzil olunca Ebû Bekir (r.a): "Yâ Rasûlallah! Vallahi Allah Teâla bana kendimi öldürmemi emretseydi bunu mutlaka yapardım!" demiş, Allah Rasûlü de: *"Doğru söyledin ey Ebû Bekir!"* buyurmuştur.[28] Diğer bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir: "Eğer bu bize farz kılınsaydı önce kendimden ve aile halkımdan başlardım" demiştir.[29] Burada onun, Allah'ın emrine tereddütsüz bir şekilde itaat ettiğini görüyoruz. Bu da imanın onun kalbine son derece köklü ve sağlam bir şekilde yerleştiğine delalet ediyor. Allah Rasûlü de onun bu halde olduğunu tasdik etmiştir.

- Hasan Basrî şöyle demiştir: Ebû Bekir malının beşte birini vasiyet ettikten sonra; "Malımdan, Allah'ın kendisi için razı olduğu şeye razı ol-

olarak okumuş olabileceğini söylemişlerdir. Onun devrinde irtidat olayları çok olduğu için bu duaya ayrı bir önem vermiştir. Bkz. Şâfiî, *el-Ümm,* VII, 241; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî (v. 620/1223), *el-Muğnî* (I-X), Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968, I, 412; Nefrâvî, Ahmed b. Ğuneym b. Sâlim el-Ezherî (v. 1126/1715), *el-Fevâkihü'd-devânî alâ risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî* (I-II), Dâru'l-Fikr, 1415/1995, I, 197; Adevî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükremillâh (Mükerrem) es-Saîdî (v. 1189/1775), *Hâşiyetü'l-Adevî alâ şerhi Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî* (I-II), thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414, I, 288; Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail (v. 1231/1816), *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâki'l-felâh şerhi Nûru'l-îzâh,* thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, s. 273.

27. en-Nisâ 4/66.
28. İbn Ebî Hâtim, III, 995/5566; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 353. Bkz. Ebû Hayyân, III, 696.
29. Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Ebû Mansûr (v. 333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* (I-X), thk. Mecdî Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005, III, 244; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelüsî el-Muhâribî (v. 542), *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz* (I-VI), thk. Abdü's-Selam Abdü'ş-Şâfî Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422, II, 75; Kurtubî, V, 270.

mayayım mı?" dedi[30] ve **"…Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir"**[31] âyetini okudu.[32] Ganimetlerin beşte birinin Allah için ayrılmasını dikkate alan Ebû Bekir (r.a), bu oranda bir hikmet olabileceğini düşünerek malının beşte birini infak etmek istemiştir. Böylece herhangi bir emir ve tavsiye olmadığı halde, âyeti hayatına tatbik etmeye gayret etmiştir.

İbrahim en-Nehaî; "Ebû Bekir ve Ömer, (humustan) Nebiyy-i Ekrem'e düşen payı at ve silah alımına harcarlardı" demişti. Kendisine; "Peki Ali o hususta ne diyordu?" diye sorulunca; "O bu hususta onların en şiddetlisi idi (yani o bu payla at ve silah alımına daha fazla önem verirdi)" dedi.[33] Bu da Hz. Ebû Bekir'in yukarıdaki âyeti yaşamasına bir örnek kabul edilebilir.

Ebû Bekir ve Ömer, humustaki "yakınların" payını da, Allah Rasûlü'nün vefatından sonra, onun adına sadaka olarak Müslümanların ihtiyaçlarına sarfetmiş, onunla Allah yolunda cihad için gerekli malzemeler satın almışlardır. Çünkü Rasûlullah (s.a.v); *"Biz miras bırakmayız. Bizim terikemiz sadakadır"* buyurmuştur.[34] Hz. Ebû Bekir'in bu tatbikatı da onun yukarıdaki âyeti nasıl anlayıp yaşadığına ışık tutmaktadır.

- Ebû Bekir Sıddîk'ın bir kölesi vardı. Bu köle kazancının belli bir kısmını ona verir, o da bundan yerdi. Yine bir gün köle kazandığı bir şeyi getirdi. Hz. Ebû Bekir de ondan bir lokma aldı. Bunun üzerine köle; "Her akşam bana kazancımın mahiyetini sorardın, bu akşam sormadın" dedi. Ebû Bekir; "Çok açtım, sormayı unuttum, peki söyle bakalım nasıl kazandın?" diyerek açıklamasını istedi. Köle; "Falcılıktan anlamadığım halde cahiliye devrinde falcılık yaparak bir adamı aldatmıştım. Bugün onunla karşılaştık. Adam o yaptığım işe karşılık size ikram ettiğim bu yiyeceği verdi" deyince Ebû Bekir, derhal parmağını boğazına götürüp bütün eziyetine rağmen yediklerinin hepsini çıkardı[35] ve; "Yazıklar olsun sana! Neredeyse beni helak

30. Taberî, *Tefsîr,* XIII, 550; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VI, 442.
31. el-Enfâl 8/41.
32. Abdürrazzak, *Musannef*, IX, 66; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl,* XI, 78.
33. Taberî, *Tefsîr,* XIII, 557.
34. Taberî, *Tefsîr,* XIII, 557-558, XXIII, 277; Beğavî, III, 358.
35. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 26.

ediyordun!" dedi. Kendisine; "Bir lokma için bu kadar eziyete değer miydi?" diyenlere de şu cevabı verdi: "Hayatıma mâl olacağını bilseydim, yine de o lokmayı çıkarırdım. Zira Rasûlullah (s.a.v); *«Haramla beslenen vücudun müstahak olduğu yer, cehennemdir!»* buyurdu."[36] Müfessirler şu âyet-i kerimede bu ve benzeri hassasiyetlerin methedildiğini söylemişlerdir: **"Kim de Rabbinin makamında durup hesap vermekten korkar da nefsini heva ve heveslerden alıkoyarsa, şüphesiz onun varacağı yer cennettir."**[37]

Hz. Ebû Bekir'in bu hassasiyeti, onun Allah korkusu sebebiyle helâl yemeyi ve haramdan sakınmayı emreden âyetlere[38] titizlikle riayet ettiğini göstermektedir.

Nakletmiş olduğumuz bu rivayetler, Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'daki ikazları ve bahsedilen konuları nasıl dikkatle takip edip onlara uymaya gayret ettiğini gösteren delillerin sadece birkaçıdır.

---

36. Bkz. Hâkim, IV, 141/7164; Ebû Nuaym, *Hilye,* I, 31; Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-nadra,* I, 198; Kurtubî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî (v. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (I-XX), thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Itfeyyiş, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1384/1964, XIX, 135.
37. en-Nâziât 79/40-41; Kurtubî, XIX, 135.
38. el-Bakara 2/57, 168, 172, 188; en-Nisâ 4/29; el-Mâide 5/88; en-Nahl 16/114.

B. KUR’ÂN’I CEM‘İ VE KUR’ÂN ÖĞRETİMİNE ÖNEM VERMESİ

1. Kur’ân’ın Cem‘i

“Cem‘u’l-Kur’ân” tabiri ilmî bir ıstılah olarak Kur’ân’ın sadırlarda ezberlenmesi ve mushaflarda yazılıp tedvin edilmesi için kullanılır.[39] Bu sebeple kaynakları incelerken bu terkibin hangi manada kullanıldığına dikkat etmek gerekir.[40]

İnsanlık tarihinde hiçbir topluluk hiçbir kitaba, Ümmet-i Muhammed’in Kur’ân’a gösterdiğinden daha fazla itina göstermemiştir. Bu ümmet, İslâm güneşinin doğduğu günden itibaren asırlar boyunca Kur’ân-ı Kerim’le uzaktan yakından ilgisi bulunan her şeyi hıfz, mütâlaa ve tedvin konusunda diğer ümmetleri geride bırakmıştır. Bu hassasiyet Allah Teâlâ’nın dilediği vakte kadar da devam edecektir. Hiçbir ümmetin bir kitabı küçüğüyle büyüğüyle, genciyle yaşlısıyla, şehirlerde, köylerde ve her yörede asırlar boyunca ezberleyerek muhafaza ettiğini insanlık tarihi kaydetmiş değildir. Hem de öyle bir muhafaza ki merkezlerden en uzak köşelerde bile onu okuyan biri, bir kelimesinde veya harfinde şaşıracak olsa kendisine doğruyu ve sahih okuyuşu gösterecek kimseler mutlaka bulacaktır! Bunun tek örneği Kur’ân-ı Kerim’dir. Bu ümmet onu, daha indirildiği

---

39. Zürkânî, Muhammed Abdülazîm (v. 1367/1948), *Menâhilü’l-‘irfân* (I-II), Matbaatü İsa el-Bâbî, et-Tab‘atü’s-Sâlise, ts., I, 240, 246; Salih, Subhî, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2000, s. 65.
40. Itır, Nureddin, *Cem‘u’l-Kur’âni’l-Kerîm ve tevsîkuhû fî ahdi’n-Nebî (s.a.v)*, Dımeşk: Dâru’l-Ğavsânî, 1432/2011, s. 7.

zaman muhafaza altına almış, ezberlemeye ve korumaya bütün İslâm beldelerinde asırlar boyu devam edegelmiştir.[41]

Allah Rasûlü (s.a.v) âyetler nâzil oldukça onları hemen ashabına ezberletmeye çok büyük ihtimam gösterir, *"Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir"*[42] buyururdu. Sahabe, inen âyetleri bizzat yazmak veya bilmiyorsa kendisi için yazdırmak için güçleri yettiğince koşar, Kur'ân'ı indiği gibi ezberlemek maksadıyla sabah akşam Allah Rasûlü'ne okurlardı. Öyle ki bu gayrete şaşıran kâfirler, ileri geri konuşmaya başlamışlardı. Kur'ân'da bu durum şöyle ifade edilir: **"İnkâr edenler; «Bu (Kur'ân), olsa olsa onun uydurduğu bir yalandır. Başka bir zümre de bu hususta kendisine yardım etmiştir» dediler. Böylece onlar hiç şüphesiz haksızlığa ve iftiraya başvurmuşlardır. Yine onlar dediler ki: «(Bu âyetler), onun, başkasına yazdırıp da kendisine sabah akşam okunmakta olan, öncekilerin masallarıdır»."**[43]

Medine'de kalacak yeri olmayan muhacirler, Allah Rasûlü'nün gözetimi altında Mescid-i Nebî'nin sofasında barınır, Kur'ân'ı okur ve birbirlerine dinletirlerdi. Bu esnada mescidi arı vızıltısı gibi bir uğultu kaplardı. Nitekim, **"Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek ibadet edenlerle birlikte candan sebat et!"**[44] âyeti onlar hakkında inmiştir. Burası seri bir şekilde Kur'ân muallimleri yetiştiren bir medrese hüviyetinde idi. Rasûl-i Ekrem onları muhtelif kabilelere hoca olarak gönderirdi. Bunlardan 70 hâfız Bi'r-i Maûne denen yerde pusuya düşürülüp şehid edildiğinde Rasûlullah (s.a.v) buna çok üzülmüş ve bir ay boyunca hainlere beddua etmişti.[45] Bu hadiseden sonra sahabenin Kur'ân hıfzı konusunda gösterdiği ihtimam daha da artmıştır.[46]

---

41. Kevserî, Muhammed Zâhid (v. 1952), *Makâlâtü'l-Kevserî,* el-Envâr, 1373, s. 23. Bkz. Itır, *Cem'u'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 43-51.
42. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 21; Ebû Dâvud, Vitr, 14; Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 16; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2; Ahmed, I, 153.
43. el-Furkân 25/4-5.
44. el-Kehf 18/28.
45. Bkz. Ahmed, III, 235, 137; Buhârî, Cenâiz, 41, Cihâd 9, Vitr 7, Meğâzî 28; Müslim, İmâre, 147.
46. Kevserî, *Makâlât*, s. 25.

Nebiyy-i Ekrem, her sene ramazan ayında Cebrail (a.s) ile Kur'ân'ı birbirlerine karşılıklı olarak arz ederlerdi. Yani o vakte kadar inmiş olan âyetleri iki defa okumuş olurlardı. Son sene bunu iki defa yaparak 4 hatim yapmışlardı.[47] Bu hadiseden vefatının yaklaştığını anlayan Allah Rasûlü (s.a.v), sahabeyi toplayarak Kur'ân'ı onlara son bir kez daha arzetmişti. Buna *"Arza-i Ahîra"* denir.[48]

Rasûlullah (s.a.v) vefat edip vahiy tamamlandığında pek çok kişi Kur'ân'ın tamamını ezbere biliyor ve namazlarda okuyordu. Zira Müzzemmil sûresinin başında emredildiği gibi gecenin yarısından fazlasını namaz ve Kur'an tilavetiyle geçirebilmek için en azından Kur'ân'ın büyük bir kısmını ezberlemek gerekiyordu. Hatta çok sayıda sahabinin yanında Kur'ân, yazı malzemelerine kaydedilmiş halde de bulunuyordu. Çünkü ilk günden beri sahabilerin gelen vahiyleri yazdıkları veya bilenlere yazdırdıkları malumdur.[49] Ancak Allah Rasûlü'nün son ânına kadar vahiy devam ettiği ve muhtemelen nesih vâki olabileceği için Kur'ân sûrelerinin yazıldığı sayfalar, iki kapak arasına toplanıp kitap haline getirilmemişti.[50]

Bununla birlikte Beyhakî, Zerkeşî gibi âlimler Allah Rasûlü'nün hayatında bu konuda kısmî çalışmaların olduğu görüşündedirler. Yani Kur'ân bir defa cem' edilmemiştir, onun bir kısmı Nebiyy-i Ekrem'in huzurunda cem' edilmiştir. Buna mesned olarak da Zeyd b. Sâbit'in; "Biz bir gün Allah Rasûlü'nün yanında idik. O günkü yazı malzemeleri (rikâ') üzerine yazıl-

47. Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 5, Fedâilü'l-Kur'ân, 7, Menâkıb, 25; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 98-99; İbn Mâce, Cenâiz, 64; Ahmed, I, 405, VI, 282; Kevserî, *Makâlât*, s. 26.
48. Kevserî, *Makâlât*, s. 26. Arza-i ahîra'ya "Cem'-i Nebevî" ismi de verilir (Kevserî, *Makâlât*, s. 42).
49. Bkz. Abese 80/13; el-Beyyine 98/2; Buhârî, Ezân, 54, Fedâilü'l-Kur'ân, 6; Beyhakî, *Şuab*, IV, 8/2108; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 12-13; A'zamî, *Kur'ân Tarihi,* s. 105-116. Hatta sahabiler hadisleri de yazıyorlardı. Allah Rasûlü (s.a.v) birbirine karışmaması ve Kur'ân'a olan ilginin azalmaması gibi sebeplerle ilk zamanlar sahabenin kendisinden Kur'ân'dan başka bir şey yazmasını yasakladı (Ahmed, III, 12, 21, 39, 56; Müslim, Zühd, 72). Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalar için bkz. İsbîndârî, Abdurrahman Ömer Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke Döneminde Yazılışı,* trc. Veli Kayhan, İstanbul: İfav, 2014; Kayhan, Veli, *Kur'ân Vahyinin Yazıldığı İlk Malzeme,* İstanbul: İfav, 2014.
50. Zerkeşî, *el-Bürhân,* I, 235; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 12; A'zamî, *Kur'ân Tarihi,* s. 117.

mış âyetleri toplayarak Kur'ân'ı te'lîf (cem') ediyorduk"[51] sözünü gösterirler. Ondan sonra Ebû Bekir ve Osman zamanlarında birer kere daha cem' edilmiştir.[52] Ancak bu husustaki en esaslı çalışma Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde yapılmıştır. O, Kur'ân-ı Kerim'i mushaf haline getirmek sûretiyle İslâm'a ve Kur'ân'a en büyük hizmeti yapmıştır.[53] Kur'ân'ı ilk defa tam olarak cem' ederek Müslümanların Kur'ân hakkında ihtilafa düşmesini önlemiş, onların dinî ve kültürel birliğini sağlamıştır.[54]

Hz. Ebû Bekir zamanındaki cem' ile ilgili en meşhur rivayet Zeyd b. Sâbit'ten şu şekilde nakledilmiştir: Ebû Bekir, mürtedlere (dinden dönenlere) karşı yapılan Yemâme savaşı esnasında beni çağırdı. Gittim. Yanında Ömer oturuyordu. Ebû Bekir bana şöyle dedi: "Bak! Ömer bana gelip; «Kurrâ'nın (Kur'ân âlimlerinin) de katılmış bulunduğu Yemâme savaşları şiddetlendi. Ben hâfızların şehit olarak tükenmelerinden, onlarla birlikte Kur'ân'ın da zayi olmasından korkuyorum.[55] Bu sebeple Kur'ân'ın cem' edilmesini emretmeni uygun görüyorum!» dedi. Ben bu teklifi; «Rasûlullah'ın yapmadığı bir işi nasıl yaparım?» diye kabul etmek istemedim.[56] Ancak Ömer; «Bunda hayır var!» diye ısrar etti. Ben her ne

51. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 218/19448; Ahmed, V, 184; Tirmizî, Menâkıb, 74/3954; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* V, 158/4933; Hâkim, II, 249, 668/2900, 4217. Zehebî, bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartları üzere olduğunu söylemiş, Şuayb Arnaût "hasen", Elbânî de "sahih" demiştir. Buhârî, "Te'lîfü'l-Kur'ân" ismini verdiği bâbında buna delil olacak başka rivayetler de zikreder (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 6. Krş. Abdürrazzak, *Musannef*, III, 352).
52. Beyhakî, *Şuab*, I, 342/169, IV, 8/2108; Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 237-238; Itır, *Cem'u'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 53.
53. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 105.
54. Ömerî, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide,* s. 74.
55. Kur'ân'ı binlerce kişi ezberlemiş, tedârüs etmiş ve Arap Yarımadası'nın her tarafına taşımıştı. Bu sebeple Kur'ân'ın eksilmesinden korkulmuyordu. Hz. Ömer'in korktuğu şey, Hurûf-i Seb'a'dan bazı şeylerin ve Allah Rasûlü'nün huzurunda yazılan sayfaların kaybolmasıyla onların yazılış şekillerinin bilinememesi idi. Yani o, Rasûlullah (s.a.v) tarafından hususi olarak takrir edilen Resm-i Mushaf'ın kaybolmasından korkmuştu (Fermâvî, Abdülhay Hüseyn, *Resmü'l-Mushaf ve naktuhû,* Mekketü'l-Mükerreme: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1425/2004, s. 93, 105).
56. Kevserî'ye göre Hz. Ebû Bekir, Kur'ân'ın yazıya geçirilmesini günah saydığı için değil, Kur'ân sayfalara yazıldığında, onun muhafazasını herkesin başkasından bekleyeceği ve ezberlenmesi konusunda tembelliğe yol açabileceği mülahazasıyla başlangıçta bu

kadar bu meseleye yanaşmak istemediysem de Ömer, bunu ısrarla istedi. Sonunda Allah Teâlâ, Ömer'in dediklerine aklımı yatırdı. Ben de meselenin lüzumuna aynen Ömer gibi inanmaya başladım."

Sonra Ebû Bekir bana yönelerek şunları söyledi: "Sen genç ve akıllı bir kimsesin, hiç bir hususta sana karşı bir itimatsızlığımız yok. Üstelik sen Allah Rasûlü'ne vahiy kâtipliği yaptın, nâzil olan vahiyleri yazdın. Şimdi Kur'ân âyetlerini araştır ve onları iki kapak arasına topla!" Allah'a yemin ederim ki, Ebû Bekir bana dağlardan birini taşıma vazifesi verseydi bu teklif ettiği işten daha ağır gelmezdi. Kendisine itiraz ettim; "Siz, Rasûlullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsınız?" dedim. Ebû Bekir beni ikna için; "Vallahi bu hayırlı bir iştir!" dedi, talebine ısrarla devam etti. Öyle ki sonunda Allah Teâlâ, Ebû Bekir'in kabul ettiği bu iş hakkında benim kalbime de itmi'nan verdi, bu iş aklıma yattı. Bunun üzerine ben de Kur'ân'ın peşine düşüp gereği gibi araştırdım ve onu yazılı bulunduğu hurma dallarından, ince taş levhalardan ve hafızların ezberlerinden topladım. Nihayet Tevbe sûresinin sonunu Ebû Huzeyme el-Ensarî'nin yanında buldum. O âyeti ondan başka kimsenin yanında (yazılı olarak[57]) bulamadım. Bu âyet, **«Le kad câekum rasûlün min enfusikum azîzun aleyhi mâ anittum...»** sözlerinden Berâe sûresinin sonuna kadar devam eden iki âyet idi.[58] Neticede toplanan bu sahifeler, vefat edinceye kadar

işte tereddüt etmiştir. Cenâb-ı Hak (c.c), **"Allah tarafından, tertemiz sayfalar okuyan bir rasûl…"** (el-Beyyine 98/2) buyurduğu hâlde âyetlerin yazıya geçirilmesinin günah olduğu nasıl tasavvur edilebilir?! (*Makâlât*, s. 28)

57. Sahabiler tevâtür halinde bu âyetleri ezbere biliyorlardı ama Zeyd işi sağlama almak istiyor, yazı ve iki şahit de talep ediyordu.

58. et-Tevbe 9/128-129. Yani Zeyd bu âyeti, Nebiyy-i Ekrem'in vahiy kâtiplerinden birinin yanında yazılmış olarak bulamamıştır. Yoksa bu âyeti ondan başkası ezberlememişti demek değildir. Zira bu âyeti pekçok kimse ezberlemiş, namaz içinde ve namaz haricinde tilavet etmekte idi. Diğer rivayetlere bakarak Zeyd'in bu ifadesini, "Bu âyetleri ilk anda sadece Ebû Huzeyme'nin yanında buldum, daha sonra Hâris b. Huzeyme de onları yazılı olarak getirdi" şeklinde anlamak da mümkündür (Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 239; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 15). Nitekim Übey b. Ka'b'ın bu âyetleri, Rasûlullah'ın kendisine okuttuğunu söyleyerek onlara imla ettirdiği rivayet edilir (İbn Ebî Dâvud, Ebû Bekr Abdullâh b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 316/929), *Kitâbü'l-Mesâhif,* thk. Muhammed b. Abduh, Kâhire: el-Fârûk el-Hadîse, 1423/2002, s. 56 [isnâdında ınkıtâ' vardır]; Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b.

Ebû Bekir'in yanında kaldı. Sonra hayatı müddetince Ömer'in yanında kaldı. Bundan sonra Ömer'in kızı Hafsa'nın yanında kaldı.[59]

a) Niçin Zeyd b. Sâbit Tercih Edilmiştir?

Bu en mühim vazife için Zeyd b. Sâbit'in tercih edilmesi bilinçli bir karardır. Zira o, gayreti ve kabiliyeti ebebiyle Rasûlullah (s.a.v) tarafından beğenilip takdir edilen ve kendisine mühim vazifeler verilen bir şahsiyettir. Allah Rasûlü Medine'ye hicret ettiğinde, o günlerde çocuk denecek yaştaki Zeyd'i huzuruna götürmüşlerdi. Allah Rasûlü onu sevdi ve beğendi. Oradakiler; "Yâ Rasûlallah! Bu Neccaroğulları'ndan bir gençtir. Allah'ın sana inzâl buyurduğu sûrelerden on yedi tanesini ezbere biliyor!" dediler. Bu durum Nebiyy-i Ekrem'in çok hoşuna gitti. Ona; *"Zeyd, benim için yahudilerin diliyle yazmayı öğreniver. Vallahi ben yazı hususunda yahudilere güvenmiyorum»* buyurdu. Zeyd on beş gün geçmeden onların yazısını öğrendi, hatta bu konuda epeyce maha望 ret kazandı. Artık yahudiler Rasûl-i Ekrem'e mektup yazdıklarında onu kendisine okuyuveriyordu, bu mektuplara cevap yazdırmak istediğinde de onun adına yazıveriyordu.[60]

Bir müddet sonra Zeyd, vahiy kâtipliği yapmaya başladı. Kendisi şu hatırasını nakleder: "Rasûlullah'ın yanında oturuyordum. Bu esnada kendisine vahiy hali geldi ve bütün vücudunu sekinet kapladı. Böyle olunca dizi benim dizimin üzerine bastı. Vallahi ömrümde Rasûlullah'ın dizinden daha ağır bir şey hissetmedim. Sonra vahiy hali geçti ve bana; *"Yaz ey Zeyd!»*

Muhammed b. Abdissamed (v. 643/1245), *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, thk. Mervân el-Atıyye - Muhsin Harâbe, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1418/1997, s. 163). Neticede Allah tarafından adaleti ve dürüstlüğü teyit edilen sahabiler, bu âyetleri bize tevatüren nakletmişlerdir. Zeyd'in bu ifadesi aynı zamanda, Kur'ân'ın cem'i esnasında Zeyd'in kendi yazı ve ezberinin yeterli görülmeyip işin çok sıkı tutulduğunu ve sağlam yapıldığını göstermektedir (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 13).

59. Buharî, Fedâilu'l-Kur'ân 3, 4, Tefsir, 9/20, Ahkâm 37; Tirmizî, Tefsir, 9/3103; Taberî, *Tefsîr,* I, 59-60. Bu konudaki rivayetlerin tahlili için bkz. Erkut, Abdülkadir, *Hz. Ebubekir Döneminde Kur'ân'ın Cem'iyle İlgili Rivayetlerin Tahlili,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
60. Ahmed, V, 186. Bkz. İbn Sa'd, II, 358; Buhârî, Ahkâm, 40; Ebû Dâvûd, İlim, 3/3645; Tirmizî, İstizan, 22/2715; İbn Ebî Dâvud, *el-Mesâhif,* s. 34-36.

buyurdu…"[61] Zeyd, Rasûlullah'ın komşusu olduğunu ve bir vahiy indiğinde kendisini çağırıp yazdırdığını söyler.[62]

Allah Rasûlü (s.a.v) Zeyd'in Kur'ân bilgisini daima methetmiştir. Bunun bir örneği şu hâdisedir: Tebük seferine çıkarken Neccaroğulları'nın sancağını Umâre b. Hazm'a vermişti. Daha sonra Zeyd'i görünce, sancağı Umâre'den alıp ona verdi. Umâre; "Yâ Rasûlallah! Bana kızdınız mı?" diye sorunca Rasûlullah; *"Hayır! Vallahi kızmadım! Fakat siz de Kur'ân'ı tercih ediniz! Zeyd, Kur'ân'ı senden daha çok ezberlemiştir. Burnu kesik zenci köle bile olsa*, *Kur'ân'ı daha çok ezberlemiş olan kimse başkalarına tercih edilir!"* buyurdu. Evs ve Hazrec kabilelerine de, sancaklarını Kur'ân'ı daha çok ezberlemiş olan kişilere vermelerini emretti.[63] Allah Rasûlü: *"Ümmetimin içinde ferâiz ilmini en iyi bilen Zeyd b. Sâbit'tir"*[64] buyurarak onun fıkıh alanındaki ilmini de methetmiştir.

Ebû Bekir (r.a) Zeyd'in bu vasıflarına ilaveten gençliğini, zekâsını, mükemmel ahlâkını da zikretmiştir. Tüm bunlara Zeyd'in, Rasûl-i Ekrem ile Cebrâil'in Ramazan'da yaptığı Arza-i Ahîra'ya katıldığını ve vefat edinceye kadar insanlara buna göre Kur'ân öğrettiğini de ilave etmeliyiz. İşte bu sebeple Hz. Sıddîk ona itimat etmiş ve daha sonra Hz. Osman Mushaf çoğaltan kâtiplerin başına onu tayin etmiştir.[65]

Gerek vahiy gerekse diğer konularda Allah Rasûlü'nün huzurunda en fazla kâtiplik yapan kişi Zeyd'dir. Çünkü onun bundan başka bir meşguliyeti yoktu.[66]

---

61. Ahmed, V, 190-191. Krş. Buhârî, Cihâd, 30.
62. İbn Ebî Dâvud, *el-Mesâhif,* s. 37.
63. Vâkıdî, III, 1003.
64. İbn-i Mâce, Mukaddime, 11/154; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 141/5763. Şuayb Arnaût "sahih" olduğunu söylemiştir.
65. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 237; A'zamî, *Kur'ân Tarihi,* s. 119. Bu vazifeye Zeyd'in tercih edilmesinin sebepleri için bkz. Şen, Ziya, *Kur'ân'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler,* (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 128-133.
66. Fermâvî, *Resmü'l-Mushaf ve naktuhû,* s. 86.

b) Cem' Usûlü

Yukarıda zikri geçen toplantıda Zeyd, bu iş için teşekkül ettirilecek heyete başkanlık yapma vazifesini kabul etmiş, bu çalışmayı teklif eden Hz. Ömer de ona tam destek vermeye razı olmuştu. Hz. Ebû Bekir, Ömer ile Zeyd'e; "Mescid'in kapısına oturun, kim Allah'ın Kitâbı'ndan bir şey hakkında iki şahit getirirse onu yazın!" dedi.[67] Sehâvî bunu; "Rasûlullah'ın huzurunda onu yazdığına dair iki şahit getirirse veya Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harften bir şey getirir de asla okunmayan bir şey ilave etmediğine ve başka bir vecih bilmediğine dair iki şahit getirirse" şeklinde açıklamıştır.[68] İbn Hacer bunlara ilaveten iki şahidin "ezber ve yazı" da olabileceğini söyler. Buna göre onların maksadı sadece ezberden değil, Rasûlullah'ın huzurunda yazılan şeyin aynısından yazmak idi.[69] Süyûtî'ye göre ise şahitler, getirilen şeyin, vefat ettiği sene Rasûlullah'a arzedilen şeylerden olduğuna şahitlik edeceklerdi.[70] Bu görüşlerin en kuvvetlisi, bu şahitliğin, getirilen âyetlerin Allah Rasûlü'nün huzurunda yazıldığına dair olmasıdır.[71] Yani heyet, Kur'ân'ı yazıya geçirme işini bizzat Rasûlullah'ın önünde yazılan malzemeler üzerinden yürütüyordu. Bunun bir sebebi de Allah Rasûlü'nün önünde ve sahabe huzurunda Kur'ân'ın kitabeti esnasında

---

67. İbn Ebî Dâvud, *el-Mesâhif*, s. 51. İbn Hacer, "ınkıta bulunmakla birlikte ricâli sikadır" demiştir (*Fethu'l-Bârî,* IX, 14). İbn Kesîr, "munkatı' hasen" demiştir (*Fedâilü'l-Kur'ân* (*Tefsîr*'in mukaddimesinde I, 26).
68. Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ'*, s. 161.
69. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 14-15.
70. Süyûtî, *el-İtkân*, I, 206. Hz. Ebû Bekir ve daha sonra Hz. Osman, Kur'ân'ın şahit tutmayla ilgili emrine uymuşlardır. Zira Cenâb-ı Hak, belli bir süre için borçlananların bunu yazmasını ve bu esnada erkeklerden de iki şahit bulundurulmasını, iki erkek bulunamazsa razı olunan bir erkek ile iki kadının şahit tutulmasını emretmektedir (el-Bakara 2/282). Hz. Ebû Bekir bu usulün bir benzerini hadis nakledenlere de tatbik etmiştir (*Muvatta'*, Ferâiz, 4; Hâkim, IV, 376/7978).
71. Yani buradaki iki adil şahit istemeden maksat, kesinlikle, yazılacak şeyin âyet olup olmadığının tahkiki değildir. Zira Kur'ân'ı hıfzetmiş olan sahabi sayısı son derece fazlaydı. Huzeyme hadisi buradaki şahit istemenin, ancak üzerine âyetlerin yazılı bulunduğu malzemelerin bizzat Allah Rasûlü'nün huzurunda yazılan malzemeler olup olmadığının tahkikine yönelik bulunduğunu açıkça göstermektedir (Kevserî, *Makâlât*, s. 28. Bkz. Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ'*, s. 161).

takip edilen yazım tarzının aynen muhafazası noktasındaki fevkalâde hassasiyet idi.[72]

Cemʿ heyetinin çok sıkı, son derece güvenilir ve sağlam çalışma usulleri vardı. Ebû Bekir, sadece Allah Rasûlü'nün huzûrunda yazılmış olan âyetleri, buna dair iki kişinin şahitlik etmesinden sonra kaydetmelerini emretmişti. Bu sebeple Zeyd, kendisi ve yanındakiler ezbere bildikleri halde Berâe sûresinin sonundaki âyeti yazılı bir şekilde buluncaya kadar yazmadı.[73] Bu şartı yerine getirmek üzere Halife Ebû Bekir, ehliyetli herkesin katılması için genel bir davetiye çıkardı. Halifenin ferman ve talimatını müteakiben Hz. Ömer mescidin kapısında durup; "Kim Rasûl-i Ekrem'den Kur'ân âyetleri telakki ettiyse onu getirsin!" dedi. Zira sahabiler Kur'ân âyetlerini sahifelere, levhalara ve hurma dallarına yazıyorlardı.[74] Şevki Dayf, Bilal b. Rebâh'ın da Medine sokaklarını adım adım gezerek ilanda bulunduğunu ve elinde Rasûl-i Ekrem'in bizzat yazdırdığı âyetler bulunan sahabilerin onları getirmesini söylediğini kaydeder.[75] Bunlardan hareketle bu ilmî çalışmanın tam anlamıyla bir toplum gayretiyle büyüyüp geliştiğini söyleyebiliriz. Zaten çalışma, merkezî bir toplanma yeri olan Mescid-i Nebevî'de yaplıyordu.[76] Zerkeşî'ye göre âyetler dağınık kaynaklardan toplanarak hâfızların ezberleriyle karşılaştırılmış, böylece herkesin bu işten haberi olmuş, yanında yazılı bir âyet bulunan hiç kimse bu işin haricinde kalmamış, böylece kimse Mushaf'a konulan âyet ve sûreler hakkında herhangi bir şüphe duymamış ve Kur'ân'ın seçkin belirli kişilerden toplandığı gibi bir şikâyette bulunmamıştır.[77] Veli Kayhan'ın değerlendirmesine göre bir taraftan -tabir caiz ise- avamı da işin içine katıp Mukaddes Metin'in toplanmasında onların gönülleri de tatmin edilirken, bir taraftan da onların elindeki eğreti, bölük pörçük malzemeler toplanmak suretiyle

72. Kevserî, *Makâlât*, s. 28.
73. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 13.
74. İbn Ebî Dâvud, *el-Mesâhif*, s. 62, 113; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 14; Aʿzami, *Kur'an Tarihi,* s. 123.
75. Aʿzami, *Kur'an Tarihi,* s. 121.
76. Aʿzami, *Kur'an Tarihi,* s. 123.
77. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 238. Krş. İsbîndârî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke Döneminde Yazılışı,* s. 151; Kayhan, *Kur'ân Vahyinin Yazıldığı İlk Malzeme,* s. 122, 134.

ilerde bunlar üzerinden ortaya atılabilecek potansiyel bir fitnenin önüne geçilmiştir.[78]

Kur'ân'ı cem' ederken, sözlü kaynaklar da kullanılıyordu. Nebiyy-i Ekrem'in huzurunda yazıldığına dair iki şahitle getirilen yazılı kaynaklar, birbirleriyle karşılaştırılıyor, bununla iktifa edilmeyip doğrudan Allah Rasûlü'nden öğrenmiş olan sahabenin hâfızalarıyla da karşılaştırılarak sağlaması yapılıyordu. Hem yazılmış, hem de ezberlenmiş âyetlerin kabulü için aynı sıkı şartlar ileri sürülmek sûretiyle eşit statü korunmuştur.[79] Mevlânâ Şiblî bu hususta şöyle der: "Hz. Zeyd'in beyanatından kendisinin iki işle meşgul olduğu açığa çıkıyor. Bunların biri, Kur'ân'ın Allah Rasûlü'nün huzurunda yazılan âyetlerini bulmak, diğeri bunları bir cild halinde toplamak. Yazıları topladıktan sonra onları yerli yerine koymak icap ediyordu. Bunun için Zeyd de, beyanatında anlattığı veçhile hâfızların hafızasına müracaat ediyordu. Esasen Hz. Ömer de, Kur'ân'ın toplanmasında hâfızların hıfzından istifade edebilmek için bu işe bir an evvel başlanmasını teklif etmişti. Çünkü hâfızlar harp sebebiyle ortadan kalkacak olursa Kur'ân'ın toplanması çok müşkilleşirdi. Fakat bundan maksat, Zeyd'in hâfızlar tarafından okunan âyetleri yazdığını söylemek değildir. Zeyd, bu hususta yalnız Allah Rasûlü'nün huzurunda yazılan yazılara itimat ediyor, hâfızları bunları sıralamak için dinliyordu."[80] Daha doğru ifadesiyle kendi ezberinde de olmasına rağmen işi sağlamlaştırmak için tekrar hâfızları dinliyordu.

Daha evvel deri, hurma dalları gibi yazı malzemeleri üzerine yazılmış olan Kur'ân, Hz. Ebû Bekir'in emriyle neticede sahifeler üzerine yazılarak cem' edilmiş oldu.[81] Ashab-ı kiram Kur'ân'ın günümüze kadar gelen bu cem'i üzerinde o gün ittifak ettiler. Bu da Kur'ân'ın ümmet içinde bekasını sağlayarak Allah'tan kullarına bir rahmet ve kolaylık oldu ve Allah'ın Kur'ân'ı koruma va'di böylece tahakkuk etti.[82]

---

78. Kayhan, *Kur'ân Vahyinin Yazıldığı İlk Malzeme,* s. 134.
79. Bkz. A'zami, *Kur'an Tarihi,* s. 123.
80. Şiblî, *Asr-ı Saadet,* IV, 90-91.
81. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 16.
82. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 237.

Cemʿ heyeti, insanların elinde bulunan yazılı Kur'ân âyetlerini toplamamış olsalardı bile zaten Kur'ân'ın tamamını ezbere biliyorlardı. Çünkü yirmi üç senedir Kur'ân'ı Rasûlullah'tan her vesileyle dinleyip duruyorlardı. Onların korkusu, olmayan bir şeyi Kur'ân'a eklemek veya bir şeyi eksik bırakmak değildi. Onların korkusu daha sonraki zamanlarda sahih halinden bazı şeylerin kaybolması idi.[83] Bu usulle sadece bir sağlama yapmış oldular ve Kur'ân hakkında hiçbir şüphe ihtimali olmadığını gösterdiler. Bunun yanında bir de bazı sahabilerin mensuh âyetler hakkındaki eksik bilgileri tamamlanmış, Arza-i Ahîra'da neshedilen âyetler ayrılmış, Kur'ân'ın son hali herkesin gözü önüne konmuş oldu.

Kur'ân, Rasûl-i Ekrem'in vefatından altı ay sonra toplanmıştır. O zaman bizzat Rasûl-i Ekrem'den Kur'ân dinleyenlerin hemen hepsi hayatta idi. Allah Rasûlü'nden Kur'ân'ı alarak ezberleyen ashab-ı kiram, Kur'ân'ın toplanmasına nezaret ediyorlardı.[84] Sonunda bütün sûrelerin âyetleri, Zeyd b. Sabit tarafından sahabenin çoğunluğunun kontrolü altında özel sayfalarda toplandı. Sonra da bu sayfalardan yüzlerce mushaf yazıldı.[85] Hz. Ebû Bekir zamanındaki cemʿ ameliyesi yaklaşık bir sene sürdü.[86]

c) Suhuf ile Mushaf Arasındaki Fark

Derleme işi bitince Kur'ân, Hz. Ebû Bekir'in gözetiminde "devlet arşivi"ne yerleştirildi.[87] Özetle Hz. Ebû Bekir'in katkısı, Medine'ye dağılmış durumdaki birinci el Kur'ân parçalarını toplama ve bunları tek bir ana nüsha haline getirmekti. Bu derlemeye *Suhuf* adı verildi.[88] İbn Hacer, *"suhuf"* ile *"Mushaf"* arasındaki farkı şöyle anlamıştır: Suhuf, Ebû Bekir zamanında üzerine Kur'ân yazılıp cemʿ edilen yapraklar idi. Bunlar dağınık sûreler halinde idi. Her bir sûrenin âyetleri kendi başına tertip

83. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 238.
84. Şiblî, *Asr-ı Saadet,* IV, 91.
85. Kevserî, *Makâlât*, s. 28.
86. Hamed, Ğânim Kaddûrî, *Resmü'l-Mushaf - dirâsetün lüğaviyyetün târîhıyye-,* Bağdâd: el-Lecnetü'l-Vataniyye, 1402/1982, s. 105.
87. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 3.
88. Buhârî, Cihâd, 12, *Tefsîr,* 33, Fedâilü'l-Kur'ân, 3; Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekir es-Sıddîk,* s. 96.

edilmişti ancak sûreler birbiri peşine tertip edilmemişti. Bunlar istinsah edilip birbiri ardınca tertip edilince Mushaf oldu.[89] A'zamî ise bunu şu şekilde izah eder: "«Suhuf» kelimesi, «sahife»nin çoğuludur. Zeyd'in gayretleriyle bütün sûre ve âyetler uygun şekilde tanzim edildi ve büyük ihtimalle Medine'de hâkim olan yazı ve imlâ kuralları (Resmü'l-Hatti'l-Medenî) kullanılarak yazıldı. Nitekim Zeyd doğma büyüme Medine'li idi. Fakat öyle görünüyor ki bu maksat için farklı boyutlarda yapraklar kullanılmıştı. Bu sebeple Suhuf denilmiş olabilir. Yalnızca on beş sene sonra, Halife Osman, genişleyen müslüman bölgelerine Mushaf nüshaları göndermek istediğinde, askerî fetihlerden elde edilen gelirler kaliteli kâğıt ulaşımını artırmış ve Hz. Osman eşit ebatta sayfalardan oluşan kitaplar hazırlayabilmişti. Bunlara da *Mushaf* denildi."[90] Veya şöyle de düşünülebilir: Hz. Ebû Bekir'in cem' ettiği sahifeler ciltlenmiş, birbirine bağlanmış halde değildi. Sahifeler üst üste konulmuş vaziyette idi.[91] Bu sebeple ona "suhuf", Hz. Osman'ın çoğaltıp birbirine bitiştirdiği sayfalara da "Mushaf" denilmiş olabilir.

d) Hz. Osman Zamanındaki Cem' Faaliyeti

Hz. Osman zamanında yine Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki bir heyet tarafından Kur'ân nüshaları çoğaltıldı. Diğer bir anlayışa göre Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki on iki kişilik heyete Kur'ân'ı yeniden cem' ettirdi. Bunu Hz. Ebû Bekir zamanında cem' edilen Mushaf ile karşılaştırdı ve aralarında hiçbir fark olmadığını gördü. Bu da Kur'ân'ın baştan beri ilâhi bir muhafaza altında olduğunu ve her iki devirde Kur'ân'ı cem' ederken kullanılan usul ve metodların sağlamlığını göstermektedir.[92]

Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: "Allah'ın rahmeti Ebû Bekir'in üzerine olsun! (Kur'ân'ı) ilk defa iki kapak arasına topladı."[93] "Mushaflar hususun-

89. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 18.
90. A'zami, *Kur'an Tarihi,* s. 125-126.
91. Fermâvî, *Resmü'l-Mushaf ve naktuhû,* s. 134.
92. Bkz. A'zami, *Kur'an Tarihi,* s. 131-135.
93. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 248 (Kitâbü'l-Evâil).

da insanların en büyük ecir sahibi olanı Ebû Bekir'dir. Çünkü Ebû Bekir Kur'ân'ı ilk defa iki kapak arasına toplayan kişidir."[94]

İbn Kesîr'e göre Hz. Osman Mushaf'ı cem' ettirip şahsî Mushafları yaktırmak suretiyle insanları, Kur'ân hususunda ihtilafa düşmemeleri için bir kıraat (harf) üzere toplamıştır. Bu onun en büyük faziletlerinden biridir. Bütün sahabe bu konuda ona muvafakat etmiştir. İbn Mes'ûd'un, vazife kendisine verilmediği için baştan biraz kırıldığı ancak daha sonra diğer sahabeye muvafakat ettiği rivayet edilir.[95] Hz. Ali bu hususta; "Bunu Osman yapmasaydı ben mutlaka yapardım!" demiştir.[96] Yine İbn Kesîr'e göre dört imam Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali Kur'ân'ın cem'inin, dinin maslahatlarından biri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki onlar, Rasûlullah'ın haklarında: *"Benim ve benden sonraki hidâyet üzere olan Râşit Halifeler'in sünnetine sımsıkı sarılın!"*[97] buyurduğu Halifeler'dir.[98]

e) Kur'an'ın Cem'i İle Muhafazası Arasındaki İlişki

Dihlevî'ye göre Cenâb-ı Hak, **"Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir"**[99] âyet-i kerimesinin zımnında Kur'ân'ın Mushaflarda cem' edileceğini, toplanacağını haber vermiştir.[100] Şiblî'ye göre bu âyetteki Kur'ân'ın cem'inden murad, onun bir bütün halinde toplanması ve âyetlerinin tertibidir.[101]

94. Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 354; İbn Ebî Dâvud, *el-Mesahif,* s. 48-50; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 32; İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 25; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 163; Âlûsî, Şihabüddin Seyyid Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî (v. 1270/1854), *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (I-XVI), thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415, I, 23.
95. Bkz. Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ,* I, 488.
96. İbn Ebî Dâvud, *el-Mesâhif,* s. 67. İsnâdı "zayıf"tır.
97. Ebû Dâvûd, Sünnet, 5/4607; Tirmizî, İlim, 16/2676; İbn Mâce, Mukaddime, 6/42-43; Dârimî, Mukaddime, 16/96; Ahmed, IV, 126; Hâkim, I, 174/329.
98. İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân* (*Tefsîr*'in mukaddimesinde I, 28).
99. el-Kıyâme 75/17.
100. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 232, II, 392. Krş. Şiblî, *Asr-ı Saadet,* IV, 80.
101. Şiblî, *Asr-ı Saadet,* IV, 80.

Yine Dihlevî'ye göre **"Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız"**[102], **"Onu çarçabuk almak için dilini kımıldatma! Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir"**[103] âyetleri de Kur'ân'ın korunacağına, dolayısıyla cem' edileceğine işaret etmektedir. Diğer taraftan Cenâb-ı Hak bir kudsî hadiste; *"(Ey Rasûlüm) sana suyun yıkayamayacağı bir kitap indirdim"* buyurmuştur.[104] Dihlevî'ye göre bu ifade, Benî Âdem'in Kur'ân'ı yok etmek için ortaya koyacağı gayretlerin başarıya ulaşamayacağından kinayedir. Allah onu koruyacaktır. Onu koruma yolu ise Mushaflarda cem' edilmesi, insanların kalplerinin onu tilavete ve tefsir etmeye yönlendirilmesidir.[105] Bu hususta Hulefâ-i Râşidîn'in takdire şâyan gayretleri olmuştur. Kur'ân iki kapak arasına toplanmış, âlimler onun üzerinde ittifak etmiş, mütevatiren gelen nakiller de buna şahitlik etmiştir. Böylece Kur'ân'ın korunması va'di, halifelerin eliyle gerçekleşmiştir. Bu da onların faziletleri cümlesindendir.[106]

Dihlevî'ye göre Kıyâme sûresindeki "kur'ân", "cem'" ve "beyân" kelimelerini yakın mânalara hamletmek belâgat açısından doğru değildir. Bu sebeple **"onun cem'i bize aittir"** âyeti, "onu mushaflarda toplama va'dimi yerine getirmek bana aittir" demektir. **"Onu okutmak bize aittir"** kısmı, "tevatür silsilesinin kopmaması için ümmetin kıraat âlimlerini ve avamını Kur'ân tilâvetine muvaffak kılarız" demektir. **"Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir"** âyeti ise "âlimlerin bir kısmını Kur'ân'ın garib kelimelerini, sebeb-i nüzûlünü açıklamaya, böylece ahkâmını doğru bir şekilde beyan etmeye muvaffak kılarak her asırda Kur'ân'ın mânalarını açıklamak bana aittir" demektir. "Cem'" ile "kur'ân" kelimeleri arasında "vav" harfi kullanılırken, bunlarla "beyan" kelimesi arasında "sümme" edatı

102. el-Hıcr 15/9.
103. el-Kıyâme 75/16-19.
104. Ahmed, IV, 162; Müslim, Cennet, 63; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Belbân* (I-XVIII), thk. Şuayb Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414, II, 422; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra,* IX, 34.
105. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 230-231.
106. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 148.

kullanılmıştır. Bu da Kur'ân'ın tilavetinin, cem'i ile birlikte olacağına, tefsir ilminin ise daha sonra ortaya çıkacağına işaret etmektedir. Vâkıada da böyle olmuştur. Cenâb-ı Hak bu va'dini Şeyhayn'in eliyle tahakkuk ettirmiştir. Bu da "Hilâfet-i Hâssa"nın[107] gereklerindendir.[108]

Kur'ân'ın cem'i, Hz. Ebû Bekir için büyük bir fazilettir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v) İslâm'da hayırlı bir çığır açanın, hem bunun sevabını, hem de o yoldan gidenlerin sevaplarının bir benzerini alacağını haber vermiştir.[109] O günden Kıyamet'e kadar Kur'ân'ı rahat bir şekilde okuyup ezberleyenlerin sevaplarının bir mislinin Hz. Ebû Bekir'e de verileceğini düşündüğümüzde bunun nasıl büyük bir fazilet olduğunu anlayabiliriz.[110]

2. Kur'ân'ın Öğretilmesi Yolundaki Gayretleri

Hz. Ebû Bekir Kur'ân'ın insanlara öğretilmesi hususunda muhtelif şekillerde faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan tesbit edebildiklerimiz şöyledir:

107. Dihlevî hilafeti ikiye ayırır: 1) el-Hilâfetü'l-Âmme: Nebiyy-i Ekrem'e vekâleten dini ikame, cihadı devam ettirme, hadleri tatbik ve bunlarla alâkalı işleri yürütmekle vazifeli umumi idarecilik. 2) el-Hilâfetü'l-Hâssa: Nübüvvet Hilâfeti de denen daha hususi bir halifeliktir ki bunun şartları şunlardır: a) Temiz bir fıtrata sahip olmak, b) Rasûl-i Ekrem'in elindeki bir ney gibi olmak, yani onun yolunu aynen takip etmek, Kur'ân'da ve sünnette Nebiyy-i Ekrem'e nisbet edilen bazı işlerin bu halifenin eliyle gerçekleşmesi, c) Hilâfetine dair şâri' tarafından nas veya işaretin bulunması d) İlk muhâcirlerden olması, Hudeybiye'de ve Bedir, Tebük gibi diğer büyük gazvelerde bulunması, Nûr sûresinin nüzulü esnasında sahabi olması, e) cennetle müjdelenmesi, f) Ümmetin en üst tabakasından olması, g) Rasûl-i Ekrem'in kendisine kavlî ve fiilî olarak defalarca, bir sultanın vezirine muamele ettiği gibi davranmış olması, h) Sözünün dinde delil olması, ı) Hilafeti esnasında naklen ve aklen ümmetin en faziletlisi olması (*İzâletü'l-hafâ,* I, 85-130). Ona göre hilafetin bir zahiri, bir de batını vardır. Zahiri, dini ikame için insanları ve devleti idare etmek, hükmetmektir. Batını ise nübüvvete dair sıfatlarında Rasûl-i Ekrem'e benzemektir (*İzâletü'l-hafâ,* II, 364). Kim zahirî hilafet ile batınî hilafeti cem' ederse o **"el-Halîfetü'l-Hâs"** diye isimlendirilir (*İzâletü'l-hafâ,* II, 366).
108. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* I, 232-233.
109. Müslim, Zekât 69. Bkz. Nesâî, Zekât 64.
110. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 13.

a) Âyetleri Tebliğ Etmesi

Hz. Ebû Bekir İslâm'ın ilk yıllarında yeni gelen âyetleri yakın arkadaşlarına ve akrabalarına tebliğ ederek pekçoğunun hidayetine vesile olmuştur. Bu konuya daha önce temas etmiştik. Ömrünün devam eden günlerinde Kur'ân'ın tebliğ edilmesine yönelik hizmetlerini artarak sürdürmüştür. Bu konuyla ilgili birkaç misal zikredelim:

Mekke müşriklerinin önde gelenlerinden Velid b. Muğîre, bir gün Hz. Ebû Bekir'in yanına gidip ona Kur'ân-ı Kerim hakkında birtakım sorular sordu. Ebû Bekir cevaplarını verince oradan çıkıp Kureyşlilerin yanına gitti ve; "İbn Ebî Kebşe'nin[111] söylediği şeyler, doğrusu hayrete şâyandır! Vallahi o ne şiir ne sihir ne de bir deli saçmasıdır! Onun söylediği sözler hiç şüphesiz Allah kelamındandır" dedi. Velid'in bu sözünü işiten bazı müşrikler bir araya gelerek konuştular; "Velid dinini değiştirirse Kureyş'in hepsi dinlerini değiştirir" diye endişelerini dile getirdiler. Bunu işiten Ebû Cehil; "Merak etmeyin ben bu meseleyi hallederim" diyerek Velid'in evine gitti. Ona; "Görmüyor musun, kavmin senin için sadaka topluyor?" dedi. Velid; "Ben onların malı ve evlâdı en çok olanı değil miyim?" dedi. Ebû Cehil; "Senin, yemeğinden yiyebilmek için İbn Ebî Kuhâfe'nin evine gittiğinden bahsediyorlar" dedi. Velid; "Kabilem bunu söylediler mi? Vallahi bundan sonra ne Ebû Bekir'e, ne Ömer'e, ne de İbn Ebî Kebşe'ye yaklaşırım! Onun sözü nakledilen bir sihirdir" dedi. Bunun üzerine Müddessir sûresinin 11-28. âyetleri nâzil oldu.[112]

---

111. Müşrikler Rasûlullah'ı "Ebû Kebşe" nâmındaki kimseye nisbet ederlerdi. Huzâa kabilesinden olan bu adam putlara tapma hususunda Kureyş'e muhalefet ederek "Şi'ra'l-Abûr" isimli yıldıza tapmıştı. Allah Rasûlü (s.a.v) de putlara ibadet hususunda Kureyş'e muhalefet edince ona benzeterek "İbnü Ebî Kebşe: Ebû Kebşe'nin oğlu" dediler. Bir rivâyete göre de Ebû Kebşe, Allah Rasûlü'nün anne tarafından olan büyük dedelerinden biridir. Efendimiz'i ona nisbet ederek güya ona çekmiş olduğunu kastetmek isterlerdi. Sütbabasının künyesi olduğu da söylenmiştir. (Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Huseyn el-Ğaytâbî el-Hanefî, Bedrüddin (v. 855/1451), *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (I-XXV), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., I, 80)
112. Taberî, *Tefsîr,* XXIV, 24-25; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 233; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 267; Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Celâlüddin (v. 911/1505), *el-Hasâisu'l-kübrâ* (I-II), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., I, 189. Krş. Hâkim, II, 550/3872.

Hz. Ebû Bekir'in âyetleri tebliğ etmesinin en bariz misali daha önce de zikredildiği üzere hac emiri olduğunda Hz. Ali ile birlikte Tevbe sûresinin ilk 40 âyetini insanlara ulaştırıp öğretmesidir.[113]

İçki ile ilgili âyetleri, bundan haberi olmayan insanlara ulaştırırken Allah Rasûlü'nün yanında Hz. Ebû Bekir'in olması, konuyla ilgili farklı bir örnektir: Abdullah b. Ömer şöyle anlatır: "İçki hakkında üç ayet indi. İlk inen, **«Sana içki ve kumar hakkında soru sorarlar»**[114] ayetidir. Bu ayet inince; «İçki haram kılındı!» denildi. Bazıları; «Ey Allah'ın Rasûlü! Bizi serbest bırak. Yüce Allah'ın da belirttiği gibi içkiden istifade edelim!» dediler. Rasûlullah onlara bir şey demedi. Daha sonra **«Siz sarhoş iken, ne söylediğinizi bilene kadar namaza yaklaşmayın»**[115] ayeti indi. Bunun üzerine; «İçki haram kılındı!» denildi. Bazıları: «Hayır, yemin ederiz ki ey Allah'ın Rasûlü! Biz namaz vakti yaklaştığında içki içmeyeceğiz!» dediler. Nebî (s.a.v) yine onlara bir şey demedi. Bundan sonra **«Ey iman edenler! İçki, kumar…»**[116] âyeti indi. Rasûlullah (s.a.v); *«İçki haram kılındı!»* buyurdu. Bu yasaktan sonra bir adama Şam yöresinden bir içki tulumu ya da içki tulumları gelmişti. Bunu haber alan Allah Rasûlü, Ebû Bekir ve Ömer -Osman'ın da onlarla birlikte olduğunu sanıyorum- kalkıp o adama gittiler. Rasûlullah (s.a.v); *«Müsaade et de şu tulumları yaralım (içkileri dökelim)!»* buyurdu. Adam; «Ey Allah'ın Rasûlü! Onları satamaz mıyız?» diye sordu. Rasûlullah (s.a.v); *«Allah içkiye, (meyvesinden içki yapmak üzere) ağacını dikene, içene, (şırasını) sıkana, (alım satımında) vekil olana, işletene, sâkîsine (içki sunan hizmetçiye), taşıyana, parasını yiyene ve satana lânet etmiştir!»* buyurdu."[117]

113. *Tefsîru Mücâhid,* s. 363; Ferrâ, I, 420; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 102-110.
114. el-Bakara 2/219.
115. en-Nisâ 4/43.
116. el-Mâide 5/90.
117. Tayâlisî, Ebû Dâvûd, Süleyman b. Sâvud b. Cârud el-Basrî (v. 204/820), *el-Müsned* (I-IV), thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Mısır: Dâru Hecer, 1419/1999, III, 462/2069; Beyhakî, *Şuab*, VII, 394/5181. Bu rivayette zikredilen şahsın Temîm ed-Dârî olması muhtemeldir. Zira onun içki ticareti yaptığını, içkiyi yasaklayan âyetler gelince Allah Rasûlü'nün, hizmetçisi Sirâc'a emrederek tulumları yardırdığını yine Sirâc'ın kendisi haber vermektedir (İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* II, 683; İbn Esîr, *Üsdü'l-ğâbe,* II, 410; İbn Hacer, *el-İsâbe,* III, 33).

Bu konuda örnek sayılabilecek diğer bir rivayet de şöyledir: Bir gün Ebû Bekir (r.a) Hz. Âişe'nin yanına girmişti. Âişe hasta idi ve bir yahudi kadın ona rukye yapıyordu (dua okuyarak tedavi ediyordu). Ebû Bekir, yahudi kadına; "Ona Allah'ın Kitâbı ile rukye yap!" diyerek[118] onu Kur'ân'a yönlendirdi.[119]

Rivayetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Ebû Bekir Allah'ın âyetlerini tebliğ edip öğretmek için farklı şekillerde gayret göstermiş, Kur'ân'a hizmeti hayat düsturu haline getirmiştir.

b) Namazlarda Uzun Uzun Kur'ân Okuması

Hz. Ebû Bekir ve Ömer[120], insanlar Kur'ân'ın hem tertibini öğrensinler hem de ezberleyebilsinler diye namazlarda uzun uzun Kur'ân okurlardı. Ebû Bekir (r.a) bilhassa sabah namazlarında kıraati çok uzun tutardı. Enes b. Mâlik'in nakline göre o Ebû Bekir'in ardında bir sabah namazı kılmıştı. Ebû Bekir, Bakara sûresini okumaya başladı ve iki rekâtta onu bitirdi. Namaz bitince Ömer (r.a) ayağa kalkıp; "Allah seni affetsin, neredeyse selam vermeden evvel güneş doğacaktı!" dedi. Ebû Bekir de; "Eğer doğsaydı bizi gafil bulmazdı" diye cevap verdi.[121]

118. *Muvatta'*, Ayn, 11.
119. İmam Şâfiî'ye (v. 204/820) "Ehl-i Kitap, müslümanlara rukye yapabilir mi?" diye sorulunca, "Allah'ın Kitâbı'ndan ve Allah'ın zikrinden bilinen şeylerle rukye yaparlarsa evet" cevabını vermiştir (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 587; Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî (v. 771/1370), *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ* (I-X), thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Hecer li't-Tıbâa, 1413, II, 136; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* X, 197).
120. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* I, 558; Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî (v. 321/933), *Şerhu Meâni'l-âsâr* (I-V), thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câd el-Hak, haz. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994, I, 180. Amr b. Meymûn'un anlattığına göre Hz. Ömer hançerlendiği sabah, safları düzelttikten ve aralarındaki boşlukları tam olarak doldurduktan sonra öne geçip tekbir getirerek namaza başladı. İlk rekâtte cemaat toplanıncaya kadar, muhtemelen Yûsuf veya Nahl sûresini veya bunlara mümasil bir sûre okudu. Rükûye gitmek üzere tekbir getirmişti ki, o esnada hançerlendi (Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 8; Cenâiz, 96; Cihâd, 174; Tefsir, 59/5, Ahkâm, 43).
121. Şâfiî, *el-Ümm,* VII, 241; Abdürrazzak, *Musannef*, II, 113, 114. Krş. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 310; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* II, 544; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr,* I, 181, 182.

Yine Enes'in rivayetine göre Hz. Ebû Bekir sabah namazında Âl-i İmrân sûresinin tamamını okumuş, namaz bitince sahabiler; "Neredeyse güneş doğacaktı!" demişler, o da: "Eğer doğsaydı bizi gafil olarak bulmazdı" cevabını vermiştir.[122]

İlk halifelerin namazlarda uzun sûreler okumaları, ibadet niyeti yanında âyetlerin ve sûrelerin tertibini tam olarak bilmeyen yeni Müslümanların bunları iyice öğrenmeleri ve Kur'ân bilgilerini artırmaları için olmalıdır.

c) Hutbe ve Hitâbelerinde Âyetlere Yer Vermesi

Ebû Bekir (r.a) ilmi, siyaseti ve firaseti yanında aynı zamanda güçlü bir hatip idi. Zübeyr b. Bekkâr (v. 256/870) şöyle demiştir: "İlim ehli bir zattan işittim; «Rasûlullah'ın ashabının hatipleri Ebû Bekir Sıddîk ve Ali b. Ebî Tâlib'dir» diyordu."[123]

Rasûlullah (s.a.v) kendisine vahyedilen âyet ve sûreleri zaman zaman Cuma hutbelerinde okuyordu.[124] Bir kısım sahabiler, bazı sûreleri bu hutbelerde dinleyerek ezberlediklerini ifade ederler.[125] Hz. Ebû Bekir ve Ömer de ilk hutbede bir sûre okur, ikinci hutbede konuşurlardı.[126]

Şa'bî'nin nakline göre Rasûlullah (s.a.v) Cuma günü minbere çıktığında kerim olan yüzünü insanlara döndürür ve «es-Selamu aleyküm» derdi. Allah'a hamd ü senada bulunduktan sonra bir sûre okur ve otururdu. Sonra tekrar kalkar hutbe irad eder ve inerdi. Ebû Bekir ve Ömer de aynı şekilde yaparlardı.[127]

Hz. Ebû Bekir hutbelerinin haricindeki konuşmalarında da sık sık konuya uygun âyet-i kerimeler okumuş, bunları insanlara hatırlatmış ve an-

---

122. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* I, 557.
123. İbn Asâkir, XXX, 335; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 141.
124. Ebû Dâvûd, Salât, 220-222/1094.
125. Müslim, Cuma, 34, 49-52.
126. İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 449/5195. Hz. Ömer'in hutbelerde Nahl sûresini okuduğu rivayet edilir (Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 10). Hz. Hasan da bir Cuma günü minbere çıkıp İbrahim sûresinin tamamını insanlara okumuştur (İbn-i Sa'd, VI, 368). Bu tatbikat bir müddet devam etmiş olmalıdır. Bkz. İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 382/4397.
127. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 449/5195; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VIII, 168.

latmıştır. Allah Rasûlü'nün vefat ettiği gün ne yapacağını şaşırmış vaziyetteki insanlara uzunca bir hitabede bulunmuş ve Allah Teâlâ'nın, Nebî'sini kendi katına aldığını, insanlara da Kitâb'ını ve Rasûlü'nün sünnetini bıraktığını, bunlara sarılanların doğruyu bulacağını, ikisinin arasını ayıranların da inkâra düşmüş olacağını ifade ettikten sonra, **"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun!"**[128] âyetini okumuştur. Sonra da; "Şeytan sizi Nebî'nizin vefatıyla meşgul etmesin ve dininizde fitneye düşürmesin!"tavsiyesinde bulunmuştur.[129]

Hz. Ebû Bekir Sakîfe günü yaptığı konuşmada, **"(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya…"**[130] âyetini okuyarak, önce muhacirlerin geldiğini sonra ensarın onları takip ettiğini ama dinde kardeş olduklarını ifade etmiştir.[131] Hz. Ebû Bekir bu âyetten, kelamdaki sıralamanın yaşanan hayata işaret ettiğini anlamış ve halifenin muhacirlerden olması gerektiği hükmüne varmıştır.

Yine Sakîfe'deki konuşmasında; "Bu (idare) işi, Allah'a itaat ettikleri ve O'nun emri üzere müstakim olarak devam ettikleri müddetçe Kureyş'tedir. Bu size ulaşmıştır veya onu Rasûl-i Ekrem'den işitmişsinizdir. **«…Birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir»**[132]. Biz emiriz, siz vezirsiniz, dinde kardeşlerimiz ve o hususta ensarımız (yardımcılarımız) sınız" diyerek bir âyet-i kerimeyi hatırlatmıştır.[133]

Allah Rasûlü'nün vefatından sonra irad ettiği ikinci hutbesinde Ebû Bekir (r.a), hamdele ve salveleden sonra takvayı tavsiye etmiş, Allah'ın Kitâbı'na ve Rasûlü'nün sünnetine tâbi olmayı emretmiş, "Şüphesiz Allah

---

128. en-Nisâ 4/135.
129. Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheratü hutabi'l-Arab fî usûri'l-arabiyyeti'z-zâhire* (I-III), Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1352/1933, I, 180.
130. et-Tevbe 9/100.
131. İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-ferîd,* IV, 150.
132. el-Enfâl 8/46.
133. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 246/16537. Krş. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XIII, 116; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî,* X, 217.

kulunun tevbesini kabul eder, günahlarını bağışlar. O Hakîm ve Alîm'dir" dedikten sonra, **"O, (insanlar) umutlarını kestikten sonra, yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır. O, hakiki dosttur, övülmeye lâyık olandır"**[134] âyetini okumuş ve hutbesine devam etmiştir.[135]

Ebû Bekir (r.a) Cürüf'te sefere çıkmaya hazırlanan Üsâme ordusunun yanına varıp onlara bir hitabede bulunmuştur. Allah'ın ancak kendi rızası için yapılan amelleri kabul edeceğini, dünyanın geçiciliğini, önceki kavimlerin halini tefekkür etmek gerektiğini söylemiş; "Nerede o savaş meydanlarının galip kahramanları olan cebbarlar? Zaman onları öğüttü, kemikleri un ufak oldu!" dedikten sonra **"Kötü kadınlar kötü erkekler, kötü erkekler ise kötü kadınlar içindir"**[136] âyetini okumuştur. Konuşmasını aynı minval üzere devam ettirerek şehirler kurup etrafını surlarla çeviren kralların buraları terkedip kabrin karanlığına gittiklerini söyledikten sonra da **"Sen, onlardan herhangi birinden (bir varlık emaresi) hissediyor veya onlara ait cılız bir ses işitiyor musun?"**[137] âyetini okumuştur.[138]

Hz. Ebû Bekir'in bir hutbesinde şu cümleler de yer almıştır: "Bilmiyor musunuz? Siz muayyen bir ecel dâhilinde gidip geliyorsunuz (yaşıyorsunuz)! Kim ecelini Allah -azze ve celle-'nin razı olduğu bir amel üzere iken sonlandırmaya güç yetirebilirse bunu yapsın! Buna da ancak Allah Teâlâ'nın yardımıyla nail olabilirsiniz. Bir topluluk ecellerini kendilerinden başkalarına tahsis ettiler. Allah (c.c) sizi onlar gibi olmaktan nehyetti: **"Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın! Onlar yoldan çıkan kimselerdir."**[139] Nerede o tanıdığınız kardeşleriniz? Geçen günlerinde çeşitli ameller işlediler. Şekavet

134. eş-Şûrâ 42/28.
135. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), *es-Sîratü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ* (I-II), haz. Seyyid Aziz Bey ve diğerleri, Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417, II, 425-426.
136. en-Nûr 24/26. Bu âyeti okuyarak kötü insanların kötü mekânlara, güzel insanların da cennet gibi güzel mekânlara lâyık olduğunu ve oralara gideceğini kastetmiş olabilir.
137. Meryem 19/98.
138. Taberî, *Târîh*, III, 224-225; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* IX, 419-420; Safvet, *Cemheratü hutabi'l-Arab,* I, 182.
139. el-Haşr 59/19.

ve saadet içinde yaşadılar. Nerede şehirler ve etrafına surlar inşa eden önceki cebbarlar? Şimdi kayaların ve kuyuların altında yatıyorlar. Bu Allah'ın Kitâbı'dır, onun hayranlık verici hususiyetleri bitip tükenmez. Zulmet günü için ondan bugün ışık alın, onun ışığı ve beyanı ile aydınlanın. Cenâb-ı Hak, Zekeriya (a.s)'ı ve ailesini şöyle methediyor: **"…Onlar hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı, onlar bize karşı derin saygı içindeydiler."**[140] Allah rızası kastedilmeyen sözde, Allah yolunda infak edilmeyen malda, cehaleti hilmine galip gelen ve Allah yolunda kınayanın kınamasından korkan kimsede hayır yoktur."[141]

Diğer bir hutbesinde Ebû Bekir el-Kehf 18/17 âyetinden iktibasta bulunmuş ve biraz konuştuktan sonra Âl-i İmrân 3/103 ile **"Kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!"**[142] âyetine yer vermiştir. Konuşmasının devamında takvayı, hakka tâbi olmayı ve âhirete hazırlık yapmayı tavsiye ettikten sonra **"Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde (insan) isteyecek ki kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir"**[143] âyetini zikretmiştir. Konuşmasının sonunda ise salevatı emreden el-Ahzâb 33/56 âyetini hatırlatarak salevat getirip sözlerini noktalamıştır.[144] Bu konuşmada Hz. Ebû Bekir'in yoğun bir şekilde âyetlere atıflarda bulunduğu ve bir kısmını da tamamen okuduğu görülmektedir.

Ebû Bekir (r.a), muhtelif bölgelere zekât memuru olarak gönderdiği Amr b. Âs (v. 43/664) ile Velid b. Ukbe'ye (v. 61/680-81) şu tavsiyede bulunmuştur: "Gizlide ve açıkta Allah'tan korkun! Çünkü «**Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Ve ona beklemediği yerden**

140. el-Enbiyâ 21/90.
141. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 77-78. Krş. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* I, 60; Heysemî, II, 189; Safvet, *Cemheratü hutabi'l-Arab,* I, 185.
142. en-Nisâ 4/80.
143. Âl-i İmrân 3/30.
144. İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-ferîd,* IV, 151-152; Safvet, *Cemheratü hutabi'l-Arab,* I, 184-185.

rızık verir.»[145] **«Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını arttırır.»**[146] Allah'tan korkmak (takva), kulların birbirine yaptığı en güzel tavsiyedir…"[147]

Hz. Ebû Bekir bir hutbesinde insanları Şam'ın fethine çağırıp teşvik ederken Allah'ın kitabında, O'nun yolunda yapılacak cihada çok sevap va'd edildiğini hatırlattıktan sonra "O, Allah'ın gösterdiği bir ticarettir" diyerek es-Saff 61/10-13 âyetlerine işaret etmiştir.[148]

Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı (v. 18/639) bir ordunun başında göndereceği zaman yanına çağırıp ona tavsiyelerde bulunmuş ve "İnsanlar hak hususunda yanında eşit olsun! Allah'tan yardım iste, Allah yardımcı olarak yeter. **«Allah'a tevekkül et, sana vekil olarak Allah yeter.»**[149] Yarın yola çık inşaallah!" demiştir.[150]

Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ı (v. 37/657) bir orduyla Ebû Ubeyde'nin ardından ona destek için gönderirken şu tavsiyede bulunmuştur: "Ey Hâşim, biz, yaşlıların görüşlerinden, güzel tanzim ve idarelerinden istifade eder, kendileriyle istişare ederiz. Gençlerin de sabrından, kuvvetinden ve kahramanlığından istifade ederiz. Allah -azze ve celle- bu hasletlerin hepsini sende toplamış. Senin yaşın küçük ama yönünü hayra dönmüşsün. Düşmanla karşılaşınca sabret ve sebat göster! Şunu bil ki senin Allah yolunda attığın her adım, harcadığın her mal, çektiğin her susuzluk, yorgunluk ve açlık için Allah mutlaka sana amel-i salih sevabı yazacaktır, çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez."[151] Son cümleye baktığımızda Hz. Ebû Bekir'in et-Tevbe 9/120 âyetini küçük farklarla aynen okuduğunu görürüz.

Benî Kurayza'nın mağlup edildiği gün Zübeyr b. Batâ el-Kurazî, önceleri Sâbit b. Kays'a yapmış olduğu bir iyilik sebebiyle affedilecekti. Bütün ileri gelenlerin öldürüldüğünü işitince kendisinin de öldürülmesini isteye-

145. et-Talak 65/2-3.
146. et-Talak 65/5.
147. Taberî, *Târîh*, III, 390; Safvet, *Cemheratü hutabi'l-Arab,* I, 187-188.
148. Taberî, *Târîh*, III, 390; Safvet, *Cemheratü hutabi'l-Arab,* I, 189.
149. en-Nisâ 4/81.
150. Safvet, *Cemheratü hutabi'l-Arab,* I, 200.
151. Safvet, *Cemheratü hutabi'l-Arab,* I, 201.

rek; "Sevdiklerime kavuşayım" dedi. Bu söz Ebû Bekir'e ulaşınca; "Vallahi onlara cehennem ateşinin içinde kavuşur. Orada sonsuza kadar ebediyyen kalmak üzere…" dedi.[152] Bu sözüyle Allah ve Rasûlü'ne karşı koyan kâfirlerin cehennemde ebedî kalacağını haber veren âyetlere[153] telmihte bulunduğu anlaşılıyor.

Hz. Ebû Bekir'e nisbet edilen divanda, "iktibas" sanatı çerçevesinde bazı âyetlerden kelimeler ve terkipler alındığı görülmektedir. Muhtelif mısralarda el-Enbiyâ 21/107, el-Ahzâb 33/46, 56, et-Tevbe 9/111, el-Kehf 18/31, el-Vâkıa 56/17, et-Tekvîr 81/16 âyetlerinden kelimelere yer verilmiştir.[154]

el-Ahkâf 46/16 âyetinin tefsirinde Taberî, Hz. Ebû Bekir'in vefatından az evvel Hz. Ömer'e yaptığı vasiyeti nakleder. Bu vasiyette, âyetin ifadeleriyle birebir örtüşen kısımlar yer alır: "Görmüyor musun, Allah (c.c) cennet ehlini en güzel amelleriyle zikretti. Bunu gören «Benim amellerim bunların amellerine nasıl yetişebilir ki?» der. Hâlbuki bunun sebebi şudur; Allah -azze ve celle- onların kötü amellerini mağfiret etmiş, onlardan geçmiş, onları ortaya koymamıştır…"[155]

Ebû Bekir (r.a) bir hutbesinde şöyle demiştir: "Allah Teâlâ size, önceki kavimleri neyin helâk ettiğini, sizden önce kurtulanları da neyin kurtardığını beyan etmiştir. Kitâb'ında size helâli, haramı, sevdiği ve sevmediği amelleri açıklamıştır" diyerek insanlara Kur'ân'ın ahkâmını hatırlatmıştır.[156]

Öyle görülüyor ki Hz. Ebû Bekir, hutbe ve hitabelerinde yeri geldikçe hemen münasip âyeti okumuş ve bunu çok sık yapmıştır. Bunun yanında konuşurken işaret ve telmihlerde bulunduğu âyetler ise sayılamayacak kadar çoktur. O konuşurken sanki Kur'ân önünde açık durmakta, o da onun sayfalarını çevire çevire konuşmaktadır. Hâsılı o Kur'ân'la bütünleşmiş, adeta içiçe geçmiş, her an onunla yaşamıştır. Bu da onun Kur'ân bilgisi ve ona hizmetleri hakkında bizlere bir kanaat vermektedir.

152. İbn Hişâm, II, 243; Beğavî, VI, 343.
153. en-Nisâ 4/93, 169; et-Tevbe 9/63, 68; el-Mü'min 40/76.
154. Demirayak, *Hazreti Ebû Bekir Divanı,* s. 103-105.
155. Taberî, *Tefsîr,* XXII, 116.
156. İbn Asâkir, XXX, 336; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 197.

d) Mektuplarında Âyetlere Yer Vermesi

Hz. Ebû Bekir halife olduğunda bütün halkına hitaben umumi bir mektup yazıp onun her mecliste okunmasını emretmişti. Bu mektupta İslâm üzere kalan ve dinden dönen herkese hitap ediyordu. Nebiyy-i Ekrem'in de bir beşer olduğunu ve vefat ettiğini, Cenâb-ı Hakk'ın ise daima diri olup kullarının her halini gördüğünü, O'ndan korkup hidayet istemek gerektiğini, şeytanın insana düşman olduğunu ve onu saptırmak için gayret ettiğini, tevbe edip dine dönenlerin affedileceğini, dönmeyenlerle savaşılacağını ilan ediyordu. Bu yazısında Ebû Bekir ez-Zümer 39/30, el-Enbiyâ 21/34, Âl-i İmrân 3/144, el-Kehf 18/17, 50, Fâtır 35/6 âyetlerine yer vermiştir.[157]

Ebû Bekir (r.a), Yemâme'de bulunan Hâlid b. Velid'e şöyle bir mektup yazmıştır: Allah'ın kulu ve Rasûlullah'ın halifesi Ebû Bekir'den Hâlid b. Velid'e ve yanındaki muhacirler, ensar ve onlara ihsan üzere tâbi olanlara! Selamün aleyküm. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a hamd ettiğimi size bildiririm. Bundan sonra: Hamd, va'dini yerine getiren, kuluna yardım eden, dostunu aziz, düşmanını zelil eden ve bütün topluluklara tek başına galip gelen Allah'a aittir. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah şöyle buyurmuştur: **"Allah, sizlerden iman edip salih ameller işleyenlere, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını va'detti…"**[158] (Âyetin tamamını yazdı ve âyeti okudu.) Bu, Allah Teâlâ'nın bir va'didir. O va'dinden dönmez. Bunlar, Allah Teâlâ'nın kendisinde şüphe olmayan sözleridir. Bunun yanında Allah mü'minlere cihadı farz kılmış ve şöyle buyurmuştur: **"Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı."**[159] (Devam eden cihad âyetlerini yazdı.) Allah'tan, size olan va'dini tamama erdirmesini isteyin, size farz kıldığı hususta da O'na itaat edin! Her ne kadar bunun zahmeti büyük, sıkıntısı çok

157. Taberî, *Târîh*, III, 250-251; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* XIX, 65-67; Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî el-Kâhirî (v. 821/1418), *Subhu'l-a'şâ* (I-XV), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., VI, 370-371; Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheratü resâili'l-Arab fî usûri'l-arabiyyeti'z-zâhire* (I-IV), Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1356/1937, I, 109-111.
158. en-Nûr 24/55.
159. el-Bakara 2/216.

olsa da, uzak ve meşakkatli yollar gitseniz[160] de ve bu uğurda mallarınız ve canlarınız zarar görse de şüphesiz bütün bunlar Allah Teâlâ'nın vereceği sevap (karşılık) yanında çok basit kalır. Allah yolunda **"Gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak"** gazâ edin! **"Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin!"**[161] (Âyetin tamamını yazdı.) Allah sizlere rahmet eylesin! Dikkat edin, Hâlid b. Velid'e Irak'a gitmesini emrettim. Ona emrim gelinceye kadar oradan ayrılmasın. Siz de onunla beraber gidin, sakın ağır davranarak[162] ondan geri kalmayın! Çünkü bu öyle bir yoldur ki Allah o yolda niyeti güzel olanlara ve hayra rağbeti çok olanlara ecri büyük verir. Irak'a vardığınızda size emrim gelinceye kadar orada bekleyin! Allah dünya ve âhiret ihtiyaçlarımız hususunda bize ve size yeter. Ve's-Selamu aleyküm ve rahmetullâhi ve berakâtüh.[163]

Hz. Ebû Bekir, Yemen'deki vâlisi Muhacir b. Ebî Ümeyye'ye yazdığı mektupta Nebiyy-i Ekrem'e hakaret eden yahudilerin üzerine yürümesini, onlara ne büyük günaha girdiklerini anlatmasını, tevbe edenlerden bunu kabul etmesini, ısrar edenlerle aralarındaki anlaşmayı yüzlerine atmasını emrettikten sonra, **"Allah hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz"**[164] âyetini yazmıştır.[165]

Hâlid b. Velid'in mektubuna verdiği cevapta ona Allah'tan korkmasını emrettikten sonra, **"Zira muhakkak ki Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan ve daima iyilik yapanlarla beraberdir"**[166] âyetini yazmıştır.[167]

Irak'taki kumandanı Müsennâ b. Hârise'ye (v. 14/635 [?]) yazdığı mektupta, Hâlid'i Irak'a gönderdiğini haber verdikten sonra yanındakilerle birlikte onu karşılayıp kendisine yardımcı olmasını, ona karşı gelmemesini

---

160. et-Tevbe 9/42. Ebû Bekir (r.a) konuşmalarında kullandığı kelimelerle de ilgili âyetlere telmihlerde bulunmaktadır.
161. et-Tevbe 9/41.
162. et-Tevbe 9/38.
163. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 302-303; Safvet, *Cemheratü resâili'l-Arab,* I, 119-120.
164. Yûsuf 12/52.
165. Sallâbî, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* s. 202.
166. en-Nahl 16/128. Bu âyeti bir hitâbesinde de zikretmiştir (Safvet, *Cemheratü hutabi'l-Arab,* I, 192).
167. Taberî, *Târîh,* III, 263; Safvet, *Cemheratü resâili'l-Arab,* I, 113.

emretmiş, "Çünkü o Allah -tebâreke ve teâlâ-'nın Kitâb'ında **«Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün»**[168] diye vasfettiği kişilerdendir" demiştir.[169] Bu mektup güzel bir tefsir örneğidir.

Ebû Bekir (r.a) Yemen ehline yazdığı mektubunda Allah Teâlâ'nın cihadı mü'minlere farz kıldığını ifade ettikten sonra **"(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin"**[170] âyetini izah ederek yazmış, niyetlerinin hâlis olmasını tavsiye etmiştir. Sonra da; "Allah -tebâreke ve teâlâ- kulunun amel olmadan sadece sözünden razı olmaz! Düşmanların peşini, hak dini kabul edinceye, Kitâb'ın hükmünü ikrar edinceye veya **«küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar»**[171] bırakmayın! Allah dininizi muhafaza eylesin, kalplerinize hidayet lütfeylesin, amellerinizi temizleyip bereketlendirsin ve sizi sabreden mücahitlerin ecriyle rızıklandırsın! Ve's-Selamu aleyküm!" demiştir.[172]

Ordu kumandanlarından Yezid b. Ebî Süfyan (v. 18/639) Hz. Ebû Bekir'e bir mektup yazarak Allah'ın Rum melikinin kalbine korku saldığından bahsetmişti. Ebû Bekir (r.a) ona cevaben yazdığı mektubunda Allah Teâlâ'nın, Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte iken kendilerine korkuyla ve melekleriyle yardım ettiğini söylemiştir. Daha sonra Allah'ın müslümanları mücrimlerle bir tutmayacağını ifade eden âyetten[173] iktibasta bulunmuş, düşmanla savaşa teşvik etmiş ve "Allah -tebâreke ve teâlâ- bize nice az toplulukların çok ve kalabalık topluluklara Allah'ın izniyle galip geldiğini[174] haber vermiştir" diyerek onları cesaretlendirmiştir.[175]

168. el-Feth 48/29.
169. Safvet, *Cemheratü resâili'l-Arab,* I, 120-121.
170. et-Tevbe 9/41.
171. et-Tevbe 9/29.
172. İbn Asâkir, II, 65; Safvet, *Cemheratü resâili'l-Arab,* I, 133.
173. el-Kalem 68/35.
174. el-Bakara 2/249.
175. Safvet, *Cemheratü resâili'l-Arab,* I, 137-138.

Kumandanlarından Ebû Ubeyde'ye (v. 18/639) yazdığı cevabî mektubunda **"Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar"**[176] âyetine telmihte bulunmuştur.[177]

Hz. Âişe şöyle der: "Babam vasiyetini iki satıra yazdı: Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm. Bu, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin dünyadan çıkarken, kâfirin iman ettiği, facirin günahı terkettiği ve yalanlayanın tasdik ettiği vakitte yaptığı vasiyetidir: Ben sizin üzerinize Ömer b. Hattâb'ı halife tayin ettim. Eğer adaletle muamele ederse bu benim onun hakkındaki zannım ve ümidimdir. Zulmeder ve istikametini değiştirirse ben gaybı bilemem! **«…Haksızlık edenler, hangi dönüşe** (hangi akıbete) **döndürüleceklerini yakında bileceklerdir»**."[178]

Hz. Ebû Bekir'in üslûbunun tamamen Kur'ân ve hadislerin tesiri altında olduğu ve sık sık âyet ve hadislerden bahsettiği gibi bundan daha fazla olarak Kur'ânî kelimeleri kullandığı, muhtelif âyetlere telmihlerde bulunduğu görülmektedir. Bu da onun sözleriyle Kur'ân'ın tebliğ ve talimine hizmet ettiğinin bir delilidir.

---

176. el-A'râf 7/129.
177. Safvet, *Cemheratü resâili'l-Arab,* I, 139-140.
178. eş-Şuarâ 28/227. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 177. Krş. Bkz. İbn Sa'd, III, 199-200; İbn Asâkir, XLIV, s. 252; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl,* V, 674/14175.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Hz. EBÛ BEKİR'İN TEFSİRDEKİ YERİ

Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'a hizmetlerini ana hatlarıyla gördükten sonra şimdi de onun tefsire hizmetlerini ve bu ilmî sahadaki yerini tespit etmeye çalışalım. Bu iki konu birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte tefsire hizmetlerinin daha hususî bir alanı ilgilendirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla müstakil olarak incelenmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz. Onun tefsir ilmindeki yeri ve bu ilme olan hizmetleri aşağıda görüleceği üzere çok çeşitli yönlere sahiptir.

Ebû Bekir (r.a) çok kritik ve önemli bir zaman diliminde yaşamış, bu esnada sözleri, fiilleri ve halleriyle Kur'ân'ın anlaşılmasına hizmet etmiş ve bunu kendisine bir vazife bilmiştir. Bunu yaparken bazen iradî hareketler yapmış, bazen de farkına varmadan kendisini tefsirin içinde buluvermiştir. Böylece, bilerek veya bilmeyerek, ileride teşekkül edecek olan tefsir ilminin yapı taşlarını ortaya koymuş, müfessirler için en değerli malzemeyi miras bırakmıştır.

A. Hz. EBÛ BEKİR HAKKINDA NÂZİL OLAN VE ONA İŞARET EDEN ÂYETLER

1. Hakkında Nâzil Olan Âyetler

Kur'ân âyetlerinin bir kısmı herhangi bir sebebe dayanmaksızın nâzil olmuşken bir kısmı da hususi sebeplerle veya herhangi bir hâdise ve sualin akabinde onları izah için inmiştir.[1] Bu şekilde âyetlerin nüzulüne sebep olan duruma sebeb-i nüzul denir. Âyetlerin veya sûrelerin inmesine sebep olan bu hâdiseler, vahyin nâzil olduğu ortamı resmetmesi bakımından tefsir ilmi için son derece kıymetlidir.[2]

Çoğunlukla Rasûlullah (s.a.v), sahabe-i kiram ve onların yaşadıkları olaylar sebeb-i nüzulü teşkil etmektedir. Bu bakımdan Hz. Ebû Bekir'in de pekçok âyetin nüzulüne ya bizzat sebep olduğu veya sebep olanlar arasında yer aldığı görülür. Bu konudaki rivayetleri şu başlıklar altında ele alıp değerlendirmek mümkündür:

a) Sadece Hz. Ebû Bekir Hakkında Nâzil Olanlar

Nüzul sebebinde sadece Hz. Ebû Bekir'in zikredildiği âyetler bu konuda çoğunluğu teşkil etmektedir. Zira o nüzul ortamının merkezinde yaşamayı tercih etmiş ve İslâm'ın doğuşu esnasındaki olaylarda hep aktif rol

1. Süyûtî, *İtkân*, I, 107.
2. Tafsilat için bkz. Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü,* İstanbul 1994, s. 68 vd.

almıştır. Bir de onun öne çıkan ve diğer insanlardan oldukça üstün olan birçok güzel vasfı vardır. Onların her biriyle ilgili âyetler inmiş veya müfessirler âyetlerde bahsedilen güzel vasıflara en güçlü örnek olarak Hz. Ebû Bekir'i görmüşlerdir. Söz konusu vasıflar ve onlarla ilgili inen âyetlerin bir kısmı şu şekilde sıralanabilir:

aa) Kuvvetli İmanı ve İstikameti Hakkında Nâzil Olanlar

Hz. Ebû Bekir'in imanındaki kuvvet ve hayatındaki istikamet hemen herkes tarafından kabul edilmiş ve takdirle karşılanmıştır. Nitekim Hz. Ali, vefatından sonra onu medhederek şöyle demiştir: "Sen, şiddetli kasırgaların bile yerinden hareket ettiremediği, kuvvetli sarsıntıların bile yok edemediği yüce bir dağ gibiydin!"[3] Bu söz, Hz. Ebû Bekir'in iman, istikamet, ibadet ve muamelâtındaki salâbet, istikrar ve devamlılığı en beliğ şekilde ortaya koymaktadır.

- Hz. Ebû Bekir'le ilgili sebeb-i nüzuller arasında onun iman ve istikametine işaret eden nakiller vardır. Bu konudaki en meşhur rivayet, bir yahudinin -hâşa- "Allah fakir, biz zenginiz. Madem o zengin ise neden bizden borç istiyor?" demesi, Hz. Ebû Bekir'in de ona bir tokat atmasıdır. Yahudinin, vaziyeti Allah Rasûlü'ne şikâyet etmesi ve söylediklerini inkâr etmesi neticesinde **"Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir"**[4] âyeti nâzil olmuştur.[5] Pekçok tarikten gelen bu rivayeti ileride daha geniş bir şekilde ele alacağız.

- Konuyla ilgili ikinci örneği Mukâtil b. Süleyman nakleder. O, **"Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takva sahibi olursanız, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir"**[6] âyetinin Nebî (s.a.v) ve

---

3. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 264.
4. Âl-i İmrân 3/181. 188. âyete kadar olan kısmın bu hâdiseyle bağlantısı vardır (İbn Hişâm, I, 559).
5. *Tefsîru Mücâhid,* s. 263; Taberî, *Tefsîr,* VII, 441-443.
6. Âl-i İmrân 3/186.

Ebû Bekir es-Sıddîk hakkında nâzil olduğunu söyler.[7] Bu görüş, İslâm'ın ilk yıllarında verilen iman mücadelesinde Allah Rasûlü'nün yanında sayılı kişilerin olduğunu, en yakınında ise daima Hz. Ebû Bekir'in bulunduğunu ortaya koymaktadır. O, İslâm'ı Allah Rasûlü ile birlikte tebliğ etmiş ve iman nurunun parlaması uğrunda tahammül ötesi zorlukları onunla beraber göğüslemiştir. Üzerinde biraz düşünüldüğünde bu rivayet, Hz. Ebû Bekir'in dindeki üstün makamını en güzel şekilde ortaya koymakta, "iki kişiden biri" veya "ikinci adam" olduğunu göstermektedir.

- Risalet vazifesinin tebliğinde devamlı Allah Rasûlü'nün yanında olup bu uğurda büyük fedakârlıklar gösteren Ebû Bekir'in Peygamberimize muhabbeti konusunda bir tahminde bulunmak hiç de zor değildir. Zaten bu muhabbet, kelime-i tevhidin ikinci kısmına dâhil olup imanın bir lâzimesi ve gereği haline gelmiştir.[8] Bize ulaşan rivayetlerden hareketle onun Allah Rasûlü'nü canından çok sevdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu sevgi daha da ileri giderek Rasûl-i Ekrem'in bütün aile fertlerini içine almıştır. O, kendi ailesinden önce Ehl-i Beyt'i düşünmüştür.[9] Bu sebeple eş-Şûrâ 42/23 âyet-i kerimesinin **"Kim bir iyilik kazanırsa biz onun iyiliğini artırırız"** kısmının bilhassa Ebû Bekir (r.a) hakkında ve Ehl-i Beyt'e karşı sevgisinin şiddetinden dolayı nâzil olduğu söylenmiştir.[10] Zaten âyetin baş tarafında da Allah Rasûlü'ne, yaptığı tebliğe karşılık akrabalık sevgisi veya bir tefsire göre ehl-i beytine karşı sevgi istediğini söylemesi emredilmektedir.[11]

- İman kuvvetiyle çok yakından alâkalı bir husus da istikamettir. İstikamet, Hz. Ebû Bekir'in hayatının en karakteristik özelliğidir. Bunun en güzel örneğini Allah Rasûlü (s.a.v) vefat ettiğinde sergilemiştir. O esnada yanlış düşüncelere kapılan insanlara Ebû Bekir (r.a) şu âyeti okumuştur: **"Muhammed, ancak bir rasûldür. Ondan önce de rasuller gelip geçmiştir. Şimdi**

7. Mukâtil b. Süleyman, I, 320. Taberî, *Tefsîr,* VII, 455. Taberî önce bu rivayeti, sonra da Ka'b b. Eşref hakkında indiği rivayetini zikretmiş ancak tercihte bulunmamıştır.
8. et-Tevbe 9/24; Buhârî, Îmân, 8, Eymân, 3.
9. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 12 Meğâzî, 14.
10. Âlûsî, XIII, 33.
11. Taberî, *Tefsîr,* XXI, 528, 530; İbn Ebî Hâtim, X, 3276-3277; Mâtürîdî, IX, 122; Beğavî, VII, 191; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 200-202.

o ölür ya da öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."[12] Taberî bu âyetin tefsirinde Hz. Ali'den şu rivayeti kaydeder: "(Bu âyette bahsedilen) «**Şükredenler**», dinlerinde sabit duranlardır. Bunlar da Ebû Bekir ve onun beraberindekilerdir." Yine Hz. Ali şöyle dermiş: "Ebû Bekir şükredenlerin emîni (en ileri derecede olanı) idi, aynı şekilde Allah'ın sevgili kullarının da emîni idi. Onların en fazla şükredeni ve Allah'a en sevgili olanı idi."[13] Etbâu't-tâbiînden Alâ b. Bedr (v. ?) de aynen bunun gibi; "Ebû Bekir şükredenlerin emîni idi" demiş ve yukarıdaki âyeti okumuştur.[14] Bu tefsirler Hz. Ebû Bekir'in Uhud Harbi'ndeki ve Rasûl-i Ekrem'in vefatı esnasındaki sebatına işaret etmekle birlikte ridde hâdiselerindeki kararlı tavrıyla da uyuşmaktadır.

- Dolayısıla müfessirler, istikamet ehlini cennetle müjdeleyen Fussılet 41/30 âyetinin herkesten önce Ebû Bekir'i kastettiğini söylemişlerdir. Atâ (b. Ebî Rebâh [v. 114/732]), İbn Abbas'tan rivayetle şöyle der: **"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: «Korkmayın, üzülmeyin, size va'dolunan cennetle sevinin!» derler"**[15] âyet-i kerimesi Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olmuştur. Müşrikler; "Rabbimiz Allah'tır, melekler de onun kızlarıdır ve bizim O'nun katında şefaatçilerimizdir" deyip dosdoğru yolu bulamadılar. Yahudiler; "Rabbimiz Allah'tır ve Üzeyr O'nun oğludur. Muhammed de peygamber falan değildir" deyip onlar da dosdoğru yolu bulamadılar. Ebû Bekir ise; "Rabbimiz Allah'tır, yegânedir ve hiçbir ortağı yoktur. Muhamed de O'nun kulu ve rasûlüdür" deyip başına gelen bütün bela, musibet ve mihnetlere katlanarak dosdoğru yolu tuttu, istikametten ve sırat-ı müstakimden hiçbir zaman ayrılmadı.[16] Fahreddin er-Râzî, Ebû Bekir'in muhtelif sıkıntı, çile ve

12. Âl-i İmrân 3/144.
13. Taberî, *Tefsîr,* VII, 252; Hâzin, I, 305.
14. Taberî, *Tefsîr,* VII, 252.
15. Fussılet 41/30.
16. Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Neysabûrî eş-Şâfiî (v. 468/1076), *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990, s. 388; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* IV, 51; Kurtubî, XV, 357. Rivayet senetsiz olarak zikredilmiştir.

eziyetlerle karşılaştığını ancak bunlar sebebiyle halini asla değiştirmediğini, "Rabbimiz Allah'tır" deyip istikamet üzere sonuna kadar devam ettiğini, bu sebeple âyetin onun hakkında nâzil olduğunu nakleder.[17] Burada âyet-i kerimenin Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğunu söylemek herhalde "Bu âyet-i kerimenin hükmüne dâhil olanların başında Hz. Ebû Bekir gelir" demektir. Değilse âyet-i kerimenin Hz. Ebû Bekir gibi inanıp yaşayan bütün mü'minler hakkında umumi olduğunda kimsenin şüphesi yoktur.

- Hz. Ebû Bekir'in sabır, sebat, istikrar ve istikametini gösteren bir sebeb-i nüzul daha zikredilir. Sıhhati hakkında bazı mülahazalar bulunan bir rivayete göre Kureyşliler kendi aralarında konuşup; "Muhammed'in arkadaşlarından her biri için birimize vazife verelim, onunla konuşsun ve dininden vazgeçirmeye çalışsın" demişlerdi. Ebû Bekir için de Talha'yı vazifelendirdiler. Talha, Ebû Bekir'e geldi, onunla konuştu. Ebû Bekir kendisine; "Beni neye çağırıyorsun?" diye sordu. Talha; "Lât ve Uzzâ'ya ibadet etmeye çağırıyorum" dedi. Ebû Bekir (r.a); "Lât nedir?" diye sordu. Talha; "Rabbimizdir" diye cevapladı. Ebû Bekir; "Peki, Uzzâ (ve diğer putlar) nedir?" diye sordu. Talha; "Allah'ın kızlarıdır" dedi. Ebû Bekir bu sefer; "Peki, anneleri kim?" diye sorunca Talha durakladı ve cevap veremedi. Yanındakilere; "Yahu şu adama cevap versenize!" dediyse de onlar da susup bir şey söyleyemediler. Bunun üzerine Talha; "Kalk ey Ebû Bekir; ben şehadet ederim ki yegâne ilâh Allah Teâlâ'dır ve Muhammed O Allah'ın Rasûlü'dür!" dedi. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: **"Kim Rahmân'ı zikretmekten gafil olursa, yanından ayrılmayan bir şeytanı ona musallat ederiz."**[18] Bu rivayet her ne kadar zayıf ise de onda çizilen Hz. Ebû Bekir portresi gerçeğe uygundur. Zira Ebû Bekir burada tasvir edildiği gibi son derece kararlı, istikamet sahibi, mantıklı ve muhatabını susturacak cevaplar verme kabiliyetine sahip bir zattır. Nitekim sahih bir rivayette Hz. Âişe, kendisine dil uzatan kuması Hz. Zeyneb karşısında bir müddet sükût ettikten sonra onu susturan bir cevap verince Allah Rasûlü (s.a.v) Hz. Âişe'ye bakmış ve *"O, Ebû Bekir'in kızıdır"* diyerek[19] onların temayüz ettikleri bu vasfa işaret etmiştir.

17. Râzî, XXVII, 121. Rivayet senetsiz olarak zikredilmiştir.
18. ez-Zuhruf 43/36. Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl,* s. 208. Rivayet çok zayıftır, "mu'dal"dir.
19. Buhârî, Hibe, 8.

ab) Allah Korkusu ve Huşûu Sebebiyle Nâzil Olanlar

Hz. Ebû Bekir'deki iman kuvvetinin bir neticesi olarak onda müthiş bir Allah korkusu ve huşû hali ortaya çıkmıştır. Hayatıyla ilgili sahih rivayetler bizi bu neticeye götürmektedir. Onun bu hali sebebiyle bazı âyetlerin indiği rivayetleri mevcuttur. Bu rivayetler sened itibariyle zayıf olmakla birlikte Hz. Ebû Bekir'in hayatına ve karakterine çok uygundur.

- Mesela Ebû Hayyân ve Âlûsî, **"...Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar..."**[20] âyetinin Ebû Bekir hakkında indiğini naklederler ki onun hayatı gerçekten Allah korkusu ve ma'rifetullahın tezahürleriyle doludur. Ebû Hayyân şöyle der: "Âlimler Allah'ı sıfatlarıyla bilirler, tek olduğunu, O'nunla ilgili nelerin caiz, nelerin gerekli, nelerin imkânsız olduğunu bilirler ve ona göre tazimde bulunur, O'nu hakkıyla takdir eder, O'ndan hakkıyla korkarlar. Kimin ilmi artarsa korkusu da artar, kimin Allah'ı tanıması az olursa o kendini emniyette hisseder. Haşyet konusunda pekçok hadis ve söz nakledilmiştir. Bu âyetin Ebû Bekir Sıddîk hakkında indiği söylenir. Zira onun üzerinde, dışarıdan belli olacak şekilde haşyet alâmetleri zuhur etmişti."[21] Âlûsî ise; "Bu âyetin, Allah'tan korktuğu yüzünden okunan Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğu rivayet edilir" demiştir.[22] Hz. Ebû Bekir'in haşyet ve huşuuna dair başka rivayetleri de yeri geldikçe zikredeceğiz. Öyle anlaşılıyor ki onun kalbinde yer eden haşyet ve tâzim duyguları dışa vurmuş, bütün uzuvlarında, konuşma ve hareketlerinde hissedilir hale gelmişti. Bu sebeple müfessirler, âyet-i kerimede bahsedilen âlimlere en müşahhas misalin Hz. Ebû Bekir olduğu kanaatine varmış olmalıdırlar. Bununla birlikte âyetin mânasının umumi olduğunda ise hiç şüphe yoktur.

- İkinci olarak Atâ el-Horasânî (v. 135/753), **"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır"**[23] âyetinin Ebû Bekir hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.[24] Bir gün o çok susadığı için süt içmiş

20. Fâtır 35/28.
21. Ebû Hayyân, IX, 31.
22. Âlûsî, XI, 364.
23. er-Rahmân 55/46.
24. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 501.

ve bu çok hoşuna gitmişti. Bir müddet sonra kendisine içtiği sütün helâl olmadığı haber verilince hemen istifrağ ederek onu çıkardı. Rasûlullah (s.a.v) de ona bakıyordu. Kendisine; *"Allah sana merhamet eylesin, hakkında âyet indirildi"* buyurdu ve bu âyeti okudu. Hz. Ebû Bekir'in, cenneti ve cehennemi hatırlayıp Allah'tan korktuğu için bu âyetin nâzil olduğu da söylenmiştir.[25] Onun sahip olduğu haşyet duygusuyla ilgili şöyle bir rivayet de kaynaklarımızda yer alır: Ebû Bekir (r.a) bir gün kıyameti, mizanı, cenneti, cehennemi, meleklerin saf saf dizilişini, göklerin dürülüşünü, dağların savrulmasını, güneşin sönüşünü ve yıldızların saçılmasını hatırlayarak bunlar üzerinde derin bir tefekküre dalmıştı. Sonra Allah korkusuyla; "Şu yeşillikler gibi bir yeşillik olmayı ve bir hayvanın gelerek beni yiyip yok etmesini ne kadar isterdim!" dedi. Bunun üzerine yukarıdaki âyet-i kerime nâzil oldu.[26] Hz. Ebû Bekir'i bu konuda bir örnek olarak değerlendirmek gerekir. Zira meşhur müfessir İbn Kesîr'e göre bu âyetin hükmünü umumi kabul etmek daha doğrudur. Nitekim o, İbn Abbas ve diğer bazı sahabilerin bu görüşte olduğunu kaydeder.[27]

ac) İnfakı ve Cömertliği Hakkında Nâzil Olanlar

Hz. Ebû Bekir'in en mühim vasfı, Allah Rasûlü'nü ve getirdiği İslâm dinini canıyla olduğu kadar malıyla da desteklemiş olmasıdır. Onun bu özelliğiyle ilgili bazı âyetlerin nâzil olduğu rivayet edilir:

- Meşhur tefsir kitaplarında, **"Mallarını gece-gündüz, gizli-açık hayra sarfedenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler"**[28] âyetinin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği söylenir. Zira o, on bin dinar gece, on bin dinar gündüz, on bin gizli ve on bin de açıktan olmak üzere İslâm uğruna kırk bin dinar infak etmiştir.[29]

25. *Tefsîru Dahhâk,* II, 823; Kurtubî, XVII, 177.
26. Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl,* s. 225; Âlûsî, XIV, 116.
27. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 501.
28. el-Bakara 2/274.
29. Zemahşerî, I, 319; Beydâvî, I, 161; Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, Hâfızu'd-Dîn (v. 710/1310), *Medâriku't-Tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (I-III), thk. Yusuf Ali Büdeyvî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998, I, 223; Ebû Hayyân, II, 701; Ebü's-Süûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî (v. 982/1574),

Ancak âyette belirli bir kimsenin adı verilmediğine veya Ebû Bekir'in kastedildiğine dair bariz bir işaret bulunmadığına göre onun hükmü umumi olup her vakit ve her halde infakta bulunan, bir muhtacın ihtiyacını gördüğünde tehir etmeden, herhangi bir vakte ve hale bağlamadan hemen onu gidermeye koşan bütün mü'minler burada müjdelenmektedir. Zaten Fahreddin er-Râzî de bunun en güzel tevcih olduğunu söylemiştir.[30]

- Yine onun cömertlik üzerine kurulu olan hayat tarzını yansıtan güzel bir misal de şu rivayette kendini göstermektedir: Hz. Ebû Bekir, yoksul müslümanlara yemek yedirir, onları doyururdu. Bir gün Ebû Cehil ona; "Ey Ebû Bekir, Allah'ın bu yoksul kimseleri doyurabileceğine inanıyor musun?" dedi. Ebû Bekir (r.a); "Evet" cevabını verdi. Ebû Cehil; "O halde neden onlara yedirip açlıklarını gidermiyor?" diye sordu. Ebû Bekir; "Allah Teâlâ bir kısım insanları fakirlikle, bir kısmını da zenginlikle imtihan eder. Fakirlere sabretmeyi, zenginlere de yedirmeyi emreder" dedi. Ebû Cehil; "Vallahi ey Ebû Bekir, sen olsa olsa büyük bir sapıklık içindesin. Sen sanıyor musun ki Allah'ın bunları doyurmaya gücü yettiği halde bir şey vermiyor da onlara sen yemek yediriyorsun?" dedi. Bunun üzerine şu âyet-i kerime nâzil oldu: **"«Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden hayra sarfediniz» denildiğinde, kâfirler mü'minlere dediler ki: Allah'ın dilediği takdirde doyurabileceği kimseleri biz mi doyuracağız? Siz gerçekten apaçık bir sapıklık içindesiniz."**[31] Leyl sûresinin 5 ve 6. âyetlerinin de bu hâdise üzerine nâzil olduğu söylenmiştir.[32] Rivayet için herhangi bir sened zikredilmemekle birlikte muhtevası Hz. Ebû Bekir'in hayatına tamamen uygundur. Zira o devamlı yoksulları doyurmakla meşgul olurdu. Bunun yanında İslâm'ın hayata ve insana bakış açısını en iyi kavrayan sahabi de yine o idi. Ebû Cehil'e verdiği cevap onun bu yönünü ortaya koymaktadır.

İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm (I-IX), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., I, 265; Âlûsî, II, 47.

30. Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hasen b. Hüseyn et-Teymî (v. 606/1210), *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)* (I-XXXII), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420, VII, 71.
31. Yâsîn 36/47. Kurtubî, XV, 37.
32. Kurtubî, XV, 37.

- Ebû Bekir (r.a) infak ve cömertlikte erişilmez bir seviyede idi. Rasûlullah (s.a.v) diğer sahabilerin mallarının tamamını infak etmelerine müsaade etmezken Ebû Bekir'i bundan istisna tutardı.[33] Çünkü o bunu kaldırabilecek bir ruhi kıvamda ve kuvvette idi. Onun bu halini destekleyen âyetler de vardır. Nitekim Hz. Ali'den rivayete göre **"Size verilen herhangi bir şey yalnızca dünya hayatının bir geçimliğidir. Allah katında olan ise hem daha hayırlı, hem de daha bakidir. Bu, iman edenler ve Rablarına tevekkül edenler içindir"**[34] âyet-i kerimesi Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, bir keresinde yanında bulunan (toplanan) malın tamamını sadaka olarak dağıtmış, bu yaptığını bazı müslümanlar ayıplarken kâfirler de bunun hatalı bir davranış olduğunu söylemişlerdi.[35] Bu âyet ise Hz. Ebû Bekir'in yaptığının doğru olduğunu gösterdi.

- Kelbî'nin rivayetine göre **"Elbette içinizden, fetihten önce infak eden ve savaşanlar, daha sonra infak edip savaşanlarla eşit değildir"**[36] âyeti de, Ebû Bekir Sıddîk hakkında inmiştir. Çünkü o ilk müslüman olan ve malını Allah yolunda ilk harcayan kişidir.[37] Bu âyetin tefsirinde şöyle bir rivayet zikredilir: Rasûlullah (s.a.v) ile Hz. Ebû Bekir oturuyorlardı. Ebû Bekir'in üzerinde eski bir elbise vardı. Öyle ki elbisenin uçlarını göğsünün üstünde ağaç çöpleriyle birbirine tutturmuştu. Bu esnada Cebrâil (a.s) geldi, Nebiyy-i Ekrem'e Allah Teâlâ'nın selamını bildirdikten sonra; "Yâ Rasûlallah! Ebû Bekir'in bu hali nedir? Eski bir elbise giymiş, uçlarını da ağaç çöpleriyle tutturmuş!" dedi. Allah Rasûlü; *"Ey Cibrîl, o malını Fetih'ten önce Allah'ın dini uğruna harcadı, onun için bu haldedir"* buyurdu. Bunun üzerine Cebrâil; "Ona Allah Teâlâ'nın selamını bildir. De ki: Rabbin sana soruyor: «Şu fakr u zaruret içinde bulunman sebebiyle benden razı mısın yoksa bana kırgın mısın?»" Allah Rasûlü, dostu Ebû Bekir'e dönerek: *"Ey Ebû Bekir, işte Cibrîl burada, sana Allah Teâlâ'dan selam getirdi. Yüce Rabbimiz: «Şu fakr u zaruret içinde bulunman sebebiyle benden razı mısın*

33. Buhârî, Megâzî 79, Cenâiz 36, Vesâyâ 2, Nefekât 1, Merdâ 16, Daavât 43, Ferâiz 6; Müslim, Vasıyyet 5; Tirmizî, Menâkıb, 16/3675.
34. eş-Şûrâ 42/36.
35. Kurtubî, XVI, 36; Âlûsî, XIII, 46.
36. el-Hadîd, 57/10.
37. Beğavî, VIII, 33.

yoksa bana kırgın mısın?» diye soruyor" dedi. Ebû Bekir, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini muhatap alması gibi büyük bir lutuf karşısında sevincinden ne yapacağını bilemedi. Dili tutuldu. Bir müddet ağladı. Sonra da; "Rabbime mi kızacakmışım?!. Ben Rabbimden razıyım, ben Rabbimden razıyım, ben Rabbimden razıyım" dedi.[38]

Bazı kaynaklarımızda böyle bir rivayet zikredilmektedir ancak onunla istidlâlde bulunmak ve üzerine hüküm bina etmek doğru değildir. Zira senedindeki şiddetli zaaf sebebiyle İbn Hibbân onu, tenkit edilen râvileri tespit ettiği *Mecrûhîn* isimli eserinde zikretmiştir.[39] Zehebî ise bu haberin yalan ve uydurma olduğunu açıkça ifade etmiştir.[40]

- Yine tefsirlerimizde, önemli bir kısmı infak ve cömertlik üzerinde duran Leyl sûresinin neredeyse tamamının Hz. Ebû Bekir hakkında indiği nakledilmektedir. O, Bilal'i Ümeyye b. Halef ve Übey b. Halef'ten satın alıp Allah rızası için azat etmişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyetleri inzâl buyurdu: **"**(Karanlığı ile etrafı) **bürüyüp örttüğü zaman geceye, açılıp ağardığı vakit gündüze, erkeği ve dişiyi yaratana yemin ederim ki işleriniz başka başkadır."**[41] Yani Ebû Bekir ile Ümeyye ve Übey'in işleri ve gayretleri başka başkadır.[42] Ferrâ'ya göre bu âyet Hz. Ebû Bekir ile Ebû Süfyan hakkında nâzil olmuştur. Ebû Bekir müşriklerin elinde bulunan dokuz köleyi Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için kendi parasıyla satın almıştı. Bunun üzerine Allah (c.c) bu âyeti indirdi.[43]

- Hz. Ebû Bekir, sadece Bilal'i değil, müslüman olup da işkenceye maruz kalan diğer köleleri de büyük meblağlar ödeyerek satın alır ve hürriyet-

38. Ebû Nuaym, *Hilye,* VII, 105; Beğavî, VIII, 34; İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v. 597/1201), *Sıfatü's-safve,* thk. Ahmed b. Ali, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1421/2000, I, 249-250; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 14. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 39.
39. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn* (I-III), thk. Muhammed İbrahim Zâid, Halep: Dâru'l-Va'y, 1396, II, 185.
40. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl,* III, 103; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân,* V, 466.
41. el-Leyl 92/1-4.
42. İbn Asâkir, XXX, 69.
43. Ferrâ, III, 270.

lerine kavuştururdu. Servetini bu şekilde harcamasından memnun kalmayan ve henüz müslüman olmayan babası Ebû Kuhâfe ona bir gün; "Oğlum, sen hep zayıf ve güçsüz köleleri satın alıp âzat ediyorsun. Madem köle âzat edeceksin şöyle güçlü kuvvetli köleler satın al da önünde durup başına gelebilecek tehlike ve kötülüklere karşı seni korusunlar!" dedi. Ebû Bekir (r.a); "Babacığım, benim böyle davranmakta yegâne maksadım Allah'ın rızasıdır. Ben onları âzat etmekle ancak Allah katındaki mükâfatı istiyorum" dedi. Hz. Ebû Bekir'in bu ve benzeri cömertliklerini medhetmek üzere şu âyet-i kerimeler nâzil oldu: **"Malını Allah yolunda harcayıp takvaya sarılan ve o en güzel olan şeyi** (kelime-i tevhidi, Allah'ın sözünü) **tasdik eden kimseyi biz de en kolay yola muvaffak kılarız."**[44] Pek çok müfessir, bu âyetlerin Ebû Bekir Sıddîk hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Hatta bazıları bu hususta müfessirlerin icmaından bahsederler. Onun bu âyetlerin mânasına dâhil olduğunda şüphe yoktur. Ancak evla olan görüş, burada ümmet içindeki bütün cömertlerin kastedilmiş olmasıdır. Zira lafız umumidir.[45]

Ferrâ bu âyetteki, **"en güzel sözü tasdik eden"**in Ebû Bekir olduğunu ifade ettikten sonra **"en kolay yola muvaffak kılarız"** kısmını da "onu amel-i salihlere dönmeye muvaffak kılarız" şeklinde tefsir etmiştir.[46]

Bazı tefsirlerde, **"O en müttakî olan ise ondan (ateşten) uzaklaştıkça uzaklaştırılacaktır"**[47] âyetiyle kastedilenin de yine Hz. Ebû Bekir olduğu söylenmiştir.[48]

Yine Ferrâ, **"O, ki malını verir, temizlenir"**[49] âyetinin de Hz. Ebû Bekir hakkında olduğunu ifade eder, ancak ona göre burada malının tamamını

44. el-Leyl 92/5-7. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, IV, 722; İbn Hişâm, I, 319; Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 237; Taberî, *Tefsîr,* XXIV, 471; Hâkim, II, 572-573/3942; İbn Asâkir, XXX, 69; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 420; Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl,* s. 258. Bu hadis, hasendir. İbn İshâk'ın bu hadisi "haddesenâ" ifadesiyle naklettiği ifade edilmiş, dolayısıyla hadisten tedlis şüphesi giderilmiştir. Bu hadis, şahidleri dikkate alındığında sahihlik derecesine yükselmektedir.
45. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 422.
46. Ferrâ, III, 270.
47. el-Leyl 92/17.
48. Mukâtil b. Süleyman, IV, 723; Ferrâ, III, 272.
49. el-Leyl 92/18.

değil de bir kısmını infak ettiği kastedilmektedir. Bu, Arap dilinde kullanılan bir ifade şeklidir ve Kur'ân'da çok geçer. Araplar "Filan malını filana infak etti" dediklerinde bu sözleriyle malının bir kısmını harcadığını söylemek isterler.[50]

Yine müfessirler, **"Yüce Rabbinin rızasını istemekten başka onun nezdinde hiçbir kimseye ait şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. Ve o (buna kavuşarak) razı olacaktır"**[51] âyetlerinin de köleleri âzat ettiği için Ebû Bekir hakkında indiğini söylemişlerdir.[52]

Netice itibariyle sayıları hayli kabarık olan bu rivayetler, Hz. Ebû Bekir'in cömertlik ve infakını medheden pek çok âyet-i kerimenin nâzil olduğu hususunda ciddi bir kanaat oluşturmaktadır.

ad) Sabrı ve Affediciliği Sebebiyle Nâzil Olanlar

Hz. Ebû Bekir şecaati, kahramanlığı ve atılganlığı yanında sabrı ve affediciliği ile de öne çıkmış bir şahsiyettir. Bazı âyetlerin onun bu güzel vasıfları sebebiyle indiği rivayet edilmektedir. Nitekim:

- İbn Abbas, **"Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar"**[53] âyet-i kerimesinin, malının tamamını infak ettiğinde insanlar kendisini ayıplayınca ve muhtelif zamanlarda kendisine hakaret edildiğinde hep hilimle mukabele etmesi sebebiyle Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.[54] Yani o kâmil bir ahlaka sahiptir. Hem malını kimsenin yapamayacağı seviyede cömertçe infak etmiş, hem de bu yolda kendisini ayıplayanlara karşı afla muamele edebilecek bir ahlâkî olgunluk sergileyebilmiştir.

- Ancak neticede o da bir insandır, zaman zaman sabrının taştığı yerler olmuş ve o da muhatabına hak ettiği cevabı vermiştir. Nitekim Ferrâ, **"Bir**

50. Mukâtil b. Süleyman, IV, 723; Ferrâ, III, 277.
51. el-Leyl 92/19-21.
52. Mukâtil b. Süleyman, IV, 723; Taberî, *Tefsîr,* XXIV, 479; Beğavî, VIII, 448.
53. eş-Şûrâ 42/37.
54. Kurtubî, XVI, 35-36.

haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşır, öclerini alırlar"[55] âyetinin özellikle Ebû Bekir Sıddîk hakkında nâzil olduğunu söylemiş ve şu rivayete yer vermiştir: Rasûlullah (s.a.v) ashab-ı kiramın arasında otururken, bir adam geldi ve Hz. Ebû Bekir'e hakaretler ederek onu üzdü. Ancak Ebû Bekir (r.a) sükût etti, adama cevap vermedi. Adam ikinci sefer aynı şekilde hakaret ederek eziyet verdi. Ebû Bekir yine sükût etti. Adam üçüncü sefer de hakaret edince Hz. Ebû Bekir adama hak ettiği cevabı verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) sanki buna gazaplanmış gibi kalkıp yürüdü. Ebû Bekir hemen arkasından yetişerek; "Ey Allah'ın Rasûlü, yoksa bana darıldınız mı?" diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.v); *"Hayır"* buyurdu. Sonra da şöyle devam etti: *"Lâkin semadan bir melek inmiş, o adamın sana söylediklerini yalanlıyor, senin adına ona cevap veriyordu. Sen karşılık verip intikamını alınca melek gitti, onun yerine şeytan geldi. Bir yere şeytan gelince ben orada durmam!"*[56] Ahmed b. Hanbel'in rivayetine göre Rasûlullah (s.a.v) bundan sonra Ebû Bekir'e şunları da söylemiştir: *"Ey Ebû Bekir, üç şey vardır ki haktır: Bir kula zulmedilir de o da Allah (c.c) için buna göz yumar, ondan yüz çevirirse Allah Teâla bu sebeple o kula yardımını daha da artırır. Kim akrabalık ve dostluk bağlarını kuvvetlendirmek niyetiyle «verme» kapısını açarsa Allah Teâlâ mutlaka onun malına bereket verir. Kim de malını artırmak için «isteme» kapısını açarsa Allah (c.c) onun malını daha da azaltır."*[57]

- Yine Ferrâ, Şûrâ sûresindeki, **"Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur"** mealindeki 41. âyetin de Ebû Bekir hakkında nâzil olduğunu ifade etmiştir.[58] İbn Kesîr ise **"Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir"** mealindeki 43. âyetin Ebû Bekir hakkında indiğini söylemiş ve yukarıda zik-

55. eş-Şûrâ 42/39.
56. Ebû Dâvûd, Edeb, 41/4896 (Elbânî "hasen li-ğayrihi" olduğunu söyler); Ahmed, II, 436. Bkz. Ferrâ, III, 25; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 214. Taberî ve İbn Atıyye bu hâdiseyi Fussılet 41/35'in nüzul sebebi olarak zikrederler (Taberî, *Tefsîr,* XXI, 472; İbn Atıyye, V, 16).
57. Ahmed, II, 436 (Şuayb Arnaût "hasen li-ğayrihi" olduğunu söyler); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* VII, 190.
58. Ferrâ, III, 25, 311.

rettiğimiz hadis-i şerife yer vermiştir.[59] Kelbî de eş-Şûrâ 42/40-43 âyetlerinin, ensardan birisinin kendisine sövmesi üzerine önce karşılık veren, sonra da susan ve onun devam eden sövgülerine karşılık vermeyen Ebû Bekir hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.[60]

Bir kısım âyetlerin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini bildiren zayıf rivayetler de mevcuttur. Bunlardan birine göre **"İşte bu (Kur'ân), kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın ancak bir tek ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara ulaştırılmış bir tebliğdir"**[61] âyeti Ebû Bekir hakkında indirilmiştir.[62] Nitekim Yemân b. Riâb (v. ?) bu âyet-i kerimenin Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk hakkında nâzil olduğunu rivayet etmiştir.[63] Ancak bu rivayet için herhangi bir sened zikredilmemiştir. Üstelik Horasanlı olan Yemân b. Riâb zayıf görülmüştür. Dârekutnî onun Hâricîlerden zayıf bir râvi olduğunu söylemiştir.[64]

Yine Dahhâk, el-A'lâ 87/14-15 âyetleri hakkında, "Bu âyetler Ebû Bekir Sıddîk hakkında nâzil oldu" demiş ve şöyle tefsir etmiştir: **"Rabbinin ismini** (namazgâh yolunda) **zikretti ve** (bayram) **namazı kıldı"**.[65] Ancak bu rivayetleri tam bir sebeb-i nüzul olarak görmek mümkün değildir. Belki de Hz. Ebû Bekir bu âyette kastedilen mü'minlerin en başında yer almaktadır diye düşünmek gerekir.

Buraya kadar özellikle Hz. Ebû Bekir ve onun bir kısım fârik vasıflarıyla ilgili indiği söylenen âyetlere ve bunlarla ilgili rivayetlere yer verdik. Şimdi ise diğer halifelerle birlikte Hz. Ebû Bekir hakkında inen âyetleri tespit etmeye çalışacağız:

---

59. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 214.
60. Kurtubî, XVI, 44.
61. İbrahim 14/52.
62. Ebû Hayyân, VI, 460.
63. Kurtubî, IX, 386.
64. İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî (v. 852/1449), *Lisânü'l-Mîzân* (I-X), thk. Ebdülfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, 2002, VIII, 546.
65. *Tefsîru Dahhâk,* II, 955; Kurtubî, XX, 22.

b) Hulefâ-i Râşidîn Hakkında Nâzil Olanlar

Hz. Ebû Bekir'le birlikte diğer râşid halifelerin bir kısmı veya hepsi hakkında nâzil olduğu söylenen âyetler vardır. Nitekim:

- İbn Kesîr, İbn Ebî Hâtim'den, **"Eğer sadakaları (zekât ve benzeri hayırları) açıktan verirseniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir"**[66] âyetinin Hz. Ebû Bekir ve Ömer hakkında nâzil olduğunu nakledereek Tebük seferine gidecek ordunun teçhizi için Hz. Ebû Bekir'in malının tamamını, Hz. Ömer'in de yarısını getirdiğini haber veren rivayeti zikreder.[67] İbn Ebî Hâtim'in rivayetinde, "Ebû Bekir getirdiği malını neredeyse kendisinden bile gizleyecekti" ifadesiyle onun gizli tasaddukuna işaret edilir. Bu rivayete göre Hz. Ebû Bekir, *"Ailene ne bıraktın?"* sorusuna, "Allah'ın ve Rasûlü'nün va'dini" cevabını vermiştir.[68]

- Özellikle şiiler, halifeler arasında kin ve husumetin olduğunu iddia eder ve bunu yaymaya çalışırlar. Ehl-i Beyt'in büyükleri ise bu görüşte değildir. Kesîr en-Nevâ'ın nakline göre Hz. Ali'nin torunu Ebû Ca'fer (v. 114/733 [?]), **"(Cennette) onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: «Hidayetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler.» Onlara; «İşte size cennet; yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona vâris kılındınız» diye seslenilir"**[69] âyet-i kerimesinin Hz. Ali, Ebû Bekir ve Ömer hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Kendisine; "Bu, göğüslerinden söküp atılan kin hangi kindir?" diye sorulduğunda ise; "Cahiliye kinidir. Cahiliye devrinde Haşim oğulları ile Teym ve Adiyy oğulları arasında kin vardı. Bunlar müslüman olunca birbirlerini sevdi-

66. el-Bakara 2/271.
67. Ebû Dâvûd, Zekât, 40/1678; Tirmizî, Menâkıb, 16/3675 (Tirmizî "hasen sahîh" demiştir). Bkz. İbn Ebî Hâtim, II, 536; İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 702.
68. İbn Ebî Hâtim, II, 536.
69. el-A'râf 7/43.

ler. Bir gün Ebû Bekir üşümüştü. Ali, elini ısıtıp onun böğrüne koyarak onu rahatlatmaya çalışmıştı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi" diye cevap vermiştir.[70]

Diğer rivayete göre Ebû Ca'fer'e; "(Babanız) Ali b. Hüseyin (v. 94/712), **«Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık kardeş olarak köşkler üzerinde karşı karşıya otururlar»**[71] âyet-i kerimesinin Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Ali hakkında nâzil olduğunu söylüyormuş, ne dersiniz?" diye sordular. O; "Evet, Allah'a yemin ederim ki bu âyet onlar hakkında nâzil oldu" dedi. Yanındakiler; "Peki, bu âyette sözü edilen kin nedir?" dediler. O da yukarıdaki cevabın aynısını verdi.[72]

- Konuyla ilgili diğer bir misal de şudur: Berâ b. Âzib'in rivayetine göre Nebî (s.a.v) Vedâ Haccı esnasında Arafat'ta Adbâ isimli devesinin üzerinde vakfe yaparken bir bedevi kalkıp; "Ben müslüman bir adamım, bana, **"İman edip de salih ameller işleyenler (bilmelidirler ki) biz, güzel işler yapanların ecrini zayi etmeyiz"**[73] âyeti hakkında bilgi verebilir misin?" dedi. Rasûlullah (s.a.v); "Sen onlardan uzak değilsin, onlar da senden uzak değildir. Onlar şu dört kişidir: Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali. Bu âyetin bunlar hakkında indiğini kavmine bildir!" buyurdu.[74]

- Kurtubî şu âyet-i kerimelerin Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Ali hakkında nâzil olduğunu nakletmiştir: **"…**(Rasûlüm!) **O ihlaslı ve mütevazı insanları müjdele! Onlar öyle kimselerdir ki, Allah zikredildiği zaman kalpleri**

70. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* II, 120.
71. el-Hicr 15/47.
72. Vâhıdî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 282; Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl,* s. 141. Krş. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 539.
73. el-Kehf 18/30.
74. Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (v. 338/950), *Meâni'l-Kur'ân* (I-VI), thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Mekketü'l-Mükerrame: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1409, IV, 235; Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî, (v. 450/1058), *en-Nüket ve'l-uyûn* (I-VI), thk. es-Seyyid İbn Abdülmaksud b. Abdirrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., III, 304; Izzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım ibni'l-Hasen es-Sülemî ed-Dımeşkî, Sultânü'l-Ulemâ (v. 660/1262), *Tefsîru'l-Kur'ân* (I-III), thk. Dr. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996; II, 247; Kurtubî, X, 398.

titrer; başlarına gelene sabrederler, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah için) **infak ederler."**[75]

- Huzeyfe (r.a) Hz. Ebû Bekir ve Ömer'le ilgili diğer bir rivayeti şöyle nakleder: Allah'ın Rasûlü (s.a.v) bir gün Hz. Ebû Bekir'e; *"(Hanımın) Ümmü Rûmân'la birlikte bir adam görsen ne yapardın?"* diye sordu, Ebû Bekir; "Elbette ona bir kötülük yapardım!" diye cevap verdi. Bu sefer Hz. Ömer'e dönüp; *"Ya sen ey Ömer?"* diye sordu. O; "Vallahi onu öldürürdüm. «Allah en aciz olana lânet etsin, elbette o habistir» derdim" diye cevapladı. Bunun üzerine en-Nûr 24/6-10 âyet-i kerimeleri nâzil oldu.[76]

- Atâ'ya göre, **"Geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden"**[77] âyeti, Ebû Bekir; Dahhâk'a göre de Ebû Bekir ve Ömer hakkında inmiştir.[78]

c) Diğer Sahabilerle Birlikte Hz. Ebû Bekir Hakkında Nâzil Olanlar

Hz. Ebû Bekir'e diğer bir kısım sahabilerin iştirak ettiği sebeb-i nüzuller de bulunmaktadır.

- Bunlardan biri şu âyettir: **"…Cünüp iken de -yolcu olan müstesna-gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın…"**[79] Yezîd b. Ebî Habîb (v. 128/745) şöyle demiştir: "Ensardan bazılarının kapıları mescide açılırdı. Bazen cünüp olduklarında yanlarında su olmazdı. Su getirmeye giderler, mescidin içinden başka geçecek yer bulamazlardı. Bu âyet onlar hakkında nâzil oldu." Rasûl-i Ekrem'in, *"Mescidde Ebû Bekir'in kapısından başka kapatılmadık hiçbir kapı kalmasın!"*[80] sözü de bu görüşü tasdik etmektedir.

---

75. el-Hac 22/34-35. Kurtubî, XII, 59.
76. Bezzâr, *Müsned*, VII, 343/2940; Heysemî, V, 12, VII, 74; Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, s. 168. Heysemî, ricâlinin sika olduğunu söylemiştir ancak hadisin "mürsel" olma şüphesi vardır (İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 18).
77. ez-Zümer 39/9.
78. *Tefsîru Dahhâk,* II, 724; Beğavî, VII, 110.
79. en-Nisâ 4/43. İbn Abbas bu âyeti; "Cünüp iken camiye girmeyin, ancak oturmadan direk geçmek müstesna" diye tefsir etmiştir (İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 311).
80. Buhârî, Salât, 80.

Rasûlullah (s.a.v) bu sözü, hayatının sonlarında söylemişti. Çünkü Ebû Bekir'in kendisinden sonra halife olacağını ve Müslümanların maslahatı için sık sık mescide girip çıkmaya ihtiyaç duyacağını biliyordu. Bu sebeple onun kapısı hariç mescide açılan bütün kapıların kapanmasını emretmişti.[81] Hz. Ebû Bekir, kapısı mescide açılan sayılı sahabilerden biri idi. Yukarıdaki tefsire göre âyet-i kerime Ebû Bekir'in de içinde bulunduğu birkaç sahabi hakkında nâzil olmuştur.

- Konuyla ilgili meşhur bir rivayet de şöyledir: Ashab-ı kiramdan bazıları bir gün Mü'minlerin Anneleri'ne sorarak Allah Rasûlü'nün ibadetlerini öğrenmek istemişlerdi. Onlar da gördüklerini anlattılar. Rasûlullah'ın itidal üzere yapmış olduğu ibadetlerini az gören bu kimseler kendi kendilerine; "Allah'ın Rasûlü nerede, biz neredeyiz? Onun geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmıştır" dediler. İçlerinden biri; "Ben ömrümün sonuna kadar, bütün gece uyumaksızın namaz kılacağım!" dedi. Bir diğeri; "Ben de hayatım boyunca gündüzleri oruç tutacağım, oruçsuz gün geçirmeyeceğim!" dedi. Üçüncü sahabi de; "Ben de sağ olduğum müddetçe kadınlardan uzak kalacak, asla evlenmeyeceğim!" diye söz verdi. Bir müddet sonra Nebî (s.a.v) onların yanına geldi ve kendilerine şu ikazlarda bulundu: *"Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allah'a yemin ederim ki, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'na en hürmetkâr olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyor, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse, benden değildir."*[82]

Vâhidî'nin rivayetinde Hz. Ebû Bekir'in de böyle düşünenler arasında olduğu nakledilir. Bunun üzerine; **"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez"**[83] âyetiyle yine yeminden bahseden el-Bakara 2/225 ve el-Mâide 5/89 âyetleri nâzil olmuştur.[84] Kaynaklarımızda bu hâdisenin, Rasûlullah'ın ashabına âhiret hallerini anlatmasından sonra vuku bulduğu bilgisine yer verilir. Bu rivayete göre yaptıkları amelleri az

81. İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 311.
82. Buhârî, Nikâh, 1.
83. el-Mâide 5/87.
84. Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 207-208; Ali el-Kârî, *el-Mirkât,* I, 182-183.

görerek daha da artırmaya karar veren ashabın sayısı ondur ve bunlar Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Osman b. Maz'ûn, Abdullah b. Ömer, Ebû Zerr el-Ğıfârî, Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim, Mikdâd b. Esved, Selman el-Fârisî ve Ma'kıl b. Mukarrin'dir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette ise İbn Ömer ve Ma'kıl yerine Hz. Ömer ve Ammâr b. Yâsir'in isimleri geçer.[85]

- Atâ, **"Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selam size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı…"**[86] âyetinin Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Bilâl, Sâlim, Ebû Ubeyde, Mus'ab b. Umeyr, Hamza, Ca'fer, Osman b. Maz'ûn, Ammâr b. Yâsir, Erkam b. Ebi'l-Erkam ve Ebû Seleme b. Abdilesed (r.a) hakkında indiğini söylemiştir.[87]

- Zübeyr b. Avvâm şöyle anlatır: "Cenâb-ı Hak, **«Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur»**[88] âyetini, hususi olarak biz Kureyş topluluğu ile ensar hakkında indirdi. Şöyle ki: Biz Kureyşliler Medine'ye yanımızda mal namına hiçbir şey olmadan (hicret edip) gelmiştik. O vakit ensarı çok güzel kardeşler olarak bulduk. Onlarla kardeşlik bağı kurduk ve birbirimize mirasçı olduk. Ebû Bekir, Hârice b. Zeyd ile kardeş oldu; Ömer, filanca adamla kardeş oldu; Osman b. Affân da Züreyk b. Sa'd Oğulları'ndan bir adamla kardeş oldu… Ben de, Ka'b b. Mâlik ile kardeş olmuştum. Uhud Savaşı günü bana: «Kardeşin Ka'b b. Mâlik şehit oldu!» denildi. Ben hemen yanına varıp onu alıp götürdüm. Kendisini bulduğumda silahla yaralanmıştı ve görüldüğü kadarıyla durumu ağırdı. Allah'a yemin ederim ki ey evladım, eğer Ka'b b. Mâlik o gün bu dünyadan göçüp gitseydi ona benden başkası mirasçı olamazdı. Nihayet Yüce Allah, biz Kureyş topluluğu ile ensar hakkında hususi olarak bu âyeti indirdi, böylece (akrabalık bağı olan) mirasçılarımıza geri döndük."[89]

---

85. Bkz. Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 208; Beğavî, III, 88-89; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* I, 576-577.
86. el-En'âm 6/54.
87. Beğavî, III, 148.
88. el-Enfâl 8/75.
89. İbn Ebî Hâtim, V, 1742; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 381. Krş. Hâkim, IV, 383. Hâkim bu hadisin "sahih" olduğunu belirtmiş, Zehebî de bu hususta ona muvafakat etmiştir.

- İbn Abbas, **"Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır"**[90] âyetiyle ilgili şöyle der: "Ebû Bekir, Nebiyy-i Ekrem'e iman etti. Osman, Abdurrahman b. Avf, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Sa'îd b. Zeyd onun yanına geldiler. (İman edip etmediğini) sordular. O da iman ettiğini söyledi. Bunun üzerine onlar da iman ettiler. Bu âyet onlar hakkında indi.[91]

- Yine Ahkâf sûresinin 15 ve 16. âyetlerinin Ebû Bekir ve ailesi hakkında nâzil olduğu rivayet edilir.[92] Müfessirlerin çoğu 15. âyetin Ebû Bekir, babası Ebû Kuhâfe ve annesi Ümmü'l-Hayr hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Ali b. Ebî Tâlib; "Bu âyet Ebû Bekir hakkında indi. Anne babası hepsi de müslüman oldular. Ondan başka muhacirlerden hiç kimsenin hem anne hem de babası müslüman olmamıştır. Allah Teâlâ, Ebû Bekir'e, onlara iyi davranmasını tavsiye etmiştir. Bu hüküm ondan sonra diğer müslümanları da bağlamaktadır" demiştir.[93] Hz. Ebû Bekir 18 yaşında iken Nebiyy-i Ekrem'le birlikte ticaret için Şam'a gitmişti. Allah Rasûlü (s.a.v) o zaman yirmi yaşındaydı. Kırk yaşına gelip de kendisine nübüvvet verilince Ebû Bekir ona iman etti ve Rabbine şöyle dua etti: **"Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin** (hidayet ve iman) **nimetine şükretmemi ve razı olacağın salih amel işlememi nasip et!"**[94] İbn Abbas der ki; "Allah (c.c) onun duasına icabet etti, anne ve babası müslüman oldular. Ebû Bekir salih amel olarak Allah yolunda işkenceye maruz kalan dokuz mü'mini âzat etti. Hayır olarak ne istediyse Allah ona ihsan eyledi. Yine **«zürriyetim hakkında da benim için salah nasip buyur»** diye dua etmişti. Cenâb-ı Hak buna da icabet ederek ne kadar çocuğu varsa hepsine iman nasip etti. Anne-babasının ve evlatlarının hepsinin iman etmesini ona nasip etti. Ebû Kuhâfe, Nebiyy-i Ekrem'e erişti, oğlu Ebû Bekir, onun oğlu Abdurrahman ve onun oğlu Ebû Atîk, hepsi de Allah Rasûlü'ne eriştiler. Bu lütuf, sahabeden başka birine nasip olmadı."[95]

90. ez-Zümer 39/18.
91. Beğavî, VII, 113.
92. Ferrâ, III, 52-53; Taberî, *Tefsîr,* XXII, 115.
93. Beğavî, VII, 257.
94. el-Ahkâf 46/15.
95. Beğavî, VII, 257-258. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, IV, 20.

İbn Asâkir'deki rivayete göre Ahkâf sûresinin, **"Onlar cennet ehlidirler. Yapmakta olduklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır"** mealindeki 14. âyetinden 16'nın sonuna kadar Ebû Bekir hakkında nâzil olmuştur.[96]

- el-İnsân 76/5-18 âyet-i kerimelerinin Bedir Gazvesi'nde esir alınanlara kefil olan yedi muhacir hakkında nâzil olduğu söylenmiştir ki içlerinde Ebû Bekir de vardır. İbn Asâkir'in Mücâhid'den rivayetinde o şöyle anlatıyor: "Allah Rasûlü (s.a.v) Bedir'de esir alınanlarla birlikte Medine-i Münevvere'ye döndüklerinde muhacirlerden yedi kişi bu esirlere infakta bulunarak onların karınlarını doyurmuşlardı. Bunlar: Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ali, Zübeyr, Abdurrahman, Sa'd ve Ebû Ubeyde ibnü'l-Cerrâh idiler. Bunun üzerine ensar; «Biz onlarla Allah ve Rasûlü yolunda savaştık, siz ise onlara infak ve yardım ediyorsunuz» demişlerdi. İşte bunun üzerine Allah Tealâ **«Şüphesiz iyiler, kâfûr katılmış dolu bir kâseden içerler»** âyetinden başlıyarak **«Orada bir pınardır ki Selsebîl adı verilir»**e[97] kadar olan âyetleri indirdi." Ancak Âlûsî bu rivayeti sahih bulmamaktadır.[98]

Sonuç olarak, Hz. Ebû Bekir hakkında indiği söylenen âyetlere baktığımızda onların hep umumi ifadeler olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple onları genel mânada alıp bütün mü'minlere teşmil etmek daha doğrudur. Kur'ân nâzil olurken Allah Rasûlü'nün etrafında Hz. Ebû Bekir ve diğer sahabiler olduğu ve İslâm'ı ilk olarak onlar yaşamaya başladıkları için bir kısım âyetlerin onlar hakkında indiğini söylemek kaçınılmaz olmaktadır. En azından âyette övülen güzel vasfı taşıyan mü'minlere ilk örnek Hz. Ebû Bekir ve diğer sahabiler olmuştur. Ancak sebebin hususi olması mânanın umumi olmasına mâni değildir. Diğer taraftan, bu konudaki rivayetlerin bir kısmı, dipnotlarda ifade ettiğimiz gibi zayıf olarak değerlendirilmiştir. Onlara dayanarak âyetlerin Ebû Bekir hakkında indiğini kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak bu rivayetler, Hz. Ebû Bekir'in tefsirdeki ve müfessirlerin nazarındaki yerini göstermek bakımından bir değer ifade etmekte ve bu açıdan büyük bir önem kazanmaktadır.

96. İbn Asâkir, XXX, 338.
97. el-İnsân 76/5-18.
98. İbn Asâkir, XXXV, 286; Âlûsî, XXIX, 155.

2. Hz. Ebû Bekir'e İşaret Eden Âyetler

Müfessirler, bazı âyetlerde Hz. Ebû Bekir'e işaret edildiğini veya Ebû Bekir'in o âyetin maksadına dâhil olduğunu söylemişlerdir ki bu konudaki rivayetleri iki başlık altında ele alıp değerlendirmek mümkündür:

a) İlk Müslümanlardan Oluşuna İşaret Edenler

Kur'ân-ı Kerim'in pekçok âyetinde ilk müslümanlara vurgu yapılır ve onlardan övgüyle bahsedilir:

- Konuyla ilgili akla gelen ilk âyet şudur: **"(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur."**[99] Burada zikredilen *"es-Sâbikûne'l-evvelûn"* hakkında ihtilaf edilmiştir. İbn Râhûye İshak b. İbrahim el-Hanzalî (v. 238/853) bu görüşleri cem ederek şöyle demiştir: Erkeklerden ilk müslüman olan Ebû Bekir, kadınlardan Hatice, çocuklardan Ali, kölelerden Zeyd b. Hârise'dir."[100] Görüldüğü üzere bu âyet okunduğunda ilk akla gelen şahıslardan biri Ebû Bekir'dir. Dolayısıyla müfessirler bu âyette Hz. Ebû Bekir'e bir işaret olduğu kanaatindedirler.

- Süyûtî'nin, el-Ankebût 29/2 âyetinin tefsirinde naklettiği bir rivayete göre İbn Mes'ûd, müslüman olduğunu ilk ızhar edenlerin yedi kişi olduğunu söyledikten sonra onları şöyle sıralamıştır: Rasûlullah (s.a.v), Ebû Bekir, Sümeyye, Ammâr, Suheyb, Bilâl ve Mikdâd.[101] Bu âyette ilk iman eden ve herkesten önce iman imtihanına tabi tutulan mü'minlere işaret edildiği söylenebilir.

- İmanla birlikte hayır işlerinde de hep önde olmaya teşvik eden ve o tür müslümanları medheden âyetler vardır. Mesela, **"(Hayırda) önde olanlar, (cennete girmede de) öndedirler"**[102] âyeti bu konuda ilk hatıra

99. et-Tevbe 9/100.
100. Beğavî, IV, 87-88.
101. İbn Mâce, Mukaddime, 11/150 (Elbânî "hasen" demiştir); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 451.
102. el-Vâkıa 56/10.

gelenlerdendir. Mukâtil b. Süleyman; "Ebû Bekir ve Ali bu âyette bahsedilenlerdendir" der.[103] İbn Abbas'a göre ise sâbikûn dört kişidir:

1) Musa ümmetinin öne geçeni, Firavun ailesinin mü'mini Hızkîl'dir;

2) İsa ümmetinin öne geçeni, Antakya'da Allah'ın elçilerine yardımcı olan ve kavmini onlara imana teşvik eden Habîb en-Neccâr'dır;

3-4) Ümmet-i Muhammed'in öne geçen iki şahsiyeti ise Ebû Bekir ve Ömer'dir.[104]

- İslâm'a ilk koşan ve Allah Rasûlü'nün yanından ayrılmayan sahabiler onun havarileri olarak kabul edilmişlerdir. Nitekim Ferrâ, Hz. İsa'nın havarilerinden bahseden Âl-i İmrân 3/52 âyetinin tefsirinde, hadislerde Hz. Ebû Bekir, Ömer ve benzeri sahabiler için de havari sıfatının kullanılmış olabileceğini söyler.[105] Aynı şekilde es-Saff 61/14 âyetinde de ensar ve havarilerden bahsedilmektedir. Bu iki kelime birbiri yerine kullanılabilmektedir. Katâde'ye göre bu ümmet içinden, Allah için ve O'nun Kitabı için cihad eden ensar (havariler) çıkmıştır. Ona göre havarilerin hepsi de Kureyş'tendir. Bunlar Ebû Bekir, Ömer, Ali, Hamza, Ca'fer, Ebû Ubeyde, Osman b. Maz'ûn, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Osman, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'dır.[106]

Burada bahsedilen âyetlerin, Hz. Ebû Bekir ve diğer bir kısım sahabilerin ilk Müslümanlardan olduğuna işaret ettiğini söyleyebiliriz. İkinci grup âyetler ise Hz. Ebû Bekir'in ahlâkî vasıflarına işaret edenlerdir:

b) Ahlaki Vasıflarına İşaret Edenler

Tefsir kitaplarında Hz. Ebû Bekir'in güzel ahlakının muhtelif yönlerine işaret eden âyetlerden bahsedilmiştir. Meselâ:

- en-Nisâ 4/135'te kendisinin ve anne-babasının aleyhine bile olsa kişinin Allah için doğru şahitlik yapması emrediliyor. Mukâtil b. Süleyman, Hz. Ebû Bekir'in babası aleyhine şahitlik ettiğini söyleyerek bu âyetin ona

103. Mukâtil b. Süleyman, IV, 216.
104. Mâverdî, V, 448; Kurtubî, XVII, 199.
105. Ferrâ, I, 218.
106. Taberî, *Tefsîr,* XXIII, 365; Beğavî, II, 43.

işaret ettiğini belirtmiştir.[107] Mukâtil'in naklettiği bu rivayetin sahih olduğu kabul edilirse bu âyetin Ebû Bekir'in adaletine işaret ettiği söylenebilir.

- Başka bir âyette Hz. Ebû Bekir'in helâl kazanmaya dikkat edip malından bol bol infakta bulunduğuna işaret edilmektedir. Atâ, **"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler"**[108] âyetinde bahsedilen "köle"nin Ebû Cehil b. Hişâm, "katımızdan kendisine güzel rızık verdiğimiz" ifadesinde kastedilenin de Ebû Bekir es-Sıddîk olduğunu söylemiştir.[109] Ancak Âlûsî, Ebû Hayyân'dan naklen bu rivayetin sahih olmadığını kaydetmektedir.[110]

- Diğer bir âyetin ise onun hem imandaki sür'atine hem de başka güzel vasıflarına işaret ettiği söylenmiştir. Dihlevî, **"Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da infak ederler"**[111] âyetinin Hz. Ebû Bekir'e işaret ettiği söyler. Ona göre âyetteki lâfızlar umumi vasıflardan bahseder ancak bu âyet okunduğunda zihne hemen o vasıflarla meşhur olmuş kişiler gelir. Bu âyette davete icabetten bahsedilmektedir ki Sıddîk'ın en bariz vasfı ilk olarak İslâm'a, sonra da bütün ilâhi emirlere derhal icabet etmesidir.[112] Namaza ve istişareye önem vermek ve bol bol infak etmek de yine Ebû Bekir'in önde gelen vasıflarındandır.

- Bir de güzel ahlak sahibi mü'minlerin nail olacağı ecirlerden bahsedilir. Mukâtil b. Süleyman, **"İyiler (ebrâr) ise, kâfûr katılmış bir kadehten (cennet şarabından) içerler"**[113] âyetinin tefsirinde; "Yani Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Selman el-Fârisî, Ebû Zer el-Ğıfârî, İbn Mes'ûd, Huzeyfe b. el-Yemân,

107. Mukâtil b. Süleyman, I, 414.
108. en-Nahl 16/75.
109. Beğavî, V, 33; Ebû Hayyân, senedinin "sahih" olmadığını nakleder. (VI, 570).
110. Âlûsî, VII, 433.
111. eş-Şûrâ 42/38.
112. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 250-251.
113. el-İnsân 76/5.

Ebû Ubeyde ibnü'l-Cerrâh, Ebu'd-Derdâ ve İbn Abbas" der. Bu tefsiri tahkik eden Abdullah Mahmûd Şahhâte, bu cümleye düştüğü dipnotta, "Bunlar misal olarak zikredilmiştir, yoksa ebrarın bunlardan ibaret olduğu söylenmek istenmiyor" açıklamasını yapar.[114] Bu iki açıklamadan da, ebrâr denilince ilk akla gelen isimlerin başında Ebû Bekir'in yer aldığı anlaşılmaktadır.

Bu başlık altında zikrettiğimiz âyetler de önceki konuda olduğu gibi umumi ifadeler ihtiva etmektedir. Konuyla ilgili rivayetler ise çoğunlukla zayıf addedilmiştir. Dolayısıyla bu âyetlerin Hz. Ebû Bekir'e işaret ettiğini kesin bir ifadeyle söylemek mümkün değildir. Ancak bu tür rivayetlerin tefsirlerde çokça yer alması, konunun bir gerçeklik payı olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

3. Bazı Âyetlerde Bahsedilen Güzel Vasıflara Örnek Gösterilmesi

Hz. Ebû Bekir pekçok yerde âyetin bizzat tefsirinde yer almış, orada bahsedilen güzel ahlâka en güzel nümune olarak gösterilmiş, adeta ilâhi kelama kendisi tefsir olmuştur. Bu durum onun Tefsir ilmindeki ehemmiyetini göstermesi bakımından mânidardır. Konuyu şu başlıklar altında ele alıp incelemek mümkündür:

a) Sıddîkiyet Vasfına Örnek Gösterilmesi

Sıddîkiyet; kuvvetli imanı, sebatı ve fedakârlığı içine alan bir vasıftır. Hz. Ebû Bekir'in en mühim vasfı "Sıddîk" olmasıdır. Bu sebeple müfessirler; iman, tasdik ve sadakatten bahseden âyetleri tefsir ederken öncelikle Hz. Ebû Bekir'i örnek göstermişlerdir:

- Mesela İbn Abbas (r.a), **"İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin!"**[115] âyetini "Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali gibi" şeklinde tefsir etmiştir.[116] Yani bir kimse onlar gibi iman ederse, âhirette onlarla beraber

114. Mukâtil b. Süleyman, IV, 524.
115. el-Bakara 2/13.
116. İbn Asâkir, XXXIX, 177. Süyûtî bu rivayetin senedinin çok zayıf olduğunu ifade etmek üzere onun hakkında "vâhin" tabirini kullanmıştır (Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* I, 77). Dihlevî de "Bu rivayet senet cihetinden zayıf, mâna cihetinden kuvvetlidir" demektedir (*İzâletü'l-hafâ,* II, 15).

olacaktır. Nitekim diğer bir âyet-i kerimede bu müjde şöyle verilmektedir:

- **"Kim Allah'a ve Rasûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehitler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!"**[117] İkrime, bu âyette bahsedilen "nebiler"den kastın Muhammed (s.a.v) olduğunu, "sıddîklerden" kastın "Ebû Bekir, "şehitler"den kastın Ömer, Osman ve Ali, "salihler"den kastın da diğer sahabiler olduğunu, "bunlar ne güzel arkadaştır" kısmının ise cennet arkadaşlarını ifade ettiğini söyler.[118]

- Ancak cennette sıddîklarla beraber olabilmek için dünyada sâdıklarla beraber olmaya dikkat etmek gerekmektedir. Bu sebeple müfessir Dahhâk, **"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun!"**[119] âyetinin tefsirinde, "(İnsanlara), Hz. Ebû Bekir, Ömer ve onların ashabıyla beraber olmaları emredildi!" demiştir.[120] Tâbiînin âlimlerinden, hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle meşhur olan Said b. Cübeyr (v. 94/713 [?]) de bu âyete, "Ebû Bekir ve Ömer'le beraber olun!" mânasını vermiştir.[121] Bu tefsirlerden anlaşıldığına göre sâdık insanlara en güzel örnek Hz. Ebû Bekir ve Ömer'dir. Daha sonra gelen insanlar da onlar gibi yaşayan ve onların yolunda giden insanlarla beraber olmaya gayret etmelidir.

- Hz. Ebû Bekir'in sadakatine en güzel örnek İsrâ hâdisesidir. İsrâ mucizesinin, aynı zamanda insanlar için bir imtihan olduğunu bildiren âyetin[122] tefsirinde İbn Kuteybe (v. 276/889) şöyle der: "İsrâ hâdisesini işiten insanların bir kısmı fitneye düşerek, «Bu nasıl olabilir? Bu insan nasıl bir gecede Beyt-i Makdis'e gidip geri gelebilir?» deyip dinden döndüler. Allah Teâlâ bu hâdise ile bir kısım insanların da basiretlerini artırdı. On-

117. en-Nisâ 4/69.
118. Beğavî, II, 247.
119. et-Tevbe 9/119.
120. *Tefsîru Dahhâk,* I, 427; Taberî, *Tefsîr,* XIV, 558-559; İbn Asâkir, XXX, 310, 337; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 234.
121. Beğavî, IV, 109.
122. el-İsrâ 17/60.

lardan biri de Ebû Bekir'dir. O, İsrâ mûcizesini hiç tereddüt etmeden tasdik ettiği için «Sıddîk» diye isimlendirildi."[123]

- Hz. Ebû Bekir aklı, ilmi ve firasetiyle Allah Rasûlü'nün getirdiği dinin doğru olduğunu anladı ve onu bütün kalbiyle tasdik etti. Nitekim Hz. Ali'den gelen bir rivayete göre, **"Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte kötülükten sakınanlar onlardır"**[124] âyetinde **"Sıdkı getiren"** ifadesiyle Rasûlullah (s.a.v), **"onu tasdik eden"** ifadesiyle de Ebû Bekir kastedilmiştir.[125] Yani Ebû Bekir, doğruyu tasdik edenlerin başında gelmiş ve bu yoldan gitmek isteyenlere müfessirler tarafından örnek gösterilmiştir.

- Hz. Ebû Bekir, doğruyu getiren Allah Rasûlü'nü tasdik ettikten sonra ondan hiç ayrılmamış, getirdiği yeni dini en güzel şekilde kaynağından öğrenmiştir. Nitekim Hasan Basrî, el-Fetih 48/29 âyetindeki **"onunla beraber olan"** ifadesini, Ebû Bekir; **"kâfirlere karşı şiddetli"**yi, Ömer; **"aralarında merhametlidirler"**i, Osman; **"onları rükû ve secde ederken görürsün"** kısmını, Ali; **"Allah'ın lütfunu isterler"** kısmını da cennetle müjdelenen diğer sahabiler diye tefsir etmiştir.[126]

Âyetin sonunda şöyle bir temsil yer almaktadır: **"Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir."**

Bu temsil ile kimlerin kastedildiği hususunda iki görüş vardır:

1) Ekinin kökü Abdülmuttalib, çıkan filiz Muhammed (s.a.v), kendisiyle filizin kuvvetlendirildiği kişi ise Ebû Bekir'dir.[127]

2) Ekin, Muhammed (s.a.v); çıkardığı filiz Ebû Bekir, kendisiyle filizin kuvvetlendirildiği kişi Ömer'dir.[128]

---

123. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (v. 276/889), *Ğarîbu'l-Kur'ân,* thk. Saîd Lahhâm, yy., ts., s. 218. Krş. Taberî, *Tefsîr,* XVII, 482.
124. Zümer 39/33.
125. Taberî, *Tefsîr,* XXI, 289-290; Beğavî, VII, 120; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* IV, 18.
126. Beğavî, VII, 325.
127. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* IV, 139.
128. Beğavî, VII, 325; İbn Atiyye, V, 142; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* IV, 140.

- Hz. Ebû Bekir'in Allah ve Rasûlü'ne olan sadakat ve bağlılığı o dereceye çıkmıştı ki, İslâm'a girmeyen oğlunu bile kendine düşman olarak görüyordu. Nitekim bazı müfessirlere göre **"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Rasûlü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin…"**[129] âyetinin **"oğulları"** kısmına Hz. Ebû Bekir de dâhildir. Zira Bedir'de oğlu Abdurrahman'ı öldürmek istemiş ancak Allah Rasûlü (s.a.v) müsaade etmemiştir. **"Akrabaları"** kısmına da Ömer (r.a) dâhildir. O da Bedir'de bir akrabasını öldürmüştür. Hz. Hamza, Ali ve Ubeyde de bu kısma girmişlerdir. Onlar da kabilelerinden Utbe, Şeybe ve Velid'i öldürmüşlerdir.[130]

- İşte böylesine kuvvetli bir iman ve sadakate sahip olan Ebû Bekir ve diğer sahabiler, nihayetinde sıddîkiyet mertebesine ulaşmışlardır. Bunu açıkça ifade eden Dahhâk, **"Allah'a ve Rasûlü'ne iman edenler, (evet) işte onlar, Rableri yanında sıddîkler (sözü özü doğru olanlar) ve şehitlik mertebesine erenlerdir…"**[131] âyetindeki sıddîklerin bu ümmetten sekiz kişi olduğunu, onların, İslâm'a girme hususunda kendi zamanlarındaki bütün insanları geçtiklerini söyledikten sonra şu isimleri zikreder: Hz. Ebû Bekir, Ali, Zeyd, Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Hamza. Sonra, "Dokuzuncuları da Ömer b. Hattâb'dır. Allah Teâlâ niyetindeki sadakati bildiği için onu da onlara kattı" der.[132]

- Onlar sıddîk oldukları için tefsir âlimlerimiz, sadâkatle ilgili konularda onları hep örnek olarak zikredegelmişlerdir. Bunun bir misali de şu rivayettir: Übey b. Ka'b, Asr sûresini Rasûlullah'a okudu ve "Anam babam size feda olsun ey Allah'ın Rasûlü, bu sûrenin tefsiri nedir?" diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.v) de şöyle açıkladı: "وَالْعَصْرِ *Allah Teâlâ'nın bir yeminidir ki, günün sonuna yemin ederek sizin dikkatinizi çekmektedir.* إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ *Ebû Cehil,* إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا *Ebû Bekir es-Sıddîk,*

129. el-Mücâdele 58/22.
130. Beğavî, VIII, 63; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 54.
131. el-Hadîd 57/19.
132. *Tefsîru Dahhâk,* II, 845-846; Beğavî, VIII, 38; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* VIII, 170; Kurtubî, XVII, 254.

وَعَمِلُوا الصَّالِحاتِ *Ömer b. Hattâb,* وَتَواصَوْا بِالْحَقِّ *Osman b. Affân,* وَتَواصَوْا بِالصَّبْرِ *Ali b. Ebî Tâlib'dir."*[133]

Hz. Ebû Bekir, Allah Rasûlü'ne iman eden hür erkeklerin ilki olduğu için âyetin tefsirinde akla ilk defa onun ismi gelmektedir. Rivayet zayıf olmakla birlikte iman edenlere Hz. Ebû Bekir'in örnek gösterilmesi doğru bir tercihtir.

b) İstikamet Üzere Yaşamaya Örnek Gösterilmesi

- Allah Teâlâ mükellef tuttuğu bütün kullarından Sırât-ı Müstakîm'i bulmalarını ve ondan hiç ayrılmamalarını istemektedir.[134] Müfessirler Sırât-ı Müstakîm için farklı tarifler yapmışlardır. Taberî, bunlar arasında şu görüşe yer verir: "Sırât-ı Müstakîm, Nebiyy-i Ekrem'in, Dört Halife'nin ve bütün salih kulların yol ve yöntemine (minhâc) ittiba etmektir."[135] Yani Hz. Ebû Bekir'in hayatı, âyette ısrarla emredilen Sırât-ı Müstakîm'in en güzel ikinci örneği olarak gösterilmektedir.

Tâbiînden Ebü'l-Âliye (v. 90/709) şöyle der: "Sırât-ı Müstakîm, Nebî (s.a.v) ve kendisinden sonra gelen iki arkadaşının yoludur." İbn Kesîr bu âyetle ilgili görüşleri zikrettikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: "Bütün bu görüşler sahihtir, birbirini gerektirmektedir. Kim Nebiyy-i Ekrem'e ve ondan sonra gelen Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e uyarsa hakka ittiba etmiş olur. Kim hakka tâbi olursa İslâm'a tâbi olmuş demektir. Kim İslâm'a tâbi olursa Kur'ân'a tâbi olmuş olur. O ise, Allah'ın Kitâb'ı, sağlam ipi, dosdoğru yoludur. Bunların hepsi de doğrudur ve birbirini tasdik etmektedir."[136]

---

133. Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, Ebû İshak (v. 427/1035), *el-Keşfü ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân* (I-X), thk. Ebû Muhammed b. Âşûr - Nezîr es-Sâidî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002, X, 284; Kurtubî, XX, 180-181. Krş. Bursevî, İsmâil Hakkı b. Mustafa el-İstanbûlî el-Hanefî (v. 1137/1725), *Rûhu'l-beyân,* Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts., X, 507. Sa'lebî rivayet hususunda zayıf görülmüştür, dolayısıyla bu rivayete ihtiyatla yaklaşmak gerekir.
134. el-En'âm 6/153.
135. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* I, 175; İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 139.
136. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 139. Krş. Taberî, *Tefsîr,* I, 171. Ebü'l-Âliye'nin bu görüşü Hasan Basrî'ye söylenince "Ebü'l-Âliye doğru söylemiş ve onlara karşı samimiyetini ve hayırhahlığını ortaya koymuş (nasaha)" demiştir. (Taberî, *Tefsîr,* I, 175)

- Kaynaklarda zayıf olduğu belirtilen bir görüşe göre, **"Allah kullarını selamet yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir"**[137] âyeti Hz. Ebû Bekir'in hayatındaki istikamet haline ve gidişinin güzelliğine işaret etmektedir. Zira bu âyette zikredilen Sırât-ı Müstakîm'in; Allah'ın Kitâbı, hak, Rasûlulah (s.a.v) ve ondan sonra gelen iki sahabisi Ebû Bekir ve Ömer'in yolları olduğu söylenmiştir.[138] Ancak Kurtubî bu görüşün zayıflığına işaret etmek için temrîz sîgası[139] kullanmış ve bunu en son zikretmiştir.

- Fâtiha sûresinin 7. âyetinde, Sırât-ı Müstakîm üzere olanlardan, **"kendilerine nimet verilenler (in'âm edilenler)"** diye bahsedilmektedir. Ebü'l-Âliye'ye göre bunlar "Rasûl-i Ekrem'in âli, Ebû Bekir, Ömer ve Allah Rasûlü'nün ehl-i beytidir." Tâbiînden Şehr b. Havşeb (v. 112/731), "Onlar Rasûlullah'ın ashabı ve ehl-i beytidir" demiştir.[140] Hz. Ebû Bekir burada da, kendisine nimet verilenlere misal olarak gösterilmiştir. Çünkü o Allah'a hakkıyla yönelmiş örnek bir insandır. Nitekim İbn Abbas:

- **"Bana yönelenlerin yoluna uy!"**[141] ifadesinde Ebû Bekir'in kastedildiğini söyler ve şöyle devam eder: "O, müslüman olduğunda Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdurrahman b. Avf yanına geldiler. Allah Rasûlü'nü kastederek; «Şu adamı tasdik ettin ve ona inandın mı?» diye sordular. Ebû Bekir; «Evet, o sadık bir insandır, ona iman edin!» dedi. Sonra onları İslâm'a girmeleri için Nebiyy-i Ekrem'in huzuruna getirdi. Bunların İslâm'da öncülüğü vardır, onlar Ebû Bekir'in irşâdıyla müslüman olmuşlardır."[142] Demek ki Ebû Bekir (r.a) hem doğru yolda yürümüş, hem de sözünü dinleyen insanları bu yola teşvik etmiştir.

137. Yûnus 10/25.
138. Kurtubî, VIII, 329. Ebû Bekir ve Ömer'in yolundan kasıt, onların görüşleri, ictihadları ve hayat tarzlarıdır. Bu da daha çok Allah Rasûlü'nün sünnetini takip etmek şeklinde tahakkuk etmiştir.
139. Temrîz, bir şeyin hasta olduğunu bildirmek mânasına gelir. Bir rivayet naklederken onun zayıf olduğunu göstermek için "denildi ki", "rivayet edildi ki" şeklinde kullanılan meçhul kalıba "temrîz sîgası" denir.
140. Beğavî, I, 54.
141. Lokman 31/15.
142. Beğavî, VI, 288.

c) Salih Mü'minlere Örnek Gösterilmesi

Kur'ân'da salih mü'minlerden bahsedilince ilk akla gelen kişi yine Ebû Bekir (r.a) olmuştur. Nitekim İkrime; **"Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz, (yerinde olur). Çünkü kalpleriniz sapmıştı. Ve eğer Nebî'ye karşı birbirinize arka çıkarsanız bilesiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrail ve mü'minlerin salihleridir. Bunların ardından melekler de (ona) yardımcıdır"**[143] âyetinde geçen **"mü'minlerin salihleri"** ifadesiyle Ebû Bekir ve Ömer'in kastedildiğini söylemiştir.[144] Dahhâk'a ve diğer bir kısım müfessirlere göre âyette kastedilenler, mü'minlerin en hayırlıları olan Hz. Ebû Bekir ve Ömer'dir. Hasan Basrî'ye göre Ebû Bekir, Ömer ve Hz. Osman'dır. Mücahid'e göre Ali b. Ebî Tâlib de onlara dâhildir.[145] Ferrâ ise, "Ebû Bekir ve Ömer gibi kendisinde nifak olmayan salih mü'minler" diye tefsir etmiştir.[146]

Hanımları dünyalık isteyerek Allah Rasûlü'nü üzdüklerinde Hz. Ömer; "Yâ Rasûlallah! Kadınların durumu hakkında seni sıkıntıya sokan nedir? Eğer onları boşarsan Allah seninle beraberdir, melekleri, Cibrîl, Mîkâîl, ben, Ebû Bekir ve mü'minler de seninle beraberdir" demişti. Bunun üzerine et-Tahrîm 66/4-5 âyet-i kerimelerinin nâzil olduğu söylenir.[147]

d) İlim ve Fikir Sahibi Olanlara Örnek Gösterilmesi

Toplumlarda önder olan, kendisine fikir danışılan insanlar vardır. O günkü toplumda Hz. Ebû Bekir, daha önce zikrettiğimiz gibi pekçok yönden insanlara öncülük yapan ve kendisine müracaat edilen bir şahsiyetti. Müfessirler, bir âyet-i kerimede onun bu haline işaret edildiği kanaatindedirler. Bu sebeple Beğavî, **"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; hâlbuki onu, Rasûl'e veya aralarında yetki**

143. et-Tahrîm 66/4.
144. Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 128.
145. Bkz. *Tefsîru Dahhâk,* II, 879; Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 167; Taberî, *Tefsîr,* XXIII, 486; İbn Asâkir, XXX, 223; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 164.
146. Ferrâ, III, 167.
147. Buhârî, Nikâh, 83, 105, Tefsir, 66/2, Libas, 31, Ahbâru'l-Âhâd, 1; Müslim, Talâk, 30. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* XXIII, 485; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 164.

sahibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi…"[148] âyetini, "yani Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali gibi sahabeden görüş sahibi kişilere götürselerdi" şeklinde tefsir etmiştir.[149]

Hz. Ebû Bekir hem cahiliye devrinde, hem de müslüman olduktan sonra toplumda insanların kendisine fikir danıştığı, görüşüne müracaat ettiği ve tecrübelerinden istifade ettiği akıllı ve bilgili bir şahsiyetti. Hadis ve tarih kaynaklarının bu yöndeki ifadelerini daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla âyet-i kerimenin mânası Hz. Ebû Bekir'in hayat ve şahsiyetine uygun düşmektedir.

e) Sabır, Zikir ve Merhamete Örnek Gösterilmesi

Hz. Ebû Bekir, ahlaki konuların işlendiği pekçok âyetin tefsirinde insanlığa örnek olarak takdim edilmiştir Mesela:

- Taberî, Fussılet 41/35'de sabredenler methedilirken Hz. Ebû Bekir'in, kendisine hakaret eden adama karşı sükût etmesini haber veren daha önce naklettiğimiz rivayeti zikreder.[150]

- İbn Abbas, **"Ancak iman edip salih ameller işleyenler, Allah'ı çok çok zikredenler…"**[151] âyetinde bahsedilenlerin Ebû Bekir, Ömer Ali ve Abdullah b. Revâha olduğunu söylemiştir.[152] Yani bu sahabiler iman, amel-i salih ve Allah'ı çok zikretme hasletlerine örnek gösterilmişlerdir.

- Sa'd b. Muâz vefat ettiğinde Rasûlullah (s.a.v), Ebû Bekir ve Ömer onun yanına (mescide) gelmişlerdi. Hz. Âişe, bu hâdisenin devamını şöyle anlatır: "Muhammed'in canını elinde tutan zata yemin ederim ki ben Ömer'in ağlama sesini Ebû Bekir'inkinden ayırabiliyordum. Ben o esnada odamda idim. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın, «**kendi aralarında**

148. en-Nisâ 4/83.
149. Beğavî, II, 255.
150. Taberî, *Tefsîr,* XXI, 472-473.
151. eş-Şuarâ 26/227.
152. İbn Asâkir, XXVIII, 92; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 335.

merhametlidirler»[153] buyurduğu gibiydiler."[154] Bu rivayette Hz. Âişe, merhametten bahseden âyete en güzel örnek olarak Hz. Ebû Bekir ile Ömer'i göstermiştir.

- Merhametin en büyük tezahürü ise infaktır. Hz. Ebû Bekir'in infak konusunda nasıl zirve bir insan olduğunu pekçok yerde tekrar ettik. İbn Kesîr, el-Haşr 59/9'da ve hemen hemen infakın geçtiği her yerde Hz. Ebû Bekir'in malını tamamen harcadığından ve muhtelif cömertliklerinden bahseder.[155] Diğer müfessirler de infak ve cömertlik sözkonusu olduğunda genellikle Hz. Ebû Bekir'i örnek gösterirler.

f) Yüksek Derecelere Sahip Olanlara Örnek Gösterilmesi

Sahip olduğu güzel vasıflar neticesinde Hz. Ebû Bekir'in yüksek dereceler elde edeceği ve ecrinin büyük olacağı kolayca tahmin edilebilir. Buna işaret eden âyetler ve hadisler de olmuştur. Mesela:

- Cennetin dereceleriyle ilgili, **"İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır"**[156] âyetini tefsir eden Allah Rasûlü (s.a.v), buna Ebû Bekir ve Ömer'in derecesini örnek göstererek şöyle buyurmuştur: *"(Cennette) aşağıda olanlar, yüksek derecelere sahip olanları, sizin semanın ufkunda doğan bir yıldızı görmeniz gibi göreceklerdir. Ebû Bekir ve Ömer onlardandır, hattâ daha faziletlidirler."*[157] Müfessirler, Tâ-hâ 20/75 âyetindeki yüksek derecelerden bahsederken de aynı rivayete yer verirler.[158]

- Yine İbn Abbas, **"(Allah'ın azabından korkup rahmetine sığınan) takva sahipleri, mutlaka cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar"**[159]

153. el-Feth 48/29.
154. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 63; Ahmed, VI, 141; Beğavî, VI, 344; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 400; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 541. Elbânî "hasen" olduğunu söylemiştir.
155. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 71.
156. el-Enfâl 8/4.
157. Tirmizî, Menâkıb, 14/3658; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed, III, 26, 98. Krş. Buhârî, Rikâk, 51; Müslim, Cennet, 10. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 13.
158. Beğavî, V, 286; İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 307.
159. el-Hıcr 15/45.

âyetini, "küfür, şirk ve fuhşiyattan (çirkinliklerden) korunanlar yani Ebû Bekir, Ömer ve askadaşları" diye tefsir ederek[160] onların cennetteki mevkilerine dikkat çekmiştir.

- Aynı şekilde **"Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar"**[161] âyetinde bahsedilenlerin de Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Mâlik, Said b. Zeyd ve Abdullah b. Mes'ûd olduğu nakledilmiştir.[162] Bu âyet de onların cennetteki yüksek mevkîlerini ortaya koymaktadır.

- İbn Kesîr, Kehf sûresinde Ashab-ı Kehf'in durumunu anlatırken, Allah Rasûlü (s.a.v) ile Hz. Ebû Bekir'in hicretini örnek göstermiş ve; "Bu mağara hâdisesi, Ashab-ı Kehf'in kıssasından daha şerefli, daha yüce, daha büyük ve daha hayranlık uyandırıcıdır" diyerek[163] onun dünya ve âhiretteki şerefinin yüceliğine vurgu yapmıştır.

- İbn Abbas, **"Fakat iman edip salih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır"**[164] âyetini "Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali için" şeklinde tefsir etmiş[165], ecirlerinin büyüklüğünü ve makamlarının yüksekliğini hatırlatmıştır.

Zikrettiğimiz bu rivayet ve tefsirleri şu şekilde anlamanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz: Âyetlerde bahsedilen veya teşvik edilen güzel vasıflara ve davranışlara öncelikle Hz. Ebû Bekir, daha sonra diğer halifeler ve ashâb-ı kiram örnek gösterilmiştir. Onlar bu âyetlerde zikredilen güzel ahlâkı en kâmil şekliyle üzerlerinde taşıyan insanlardır. Ancak âyetlerde sadece onlar kastedilmemiştir. Âyetlerin mânası umumidir ve

---

160. Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakup (v. 817), *Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbâs,* Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., s. 218. Fîrûzâbâdî'nin İbn Abbâs'tan tefsir rivayetleri naklederken kullandığı tarik, Süddî-i Sağîr ve Kelbî sebebiyle çok zayıf görülmüştür. Zira ikisi de yalan söylemekle itham edilmişlerdir.
161. el-Hıcr 15/47.
162. Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî, Ebû Abdillah (v. 161/777), *Tefsîr,* thk. Hey'et, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983, s. 160. Krş. Kurtubî, X, 33.
163. İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 142.
164. et-Tîn 95/6.
165. İbn Asâkir, I, 214.

bütün mü'minleri şümulüne almaktadır. Bu vasıflara sahip olabilen her insan âyetlerdeki medhe lâyık olmaktadır. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de güzel bir vasıftan bahsedildiğinde müfessirlerin aklına ilk önce Hz. Ebû Bekir'in gelmesi, dikkat edilmesi gereken bir husustur. Yani onlar demek istiyorlar ki bu âyette bahsedilen hal ve amel en kâmil şekliyle Ebû Bekir'de vardı, o bu âyeti en güzel şekilde yaşadı, daha sonra derece derece diğer halifeler ve sahabe yaşadı. Dolayısıyla daha sonra gelen mü'minlerin de güçleri nisbetinde onları takip etmeleri gerekmektedir.

Bu rivayetlerden ayrıca Hulefâ-i Râşidîn'in Kur'ân'ı sözleriyle olduğu kadar fiilleriyle de yani âyetlerin gereğini yaşayarak tefsir ettikleri anlaşılmaktadır. Onların bu fiilî uygulamaları, daha sonra Kur'ân âyetlerinin mânasına örnek gösterilmiş ve onların tefsir edilmesine yardımcı olmuştur.

Pekçok âyetin inişine sebep olan ve güzel ahlâkî vasıflarına âyetler tarafından işaret edilen Hz. Ebû Bekir'in, zaman zaman bir kısım hataları ve görüşleri sebebiyle ikaz edildiği olmuştur:

4. Vahiyle İkaz Edilmesi

Vahyin iniş sürecini yaşayan ve o ortamda bulunan bir insanın, vahiy tarafından tasdik edilmesi, medhedilmesi ve örnek gösterilmesi ne kadar tabii ise yine vahiy tarafından zaman zaman ikaz edilmesi de o kadar doğaldır. Hz. Ebû Bekir için de bu tür uyarılar olmuştur. Bunlar arasından şu dikkat çekici misalleri seçmek uygun olacaktır:

1. Misal: Ebû Bekir (r.a) namaz kılarken Kur'ân'ı hafif sesle okurdu. Ömer (r.a) ise sesini yükseltirdi. Ebû Bekir'e; "Niye böyle yapıyorsun?" denildiğinde; "Rabbime münacatta bulunuyorum (O'nunla başbaşa ve gizlice görüşüyorum), O benim ihtiyacımı biliyor" cevabını verdi. (Allah Rasûlü tarafından) ona; "Güzel yapıyorsun!" denildi. Hz. Ömer'e; "Niye böyle yapıyorsun?" denildiğinde; "Şeytanı kovuyor, uyuklayanı uyandırıyorum" dedi. Ona da; "Güzel yapıyorsun!" denildi. Ancak **"Namazında yüksek sesle okuma, onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut!"**[166] âyet-i kerimesi nâzil olunca, Ebû Bekir'e; "Sesini biraz yükselt!", Ömer'e de; "Biraz

166. el-İsrâ, 110.

kıs!" denildi.[167] Farklı rivayetlerden anlaşıldığına göre burada soru soran kişi Rasûlullah'tır. Gelen âyetle ikaz edilenler ise başta Rasûlullah (s.a.v), Ebû Bekir ve Ömer olmak üzere bütün Müslümanlardır.

2. Misal: Hz. Ebû Bekir, akrabalarından Mıstah isimli bir fakire devamlı yardımda bulunurdu. Hz. Âişe'ye ağır iftiraların atıldığı İfk Hâdisesi'nde Mıstah'ın da müfterilerin arasında yer aldığını görünce, bir daha ona yardımda bulunmayacağına dair yemin etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerimeyi inzâl buyurdu: **"İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere** (mallarından) **vermeyeceklerine dair yemin etmesinler; affetsinler, bağışlayıp geçsinler. Allah'ın sizi affetmesini istemez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."**[168] Bu ikaz üzerine Ebû Bekir; "Evet, vallahi Allah'ın beni affetmesini çok isterim!" diyerek Mıstah'a yine önceki gibi vermeye devam etti ve: "Vallahi ona yaptığım yardımı bir daha asla kesmem!" dedi.[169]

Âyette **"fazilet sahibi"** denilerek Hz. Ebû Bekir'e işaret edildiği âyetin siyâkından ve sebeb-i nüzulünden anlaşılmaktadır. Faziletten maksat da dindeki fazilettir. Bir kişi diğerine haksız yere kötülük etse, o da ona olan mali yardımını kesse günahkâr olmaz, âlimler bu konuda ittifak etmişlerdir. Ancak buradaki nehiy, dinî olgunluk bakımından "muhsinler seviyesine"ne çıkmış insanlara hastır.[170]

Dahhâk, Hz. Ebû Bekir gibi başka müslümanların da iftiracılarla bağlarını kesmeye ve onlara yardımcı olmamaya yemin ettiklerini, bunun üzerine yukarıdaki âyetin inerek onları ikaz ettiğini ve bu şekilde yemin etmekten nehyettiğini söyler.[171] İbn Kuteybe ise, Mıstah ile birlikte Ebû Bekir'in başka akrabalarının da bu iftira kampanyasına katıldığını, Ebû Bekir'in onlara yardımcı olmamak için de yemin ettiğini belirtir.[172]

167. Taberî, *Tefsîr,* XVII, 586; İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 129.
168. en-Nûr 24/22.
169. Buhârî, Meğâzî, 34; Müslim, Tevbe, 56. Bkz. *Tefsîru Mücâhid,* s. 490; Ferrâ, II, 248; İbn Kuteybe, s. 259; Taberî, *Tefsîr,* II, 546, XIX, 123-128, 136; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2542; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 20, 23, 31.
170. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 191.
171. *Tefsîru Dahhâk,* II, 609.
172. İbn Kuteybe, s. 259.

Ayrıca el-Bakara 2/224 âyetinin de Mıstah ile alâkalı bu yemin sebebiyle Ebû Bekir hakkında indiği rivayet edilir.[173] Mukâtil b. Süleyman'dan gelen bir rivayete göre ise bu âyet, "Müslüman oluncaya kadar oğlum Abdurrahman'a sıla-i rahimde bulunmayacağım, ona hiçbir iyilik yapmayacağım" diye yemin ettiği zaman Ebû Bekir hakkında nâzil olmuş ve onu ikaz etmiştir.[174] Bu âyetin Abdullah b. Revâha hakkında indiği de nakledilmiştir.[175] Tabiidir ki bu âyetlerin nüzûlüne sebep olduğu rivayet edilen Hz. Ebû Bekir ve Abdullah b. Revâha birer örnektirler. Onların durumunda olan ve aynı şartlarda benzer davranış sergileyen diğer mü'minler de bu âyetlerin hükmüne dâhildir.

3. Misal: "…Yeminlerinizin bağladığı kimselere paylarını verin…"[176] âyet-i kerimesinin Hz. Ebû Bekir ve oğlu Abdurrahman hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Abdurrahman müslüman olmamakta direnince Ebû Bekir (r.a), ona hiçbir şekilde infakta bulunmayacağına ve miras bırakmayacağına yemin etmişti. Ancak oğlu müslüman olunca Allah Tealâ bu âyet-i kerime ile Nebiyy-i Ekrem'e, ona mirastan payını verdirmesini emretti.[177] Saîd b. Cübeyr bu âyeti, "Onlara mirastan paylarını verin" şeklinde tefsir etmiş ve "Hz. Ebû Bekir bir köle ile anlaşmıştı, köle vefat ettiğinde Ebû Bekir ona mirasçı oldu" demiştir.[178]

4. Misal: Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'ın anlattığına göre Ashab-ı Suffe fakir kimselerdi. Bir defasında Nebiyy-i Ekrem (s.a.v); *"İki kişilik yiyeceği olan onlardan bir üçüncüsünü, dört kişilik yiyeceği olan bir beşincisini veya altıncısını alıp birlikte götürsün!"* buyurmuştu. Ebû Bekir bunlardan üçünü evine götürdü. Nebiyy-i Ekrem de on tanesini götürdü. Ebû Bekir'in ev halkı; Abdurrahman, babası, annesi, bir de hizmetçiden ibâretti. Ebû Bekir, Nebiyy-i Ekrem'in hanesinde akşam yemeğini yedi. Yatsı namazı kılınıncaya kadar orada kaldı. Sonra misafirlerini eve getirip ailesine

173. Taberî, *Tefsîr,* IV, 423.
174. Mukâtil b. Süleyman, I, 192; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* I, 194.
175. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* I, 194.
176. en-Nisâ 4/33.
177. Ebû Dâvûd, Ferâiz, 16/2923; Râzî, X, 86; Ebû Hayyân, III, 621; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 290.
178. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 275; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 291.

onları ağırlamalarını tembih etti. Tekrar Nebiyy-i Ekrem'in hanesine gitti. Efendimiz'in istirahate çekileceği vakte kadar orada kaldı. Geceden Allah'ın dilediği kadar bir müddet geçtikten sonra evine geldi. Hanımı ona; "Seni misafirlerinin yanında bulunmaktan alıkoyan nedir?" diye sordu. O da; "Onlara hâlâ yemek vermedin mi?" diye çıkıştı. Hanımı; "Sen gelmedikçe yemeyeceklerini söylediler. Kendilerine yemek ikram edildi, ama kabul etmediler" dedi. Abdurrahman hemen oradan savuşup saklandı. Babası; "Be hey cimri ve insaniyetsiz herif!" diye seslendi, ona sövüp saydı. Sonra misafirlerine hiddetle; "Yiyin, yemekte tat, tuz bırakmadınız!" dedikten sonra, "Vallahi bu yemekten asla yemeyeceğim!" diye yemin etti. Bir müddet sonra sakinleşip yemeye başladı. Yemek yerken her bir lokmayı aldıkça alttan daha fazla artıyordu. Nihayet misafirler doydular. Yemek de ilk halinden daha ziyade artmış vaziyette duruyordu…[179] İbn Kesîr, bu hâdisenin, **"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez"**[180] âyetinin sebeb-i nüzulüne benzediğini söyler.[181] Bu durumda âyet-i kerime Ebû Bekir için bir ikaz niteliği taşımaktadır.

5. Misal: Mağlup edilen Temîm kabilesinin eşrafı, müslümanlar tarafından esir alınan yakınlarını kurtarmak için yanlarına şairlerini de alarak kalabalık bir heyetle Rasûlullah'ın huzuruna gelmişlerdi. Müslümanlarla şiir söyleme ve güzel konuşma üzerine yarıştılar. Ancak sonunda, Kur'ân'ın fesahat ve belagatıyla dilleri terbiye edilen müslüman şair ve hatiplerin kendilerinden daha üstün olduğunu itiraf etmek mecburiyetinde kaldılar. Şairlerinden ve önde gelen simalarından olan Akra' b. Hâbis (v. 33/653-54); "Bu zatın hatibi, bizim hatibimizden, şairi de bizim şairimizden üstündür. Onların sesleri, bizim seslerimizin fevkindedir!.." diyerek arkadaşlarıyla birlikte iman ettiler. Allah Rasûlü (s.a.v) heyet üyelerine bol miktarda hediyeler verdi.[182] O esnada Ebû Bekir ile Ömer, Nebiyy-i Ekrem'in huzurun-

179. Buhârî, Mevâkitu's-Salât, 41; Müslim, Eşribe, 176.
180. el-Mâide 5/87.
181. İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 170.
182. İbn Hişâm, II, 560-567.

da biraz tartıştılar. Ebû Bekir; "Onların üzerine Ka'kâ' b. Ma'bed'i[183] emir tayin et" dedi. Ömer de; "Akra' b. Hâbis'i emir tayin et" dedi. Ebû Bekir; "Sen bu sözünle ancak bana muhalefet etmek istedin" dedi. Ömer; "Hayır, sana muhalefet etmek istemedim" dedi ve tartışırlarken sesleri yükseldi. Bunun üzerine şu âyet-i kerimeler nâzil oldu: **"Ey iman edenler! Allah'ın ve Rasûlü'nün önüne geçmeyin! Allah'tan korkun! Şüphesiz Allah işitendir, bilendir. Ey iman edenler! Seslerinizi Nebî'nin sesinden fazla yükseltmeyin! Birbirinize bağırdığınız gibi ona yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa çıkıverir."**[184] Bundan sonra Ömer (r.a), Nebiyy-i Ekrem'in huzurunda konuştuğu zaman sesini o kadar kısardı ki, Rasûlullah (s.a.v) onun sözünü işitemez, ne söylediğini kendisine sormak mecburiyetinde kalırdı.[185]

İbn Ebî Müleyke (v. 117/735): "(Bu ümmetin) en hayırlı iki kişisi, Ebû Bekir ve Ömer az daha helak oluyorlardı" diyerek yukarıdaki hâdiseyi nakletmiştir.[186]

Bu âyet-i kerimeler nâzil olunca Ebû Bekir de, Nebiyy-i Ekrem'le ancak sırdaş olanın konuştuğu gibi çok alçak sesle konuşmaya başladı. Bunun üzerine Allah Tealâ, Ebû Bekir ve Ömer hakkında, **"Allah'ın Rasûlü'nün huzurunda seslerini kısanlar, şüphesiz Allah'ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir. Onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır"**[187] âyet-i kerimesini indirdi.[188] Bu durum Hz. Ebû Bekir'in Allah'ın emirleri karşısındaki itaatkâr tavrını ortaya koymaktadır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın ikazı gelince derhal emre uymuş, Allah Rasûlü'nün yanında büyük bir hürmetle konuşmaya başlamış, bunun üzerine de kendisini medheden ve müjdeleyen diğer bir âyet-i kerime nâzil olmuştur.

---

183. Vefatı 8/629'dan sonradır (Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî (1396/1976), *el-A'lâm* (I-VIII), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, V, 202).
184. el-Hucurât 49/1-2.
185. Buhârî, Meğâzî, 68, Tefsîru'l-Kur'ân, 49/2; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49/3266.
186. Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49/1; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 365.
187. el-Hucurât 49/3.
188. Vâhıdî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 403 (isnadsız olarak). Krş. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 365.

6. Misal: Selman-ı Fârisî, bir seferde Rasûlullah'ın ashabından iki kişiyle birlikte idi. Onların hizmetlerini görür, buna mukabil de yemeklerinden yerdi. Birgün insanlar yürüdüğünde Selman uyuyakaldı ve onlarla birlikte gidemedi. İki arkadaşı, onu arayıp bulamayınca çadırlarını kendileri kurarak konakladılar ve; "Selman pişmiş yemeğe ve kurulmuş çadıra gelmekten başka bir şey bilmiyor" dediler. Selman geldiğinde onu, kendilerine katık istemek üzere Allah Rasûlü'ne gönderdiler. Selman, elinde bir kapla Rasûlullah'ın yanına varıp; "Ey Allah'ın Elçisi! Arkadaşlarım beni size gönderdiler. Şayet yanınızda katık varsa biraz rica ediyorlar" dedi. Allah'ın Rasûlü; *"Arkadaşların katığı ne yapacaklar, onlar katıklarını yediler!"* buyurdu. Selman dönerek Rasûlullah'ın sözlerini onlara nakletti. Arkadaşları hemen kalkıp Allah Rasûlü'nün yanına gelerek; "Seni hak ile gönderene yemin olsun ki konakladığımızdan beri herhangi bir yemek yemedik" dediler. Rasûlullah (s.a.v); *"Konuşmalarınızla siz Selman'ı katık olarak yediniz"* buyurdu. Bu hâdisenin peşinden, **"…Hangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır?"**[189] âyet-i kerimesi nâzil oldu. Diğer bir rivayete göre bu iki kişinin Ebû Bekir ve Ömer olduğu ifade edilir. Bu rivayette Allah Rasûlü; *"Ben o kardeşinizin etini, dişlerinizin arasında görüyorum"* buyurmuştu. Bunun üzerine o sahabiler; "Yâ Rasûlallah! Bizim için istiğfar ediver!" dediler. Allah Rasûlü de; *"(Gıybetini yaptığınız) arkadaşınıza rica edin, sizin için o istiğfarda bulunsun!"* buyurdu.[190]

Vahye muhatap olan insanlar, işte böylesine hassas ve kritik bir ortamda yaşamışlardır. Duygu, düşünce, söz ve davranışları gerektiğinde anında karşılık bulabilmiştir. Bazen övgüye lâyık görülen halleri olurken, zaman zaman da ilahi ikaz ve itaplara maruz kalmışlardır. Yukarıda zikredilen rivayetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Ebû Bekir'in bir kısım hareketleri bazı âyetlerin inmesine sebep olmuş ve bu durum bütün insanların doğrular ve yanlışlar konusunda daha fazla bilgilenmesini sağlamıştır.

189. el-Hucurât 49/12.
190. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 383-384; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 572.

B. KUR’ÂN’I ANLAMADAKİ FİRASETİ VE TEFSİRE ÖNEM VERMESİ

Kur’ân-ı Kerim, içinde mücmel, müteşâbih, müşkil ve müphem âyetleri olan, bundan dolayı da tefsir edilmesi gereken bir kitaptır.[191] İnsanların tefsire duydukları ihtiyaç sebebiyle zamanla bu isimde bir ilim doğmuş ve ilerleyen yıllarda bu ilmin kendiliğinden bir usûlü de gelişmiştir. Müfessirlerin umumiyetle kabul ettikleri ve “en güzel tefsir yolu” dedikleri usulü İbn Kesîr’in dilinden nakledelim:

1. Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsiri. Kur’ân’ın bir yerinde mücmel olarak anlatılan bir mevzu, başka bir yerinde tefsir edilir, açıklanır. Böyle olmayan yerlerde Sünnet’e müracaat edilir.

2. Kur’ân’ın Sünnet ile tefsiri. Sünnet, Kur’ân’ı şerh edici ve açıklayıcıdır.[192] Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: **“(Nebîler) apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve düşünüp anlamaları için sana da bu Kur’ân’ı indirdik.”**[193]

Rasûlullah (s.a.v) Muaz b. Cebel’i (v. 17/638) Yemen’e gönderirken ona; *“Sana bir dava gelirse nasıl hükmedersin?”* diye sormuştu. Muaz; “Allah’ın Kitâb’ıyla hüküm veririm” dedi.

---

191. en-Nahl 16/44; el-Kıyâme 75/19.
192. en-Nisâ, 105; en-Nahl, 44, 64; Ebû Dâvûd, Sünnet, 5/4604, Harâc 31-33/3050; Ahmed, IV, 131.
193. en-Nahl, 44.

"–Allah'ın Kitâb'ında (bir hüküm) bulamazsan?"

"–Rasûlullah'ın sünnetiyle hükmederim."

"–Ne Rasûlullah'ın sünnetinde, ne de Allah'ın Kitâb'ında (bir hüküm) bulamazsan?"

"–Kendi görüşümle ictihad ederim, bu hususta kusur göstermem, bütün gücümle doğruyu bulmak için gayret ederim."

Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) Muaz'ın göğsüne vurarak; *"Rasûlü'nün elçisini, Rasûlü'nün razı olacağı şeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun!"* buyurdu.[194] İbn Kesîr'in, Müsnedlerde ve Sünenlerde ceyyid bir senedle yer aldığını söylediği bu rivayet gösteriyor ki bir âyet hakkında Kur'ân ve Sünnet'te herhangi bir açıklama bulunmadığı zaman sıra sahabe sözlerine gelir.

3. Kur'ân'ın sahabe kavliyle tefsiri. Ashab-ı kiram Kur'ân'ın tefsirini sonrakilerden daha iyi bilirler. Zira âyetlerin inişine sebep olan hâdiseleri ve o esnada mevcut ahvali bizzat müşahede etmişlerdir. Bu durum onlara mahsus bir hususiyettir, daha sonraki âlimlerin böyle bir imkânı olmamıştır.[195] Bunun yanında ashab-ı kiram bir de tam bir anlayışa, sahih bir ilme

194. Ebû Dâvûd, Akdiye, 11/3592; Tirmizî, Ahkâm 3; Ahmed, V, 230, 236, 242.

195. Buhârî şârihlerinden Keşmirî, bize gelen rivayetlerin kritiği ile ilgili şu önemli noktaya temas eder: "Şu bilinsin ki mütehhirînin (târihen sonra gelen âlimlerin) hadislerin "hasen" veya "sahih" olduğunu bildirmesi ile mütekaddimînin (ilk devir âlimlerinin) bildirmesi bir değildir. Zira mütekaddimîn, zaman itibariyle yakın oldukları için râvilerin hallerini daha iyi bilirler. Bir hadis hakkında hüküm verirken, onun durumunu tam olarak tesbit ettikten ve cüz'î şeyleri dahi öğrendikten sonra verirler. Müteahhirînin yanında ise râvilerin durumu hakkında rivayetlerden başka bir şey yoktur. Bunlar, râvilerin hallerini kâğıt üzerinde değerlendirdikten sonra hüküm verirler. Sen acemi ile usta arasında nasıl bir fark olduğunu bilirsin! Sonrakilerin sahip olduğu beyaz kâğıt üzerindeki siyah mürekkep, öncekilerin râvilerin hallerini gözle görür gibi bilmeleri yanında ne mâna ifade eder ki! Çünkü öncekiler râvilere bizzat kendileri yetişti ve gördü, bu sebeple de hallerini soruşturmaya ve diğer insanlardan bilgi almaya ihtiyaçları kalmadı. Onlar râvileri en iyi bilen kimselerdir, dolayısıyla bu konuda onların sözlerine itibar edilir. O zaman mesela Nevevî'nin (v. 676/1277) bir hadis hakkında konuşup zayıf olduğunu söylediğini, Tirmizî'nin (v. 279/892) de ona "hasen" dediğini gördüğünde Tirmizî'nin görüşünü kabul etmelisin. Hâfız İbn Hacer, "Tirmizî'nin bir hadise «hasen» demesinin (bu

ve salih amellere sahiptiler. Bilhassa da onların içinden âlim olanları ve büyükleri bu hususta tebarüz etmişlerdir. Ashabın âlim ve büyüklerinin başında dört imam gelir ki onlara aynı zamanda Hulefâ-i Râşidîn (hak yolda giden halifeler) ve hidayet üzere olan imamlar denir. Daha sonra da İbn Mes'ûd, İbn Abbas gibi âlim sahabiler gelir.[196]

İbn Kesîr, Râşid Halifeler'e itaati vacip görür ve; "Allah'ın Kitâbı'na, Rasûlü'nün Sünnet'ine ve Allah'a itaati emrettiklerinde Hulefâ-i Râşidîn'e ve imamlara itaat etmenin vücubu hususundaki hadisler ve rivayetler pek fazladır. Onlar burada tek tek zikredilemeyecek kadar çoktur" der.[197] İbn Kesîr, Hulefâ-i Râşidîn'i zikredince mutlaka "Allah onlardan razı olsun" şeklindeki tarziye cümlesini getirir ve onlara muhtelif dualar eder.[198]

Tefsir ilminde Hulefâ-i Râşidîn'den sonra gelen Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim, Allah'ın Kitâb'ından hiçbir sûre indirilmemiştir ki ben onun nerede ve kimin hakkında nâzil olduğunu bilmeyeyim. Bir kimsenin Allah'ın kitâbını benden daha iyi bildiğini duysam ve deveyle ona ulaşmak da mümkün olsa, hiç durmaz hemen yola düşerim."[199] Bu ifadeler, sahabe görüşünün tefsir ilmi için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Rivayetlerin haber verdiğine göre diğer sahabe-i kiram da Kur'ân'ı anlayıp yaşama hususunda İbn Mes'ûd gibi takdire şâyan bir gayret içinde idiler. Rasûlullah'tan on âyet öğrendiklerinde, bunlardaki emir ve hikmet-

konuda mütesahil davranması sebebiyle) kabul edilemeyeceği" yönündeki görüşü doğru bulmamıştır. Nevevî'nin bir hadis hakkındaki görüşü, sonradan ortaya konulan kâidelere dayanır, başka bir şeye değil. Tirmizî'nin görüşü ise sahih bir zevk ve vicdana dayanır. (Yani o olayların içinde yaşadığı için râvilerin halini bizzat kendisi müşahede etmiş, doğruyu yanlışı gözleriyle görmüştür.) Asıl ilim de zaten budur, (sonraki âlimlerin dayandığı ilmî) kâideler ise âmânın elindeki asâ gibidir" (Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseynî (v. 1353/1933), *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî* (I-VI), thk. Muhammed Bedr-i Âlem Mir'âtî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005, VI, 216).

196. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 7-8; Turgay, *Hz. Ali ve Tefsirdeki Yeri,* s. 20.
197. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 75.
198. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 343; IV, 539; V, 79.
199. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 8.

leri iyice idrak edip hayatlarına tatbik etmeden diğer on âyete geçmezlerdi. Kur'ân'ı ve onunla ameli birlikte öğrenirlerdi.[200]

Kur'ân'ı tefsir ederken, sıra ashabın görüşlerine gelince, onların içinde belli bir sıralamaya riayet etmek gerekir. Öncelikle Hulefâ-i Râşidîn'in görüşlerine bakılır. Onlar içinde öncelik Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e aittir. Nitekim İbn Abbas'a bir mesele sorulduğunda bu hususta Kur'ân'da bir hüküm varsa onu naklederdi. Kur'ân'da yok da Rasûlullah'tan bir bilgi nakledilmişse onunla cevap verirdi. O da yoksa Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in görüş ve tatbikatına müracaat ederdi. O da bulunmazsa sorulan meselede ictihad eder, kendi reyine göre hüküm verirdi.[201] Daha sonra gelen âlimler de Hz. Ömer'den sonra diğer halifelerle İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs gibi âlim sahabilerin, onlardan sonra olayı bizzat yaşayan sahabilerin ve diğerlerinin görüşlerine müracaat etmişlerdir.

Kur'ân'ı tefsir ederken Kur'ân'da, Sünnet'te ve sahabenin sözleri arasında bir açıklama bulunmadığı takdirde imamların çoğu tâbiînin sözlerine müracaat etmişlerdir. Onların önde gelenleri ise Mücâhid b. Cebr[202], Saîd b. Cübeyr, İkrime, Atâ b. Ebî Rebâh (v. 114/732), Hasan Basrî, Mesrûk b. Ecda' (v. 63/683 [?]), Saîd b. Müseyyeb, Ebü'l-Âliye, Rebî' b. Enes (v. 131/748 ?), Katâde, Dahhâk b. Müzâhim ve benzerleridir. Bunlardan sonra da etbâu't-tâbiîn ve onlardan sonrakiler gelir. Ancak tâbiînin sözlerinin delil olup olmadığı tartışılmıştır. İbn Kesîr, bir hususta icma ettiklerinde bunun delil olması hususunda hiçbir şüphenin olmadığını, ancak ihtilaf ettiklerinde sözlerinin birbirlerine ve kendilerinden sonra gelenlere karşı delil olmayacağını, o zaman Kur'ân ve sünnetin lügatine veya umumi ola-

200. İbn Sa'd, VI, 172; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 460. Krş. Ahmed, V, 410.
201. Dârimî, Mukaddime, 20/168; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 544/22994.
202. İbn Kesîr, Mücâhid'in Tefsir ilminde sembol bir isim (âyet), yani otorite olduğunu söyler ve kendisinin şu sözünü nakleder: "Mushaf'ı başından sonuna kadar üç defa İbn Abbas'a arzettim. Her âyette durur, onunla ilgili bilgileri kendisine sorardım" (Dârimî, Tahâret, 113; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 154; Taberî, *Tefsîr*, I, 90, IV, 409; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 10). İbn Ebî Müleyke şöyle demiştir: "Mücâhid'i gördüm, İbn Abbas'a Kur'ân'ın tefsirini sordu. Yanında yazı malzemeleri (elvâh) vardı. İbn Abbas ona «Yaz» diyordu. Bu minval üzere Tefsir'in tamamını ona sordu" (Taberî, *Tefsîr*, I, 90, IV, 409; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 10).

rak Arapça'ya ya da bu husustaki sahabe sözlerine müracaat edileceğini ifade eder.[203]

Sahabe ve tâbiûn tefsirinin önemine ışık tutan bu kısa mülahazadan sonra Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı anlama hususundaki firasetini izaha geçebiliriz:

1. Kur'ân'ı Anlamadaki Firaseti

Süleyman Nedvî'nin değerlendirmesine göre Hz. Ebû Bekir Kur'ân'a son derece âşık olduğundan, her âyet-i kerimeyi anlamaya gayret eder, anlayamadığı bir âyet olursa Rasûl-i Ekrem'e sorardı. Bundan dolayı Ebû Bekir, Kur'ân-ı Kerim'i tefsir hususunda şüphesiz devrinin en salahiyetli insanı idi. O, Kur'ân-ı Kerim'den birçok âyet-i kerimenin tefsirini nakletmiştir. Kendisi her âyetin nüzul sebebini ve hakiki mânasını, âyetlerden istinbatta bulunmayı ve meselelerinin tafsilini bilirdi. Mesela:

a) Allah Rasûlü (s.a.v) vefat ettiğinde insanların bunu kabullenemediği bir esnada, Rasûl'ün de ölümlü bir beşer olduğunu ifade eden âyeti okuması ve imanı sarsılan insanların imanlarına kuvvet kazandırması, Ebû Bekir'in Kur'ân'ın inceliklerine vâkıf olduğunu, Kur'ân'dan istinbatta bulunma hususunda ne kadar kuvvetli bir kabiliyete sahip olduğunu gösterir.[204]

b) Hz. Ebû Bekir baştan beri meselelerin içinde olması ve devamlı Allah Rasûlü'nün yanında bulunması sebebiyle kuvvetli çıkarımlarda bulunmuş, olayların neticelerini isabetli bir şekilde önceden tahmin edebilmiştir. Bir mânada o İslâm'ın mantığını en iyi şekilde kavramıştır. Onun, âyet-i kerimeleri, Allah Rasûlü'nün sözlerini ve hâdisâtın akışını en iyi anlayan kişi olduğunu gösteren pekçok rivayet vardır.[205] Allah Rasûlü'nün Hudeybiye antlaşması hakkındaki sözlerini ve bu konuda inen Feth sûresini en iyi anlayanlardan biri olarak, umre yapılmadan Medine'ye dönme kararını

203. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 10.
204. Nedvî, *Hazreti Ebû Bekir,* s. 214-215.
205. Bkz. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 3; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 2; Ebû Dâvûd, Melâhim, 17/4338; Tirmizî, Tefsîr 22/3171, Menâkıb 15/3659; Nesâî, Cihâd 1.

bir türlü kabul edemeyen Hz. Ömer'i ikna eden odur.[206] Hudeybiye sulhu hakkında yaptığı şu değerlendirme onun ne kadar derin bir anlayışa sahip olduğunu gösterir: "İslâm'da, Hudeybiye fethinden daha büyük bir fetih olmamıştır. Fakat insanlar, kısa ve dar görüşlü olduklarından bu anlaşmaya itiraz etmişlerdir. İnsanlar, Allah ile Rasûlü arasındaki işlerde acelecidirler. Yüce Allah ise onlar gibi acele etmez, dilediği işi kıvamına gelip olgunlaşmadıkça yapmaz."[207]

c) Daha önce tafsilatlı bir şekilde bahsetmiş olduğumuz zekât vermeyenlere savaş ilan etmesi de Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı anlamadaki firasetini gösteren örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

d) Hz. Ebû Bekir'in, ölüm hastalığında Hz. Ömer'e yaptığı şu vasiyeti, onun Kur'ân üslubuna vukûfiyetini ortaya koymaktadır: "Görmüyor musun ey Ömer, rahatlıktan bahseden âyet şiddetten bahseden âyetle birlikte inmiştir. Yine şiddet âyeti rahatlık âyetiyle birlikte gelmiştir ki mü'min ümitvar olmakla birlikte aynı zamanda korksun. Devamlı bir ümit içinde kalarak Allah'tan olmayacak şeyler istemesin, kendini emniyette görmesin; aşırı derecede korku içine düşerek de kendi elleriyle kendini tehlikeye atmasın, Allah'ın rahmetinden ümid kesmesin. Görmüyor musun ey Ömer, Allah cehennem ehlini en kötü amelleriyle zikretti ki onları hatırladığında; «Ben, bunlardan olmayacağımı ümit ederim» diyesin. Cennet ehlini de en güzel amelleriyle zikretti, içinde bulundukları küçük seyyieleri görmezden geldi ki, onları düşündüğünde; «Benim amelim nerede onların ameli nerede!» diyesin."[208]

Bu tür bilgiler Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı anlama hususunda üstün bir kabiliyete sahip olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir. Devamlı Allah Rasûlü ile beraber bulunması, onun sohbetlerine kesintisiz devam etmesi

---

206. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA,* X, 103.
207. Vâkıdî, II, 610; Halebî, III, 41.
208. Bkz. Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî el-Cûzcânî, Ebû Osman (v. 227/842), *et-Tefsîr min süneni Saîd b. Mansûr* (I-V), thk. Saîd b. Abdillah b. Abdilazîz Âlu Hamîd, Dâru's-Sumay'î, 1417, V, 134; Taberî, *Tefsîr,* XXII, 116; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 35; İbn Asâkir, XXX, 413; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 443; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl,* XII, 533/35717.

ve olayların seyrini bizzat yaşaması da onun bu kabiliyetini desteklemiş, zirveye çıkarmıştır.

2. Tefsire Önem Vermesi

Kur'ân-ı Kerim, anlaşılıp yaşanmak üzere gönderilmiştir. Rasûlullah (s.a.v) Kur'ân'ı anlayarak okumaya teşvik ederek şöyle buyurmuştur: *"Kur'ân'ı üç günden az bir zamanda okuyup bitiren kişi onu hakkıyla anlayamaz!"*[209] Bu sebeple ashâb-ı kiram bir araya gelip oturduklarında, öncelikle Kur'ân-ı Kerim ile meşgul olur, onu okur ve anlamaya çalışırlardı. Ya içlerinden biri bir sûre okur veya birinden bir sûre okumasını talep ederlerdi.[210]

Hz. Ebû Bekir Kur'ân'ın tefsir edilmesine ve bu Yüce Kitab'ın doğru bir şekilde anlaşılmasına çok önem verirdi. Hatta "Kur'ân'ın bir âyetinin i'râbını yapmak (izah edip onu anlamaya çalışmak), bana, bir âyeti sadece ezberlemekten daha güzel gelir" derdi.[211] Yine Ebû Bekir ve Ömer (r.a); "Kur'ân'ın bir kısmını i'rab etmek, onun bazı hurûfunu (lafzî okunuşunu) ezberlemekten daha çok hoşumuza gider" demişlerdir.[212]

Aslında bu genel olarak ashab-ı kiramın anlayışıdır. Onlar Kur'ân'ın tefsir edilmesine, anlaşılıp anlatılmasına çok önem verirlerdi. Mesela İbn Mes'ûd: "Bizden biri on âyet öğrenince mânalarını öğrenmeden ve onlarla amel etmeden başkalarına geçmezdi"[213] demiştir. Onun bir başka sözü de şöyledir: "Kim ilim istiyorsa Kur'ân'ın mânalarını tefekkür etsin, tefsiri ve kıraati üzerinde yoğunlaşsın. Zira onda öncekilerin ve sonrakilerin ilmi

209. Ebû Dâvûd, Vitr, 8/1390; Tirmizi, Kirâât, 11/2949; Dârimî, Salât, 173. Elbânî "sahih" olduğunu söylemiştir.
210. Hâkim, I, 172/322.
211. İbn Vehb Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısrî el-Kureşî (v. 197/813), *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi' li'bn Vehb* (I-III), thk. Miklos Muranyi, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003, III, 43; İbnü'l-Enbârî, Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr, Ebû Bekir (v.328), *Îzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'* (I-II), thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dımeşk: Matbûâtü Mecma'i'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1390/1971, I, 23.
212. İbnü'l-Enbârî, *Îzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'*, I, 20.
213. Taberî, *Tefsîr,* I, 80.

mevcuttur."[214] Yine ona ait olan; "Kur'ân'ı okuyun, kalplerinizi onunla harekete geçirin! Düşünceniz, bir an evvel sûrenin sonuna varmak olmasın"[215] sözü de Kur'ân'ı çok okumaktan ziyade onu anlamaya yönelmek gerektiğini göstermektedir. Kûfe ekolüne mensup muhaddis ve fakih tâbiî Mesrûk b. Ecda'ın haber verdiğine göre Abdullah b. Mes'ûd, bu sözlerin gereğini bizzat kendisi tatbik eder, talebelerine bir sûre okur, sonra onun hakkında konuşur ve gün boyu o sûreyi tefsir ederdi.[216] Ebû Vâil bunun diğer bir misalini şöyle haber verir: "Hz. Ali (r.a), İbn Abbas'ı bir hac mevsiminde vazifelendirmişti. İbn-i Abbas hacılara Bakara veya Nûr sûrelerinin tefsirini yaparak öyle bir hitabette bulundu ki, Rumlar, Türkler ve Deylemliler bunu dinleselerdi mutlaka müslüman olurlardı."[217] Sika olan hadis imamlarından Ebû Cemre (v. 127/744); "Ben Kur'ân-ı Kerim'i çok hızlı okurum. Üç günde Kur'ân'ı hatmediyorum" dediğinde hocası İbn-i Abbas; "Bir gecede üzerinde tefekkür ve tedebbür ederek ve hakkını vererek tertil üzere sadece Bakara sûresini okumak, bana senin şu okuyuşundan daha hoş gelir" demiştir."[218] Yine bir kişi, Zeyd b. Sâbit'e gidip, Kur'ân-ı Kerim'in bir haftada hatmedilmesi hususunda ne düşündüğünü sormuştu. O da; "İyi olur" dedikten sonra şöyle devam etti: "Fakat ben onbeş veya yirmi günde bir hatim yapmaktan daha çok hoşlanırım. «Neden?» diye sorarsan, bu takdirde Kur'ân üzerinde iyice düşünüp mânalarını daha iyi anlayabilirim."[219]

Bu konuyla ilgili sahabeden daha fazla nakiller yapmak mümkündür. Ancak zikrettiğimiz bu rivayetlerin yeterli olduğunu düşünüyoruz. Verilen bu bilgilerde görüldüğü üzere ashab-ı kiramın genel kanaati mânasını düşünmeden kuru bir okuyuş değil, ibadet olarak Kur'ân'ı tilavet etmekle birlikte daha çok onu anlayıp tefsir etme yönünde idi. Hz. Ebû Bekir de

214. Beyhakî, *Şuab*, III, 347/1808; Heysemî, VII, 165.
215. Beyhakî, *Şuab*, III, 407. Krş. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 256/8733.
216. Taberî, *Tefsîr,* I, 81.
217. Taberî, *Tefsîr,* I, 81; İbn-i Kesîr, I, 8.
218. Abdurrezzak, *Musannef*, II, 489; Beyhakî, *Şuab*, III, 406.
219. *Muvatta'*, Kur'ân, 4; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (v. 463/1071), *el-İstizkâr* (I-IX), thk. Sâlim Muhammed Atâ - Muhammed Ali Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000, II, 477.

bunların başında gelmektedir. Ancak onlar bunu bilerek ve usulüne uygun bir şekilde yapmak gerektiği üzerinde dururlardı. Sahih nakle ve şartlarına uygun tutarlı bir ictihada dayanmayan re'y ve indî telâkkilerle Kur'ân hakkında konuşmaktan şiddetle sakınırlardı. İleride bu konuya temas edilecektir.

3. Muvafakâtı

"Muvafakât" tabirini ilk olarak Hz. Ömer, bazı görüş ve tekliflerinin âyetler tarafında tasdik edilmesini ifade sadedinde kendisi için kullanmış, "Şu hususlarda Rabbime muvafakat ettim" demiştir.[220] Biz de burada "muvafakât" tabiriyle, vahyin zaman zaman Hz. Ebû Bekir'in görüşüne uygun olarak inişini kastediyoruz. Bu konuda meşhur olan sahabi malum olduğu üzere Hz. Ömer'dir.[221] Ancak, onun kadar açık olmamakla birlikte Hz. Ebû Bekir'in de bir takım muvafakâtından bahsetmek mümkündür. Bu durum, onun İslâm'ı anlayış ve idrakinin yüksekliğine delalet eder. Konuyla ilgili olabilecek bazı misalleri şu şekilde zikredip değerlendirmek mümkündür:

a) Urve b. Zübeyr, Abdullah b. Amr bin Âs'a; "Müşriklerin Rasûlullah'a yaptığı eziyetlerin en şiddetlisini bana haber verebilir misin?" diye sormuş, o da şunları anlatmış: "Rasûlullah (s.a.v) Kâbe'nin avlusunda namaz kılarken, Ukbe b. Ebî Muayt geldi, Rasûlullah'ı omzundan tuttu, elbisesini boynuna dolayıp şiddetle sıkarak onu boğmaya çalıştı. O esnada Ebû Bekir (r.a) gelerek omzundan tutup onu Rasûl-i Ekrem'in başından defetti ve; «Bir kişiyi, "Rabbim Allah'tır" dediği için öldürecek misiniz? Hâlbuki o, Rabbinizden size apaçık mûcizeler ve deliller getirmiştir!» dedi."[222] Hz. Ebû Bekir'in bu sözleri el-Mü'min 40/28 âyetindeki ifadelerle birebir aynıdır.

---

220. Buhârî, Salât, 32, Tefsir, 2/9; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 24; Ahmed, I, 271.
221. Gezgin, Ali Galip, *Özgür Bir Kur'an Yorumu -Hz. Ömer Örneği-*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009, s. 101-126; Atmaca, Gökhan, *Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları,* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s. 71-95.
222. Buhârî, Tefsir, 40/1; Ashâbu'n-Nebî, 5; Menâkıbu'l-Ensâr, 29. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* XIII, 500; İbn Ebî Hâtim, X, 3266; Beğavî, VII, 147; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 140-141. İbn Ebî Hâtim, bu rivayeti daha farklı bir şekilde el-Furkân 25/42 âyetinin tefsirinde de zikreder (İbn Ebî Hâtim, VIII, 2698-2699).

Ancak âyetin, Bu hâdiseden önce mi yoksa sonra mı indiği hususunda herhangi bir bilgi yoktur. Sonra indiyse bu olay, Hz. Ebû Bekir'in bir muvafakatı sayılmalıdır. Önce indiyse, bu sefer de rivayet, Ebû Bekir'in Kur'ân'la nasıl içiçe yaşadığını ve âyetlerin mânasını meydana gelen olaylara tatbik edebildiğini göstermektedir.

b) Benzer bir örnek de şu hâdisedir: Ebû Tâlib, vefatına sebep olan hastalığına yakalandığında Kureyş kendisine; "Ey Ebû Tâlib, kardeşinin oğluna birisini gönder de o anlatmakta olduğu cennetten sana şifa olacak bir şeyler göndermesini iste!" dediler. Ebû Tâlib'in gönderdiği elçi Nebiyy-i Ekrem'i aradı ve nihayet onu Hz. Ebû Bekir ile otururken buldu; "Ey Muhammed, amcan; «Ben zayıf, hasta bir ihtiyarım, şu anlatmakta olduğun cennetin yiyecek ve içeceklerinden bana şifa olacak bir şeyler gönder!» diyor" dedi. Allah Rasûlü'nün yanında bulunan Hz. Ebû Bekir elçiye; "Allah muhakkak onları kâfirlere haram kılmıştır" diye cevap verdi. Elçi Kureyşlilere dönüp; "Benimle gönderdiğiniz haberi Muhammed'e ulaştırdım, bana bir cevap vermedi, yanında bulunan Ebû Bekir; «Muhakkak Allah onları kâfirlere haram kılmıştır» dedi" diye olanları anlattı. Kureyşliler tekrar birisini aynı mesajla Allah Rasûlü'ne göndermesi için Ebû Tâlib'e ısrar ettiler. O da dayanamayıp nihayetinde yanında bulunanlardan birini Rasûlullah'a gönderdi. Bu elçi de Allah Rasûlü'nü daha önce oturduğu yerde buldu ve aynen birinci elçinin söylediklerini söyledi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v); *"Hiç şüphesiz Allah, onun yiyecek ve içeceklerini kâfirlere haram kılmıştır!"* buyurdu…[223] İlk olarak Hz. Ebû Bekir'in, ikinci olarak da Allah Rasûlü'nün elçiye verdikleri cevaplar el-A'râf 7/50 âyetine uygun düşmektedir. Ancak bu âyetin de yaşanan o hâdiseden önce mi yoksa sonra mı indiğine dair bir bilgi yoktur. Sonra inmiş olma ihtimaline göre burada güzel bir müvâfakat örneğinden bahsetmek mümkündür. Hz. Ebû Bekir'in sözünün, Allah Rasûlü'nün sonradan bildirdiği hükme muvafık düştüğü ise açıktır.

c) Bunlara göre biraz daha kuvvetli sayılabilecek bir örnek şudur: İbn Abbas şöyle nakleder: "Rasûlullah (s.a.v) Mekke'den çıkarıldığı zaman

223. Sa'lebî, V, 99-100; Vâhidî, *Esbabu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 267. İsnâdı "zayıf"tır.

Ebû Bekir (r.a) şöyle dedi: «Onlar nebîlerini kendi şehrinden çıkardılar. Artık onlar mutlaka helâk olacaklardır.» Bunun üzerine savaşa izin veren şu âyet-i kerime nâzil oldu: **«Haksızlığa uğratılarak kendilerine savaş açılan kimselerin, karşı koyarak savaşmalarına izin verilmiştir. Allah onlara yardım etmeye elbette kâdirdir».**"[224] Hz. Ebû Bekir der ki: "Bu âyet nâzil olunca anladım ki, (müşriklerle) savaş olacak."[225]

d) Konuyla ilgili diğer bir misali İbn Kesîr, el-Bakara 2/217'nin tefsirinde İbn İshak'tan naklen şöyle kaydeder: Müşrikler Abdullah b. Cahş seriyyesi hakkında, "Muhammed ve ashabı haram ayı helâl saydılar. O ayda kan döktüler, ganimet aldılar ve adamları esir ettiler" demişlerdi. O zaman Hz. Ebû Bekir onlara; "Haram aylarda adam öldürmeyi büyük günah sayıyorsunuz, ancak akıllı ve insaflı bir kişi doğruyu görecek olursa sizin Muhammed'in söylediklerinden insanları alıkoymanız ve Beytullah'ta secde eden biri görülmesin diye Allah'ın mescidinden onun ehlini çıkarmanız bundan daha büyük bir günahtır" diye başlayıp devam eden bir şiirle cevap vermiştir. Bunları kaydeden İbn Kesîr, İbn Hişâm'ın bu şiiri Abdullah b. Cahş'a nisbet ettiğini de hatırlatır.[226] Eğer şiir Ebû Bekir'e aitse onun bu sözlerini tasdiken, **"Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır…"**[227] âyeti nâzil olmuştur.[228]

e) Konuyla ilgili örnekler arasında zikredilebilecek bir rivayet de şöyledir: Hz. Ömer'in anlattığına göre Bedir günü Rasûlullah (s.a.v) müşriklere baktı, onlar bin kişiydiler. Ashabı ise üç yüz on dokuz kişi idi. Hemen kıbleye yönelip ellerini kaldırdı. Rabbine sesli olarak şöyle yakarmaya başla-

224. el-Hac 22/39.
225. Tirmizî, Tefsir, 22/3171; Nesâî, Cihad 1. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* XVIII, 644; İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 433.
226. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 577-578. Şiir Hz. Ebû Bekir'e izafe edilen divanda yer almaktadır: Demirayak, *Hazreti Ebû Bekir Divanı,* s. 39.
227. el-Bakara 2/217.
228. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* IV, 302 vd.

dı: *"Allah'ım, bana olan va'dini yerine getir. Allah'ım, bana zafer ihsan eyle! Allah'ım, eğer ehl-i İslâm'ın bu topluluğunu helâk edersen artık yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmayacak!"* Ellerini kaldırmış bir vaziyette tazarru ve niyazlarına öylesine devam etti ki ridası omuzundan düştü. Bunu gören Ebû Bekir (r.a), yanına gelerek ridasını aldı, omuzuna attı ve yaklaşıp; "Ey Allah'ın Rasûlü, Rabbine olan niyazın kâfidir. Allah Teâlâ sana olan va'dini mutlaka yerine getirecektir" dedi. O esnada Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ şu âyet-i kerimeyi inzâl buyurdu: **"Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da; «Ben peşpeşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim» diyerek duanızı kabul buyurmuştu."**[229] Gerçekten Allah (c.c) o gün mü'minlere meleklerle yardım etti."[230]

İbn Abbas şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v) Bedir günü; «*Allah'ım, bize olan yardım sözünü ve zafer va'dini (gerçekleştirmeni) istiyorum. Allah'ım, eğer (bu İslâm cemiyetinin helâkını) dilersen yeryüzünde bir daha sana ibadet edilmez!*» diye ısrarla niyazda bulunuyordu. Ebû Bekir, Allah Rasûlü'nün elini tutarak; «Yâ Rasûlallah, bu kadar ısrar yeter!» dedi. Akabinde Allah Rasûlü; **«Yakında o topluluk bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır»**[231] âyetini okuyarak çadırdan dışarı çıktı."[232]

Diğer bir rivayete göre Allah Rasûlü (s.a.v) gölgelikte bu duasından sonra biraz dalmıştı, az sonra uyandı ve; *"Ebû Bekir, sana Allah'ın yardımı geldi. İşte Cibrîl (a.s), bir atın yularını tutmuş götürüyor, üstü başı toz toprak içinde"* dedi.[233] Hz. Ali şöyle der: "Cibril (a.s) bin melekle Nebiyy-i Ekrem'in sağına indi, orada Ebû Bekir vardı. Mikail (a.s) bin melekle Nebiyy-i Ekrem'in sol tarafına indi, orada da ben vardım."[234]

---

229. el-Enfâl 8/9.
230. Müslim, Cihâd, 58. Krş. Buhârî, Megâzî, 4. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* XIII, 409-410; Beğavî, III, 332; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 18.
231. el-Kamer 54/45.
232. Buhârî, Meğâzî, 4.
233. İbn Hişâm, I, 627; Beğavî, III, 333. Diğer rivayete göre Rasûlullâh (s.a.v) Bedir günü: *"İşte Cebrâîl! Atının başından tutmuş, üzerinde de savaş techizâtıyla (yardımınıza gelmiş durumda)!"* buyurmuştur (Buhârî, Meğâzî, 11).
234. Taberî, *Tefsîr,* XIII, 417; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 20. Buhârî, bu rivayetin râvilerinden Abdülaziz b. İmran'ın "münkerü'l-hadîs" olduğunu söylemiştir.

Anlatılan bu olayın detaylarına dikkatlice bakıldığında Hz. Ebû Bekir'in sözlerinin âyetlerle desteklenip tasdik edildiğini söylemek mümkündür.

f) Konuyla ilgili belki de en kuvvetli misal Finhâs hâdisesidir. Abdullah b. Abbas'ın nakline göre Ebû Bekir es-Sıddîk bir gün içerisinde Yahudilerin kitaplarını okudukları Beytü'l-Midrâs'a girmişti. Orada yahudilerden çok sayıda insan gördü. Bunlar Finhâs isimli bir adamın etrafına toplanmışlardı. Bu adam yahudilerin âlimlerinden ve hahamlarından idi. Finhâs'ın yanında bir âlim daha vardı ki onun ismi de Eşya' idi. Ebû Bekir (r.a); "Yazıklar olsun sana Finhâs! Allah'tan kork ve müslüman ol. Vallahi sen de bilirsin ki Muhammed, Allah'ın Rasûlü'dür ve size Allah katından hakkı getirmiştir, onun vasıflarını, yanınızda bulunan Tevrat ve İncil'de yazılı olarak bulmaktasınız" dedi. Finhâs; "Vallahi Ebû Bekir, biz Allah'a muhtaç değiliz, ama o bize muhtaçtır. Onun bize yalvardığı gibi biz ona yalvarmıyoruz. Biz ondan müstağniyiz. Eğer Allah bizden zengin olsaydı dostunuzun zannettiği gibi bizden borç istemezdi. O size faizi yasaklıyor ama bize veriyor. Şayet zengin olsaydı bize faiz vermezdi"[235] dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir öfkelendi, Finhâs'ın yüzüne şiddetli bir tokat vurdu ve; "Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer aramızda anlaşma olmasaydı boynunu vururdum ey Allah'ın düşmanı. Eğer doğru iseniz gücünüz yettiğince bizi yalanlayın bakalım!" dedi.

Finhâs, Allah Rasûlü'ne gidip; "Arkadaşının bana ne yaptığını gördün mü?" diyerek Ebû Bekir'in kendisine haksız yere vurduğunu söyledi. Rasûlullah (s.a.v), Ebû Bekir'e; *"Bunu niye yaptın?"* diye sordu. Ebû Bekir; "Ey Allah'ın Rasûlü, bu Allah düşmanı büyük bir söz etti; zannediyor ki Allah fakirdir ve onlar Allah'tan zengindirler. Böyle deyince Allah için öf-

235. Yahudi, "**Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder**" (el-Bakara 2/245) ayetindeki "kat kat fazla" vermeyi kendince faiz olarak isimlendiriyor ve borç alıp onu fazlasıyla ödeyenlerin ancak fakirler olacağını, Allah da fakir ki bizden borç istiyor diye mugalata yapıyor, güya Kur'ân'ın Allah'tan gelmediğini ispatlamaya çalışıyordu. Muhtemelen bu batıl yorumunu, yahudilerin İslâm'a meyletmesine mâni olmak için yapıyordu. Yahudinin yaptığı bu lafazanlık, tarih boyunca insanların kafasını karıştırmak ve onları batıl inançlara ikna etmek için başvurulan bir metottur.

kelendim ve yüzüne tokat vurdum!" dedi. Finhâs bunu inkâr edip; "Ben böyle söylemedim!" dedi. Allah (c.c), Finhâs'ı red, Ebû Bekir'i de tasdik makamında; **"Gerçekten «Allah fakir, biz ise zenginiz» diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir"**[236] ayetini indirdi."[237] Dihlevî, bu hâdisenin pekçok tarikten rivayet edildiğini, bunların bir kısmının Hz. Ebû Bekir'in muvâfakatına, bir kısmının da sözünün tasdik edilmesine delalet ettiğini söylemiştir.[238]

g) Şu rivayet de Hz. Ebû Bekir'in muvafakâtından sayılabilir: Hz. Enes'in bildirdiğine göre **"Allah ve melekleri Nebî üzerine salât ederler"**[239] âyeti nâzil olunca Ebû Bekir (r.a); "Yâ Rasûlallah, Allah (c.c) sana hususi olarak bir şeref bahşettiğinde mutlaka bizi de ona ortak kılmıştır" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: **"Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen (size salât eden) O'dur. Melekleri de size istiğfar eder. Allah, mü'minlere karşı çok merhametlidir."**[240] Allah ve meleklerinin Rasûlullah'a salât ettiği haber verilince, Ebû Bekir, bu salâtın mü'minler için de olacağını ümid etmiş, beklemiş ve gerçekten de öyle olmuştur. Bu rivayet hem Hz. Ebû Bekir'in muvâfakâtını, hem de İslâm ve Kur'ân'ı anlamadaki firasetini göstermektedir.

h) Konuyla ilgili sayılabilecek son bir misal olarak şu rivayeti değerlendirebiliriz: Münafıklar Zeyd b. Erkam'ı Allah Rasûlü'nün huzurunda yalancı çıkarmışlardı. O bir gün üzgün vaziyette yürürken Rasûlullah (s.a.v) yanına varıp hafifçe kulağını bükerek yüzüne bakıp tebessüm etmişti. Bir müddet sonra Ebû Bekir gelip; "Rasûlullah sana ne dedi?" diye sordu. Zeyd; "Bir şey demedi, sadece kulağımı bükerek yüzüme bakıp tebessüm etti" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir; "Müjde, sevin!" dedi. Sabah olunca Rasûlullah

---

236. Âl-i İmrân 3/181. 188. âyete kadar olan kısmın bu hâdiseyle bağlantısı vardır (İbn Hişâm, I, 559).
237. İbn Hişâm, I, 558-559; Taberî, *Tefsîr,* VII, 441-443, 455; İbn Ebî Hâtim, III, 829; Beğavî, II, 143, 146; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 176. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, I, 319. Bu hadis "hasen"dir.
238. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 40-42.
239. el-Ahzab 33/56.
240. el-Ahzab 33/43. Beğavî, VI, 372.

(s.a.v) Münâfıkûn sûresinin indiğini haber vererek onlara okudu.[241] Böylece Zeyd'in doğru, münafıkların yalan söylediği ortaya çıkmış oldu. Bu hâdise de Ebû Bekir'in firasetini ve kısmen muvafakâtını gösteren delillerden biri sayılabilir. Zira Allah Rasûlü'nün tavrından, ne yönde bir vahyin geldiğini veya geleceğini tahmin edebilmiştir.

Hz. Ebû Bekir malını, canını ve ömrünü İslâm'a adayıp devamlı onunla meşgul olduğu için bu dinin sahibi olan Cenâb-ı Hakk'ı çok iyi tanımış, O'nun muradını en iyi şekilde kavramıştı. Bu sebeple sözlerinin ve davranışlarının, daha sonra gelen bir kısım ilâhi hüküm ve talimatlarla uyum içinde olması tabiidir. Zikrettiğimiz misaller Hz Ömer'de olduğu gibi net bir muvafakat örneği sergilemese de Hz. Ebû Bekir'in vahye uygun düşecek sözler söylemesi ve fiiller yapması uzak bir ihtimal değildir.

4. Sorularıyla Tefsire Hizmet Etmesi

Ashâb-ı kiramın soruları, hem sebeb-i nüzul olarak yeni âyetlerin inmesine, böylece Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine, hem de Allah Rasûlü'nün açıklamalarına, yani Kur'ân'ın sünnetle tefsirine hizmet etmiştir. Hz. Ebû Bekir de bu hizmeti görenlerin başında yer alır. Onun sorularıyla Kur'ân'ın tefsirine sağladığı katkıya şu rivayetler örnek gösterilebilir:

a) Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsirine Vesile Olması

Hz. Ebû Bekir'in bir kısım âyetlerle ilgili sorularına yeni bir âyetle cevap verildiği olmuştur. Bunun bazı örnekleri şunlardır:

- Hudeybiye sulhünde Huzâa kabilesi Müslümanların, Benî Bekir kabilesi de Kureyş'in yanında yer almıştı. Bir müddet sonra Kureyş, Benî Be-

241. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osmân el-Absî (v. 235/849), *Müsned* (I-II), thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî - Ahmed b. Ferid el-Mezîdî, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997, I, 356; Tirmizî, Tefsîr, 63/3313 ("hasen" demiştir); Hâkim, II, 531/3812 (Zehebî "sahih" demiştir); Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed (v. 471/1078-79), *Dercü'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-süver* (I-IV), thk. Velid b. Ahmed b. Sâlih el-Huseyn - İyâd Abdüllatif el-Kaysî, Biritanya: Mecelletü'l-Hikme, 1429/2008, IV, 1626; Kurtubî, XVIII, 122; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 130.

kir kabilesini destekleyerek onları Huzâa'ya saldırmaya teşvik etti. Saldırıya uğrayan Huzâa kabilesi Rasûlullah'tan yardım istedi. Nebî (s.a.v) müslümanlara Huzâa'ya yardım etmek için hazırlanmalarını emredince Ebû Bekir; "Ey Allah'ın elçisi, onlara, kendi kavmimize karşı mı yardım edeceğiz?" diye sordu. Onun bu sorusu üzerine; **"Ey iman edenler, eğer küfrü imana tercih etmişlerse babalarınızı, kardeşlerinizi dostlar edinmeyin!"**[242] âyet-i kerimesi nâzil oldu.[243] Hz. Ebû Bekir, bu sorusuyla, akrabaya iyiliği emreden âyetlerin başka bir âyetle tefsir edilmesine vesile olmuş, böylece konunun bir boyutuna dikkat çekilmiş, bir istisna ve tahsis yapılmıştır. Ancak bu rivayete İbnü'l-Cevzî'nin tefsirinden başka bir yerde rastlayamadık.

- Konuyla ilgili diğer bir misal şöyledir: **"Ey iman edenler, evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip selam vermeden girmeyin!"**[244] âyet-i kerimesi inince Hz. Ebû Bekir; "Ey Allah'ın elçisi, Şam yolunda, içinde sakinleri olmayan hanlar ve meskenler var. Onlar hakkında ne buyurursun?" diye sordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, **"Meskûn olmayan ve içinde bir faydalanma hakkınız olan evlere girmenizde size bir günah yoktur, neyi açıklar ve neyi saklarsınız Allah bilir"**[245] âyet-i kerimesini indirdi.[246] İbn Ebî Hâtim'in nakline göre Mukâtil b. Hayyân (v. 150'den az önce) şöyle demiştir: "Evlere girerken selam verme ve izin isteme âyeti nâzil olunca Ebû Bekir (r.a); «Ey Allah'ın elçisi, ya Mekke, Medine, Şam ve Beyt-i Makdis arasında ticaret yapan Kureyş tüccarlarının hali ne olacak? Onların, yol üzerinde, içinde sakinleri olmayan belli evleri (konak yerlerindeki hanlar) var. İçinde sakinleri olmayan bu yerlere girerken nasıl izin isteyip selam verecekler?" diye sorunca yukarıdaki âyet-i kerime indi.[247] Böylece Hz. Ebû Bekir soru sormak suretiyle Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine vesile oldu.

---

242. et-Tevbe 9/23.
243. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* II, 245.
244. en-Nûr 24/27.
245. en-Nûr 24/29.
246. Mukâtil b. Süleyman, III, 195; Vâhıdî, *Esbabu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 334-335. İsnâdı "zayıf"tır.
247. İbn Ebî Hâtim, VIII, 2570; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur,* VI, 176, *Lübâbü'n-nükûl,* s. 171-172. Rivayet "mürsel"dir.

- Benzer bir örnek de şudur: **"Ey iman edenler! Siz, bir yemeğe çağırılmadıkça, zamanını gözetmeksizin, Nebî'nin evlerine girmeyin…"**[248] âyeti nâzil olunca Ümmühât-ı Mü'minîn'in babaları Hz. Ebû Bekir ve arkadaşları ayağa kalkarak; "Yâ Rasûlallah, biz de mi onların yanına ancak izinle girebileceğiz ve ihtiyaçlarımızı ancak perde ardından isteyebilecek?" diye sordular. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **"Onlara babaları, oğulları, kardeşleri, kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları (mü'min kadınlar) ve ellerinin altında bulunan câriyelerinden dolayı bir günah yoktur. Allah'tan korkun; şüphesiz Allah, her şeye şahittir"**[249] âyetini inzâl buyurdu.[250] Hz. Ebû Bekir'in bu sorusu sebebiyle bir âyet, diğer bir âyetle umumun tahsisi yoluyla tefsir edilmiş oldu.

- Şu rivayet de konumuzla ilgili görülebilir: Mukâtil b. Süleyman'ın nakline göre, **"De ki: Ben rasullerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım"**[251] âyet-i kerimesi nâzil olunca Mekke kâfirleri çok sevindiler; "Gerçek nebî olsaydı Rabbi ona ve tâbilerine ne yapacağını bildirirdi" gibi sözler söylediler. Bu durum müslümanlara çok ağır geldi. Ebû Bekir ve Ömer, Rasûl-i Ekrem'e; "Allah'ın sana ne yapacağını bize bildiremez misin?" dediler. Rasûlullah (s.a.v); *"Allah Teâlâ henüz bu konuda bana bir bilgi vermedi"* buyurdu. Medine'ye hicret ettiklerinde münafıkların reisi İbn Übey; "Kendisine ve tâbilerine Allah'ın ne yapacağını bilmeyen birinin peşinden nasıl gidiyorsunuz?" dedi ve hep birlikte mü'minlere gülüştüler. Allah Teâlâ mü'minlerin kalbindeki hüznü ve Mekke müşrikleriyle Medine münafıklarının sevincini bildiği için Nebî (s.a.v) Hudeybiye'den dönünce, **"Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik"**[252] âyetini inzâl buyurdu.[253] Böylece Cenâb-ı Hakk'ın Rasûlü'ne nasıl muamele edeceği beyan edilmiş oldu. Bu açıklamada Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in sorularının da bir payı olduğu düşünülebilir.

248. el-Ahzâb 33/53.
249. el-Ahzâb 33/55.
250. Ferrâ, II, 349.
251. el-Ahkâf 46/9.
252. el-Feth 48/1.
253. Mukâtil b. Süleyman, IV, 65.

b) Kur'ân'ın Sünnetle Tefsirine Vesile Olması

Hz. Ebû Bekir'in bazı âyetlerle iligili sorularına Rasûlullah (s.a.v) kendisi açıklama getirmiştir. Bu konuyla ilgili şu misaller üzerinde durabiliriz:

- İbn Kesir, Âl-i İmrân 3/110 âyetinin tefsirinde Ümmet-i Muhammed'in en hayırlı ümmet olmasından bahsederken Hz. Ebû Bekir'in naklettiği şu hadise yer verir: Rasûlullah (s.a.v); *"Ümmetimden yetmiş bin kişinin hesapsız cennete gireceği müjdesi bana verildi. Onların yüzleri dolunay gecesindeki ay gibidir, kalpleri tek bir adamın kalbi üzeredir (aralarında hiç ihtilaf ve kötü duygular yoktur). Rabbim -azze ve celle-'den bunların sayısını artırmasını istedim, O da her biri için bana yetmiş bin kişi daha verdi"* buyurdu. Bu hadisi nakleden Ebû Bekir diyor ki: "Bu müjdenin bütün şehir ve köy halklarını içine alacağını, hatta çöllerin kenarlarına, bedevilere bile ulaşacağını düşündüm."[254] Diğer rivayette Hz. Ömer'in, Allah Rasûlü'ne; "Allah Teâlâ'dan bunların sayısını artırmasını isteseydiniz olmaz mıydı?" diye talepte bulunduğu, Rasûlullah'ın da; *"Artırmasını istedim…"* buyurduğu rivayet edilir. Ancak bu iki rivayet zayıftır.[255] Bu husustaki sahih bir rivayet ise şöyledir: Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) bir gün; *"Rabbim -azze ve celle- bana ümmetimden yüz bin kişiyi cennete koyacağını va'd etti!"* buyurmuştu. Ebû Bekir (r.a); "Ey Allah'ın Rasûlü, bizim için bu sayıyı artırınız!" dedi. Allah Rasûlü (s.a.v); *"Ve şu kadar"* buyurarak eliyle avuç işareti yaptı. Ebû Bekir tekrar; "Ey Allah'ın Nebîsi, bizim için bu sayıyı artırınız!" dedi. Allah Rasûlü; *"Ve şu kadar"* buyurarak eliyle avuç işareti yaptı. Ebû Bekir tekrar; "Ey Allah'ın Nebîsi, bizim için bu sayıyı artırınız!" dedi. Allah Rasûlü yine; *"Ve şu kadar"* buyurarak eliyle avuç işareti yaptı. Ömer (r.a) ona; "Yeter ey Ebû Bekir!" dedi. Ebû Bekir; "Bırak beni ey Hattâboğlu! Allah'ın hepimizi cennete koymasının bize ve sana ne zararı olur" dedi. Ömer; "Allah Teâlâ dilerse bütün insanları bir avuçta cennete koymaya kâdirdir!" dedi. Bunun üzerine Nebiyy-i Ekrem; *"Ömer doğru söyledi!"* buyurdu.[256] Diğer bir rivayete göre Allah Rasûlü'ne verilen müjdeyi işittiğinde Hz. Ömer sevinciden tekbir getirmiş ve Allah Teâlâ'nın kendisini son üç avuçtan birin-

254. Ahmed, I, 6.
255. Ahmed, I, 197.
256. Ahmed, III, 193. Krş. Ahmed, III, 165.

de kılmasını ümit ettiğini söylemiştir.[257] Bu soru cevap neticesinde âyette bahsedilen **"en hayırlı ümmet"** olma vasfının bir sebep veya neticesi ortaya konmuş oldu. Hz. Ebû Bekir ve Ömer, Rasûlullah'a yönelttikleri sorular ve talepleriyle âyetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamışlardır. Diğer sahabiler Allah Rasûlü'nün heybetinden çekinerek huzurunda rahat konuşamazlardı. Ancak Halifeler muhtelif yönlerden gelen yakınlıkları sebebiyle daha rahat soru sorup taleplerde bulunabilirlerdi.[258]

- Bu konudaki ikinci bir misali Ebû Bekir es-Sıddîk bizzat kendisi şöyle haber vermiştir: "Ben Rasûlullah'ın yanında idim. O esnada kendisine şu âyet-i kerime nâzil oldu: **«Kim bir kötülük yaparsa cezasını görür ve Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilir.»**[259] Rasûlullah (s.a.v); *«Ey Ebû Bekir, bana indirilen bir âyeti sana okutayım mı?»* buyurdu. Ben; «Tabii ki yâ Rasûlallah!» dedim. Bana bu âyeti okuttu. Sanki belimin kırılıp ayrıldığını hissettim ve öylece kasılıp kaldım. Rasûlullah (s.a.v); *«Neyin var, ne oldu ey Ebû Bekir?»* diye sordu. «Anam babam sana feda olsun yâ Rasûlullah! Hangimiz kötülük işlemez ki? Şimdi biz işlediklerimiz yüzünden muhakkak cezalandırılacak mıyız?" diye üzüntümü ifade ettim. Rasûlullah (s.a.v) şu açıklamayı yaptı: *«Ey Ebû Bekir! Sen ve mü'minler, hatalarınız sebebiyle dünyada (bazı sıkıntı ve meşakkatlere uğratılarak) cezalandırılırsınız. Öyle ki Allah'a günahsız olarak kavuşursunuz. Diğerlerine gelince onların yaptıkları biriktirilir ve cezaları kıyamet gününe bırakılır."*[260] Yine Hz. Ebû Bekir'in naklettiği bir rivayete göre Allah Rasûlü (s.a.v); *"Kim bir kötülük işlerse bu dünyada cezalandırılır"* buyurmuştur.[261]

Diğer bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir; "Yâ Rasûlallah bu âyetten sonra kurtuluş ve salâh nasıl mümkün olacak?" diyerek yukarıdaki âyeti okumuş

257. Heysemî, X, 413; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 95-100.
258. Bkz. Müslim, Îmân, 192; Tirmizî, Menâkıb, 16/3668; Ahmed, IV, 199.
259. en-Nisâ 4/123.
260. Tirmizî, Tefsir, 4/3039 (Tirmizî hadisin "garib" olduğunu, isnadı hakkında bazı sözler söylendiğini ifade etmiştir). Bkz. Taberî, *Tefsîr,* IX, 241-243, 247; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 417.
261. Ahmed, I, 6 (Şuayb Arnaût bu isnadın "zayıf" olduğunu ancak hadisin diğer tarik ve şahitleriyle "sahih" olduğunu söylemiştir); Hâkim, III, 637/6340. Bkz. İbn Ebî Hâtim, IV, 1071; Ebû Hayyân, IV, 75; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 418.

ve "Yaptığımız her kötülük sebebiyle cezalandırılacak mıyız?" diye sormuştu. Rasûlullah (s.a.v); *"Allah seni mağfiret etsin ey Ebû Bekir! Sen hiç hastalanmıyor musun? Hiç sıkıntı çekmiyor, hiç üzülmüyor musun? Sana hiç açlık ve geçim sıkıntısı isabet etmiyor mu?"* buyurdu. Ebû Bekir (r.a); "Evet, oluyor" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü; *"İşte bunlar kendileriyle cezalandırıldığınız şeylerdir"* açıklamasını yaptı.[262] Bu sorusuyla Ebû Bekir, âyet-i kerimenin Rasûlullah (s.a.v) tarafından tefsir edilmesine vesile olmuştur.

- Bir başka gün Hz. Ebû Bekir, Allah Rasûlü'nde bir değişiklik fark etmiş ve hayretle; "Ey Allah'ın Rasûlü, saçlarınız ağardı, yaşlandınız!" diyerek bunun sebebini öğrenmek istemişti. Rasûlullah (s.a.v); *"Beni, Hûd, Vâkı'a, Mürselât, Amme yetesâelûn ve İze'ş-Şemsü küvvirat sûreleri ihtiyarlattı"* buyurdu.[263] Tefsirlerimizde Hûd sûresi ile **"O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir"**[264] âyetinin kastedildiği söylenir. İbn Abbas; "Rasûlullah'a, bundan daha ağır gelen bir âyet indirilmemiştir. Bu sebeple; «*Hûd sûresi ve kardeşleri beni ihtiyarlattı*» buyurmuştur" demiştir.[265] Hz. Ebû Bekir'in sorusu neticesinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v) bu sûrelerle ilgili bir değerlendirme yapmış, ihtiva ettikleri konuların önemine dikkat çekmiş ve istikamet üzere yaşamanın zorluğunu ortaya koymuştur.

- Konuyla ilgili başka bir misal de şu rivayet olabilir: Rasûlullah (s.a.v) bir gün; *"Şirk sizin içinizde karıncanın ayak hareketinden daha gizlidir"* buyurmuştu. Ebû Bekir (r.a); "Şirk, Allah ile birlikte bir başkasına kulluk etmek değil mi?" diye sordu. Allah Rasûlü önceki sözlerini aynen tekrar

262. Ahmed, I, 11 (Şuayb Arnaût bu isnadın ınkıta sebebiyle "zayıf" olduğunu ancak hadisin diğer tarik ve şahitleriyle "sahih" olduğunu söylemiştir); Hâkim, III, 78/4450 (Zehebî "sahih" olduğunu söylemiştir). Bkz. İbn Ebî Hâtim, IV, 1071.
263. Tirmizî, Tefsir, 56/3297; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 302.
264. Hûd 11/112.
265. Kirmânî, Mahmûd b. Hamza b. Nasr, Ebü'l-Kâsım Bürhânüddîn, Tâcu'l-Kurrâ (v. 505/1111), *Ğarâibu't-tefsîr ve acâibu't-te'vîl* (I-II), Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye - Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, ts., I, 522; Beğavî, IV, 203; Zemahşerî, II, 432-433; İbn Atıyye, V, 30; Râzî, XVIII, 406.

etti ve şunları ilave etti: *"Sana onun küçük-büyük hepsini giderecek bir şey öğreteyim mi? Şöyle de:*

اَللّٰهُمَّ أَعُوذُ بِكَ أَنْ أُشْرِكَ بِكَ وَأَنَا أَعْلَمُ، وَأَسْتَغْفِرُكَ مِمَّا لَا أَعْلَمُ

"Allah'ım, bilerek sana şirk koşmaktan sana sığınıyorum, bilmeden yaptıklarımdan dolayı da mağfiretini istiyorum!"[266]

Müfessirlerimiz bu rivayeti, **"Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler"**[267] âyetinin ve şirkten bahseden diğer âyetlerin tefsirlerinde naklederler.[268] Hz. Ebû Bekir'in bu sorusuyla şirkin büyük ve küçük diye ikiye ayrıldığı ortaya çıkmış ve ikisinden de korunmak için bir dua öğretilmiştir.

- el-Leyl 92/7-10 âyetlerinin tefsirinde müfessirlerimiz kader mevzuuna temas ederler. İbn Kesîr burada konumuzla ilgili olabilecek bir rivayete yer verir. Buna göre Hz. Ebû Bekir şöyle anlatır: Rasûl-i Ekrem'e; "Yâ Rasûlallah, biz takdir edilmiş bir şey (cennet veya cehennem) için mi amel ediyoruz, yoksa takdir edilmemiş bir şeyi kazanmak için mi?" diye sordum. Allah Rasûlü (s.a.v); *"Takdir edilip bitmiş bir şey için"* cevabını verdi. "O halde amelin ne mânası var ey Allah'ın Rasûlü?" dedim. O da; *"(Siz amel işlemeye devam edin!) Herkes ne için yaratıldıysa onun yolu kendisine kolaylaştırılmıştır"* buyurdu.[269] Hz. Ebû Bekir'in sorusu neticesinde kader anlayışımızın nasıl olması gerektiğini öğrenmiş olduk.

266. Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed bin İsmail el-Cu'fî (v. 256/870), *el-Edebü'l-müfred,* thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, 1409, s. 250/716; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 62; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 421. Elbânî bu rivayetin "sahih" olduğunu söylemiştir.
267. Yûsuf 12/106.
268. Sa'lebî, VI, 204; Kurtubî, XI, 72; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 421; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* IV, 631-632.
269. Ahmed, I, 5 (Şuayb Arnaût "hasen li-ğayrihî" olduğunu söylemiştir); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* I, 64; Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa Husrevcirdî Horasânî, Ebû Bekir (v. 458/1066), *el-Kadâ ve'l-kader,* thk. Muhammed b. Abdillah Âlü Âmir, Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1421/2000, s. 124; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 417. Krş. Zemahşerî, IV, 762; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VIII, 536.

- Konuyla ilgili en açık misallerden biri de şudur: Enes b. Mâlik'ten rivayete göre birgün Hz. Ebû Bekir, Nebî (s.a.v) ile birlikte yemek yerken, **"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür"**[270] âyet-i kerimeleri nâzil olmuştu. Ebû Bekir (r.a) bu âyetleri duyunca ellerini yemekten çekti (bir rivayette ağlamaya başladı) ve; "Ey Allah'ın elçisi, zerre ağırlığında yaptığım kötülüğün karşılığını görecek miyim?" diye sordu. Nebiyy-i Ekrem; *"Ey Ebû Bekir, dünyada görmüş olduğun (başına gelen) ve hoşuna gitmeyen şeyler, o yaptığın zerre ağırlığı kötülüklerin karşılığıdır. Zerre ağırlığı hayırlara gelince; Allah onları senin için biriktirir de kıyamet günü onlar sana tam olarak verilir"* buyurdu.[271] Ebû İdris Havlânî (v. 80/699), **"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder"**[272] âyetinin bu rivayeti tasdik ettiğini söyler.[273] Abdullah b. Ömer'den gelen rivayete göre, bu sûrenin nüzûlü üzerine ağlayan Hz. Ebû Bekir'e Allah Rasûlü; *"Eğer siz hata ve günah işlemiyor, Allah da sizi mağfiret etmiyor olsaydı, başka bir ümmet yaratırdı, onlar hata ve günah işlerler, (akabinde tevbe ederler), O da onları mağfiret ederdi"* buyurmuştur.[274] Hz. Ebû Bekir'in bu sorusu üzerine yapılan tefsir ve açıklamalar, bütün müslümanların rahatlayıp teselli bulmasına vesile olmuştur.

- Son olarak şu örneği verebiliriz: Bir gün Rasûl-i Ekrem'e; "Kevser nedir?" diye sorulmuştu. Allah Rasûlü (s.a.v); *"O Allah Teâlâ'nın bana cennette vereceği bir nehirdir. Toprağı misktir, suyu sütten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Ona bir takım kuşlar gelir ki boyunları deve boynu gibidir"* buyurdu. Ebû Bekir (r.a); "Ey Allah'ın Rasûlü! Bunlar besili ve çok hoş nimetlerdir herhalde!" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v); *"Onları yiyenler (cennet-*

270. ez-Zilzâl 99/7-8.
271. Taberî, *Tefsîr,* XXI, 538-539, XXIV, 551; İbn Ebî Hâtim, X, 3455; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 207, VIII, 463. Rivayet için herhangi bir tenkit yapılmamış, genel kabul görmüştür.
272. eş-Şûrâ 42/30.
273. Taberî, *Tefsîr,* XXI, 539.
274. Taberî, *Tefsîr,* XXIV, 553; Vâhıdî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 487; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 463 (Rivayet için herhangi bir olumsuz değerlendirme yapılmamıştır). Krş. Müslim, Tevbe, 9-11.

likler) onlardan daha güzel ve hoştur!" buyurdu.[275] Böylece cennetliklerin nail olacağı büyük nimetlere ve yüksek makamlara dair bir açıklama yapılmış oldu.

Rivayetlerde görüldüğü üzere Hz. Ebû Bekir, mânasını tam olarak anlayamadığı âyetlerle ilgili pekçok defa sorular sormuş ve o konuda ya bir âyetin nüzûlüne veya Allah Rasûlü'nün açıklama yapmasına vesile olmuştur. Böylece tefsir ilmi açısından çok kıymetli bilgilerin ortaya çıkmasına hizmet etmiştir.

5. Kur'ân'ı Yaşayarak Tefsir Etmesi

Rasûl-i Ekrem'in en mühim yönü, yaşayan Kur'ân olması idi. Bu özellik, Allah Rasûlü'nden hiç ayrılmayan Hz. Ebû Bekir'de de öne çıkmıştı. Onlar, öğrendikleri şeyleri öncelikle kendileri hayatlarına tatbik ediyorlardı. Bu ise hem öğrenme hem de öğretme açısından en tesirli usullerden biridir. Bir şey, göstererek ve tatbik edilerek öğretilirse hem daha kolay öğrenilmiş hem de kalıcı olmuş olur.

Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân âyetlerini yaşayarak etrafındakilere öğretip anlatmasıyla ilgili pek çok örnek bulmak mümkündür. Tefsirlere baktığımızda ilk anda göze çarpan misallerden bir kısmını sûre sûre gruplandırarak nakledelim:

a) Bakara Sûresi

- Taberî, Bakara sûresinin 180. âyetinin tefsirinde vasiyetin neshedilip yerine ferâiz ve miras hükümlerinin geldiğini söyleyenlerin görüşünü naklederken şu rivayete yer verir: "Hasan b. Ubeydullah (v. 139 veya 142), İbrahim en-Nehaî'ye (v. 96), sahabeden Zeyd ve Talha'nın vasiyet hususunda çok sıkı davrandıklarını söylemiş, o da buna şu cevabı vermiştir: «Böyle yapmalarına gerek yoktu; Nebî (s.a.v) vefat etti, vasiyet etmedi, Ebû

275. Ahmed, III, 236 (Şuayb Arnaût hadisin "sahih", bu senedin ise "hasen" olduğunu bildirmiştir); Hâkim, II, 585/3978. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* XVII, 346, XXIV, 650; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 499-500. Tirmizî'nin rivayetinde bu soruyu soran Hz. Ömer'dir (Tirmizî, Cennet, 10/2542).

Bekir ise vasiyette bulundu. Bunların hangisini yapsan güzeldir»."[276] Allah Rasûlü (s.a.v) vasiyette bulunmayınca el-Bakara 2/180'nin neshedilmiş olabileceği akıllara gelebilirdi. Ebû Bekir (r.a) vasiyette bulunarak bu âyetin vücûb ifade etmemekle birlikte hükmünün hâlâ yürürlükte olduğunu göstermiş oldu.

- İbn Kesîr, el-Bakara 2/197. âyetin tefsirinde ihramlıyken cidalin olmamasından bahsederken İkrime'nin köleyi dövmeden azarlamakta bir beis olmadığı görüşünü nakleder. Sonra da dövmenin bile caiz olabileceğini söyleyip Hz. Ebû Bekir'in, Rasûlullah (s.a.v) ile kendi eşyalarını taşıyan deveyi kaybeden hizmetçisini dövdüğü rivayetini delil getirir. Bu esnada Allah Rasûlü (s.a.v) tebessüm ederek; *"Şu ihramlı zata bakın, ne yapıyor!"* buyurmuştur.[277] Seleften bazılarının bu rivayete dayanarak, "Develeri dövmek, haccı tamamlayan bir unsurdur" dediklerini nakleden İbn Kesîr son olarak şu güzel sözü söyler: "Lâkin Nebiyy-i Ekrem'in bu sözünden latif bir tenkit ve hoşnutsuzluk anlaşılır. Evlâ olan bunu yapmamaktır."[278] Burada Hz. Ebû Bekir'in hareketi, âyetin mânasında yer alan bir cevazı ortaya çıkarmıştır.

- Cübeyr b. Huveyris (v. 51-60) şöyle der: "Ebû Bekir'i Kuzah[279] tepesinde vakfe yaparken gördüm; «Ey insanlar, namazınızı gün ağarınca kılın! Ey insanlar, namazınızı gün ağarınca kılın!» diyordu. Sonra oradan ayrıldı."[280] Bu rivayete göre Ebû Bekir (r.a), **"…Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın!"**[281] âyetinin tatbikini yapıyor, bunu hacca gelenlere öğretiyordu.

276. Taberî, *Tefsîr,* III, 392.
277. Ahmed, VI, 344; İbn Mâce, Menâsik, 21; Ebû Dâvûd, Menâsik, 29/1818; Hâkim, I, 623/1667. Şuayb Arnaût "zayıf" olduğunu söylemiştir.
278. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 547.
279. Kuzah, Müzdelife'de vakfe yapılması müstehap olan bir tepedir. Haccın vaciplerinden sayılan Müzdelife vakfesinde sünnete uygun olarak imkân nisbetinde bu tepenin veya civarının seçilmesi tavsiye edilmektedir. Fakihlere göre Arafat için Cebelirahme ne ise Müzdelife için de Kuzah tepesi odur. Hz. Ali, Rasûl-i Ekrem'in Kuzah tepesinde vakfe yaptığını ve; *"İşte Kuzah, burası vakfe yeridir; bütün Müzdelife de vakfe yeridir"* buyurduğunu nakletmiştir (Ahmed, I, 75, 81, 157; Ebû Dâvûd, Menâsik, 64; Tirmizî, Hac, 54). (Öğüt, Sâlim, "Kuzah" mad., *DİA,* yıl: 2002, XXVI, 515-516).
280. Taberî, *Tefsîr,* IV, 181.
281. el-Bakara 2/198.

- Rivayet tefsirleri el-Bakara 2/199'daki istiğfar emrinden bahsederken Hz. Ebû Bekir'in Allah Rasûlü'nden kendisine namazda okumak üzere bir dua öğretmesini istediği, Nebiyy-i Ekrem'in de ona bir istiğfar öğrettiği bilgisine[282] yer verirler. Bu hadisi, istiğfarı emreden âyetlerin tefsirlerinde defalarca nakleden İbn Kesîr, sonra şu hükme varır: "Dört İmam'ın, Hulefâ-i Râşidîn'in, Öncekilerin ve Sonrakilerin Efendisi ve Âlemlerin Rabbi'nin Rasûlü'nden rivayetleriyle sabit olmuştur ki, buna Kitâb-ı Mübîn de delalet eder, günahlara istiğfar etmek günahkârlara fayda vermektedir."[283] Bu rivayetten anlaşıldığına göre Ebû Bekir, Kur'ân'daki istiğfar emrini yerine getirmek için Allah Rasûlü'nden dua cümleleri öğrenmiş ve onları hayatı boyunca devamlı okumuştur.

- Talâk'ın iki kere olduğunu ifade eden âyet-i kerime[284] de Hz. Ebû Bekir'in hayatında tefsirini bulmuştur. Zira o, karısını bir defa boşayan oğluna, hanımına geri dönmesini emretmiştir.[285] Diğer taraftan İbn Abbas'ın nakline göre bir defada verilen iki ve üç talâk, Rasûlullah (s.a.v) ve Ebû Bekir devrinde bir talâk kabul ediliyordu. Hz. Ömer'in hilafetinde iki sene böyle devam etti. Ancak o, insanların çokça kadın boşadıklarını ve bu konuda acele ettiklerini görünce; "İnsanlar teenni ile hareket etmeleri gereken bir hususta çok acele ediyorlar, sözlerini aynen geçerli saysak (belki dikkatli davranırlar)" diyerek bir anda verilen iki ve üç talâkı söylendiği gibi kabul etti.[286]

- Ebû Bekir (r.a) binek üzerindeyken bazen yuların elinden düştüğü olurdu. O hemen devesinin ön ayaklarına vurarak onu ıhtırır ve yularını kendisi alırdı. Bir defasında etrafındakiler; "Bize emretseydin, onu sana alıverirdik!" dediler. Ebû Bekir; "Sevgilim Rasûlullah (s.a.v) bana insanlardan hiçbir şey istememememi tavsiye etti"[287] cevabını verdi. Bu hareketiyle o, el-Bakara 2/273'te medhedilen iffeti, yüzsüzlükten sakınmayı ve kimseden bir şey istememeyi yaşıyordu.

282. Buhârî, Ezân 149, Deavât 17, Tevhîd 9; Müslim, Zikir 48; İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 557.
283. İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 124.
284. el-Bakara 2/229.
285. Kalʿacî, *Mevsûatü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk,* s. 181.
286. Müslim, Talâk, 15. Krş. Abdürrazzak, *Musannef,* VI, 392; Ebû Dâvûd, Talâk, 9-10/2199.
287. Ahmed, I, 11. Şuayb Arnaût "hasen li-ğayrihi" olduğunu söylemiştir.

b) Nisâ Sûresi

Hz. Ebû Bekir (r.a) hilafeti üstlendiği zaman insanlardan Allah'a, Kitâb'ına, sonra da emîre itaat etmek üzere bey'at almıştır.[288] Bu davranışıyla o, en-Nisâ 4/59'daki "Allah'a, Rasûlü'ne ve ülülemre itaat" emrini insanlara tatbik ettirmiştir.

c) Mâide Sûresi

- Hz. Âişe'nin haber verdiğine göre Ebû Bekir (r.a), yemin keffaretini bildiren âyet-i kerime[289] ininceye kadar, yaptığı herhangi bir yeminden asla caymazdı. Bu âyet indikten sonra şöyle dedi: "Ben herhangi bir şeye yemin eder de, ondan başkasını yeminimden daha hayırlı görürsem, muhakkak o hayırlı olanı yaparım ve yeminim için keffaret veririm."[290] Bu sözüyle Hz. Ebû Bekir hem keffaret âyetini yaşamış, hem de **"Yeminlerinizden dolayı Allah'ı (O'nun ismini), iyilik etmenize, O'ndan sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın!"**[291] âyetinin tefsirini ortaya koymuştur.

- Bir bedevi Hz. Ebû Bekir'e gelerek; "İhramlıyken bir hayvan avladım. Ceza olarak ne ödemem gerekir?" diye sordu. Ebû Bekir (r.a) yanında oturan Übeyy b. Ka'b'a; "Bu hususta görüşün nedir?" diye sordu. Bu duruma şaşıran, biraz da öfkelenen bedevi; "Rasûlullah'ın halifesisin diye sana gelip soru soruyorum, sen de başkasına soruyorsun!" dedi. Ebû Bekir ona; "Sen Allah Teâlâ'nın «**Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin! İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın misli bir ceza vardır.** (Buna) **Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder** (öldürülen avın dengini takdir eder)**..."**[292] sözünü hatırlamıyor musun? Arkadaşımla istişare ediyorum. Bir şey üzerinde ittifak

288. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* VI, 3063; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 252; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye,* IX, 609.
289. el-Mâide 5/89.
290. Buhârî, Eymân, 1, Tefsîru'l-Kur'ân, 5/8.
291. el-Bakara 2/224.
292. el-Mâide 5/95.

ettiğimizde onu sana söyleriz" dedi.[293] Böylece âyette ifade edilen mânanın ne olduğunu yaşayarak göstermiş oldu.

d) Enfâl Sûresi

Bir görüşe göre **"Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün…"**[294] ve **"Eğer savaşta onları yakalarsan, ibret almaları için onlar(a vereceğin ceza) ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt!"**[295] âyet-i kerimeleri, **"(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin…"**[296] âyetini neshetmiştir. Taberî, bu görüşü naklederken şu rivayete yer verir: Hz. Ebû Bekir'e, yakaladıkları bir esir hakkında mektup yazıp, yakınlarının onu şu kadar fidye karşılığında istediğini söylediler. Ebû Bekir; "Onu öldürün! Müşriklerden bir adamın öldürülmesi bana şu kadar fidyeden daha sevimlidir" dedi. Ancak Taberî, Muhammed sûresindeki âyetin de muhkem olduğu, esirlerin duruma göre karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakılabileceği veya öldürülebileceği görüşünü tercih etmiştir.[297] Kalʿacî, Hz. Ebû Bekir'in bu tatbikatıyla **"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz"**[298] âyetine tâbi olduğunu söyler. Çünkü onun devrinde İslâm devleti henüz taze idi, bu sebeple o esirlerin öldürülmesini, onların karşılığında fidye alınmamasını uygun gördü.[299]

e) Tevbe Sûresi

- et-Tevbe 9/60'da bahsedilen müellefe-i kulûbun Rasûlullah (s.a.v) zamanında olduğu, Ebû Bekir başa geldiğinde bunun kesildiği rivayet edi-

293. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* IV, 1206-1207; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl,* V, 244/12767; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 193. İbn Kesîr bu senedin "ceyyid" ancak "munkatıʿ" olduğunu söylemiştir.
294. et-Tevbe 9/5.
295. el-Enfâl 8/57.
296. Muhammed 47/4.
297. Taberî, *Tefsîr,* XXII, 154-156. Bkz. Ebû Hayyân, IX, 461.
298. el-Enfâl 8/67.
299. Kalʿacî, *Mevsûatü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk,* s. 39.

lir.[300] Diğer bir rivayete göre Adiyy b. Hâtim, kavminin zekâtından üç yüz deve getirip Hz. Ebû Bekir'e teslim etti. Ebû Bekir (r.a) ona bunlardan otuz deve verdi. Bunları "müellefe-i kulûb" payından verdi ancak imanı zayıf olduğu için değil, kavminin şereflilerinden olduğu ve kavminin diğer fertlerini İslâm'a ısındırmak için bunu yaptı.[301] Yani Ebû Bekir, bu âyetin ihtiyaca göre nasıl tatbik edileceğini yaşayarak ortaya koymuş oldu.

- Bu sûredeki diğer bir misal de şudur: Cenâb-ı Hak âyet-i kerimede şöyle buyurur: **"Ey iman edenler! Kâfirlerden size yakın olanlar(dan başlayarak yakından uzağa doğru) savaşın ve onlar sizde sert bir kuvvet bulsunlar…"**[302] İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde özetle şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v) yakından uzağa doğru Arap kabileleriyle savaşmış, onlar İslâm'a girince Ehl-i Kitâp ile savaşmak için hazırlanmış, Rumlar üzerine Tebük seferini yaptıktan sonra vefat etmiştir. Ondan sonra vazifeyi veziri, arkadaşı ve halifesi Ebû Bekir (r.a) devam ettirmiştir. (Allah Rasûlü vefat edince insanların çoğu gerisin geri dönmüş,) din iyice zayıflamaya ve yok olmaya yaklaşmıştı. Allah Teâlâ onu Ebû Bekir'le sabitleştirdi, temellerini sağlamlaştırdı ve payandalarını kuvvetlendirdi. O, dinden kaçanları, burnu yere sürtülmüş vaziyette geri çevirdi, mürtedleri İslâm'a geri getirdi. Zekât vermek istemeyenlerden zekâtı aldı. Bilmeyenlere hakkı beyan etti, Rasûlullah'tan ezberlediği hadisleri insanlara nakletti. Sonra haça tapan Rumlara ve ateşe tapan Farslara karşı İslâm orduları hazırlamaya başladı. Onun seferlerinin bereketiyle Allah Teâlâ nice beldelerin fethini müyesser kıldı, Kisrâ, Kayser ve onlara tâbi olanların burnunu yere sürttü. Onların hazinelerini, Allah Rasûlü'nün önceden haber verdiği gibi, Allah yolunda harcadı."[303] Hz. Ebû Bekir âyetteki İslâm'ın yakından uzağa doğru tebliğ edilmesi emrinin nasıl olması gerektiğini ordularıyla yaşayarak insanlara göstermiştir. Yani önce en yakından başlanacak, onlar boyun eğince onları takip edenler, onlar boyun eğince de onları takip edenlerle savaşılacak, bu şekilde yakından uzağa doğru hareket edilecektir.

300. Taberî, *Tefsîr,* XIV, 315.
301. Beğavî, IV, 63-64.
302. et-Tevbe 9/123. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* XIV, 574.
303. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 238. İbn Kesîr, benzer ifadeleri Hz. Ebû Bekir ve Ömer için en-Nûr 24/55'te de kullanır (*Tefsîr,* VI, 77-78).

f) Meryem Sûresi

İbn Kesîr, Meryem 19/54'te va'dine sadık olmaktan bahsederken şu rivayete yer verir: Câbir (r.a) şöyle anlatır: Bir gün Rasûlullah (s.a.v) bana; *"Eğer Bahreyn'den zekât malı gelirse sana şöyle şöyle şöyle doldurup veririm!"* buyurdu. Fakat o vefat edene kadar beklenen mal gelmedi. Daha sonra Bahreyn'den ganimet malları geldiğinde Ebû Bekir; "Rasûl-i Ekrem'in kime herhangi bir va'di veya borcu varsa bize müracaat etsin!" diye ilân etti. Bunun üzerine onun huzuruna varıp; "Rasûlulla bana böyle böyle buyurmuştu!" dedim. Ebû Bekir elini ganimet malına daldırıp bir avuç aldı. Bunları sayınca 500 tane olduğunu gördüm. O zaman Ebû Bekir (r.a) bana; "Bunun iki mislini daha al!" dedi.[304] Hz. Ebû Bekir burada va'de sadakatin güzel ve anlamlı bir örneğini sergilemiştir.

g) Hac Sûresi

İbn Kesîr, el-Hac 22/37'de kurbanın sünnet olduğu görüşünü naklederken şu rivayete yer verir: Ebû Serîha (v. 42); "Ben Ebû Bekir ve Ömer ile komşu idim. İnsanların kendilerine uymasından korkarak kurban kesmezlerdi"[305] demiştir. Yani onlar insanların kendilerine uyarak kurban kesmesinden ve bunu vacip zannetmelerinden korkmuşlardır. Bu davranışlarıyla kurban kesmenin farz olmadığını göstermişlerdir.

h) Mü'minûn Sûresi

Bu sûrenin, **"Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler"**[306] âyeti tefsir edilirken Hz. Ebû Bekir'in namaz esnasındaki huşû halinden bahsedilir ve onun sanki bir direk gibi dümdüz ve hareketsiz durduğu nakledilir.[307] Abdürrazzak şöyle der: Mekke ehli; "İbn Cüreyc (v. 150/767)[308] namazı Atâ'dan, o İbn Zübeyr'den, o Ebû Bekir'den, o da Nebiyy-i Ekrem'den aldı" diyorlar. Ben İbn Cüreyc'den daha güzel namaz kılan birini görme-

---

304. Buhârî, Kefâle 3, Hibe 18, Şehâdât 28, Humus 15, Cizye 4, Megâzî 73; Müslim, Fedâil 60-61; İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 239.
305. İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 432.
306. el-Mü'minûn 23/2.
307. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 125/7245; Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe,* I, 207; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* II, 398; İbn Asâkir, XXVIII, 169; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 85.
308. Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi olup tâbiîndendir.

dim.[309] Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in namazı da son derece güzel olmalıdır. O, yukarıdaki âyeti en güzel şekilde yaşayıp hayatına tatbik etmiş ki talebeleri de namazlarını herkesin gıpta edeceği şekilde kılabilmişlerdir.

ı) Nûr Sûresi

Masum insanlara zina iftirasında bulunup da dört şahit getiremeyenlerin cezası, kendilerine seksen sopanın vurulmasıdır.[310] Kölelerin haddi ise yarıya düşürülür. Bu sebeple Hz. Ebû Bekir böyle bir durumdaki kölelere kırktan fazla sopa vurdurmamıştır.[311]

k) Rûm Sûresi

Dihlevî'ye göre Rum sûresinin ilk âyetlerindeki iki kelime bir kıraate göre غَلَبَتْ ve سَيُغْلَبُونَ şeklinde okunduğunda, bu âyetler mü'minlerin Rûm ülkesini fethedeceğini müjdelemektedir. Bu da Nebî (s.a.v) zamanında değil Şeyhayn zamanında tahakkuk etmiştir. Bu tür ilâhî va'dlerin halifenin eliyle gerçekleştirilmesi ise Hilâfet-i Hâssa'nın levazımındandır.[312] Bu tefsire göre Ebû Bekir (r.a), yaptığı fetihlerle Rum sûresinde neyin kastedildiğini bizzat ortaya koymuş, o âyetleri yaşayarak tefsir edip mânasını insanlara göstermiş olmaktadır.

l. Hucurât Sûresi

Bu sûredeki, **"Ey iman edenler! Seslerinizi Nebî'nin sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, ona yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir"**[313] âyeti nâzil olunca Ebû Bekir (r.a); "Yâ Rasûlallah, sana Kitâb'ı indiren Allah'a yemin ederim ki bundan sonra Allah'a kavuşuncaya kadar seninle ancak fısıldayan biri gibi konuşacağım!" dedi.[314] Böylece âyet-i kerimeyi derhal hayatına

309. Ahmed, I, 12; Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekir es-Sıddîk,* s. 204.
310. en-Nûr 24/4.
311. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 486/28224.
312. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 209, 307.
313. el-Hucurât 49/2.
314. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 92; Hâkim, II, 501; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 365; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 548. Krş. Ahmed, IV, 6; Buhârî, İ'tisâm, 5; Beğavî, VII, 336.

tatbik ederek ne mânaya geldiğini açıkça göstermiş ve nasıl yaşanması gerektiğine güzel bir örnek sergilemiş oldu.

m. Saff Sûresi

Saff 61/14'te İslâm'ın diğer dinlere galip geleceği va'd edilmektedir. Bu va'd, Nebî (s.a.v) hayattayken tam olarak gerçekleşmedi. Daha sonraki Hulefâ-i Râşidîn devrinde peşpeşe yapılan cihadlarla pekçok fetihler oldu. Tıpkı Hz. İsa'nın havarilerinin kendisinden sonra düşmanlarına galip gelmeleri gibi. Bu durum başta Ebû Bekir olmak üzere Râşit Halifeler'in faziletine ve hilafetlerinin sıhhatine bir delildir.[315] Meseleye bu açıdan bakıldığında onlar, kazandıkları zaferlerle, âyetin mânasını ortaya koymuş oldular ve âyeti yaşayarak tefsir ettiler.

Hz. Ebû Bekir'in âyetleri hayatına tatbik ediş şekli bizim için çok kıymetli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Çünkü o bunların hepsini hem sözlü hem de fiilî olarak Allah Rasûlü'nden öğrenmiş, defalarca işitip görerek bilgisini iyice sağlamlaştırmıştır. Diğer taraftan amel, sözden daha kuvvetli bir delil olarak kabul edilmiştir. Fakihler, rivayetiyle amel eden râvinin rivayetine öncelik vermişlerdir. Zira insan bir sözü söyler, bir görüşü doğru kabul edebilir ancak ondan daha doğru bulduğu bir görüşle amel edebilir. Bunun yanında Hz. Ebû Bekir'in herhangi bir hüküm veya karar verirken sahabenin ileri gelenleriyle istişare ederek bunu yapmış olması da ayrı bir önem arzetmekte, fiillerinin bilgi değerini artırmaktadır. Dolayısıyla sağlam kaynaklardan ortaya konulduğunda Hz. Ebû Bekir'in hayatının tefsir açısından çok zengin ve kıymetli örnekler ihtiva ettiği görülecektir.

6. Kur'ân'ı Sözle Tefsir etmesi

Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân âyetleriyle ilgili fiilî uygulamalarının yanında bir takım sözlü açıklamaları da bulunmaktadır. Bunlar önem bakımından amelden sonra ikinci sırayı almakta olup tefsir açısından mühim bir yere sahiptir. Bunlardan ulaşabildiklerimizi buraya kaydediyoruz:

315. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 307.

a) Bakara Sûresi

- Âyet-i kerimede; **"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun…"**[316] buyrulur. Ebû Bekir (r.a), son günlerinde Hz. Ömer'e yaptığı vasiyetinde oruçla ilgili şu cümleye yer vermiştir: "Kim ramazan orucunu başka bir ayda tutarsa, bütün ömrünü oruçla geçirse yine de (farz) orucu tutmuş kabul edilmez."[317] Cenâb-ı Hak âyette oruç ayı olarak ramazanı göstermiştir, bu sebeple O'na itaat edilerek sözünün aynen tutulması icap eder. Aksi takdirde emredilenden kat kat fazlası da yapılsa bu, emredilen zamanda tutulan orucun çok azına bile denk olamaz.

- Diğer bir misal olarak müfessirler, **"Azık edinin! Bilin ki azığın en hayırlısı takvadır"**[318] âyetinin tefsirinde Hz. Ebû Bekir'in takva ile ilgili bir sözüne yer verirler. Buna göre o bir hutbesinde şöyle demiştir: "Doğru sözlülük, güvenilir olmaktır, yalan ise hıyanettir. En büyük uyanıklık ve zekâ, takva sahibi olmaktır. En büyük acizlik de fücûr, yani günahlara dalmaktır."[319]

b) Âl-i İmrân Sûresi

Hilafet tartışmaları esnasında Hz. Ebû Bekir, ensara şöyle demiştir:

فاتقوا الله ولا تصدعوا الإسلام

"…Allah'tan korkun da İslâm'ı bölmeyin!.."[320] Onun bu sözü, **"Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın!"**[321] âyetinin tefsirinde zikredilecek sözlerden biri olarak kabul edilebilir.

316. el-Bakara 2/185.
317. Abdürrazzak, *Musannef*, IV, 49.
318. el-Bakara 2/197.
319. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* I, 533.
320. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 431/37043.
321. Âl-i İmrân 3/103.

c) Nisâ Sûresi

- Malum olduğu üzere zinâ haddinin tatbik edilebilmesi için dört şahit gerekmektedir.[322] Ancak kişinin dört defa itirafının da dört şahit yerine geçeceğine hükmedilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in şu rivayeti, onun da bu görüşte olduğunu göstermektedir: Kendisi şöyle anlatır: Nebiy-i Ekrem'in yanında oturuyordum. Mâiz b. Mâlik geldi ve Allah Rasûlü'nün yanında (zina yaptığını) itiraf etti. Rasûlullah (s.a.v) onu geri gönderdi. Mâiz bir müddet sonra geldi ikinci kez itiraf etti, yine gönderdi. Bir müddet sonra gelip üçüncü kez itiraf etti, Nebiyy-i Ekrem onu yine gönderdi. Bunun üzerine Mâiz'e; "Dördüncü kez itiraf edersen seni recmeder!" dedim. O dördüncü kez de itiraf etti. Allah Rasûlü de onu hapsetti. Sonra onun (aklî dengesinin yerinde olup olmadığını) soruşturdu. Kavmi; "Biz onun sağlam olduğunu biliyoruz" dediler, Allah Rasûlü de recmedilmesini emretti.[323] Burada Hz. Ebû Bekir, dördüncü itirafın hükmü kesinleştireceğini bizzat söylemiş ve onun dediği gibi olmuştur. Böylece Hz. Ebû Bekir zina haddiyle ilgili âyetleri daha Allah Rasûlü'nün hayatında tefsir etmiş, mânasının anlaşılır hâle gelmesini sağlamıştır.

- Hz. Ebû Bekir'e, miras âyetlerinde bahsedilen **"kelâle"**nin[324] ne olduğu sorulmuştu. Şu cevabı verdi: "O hususta kendi görüşümü söyleyeceğim. Doğru olursa Allah'tandır, yanlış olursa bendendir ve şeytandandır. Onun, «çocuğu ve babası olmayan kişi» olduğunu düşünüyorum."[325]

- Ebû Hayyân, **"Artık Allah yolunda savaş! Sen, kendinden başkası (sebebiyle) sorumlu tutulmazsın. Mü'minleri de teşvik et! Umulur ki Allah kâfirlerin gücünü kırar. Allah'ın gücü daha çetin ve cezası daha şiddetlidir"**[326] âyetinin tek tek bütün mü'minlere hitap ettiğini söyler ve her bir mü'minin, tek başına bile kalsa âyetteki emri kalbinin şiarı edinip cihad etmesi gerektiğini ifade ettikten sonra Hz. Ebû Bekir'in ridde hâdiseleri

322. en-Nisâ 4/15; en-Nûr 24/4, 13.
323. Ahmed, I, 8 (Şuayb Arnaût "sahîh li-ğayrihî" olduğunu söylemiştir); Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekir es-Sıddîk,* s. 147; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 42; Heysemî, VI, 266.
324. en-Nisâ 4/12, 176.
325. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 53, 55; Beğavî, II, 179; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 188.
326. en-Nisâ 4/84.

esnasında, "Eğer sağ tarafım bana muhalefet etseydi, sol tarafımla ona karşı mücahede ederdim" sözüne yer verir.[327] Hz. Ebû Bekir bu sözüyle âyetteki emrin ne derece kesin ve kuvvetli olduğunu ifade etmiştir.

- Yine Hz. Ebû Bekir'in; "Ey insanlar, yalandan şiddetle sakının! Zira yalan imanla bir arada bulunmaz!"[328] sözü en-Nisâ 4/135 gibi yalandan sakındıran âyetlerin tefsirinde zikredilebilecek sözlerdendir.

d) Mâide Sûresi

İbn Abbas şöyle der: "Ebû Bekir (r.a) insanlara hitap ederek, **«Size denizin avı helâl kılındı»**[329] âyetini okudu ve "onun avı, ondan tutulan şeylerdir" dedi.[330] Diğer rivayette İbn Abbas şöyle der: "Ebû Bekir insanlara hitap etti ve aynı âyeti okuduktan sonra «onun taamı, dışarı attığı şeylerdir» dedi."[331] Yine İbn Abbas'tan gelen diğer rivayette "taamı" yerine "meytesi" (yani denizin dışarı atmasıyla ölen balıklar) demiştir.[332] İkrime'nin rivayetine göre Ebû Bekir, "denizin taamı"nı, "içinde bulunan her şey" yani ondan avlanan her şey diye tefsir etmiştir.[333] Hz. Ebû Bekir bu sözleriyle âyetteki iki mühim kelimeyi yani "sayd" ve "taâm" kelimelerini tefsir etmiştir.

e) A'râf Sûresi

Hz. Ebû Bekir vefatı esnasındaki vasiyetinde Hz. Ömer'e şöyle demiştir: "Âhirette bir kısım kimselerin mizanı, dünyada hakka tâbi olmaları ve onu mühim görmeleri sebebiyle ağır gelir. Yarın, üzerine hakkın konulduğu mizanın ağır basması haktır. Kıyamet günü bazılarının mizanı da, dünyada batıla tâbi olmaları ve onu hafif görmeleri sebebiyle hafif gelir.

327. Ebû Hayyân, III, 731.
328. Ahmed, I, 5 (Şuayb Arnaût isnadının "sahih" olduğunu söylemiştir); Beyhakî, Şuab, VI, 454/4468.
329. el-Mâide 5/96.
330. Taberî, *Tefsîr,* XI, 57.
331. Taberî, *Tefsîr,* XI, 61, 63.
332. Taberî, *Tefsîr,* XI, 63, 64.
333. Taberî, *Tefsîr,* XI, 60, 63.

Yarın, üzerine batıl konulan mizanın hafif gelmesi haktır."[334] Beğavî onun bu sözünü, **"Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır"**[335] âyetinin tefsiri mahiyetinde görmüştür. Zemahşerî de bu sözü el-Kâria 101/9 âyetinin tefsirinde zikretmiştir.[336]

f) Enfâl Sûresi

Ebû Bekir es-Sıddîk, Amr b. Âs'a yazdığı bir mektubunda şunları söylemiştir: "Selam üzerine olsun! Bundan sonra derim ki, Rumların kalabalık bir birlik topladığından bahseden mektubun bana ulaştı. Nebiyyullah (s.a.v) ile birlikte olduğumuz zamanlarda Allah Teâlâ bize sayı ve asker çokluğu ile zaferler vermedi. Biz Rasûlullah ile gazveye çıkardık, yanımızda ancak birkaç at bulunurdu, develere de ancak nöbetleşe binerdik. Uhud günü Allah Rasûlü'nün yanındaydık, bir tek atımız vardı, Allah Rasûlü ona biniyordu. Buna rağmen Allah bizi üstün getirdi ve bize yardım etti. Şunu iyi bil ki ey Amr, insanların Allah'a en itaatli olanı, günahlara en fazla buğzeden kişidir. Allah'a itaat et ve yanındakilere de ona itaat etmelerini emret!"[337] Onun bu sözleri, el-Enfâl 8/10 gibi yardımın ancak Allah katından geldiğini haber veren âyetlerin tefsiri olarak kabul edilebilir.

g) Tevbe Sûresi

- Ebû Bekir (r.a), Şam tarafına gönderdiği askerlerine şöyle hitap etmiştir: "Orada, başlarının ortasını kazıtmış insanlar göreceksiniz. Onların üzerinde bulunan şeytan düğümlerine vurun kılıcı! Vallahi onlardan bir kişiyi öldürmek, başkalarından yetmiş kişiyi öldürmekten daha sevimlidir. Zira Cenâb-ı Hak: **«küfrün önderlerine karşı savaşın!»**[338] buyurmaktadır."[339]

334. Beğavî, III, 215-216.
335. el-A'râf 7/9.
336. Zemahşerî, IV, 790.
337. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* VIII, 164; Heysemî, VI, 116-117. Râvilerinden Şâzekûnî ve Vâkıdî zayıftır.
338. et-Tevbe 9/12.
339. İbn Ebî Hâtim, VI, 1761; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 117. Krş. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen,* II, 282; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 145/18125.

Hz. Ali'ye göre her ne kadar âyet Kureyş müşrikleri hakkında nâzil olsa da hükmü umumidir.[340] Hz. Ebû Bekir bu âyeti sözüne delil getirerek onu tefsir etmiş, burada kimlerin kastedildiğine açıklık getirmiştir. Onun tarif ettiği bu kimseler Hristiyanlıkta kâhin yardımcılarıdır. Onlar küfrün elebaşları ve Hristiyanları müslümanlara karşı kışkırtan önderleridir.[341]

- Âyet-i kerimelerde zekâtın verilmesi emredilir.[342] Verileceği yerler de şu şekilde zikredilir: **"Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir."**[343] Ebû Bekir (r.a), son günlerinde Hz. Ömer'e yaptığı vasiyetinde zekâtla ilgili şöyle demiştir: "Kim zekâtını ehil olmayan birine verirse, bütün dünyayı infak etmiş olsa yine de zekâtı kabul edilmez."[344] Hz. Ebû Bekir bu sözüyle zekâtın mühim bir esasına dikkat çekmiş, âyette sayılan sınıfların dışına verildiğinde kabul edilmeyeceğini bildirmiştir.

h) İsrâ Sûresi

- Bir kargayı yakalayarak Hz. Ebû Bekir'e getirmişlerdi. Hayvan, gür olan kanatlarını açıp duruyordu. Onu gören Ebû Bekir; "Avlanan bütün hayvanlar ve kesilen bütün ağaçlar ancak tesbihlerinin bir kısmını kaybettikleri için avlanır ve kesilirler"[345] dedi. Diğer rivayette "tesbihlerinin azlığı sebebiyle" dediği ve hayvanı serbest bıraktığı nakledilir.[346] Bu rivayet, **"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu**

340. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 117.
341. Bkz. Taberî, *Târîh*, III, 393.
342. el-Bakara 2/43, 110; en-Nûr 24/56; el-Ahzâb 33/33; el-Mücâdele 58/13; el-Müzzemmil 73/20.
343. et-Tevbe 9/60.
344. Abdürrazzak, *Musannef*, IV, 49.
345. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 93; Ebü'ş-Şeyh el-Isbahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî (v. 369/979), *el-Azame* (I-V), thk. Rıdâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 1408, V, 1737.
346. İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye,* XIV, 116.

övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız"[347] âyetinin tefsiri sadedinde zikredilebilir.[348]

- Hz. Ebû Bekir'in el-İsrâ 17/84 âyetiyle ilgili de bir tespiti vardır. Kurtubî'nin, "hikâye edilir ki" diye senedsiz zikrettiği bir rivayete göre ashab-ı kiram Kur'ân'ı aralarında müzakere etmişler, Hz. Ebû Bekir şöyle demiş: "Kur'ân'ı başından sonuna kadar okudum, onda «**De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar**»[349] âyetinden daha ümid verici ve daha güzel bir âyet görmedim. Çünkü kula ancak isyan uyar, Rabb'e de ancak ğufrân (çokça bağışlamak) yakışır (فإنه لا يشاكل بالعبد إلا العصيان ولا يشاكل بالرب إلا الغفران)" demiştir. Daha sonra diğer sahabiler de kendilerine göre en ümid verici âyeti söylemişlerdir.[350]

i) Enbiyâ Sûresi

Abdullah b. Hakîm şöyle der: Ebû Bekir (r.a) bize yaptığı bir konuşmasında şöyle dedi: "Size, Allah'a karşı takva sahibi olmanızı tavsiye ederim. O'nu lâyık olduğu şekilde sena edin! Korku ile ümid arasında olun, Allah'tan isterken ısrar edin! Nitekim Allah -azze ve celle- Zekeriya (a.s) ile ailesini överek şöyle buyuruyor: «**...Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin bir huşû içindeydiler**»."[351] Hz. Ebû Bekir daha sonra Allah Teâlâ'nın cennet karşılığında kullarından canlarını ve mallarını istediğini[352], bu hususta onlardan söz aldığını, fani ve az bir şey karşılığında kullarına baki ve çok nimetler verdiğini ifade ettikten sonra Kur'ân'a dikkat çekerek; "İşte Allah'ın

347. el-İsrâ 17/44.
348. Bkz. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ,* II, 162-163.
349. el-İsrâ 17/84.
350. Kurtubî, X, 322; Âlûsî, VIII, 144. Hz. Ebû Bekir'in bu âyet-i kerimeyi en ümit verici âyet olarak tavsifi sebebiyle Medine-i Münevvere'deki Yeşil Kubbe'nin iç tarafından merkezine, yani Allah Rasûlü'ne en yakın yere bu âyet yazılmıştır (Hâmid, Hâlid Muhammed, *Vasfu'l-Mescidi'n-Nebeviyyi'ş-Şerîf,* Mısır: Dâru'l-Fârûk, 2014, s. 340, 344).
351. el-Enbiyâ 21/90. İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 370. Krş. Hâkim, II, 415/3447; Beyhakî, *Şuab*, XIII, 162/10110.
352. et-Tevbe 9/111.

Kitâbı, aranızda! Onun nuru sönmez, hayranlık veren yönleri bitip tükenmez. O'nun nuruyla aydınlanın, Kitâbı'ndan öğüt alın, zulmet günü için ondan ışık alın! Allah Teâlâ sizi kendisine ibadet etmeniz için yarattı, yanınıza Kirâmen Kâtibîn meleklerini koydu ki **«onlar sizin her yaptığınızı bilirler»**[353] demiştir."[354] Görüldüğü üzere Hz. Ebû Bekir bu konuşmasında birçok âyete temas etmiş ve onları kendi sözleriyle açmıştır. Genel olarak konuşmalarına bakıldığında onun çok engin ve derin bir vahiy kültürüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

k) Nûr Sûresi

Ebû Bekir (r.a) şöyle demiştir: "Siz Allah Teâlâ'nın emrine itaat ederek nikâhlanınız ki Allah Teâlâ da size va'd buyurduğu zenginliği lûtfeylesin! Zira O şöyle buyuruyor: **«…Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir.»**[355]" Hz. Ebû Bekir ayrıca: "Zenginliği nikâhta arayınız!" demiştir.[356] Böylece âyet-i kerimeye sözlü izahlar getirmiş, nikâhlanan kişilere Allah'ın yardım edeceğini ve lütuflarda bulunacağını haber vermiştir.

l) Lokman Sûresi

Kur'ân-ı Kerim'in pekçok yerinde kibir çirkin görülmüş ve yasaklanmıştır. Konuyla ilgili âyetlerin birinde şöyle buyrulur: **"Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez."**[357] Ebû Bekir bu âyetin tefsiri mahiyetinde kibir ve tevazu ile alâkalı şu sözleri söylemiştir: "Kul dünya nimetlerinden bir şey sebebiyle kibirlendiğinde Allah Teâlâ, o nimet kuldan gidinceye kadar ona buğzeder."[358] "Övünmekten sakının!

353. el-İnfitâr 82/11-12.
354. Hâkim, II, 415/3447; Beyhakî, *Şuab*, XIII, 162/10110; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 198.
355. en-Nûr 24/32. İbn Ebî Hâtim, VIII, 2582; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 51.
356. Sa'lebî, VII, 95; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl,* XVI, 486. Aynı ifade İbn Mes'ûd'dan da rivayet edilmiştir (Taberî, *Tefsîr,* XIX, 166).
357. Lokman 31/18.
358. Ebû Nuaym, *Hilye,* I, 37; Hânî, Muhammed bin Abdullah, *el-Hadâiku'l-verdiyye,* Dımeşk, 1417, s. 288.

Topraktan yaratılan, yine toprağa dönecek ve kurtlar tarafından yenilecek olan insanın övünmek neyine! O, bugün canlı, yarın ölüdür."[359] "Allâh'ın, sizden önce gelip geçen kullarının halini tefekkür edin! Dün nerede idiler, bugün neredeler?"[360]

O bir konuşmasında konuyla ilgili şöyle demiştir: "Nerede herkesin hayran olduğu güzel yüzlü insanlar? Nerede gençliğine mağrur olan yiğitler? Nerede ihtişamlı şehirler kurup etrafını yüksek surlarla çeviren hükümdarlar? Nerede harp meydanlarının mağlubiyet tanımayan kahramanları? Zaman hepsini çürütüp yerle bir etti. Hepsi kabrin karanlıklarına gömülüp gittiler. Acele edin, acele edin! Vakit geçmeden aklınızı başınıza alın da ölüm ötesine bir an evvel hazırlanın! Kendinizi kurtarın, kendinizi kurtarın!"[361] Hz. Ebû Bekir'in bu sözleri insanları kibirden uzaklaştırıp tevazua davet ettiği gibi aynı zamanda insanın faniliğini ve yeğâne baki kalacak zâtın Allah olduğunu haber veren âyetleri[362], örnekler vermek sûretiyle tefsir etmektedir.

Bir kimse Hz. Ebû Bekir'i methettiğinde o şöyle dua ederdi: "Allah'ım, sen beni benden daha iyi bilirsin. Ben de kendimi onlardan daha iyi bilirim. Allah'ım, beni onların zannettiğinden daha hayırlı eyle! Onların bilmediği hatalarımı mağfiret eyle, söyledikleri şu sözler sebebiyle de beni hesaba çekme!"[363] Onun bu sözleri, yine kibri yasaklayan ve tevazua teşvik eden âyetlerin[364] tefsiri esnasında zikredilebilir.

m) Ahzâb Sûresi

Bilindiği üzere el-Ahzâb 33/56 âyetinde Nebiyy-i Ekrem'e salât u selam getirilmesi emredilmektedir. Ebû Bekir (r.a) ise salevatın faydasını şöyle açıklamıştır: "Rasûl-i Ekrem'e ihlâsla salevat getirmek günahları, suyun ate-

359. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 197.
360. Ebû Nuaym, *Hilye,* I, 35-36.
361. Ebû Nuaym, *Hilye,* I, 34-35; Beyhakî, *Şuab,* VII, 364/10595; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 198.
362. Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/34-35; el-Mü'minûn 23/15; el-Ankebût 29/57; ez-Zümer 39/30; er-Rahmân 55/26-27.
363. İbn Asâkir, s. XXX, 332; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 201.
364. el-Hıcr 15/88; el-Hac 22/34-35; Lokman 31/18.

şi söndürmesinden daha çabuk yok eder. Ona muhabbetle selam göndermek, pek çok köle âzat etmekten daha faziletlidir. Allah Rasûlü'nü sevmek ise canların özünden ve Allah yolunda kılıç vurmaktan daha üstündür."[365]

n) Saffât Sûresi

Müşrikler, "Melekler -hâşa- Allah'ın kızları" dediklerinde Ebû Bekir onlara bu sözlerinin yanlışlığını göstermek üzere, "Peki o zaman anneleri kim?" diye sormuş, onlar da "Cinlerin efendilerinin kızları" cevabını vermişlerdir.[366] Onun bu diyaloğu şu âyetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır: **"Allah ile cinler arasında bir soy birliği uydurdular. Andolsun, cinler kendilerinin hesap yerine götürüleceğini bilirler."**[367]

o) Mü'min Sûresi

Ebû Bekir (r.a) şöyle demiştir: "Kur'ân'da, **«Günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden»** ifadelerinin bulunduğu âyetten[368] daha ümid verici bir âyet görmedim. Zira burada Yüce Allah, mağfireti tevbenin kabulünden önce zikretmektedir."[369] Hz. Ebû Bekir bu sözüyle Kur'ân'ın çok ince bir işaretine temas ederek güzel bir çıkarımda bulunmuştur. Ancak Kurtubî'nin senedsiz olarak zikrettiği bir rivayete göre bu âyeti en ümid verici âyet olarak gören kişi Hz. Ömer'dir. O rivayette Hz. Ebû Bekir el-İsrâ 17/84 âyetine işaret etmiştir.[370]

ö) Fussılet Sûresi

Bir gün Hz. Ebû Bekir arkadaşlarına; "Şu iki âyet hakkında ne diyorsunuz: **«Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra istikamet üzere olanlar…»**[371],

---

365. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî (v. 463/1071), *Târîhu Bağdâd ve züyûlüh* (I-XXIV), thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417, VII, 172; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 654.
366. *Tefsîru Mücâhid,* s. 571; Mukâtil b. Süleyman, III, 621; Taberî, *Tefsîr,* XXI, 121; İbn Ebî Hâtim, X, 3231; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 42. Krş. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 12.
367. es-Sâffât 37/158.
368. el-Mü'min 40/3.
369. Ebû Hayyân, VII, 105.
370. Kurtubî, X, 322; Âlûsî, VIII, 144
371. Fussılet 41/30.

«İman edip de imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar…»[372]" diye sordu. Onlar da; "«İstikamet üzere olanlar» günah işlemeyenler, diğeri de «İmanlarına günah bulaştırmayanlardır»" dediler. Ebû Bekir; "Onları yanlış mânalara hamlettiniz" dedikten sonra şöyle açıkladı: "Rabbimiz Allah'tır, dediler, sonra istikamet üzere oldular, yani O'ndan başka bir ilâha meyletmediler. Diğerleri de imanlarına şirk bulaştırmadılar."[373]

Saîd b. Nimrân (v. 70/690)[374] şöyle der: "Ebû Bekir Sıddîk'in yanında **«Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra istikamet üzere olanlar…»**[375] âyetini okudum. O bu âyeti; «Onlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayanlardır» diye tefsir etti."[376] Ebû Bekir (r.a) bu âyeti, "O'ndan başka bir ilâha iltifat etmeyenler" diye de açıklamıştır.[377] Yine Saîd b. Nimrân'dan gelen bir rivayette "Lâ ilâhe illah sözü üzere müstakim olanlar" şeklinde tefsir etmiştir.[378]

Onun bu âyeti şu şekilde tefsir ettiği de nakledilmiştir: "İnsanlar (Rabbimiz Allah'tır, sözünü) söylediler. Kim bu söz üzere ölürse işte o istikamet üzere olanlardandır."[379] Zemahşerî senedsiz olarak Hz. Ebû Bekir'in bu âyeti, "Sözlerinde istikâmet üzere oldukları gibi fiilen de istikamet üzere

372. el-En'âm 6/82.
373. Hâkim, II, 478/3648; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 30; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 188. Krş. Taberî, *Tefsîr,* XXI, 464; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 176.
374. Pekçok kaynakta ismi Saîd b. İmrân şeklinde yanlış yazılmıştır.
375. Fussılet 41/30.
376. Abdullah b. Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî, Ebû Abdirrahmân (v. 181/797), *ez-Zühd ve'r-rekâik,* thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., s. 110; Abdurrazzak b. Hemmâm b. Nâfi' el-Hımyerî el-Yemenî es-San'ânî, Ebu Bekir (v. 211/826-27), *Tefsîru Abdirrazzak* (I-III), thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419, III, 154; İbn Sa'd, VI, 84.
377. Taberî, *Tefsîr,* XXI, 464; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 176.
378. Taberânî, el-Hâfız Ebu'l-Kâsım Süleyman bin Ahmed b. Eyyûb (v. 360/971), *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413, s. 458.
379. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 189. Tirmizî ve Taberî'de zikredilen rivayette bu söz Rasûl-i Ekrem'e ref' edilir: *"İnsanlar bunu söylediler, sonra onların çoğu küfre düştü. Kim bu söz üzere ölürse işte o istikamet üzere olanlardandır"* (Tirmizî, Tefsir, 41/3250; Taberî, *Tefsîr,* XXI, 464). Tirmizî hadisin "garib" olduğunu söyler.

oldular" şeklinde tefsir ettiğini nakleder.[380] İbn Atıyye, Ebû Bekir ve onunla birlikte bir grup âlime göre mânanın, "Tevhidlerine bir halel getirmeyen ve imanları sarsılmayanlar" şeklinde olduğunu nakleder.[381]

Bu âyetle ilgili rivayetler, Hz. Ebû Bekir'den bize gelen en güzel tefsir örneklerinden sayılmalıdır.

p) Şûrâ Sûresi

Hz. Ebû Bekir şöyle derdi: "Vallahi Rasûl-i Ekrem'in yakınlarını kollamak benim için kendi yakınlarımı koruyup gözetmekten daha sevimlidir."[382] "Muhammed (s.a.v)'in hukukunu Ehl-i Beyt'i içinde (onlara iyilik ederek) muhafaza ediniz, gözetiniz (onun Ehl-i Beyt'i hakkında kötü söz söylemeyiniz)."[383] Onun bu sözleri, **"…De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum…"**[384] âyetinin tefsiri mahiyetinde değerlendirilebilir.

r) Fetih Sûresi

İbn Abbas'a göre, **"Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lânetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik"**[385] âyetindeki rüya, Rasûlullah'ın, Hudeybiye senesi Mekke'ye girdiklerini gördüğü rüyadır. Ancak o, müşrikler tarafından geri çevrilip Mekke'ye giremeyince bazı müslümanlar bununla fitneye düştüler. Bu cümleden olarak Hz. Ömer, Ebû Bekir'e; "Allah'ın Rasûlü bize, Beytullah'a gireceğimizi ve onu tavaf edeceğimizi söylemedi mi?" dedi, Ebû Bekir de; "Onu bu sene yapacağımızı söylemedi, başka bir sene yapacağız" diye cevap verdi. İşte ashâb-ı kiramdan bazılarının bu şekilde şüpheye düşmesi sebebiyle bu âyet-i kerime nâzil oldu. Bir sonraki sene Rasûlullah (s.a.v) ve ashabı Mekke'ye girdiler ve bunun üzerine Allah Teâlâ: **"Andolsun ki Allah, Rasûlü'nün rüyasını doğru**

380. Zemahşerî, IV, 198.
381. İbn Atıyye, V, 14. Krş. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* IV, 51.
382. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 12, Meğâzî, 14.
383. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 12, 22; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 202.
384. eş-Şûrâ 42/23.
385. el-İsrâ 17/60.

çıkardı..."[386] âyet-i kerimesini indirdi.[387]

Kurtubî, bu rüyanın, bu âyet-i kerimenin iniş sebebi olmasını uzak görür. Çünkü ona göre âyet Mekke'de inmiş, hâlbuki Rasûlullah'ın bu rüyası Medine-i Münevvere'de olmuştur. Râzî ise bunu mümkün görür. Ona göre bu hâdiseler Medine'de olsa da rüyanın Mekke'de olması uzak değildir.[388]

Burada Hz. Ebû Bekir, âyetteki **"Mescid-i Haram'a gireceksiniz"**[389] ifadesinin o sene olması gerekmediğini, daha sonraki senelerde gerçekleşebileceğini sözlü olarak Hz. Ömer'e izah etmiştir.

s) Hucurât Sûresi

Sahibinin bilinmesini istemediği bilgileri elde etmeye çalışmak demek olan tecessüs[390] Kur'ân'da yasaklanmıştır.[391] Hz. Ebû Bekir, Amr b. Âs'ı vâli olarak gönderirken bu âyetin tefsiri mahiyetinde ona şu nasihatte bulunmuştur: "İnsanların gizli hallerini açığa çıkarma, görünen halleriyle yetin (ona göre muamele et)!"[392]

ş) İnsân Sûresi

Âyet-i kerimede **"İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"**[393] buyrulmuştur. Ma'mer b. Müsennâ âyetteki "هل"in soru için değil "قد" mânasında olduğunu söyler. Akabinde Hz. Ebû Bekir'in bu âyeti okuduktan sonra söylediği şu sözü buna delil olarak getirir: "Keşke insanın anılan bir şey olmadığı zaman devam etseydi (Hz. Âdem hiç doğmasaydı) da imtihan edilmeseydik."[394] Bu

386. el-Feth 48/27.
387. Râzî, XX, 360; Kurtubî, X, 282. Bkz. Taberî, *Tefsîr*, XXII, 257-258; Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl,* s. 215.
388. Râzî, XX, 360; Kurtubî, X, 282.
389. el-Feth 48/27.
390. Kal'acî, *Mevsûatü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk,* s. 67.
391. el-Hucurât 49/12.
392. İbn Asâkir, II, 66.
393. el-İnsân 76/1.
394. Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî el-Basrî, Ebû Ubeyde (v. 209/824 [?]), *Mecâzü'l-Kur'ân* (I-II), thk. Muhammed Fuad Sezgin, Kâhire: Mektebetü Hancî, 1381, II, 279;

sözüyle Hz. Ebû Bekir, âyetin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur.

t) Bürûc Sûresi

İbn Kesîr, **"(Allah) dilediği şeyleri mutlaka yapandır"**[395] âyetini şöyle tefsir eder: "Ne dilerse onu yapar, azameti, üstünlüğü, hikmeti ve adli sebebiyle O'nun hükmüne karşı gelecek yoktur, yaptığından hesaba çekilmez. Ebû Bekir Sıddîk'tan rivayet edildiği üzere o ölüm döşeğindeyken kendisine; «Doktor sana baktı mı?» denilince, «Evet» demiş, «Peki, sana ne dedi?» denilince de, «Ben dilediğimi yaparım, dedi» cevabını vermiştir."[396] Hz. Ebû Bekir "Doktor" ile Allah Teâlâ'yı kastetmiştir. Onun bu konuşmasına, yukarıdaki âyetin izahı sadedinde tefsirlerimizde yer verilmektedir.

Hz. Ebû Bekir'in sözlerine ve konuşmalarına baktığımızda daha çok Kur'ân merkezli olduğunu görüyoruz. Bu da onun Kur'ân bilgisinin derinliğinden ve ona önem vermesinden kaynaklanmıştır. Her sözünde ve her konuşmasında mutlaka birkaç âyet-i kerime hatırına gelmekte ve bunlara atıfta bulunmaktadır. Fikirlerini ve tavsiyelerini âyetlerle desteklemektedir. Konuştuğu yere, muhataplarına ve bahsettiği konulara baktığımızda, o esnada okuduğu âyetin mânasıyla ilgili pekçok detay elde etmek mümkün olabilmektedir. Bunun yanında kendi sözleri de çoğu zaman Kur'ân ve sünnetten aldığı bilgilerin kendi ifade kalıplarına dökülmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla onun sözlerinden, aynı zamanda âyetleri nasıl anladığını görme imkânı doğmaktadır.

7. Tefsir Kitaplarında Zikredildiği Yerler

Hz. Ebû Bekir, İslâm'ın doğuşunda ve gelişmesinde çok mühim roller üstlendiği için Kur'ân tefsirlerinin pekçok yerinde muhtelif vesilelerle zikri geçmektedir. Bu da onun tefsirdeki yerine ışık tutmaktadır. Tefsirlerde ona atıfta bulunulan her yeri burada saymak mümkün değildir. Ancak araların-

---

Kurtubî, XIX, 120.

395. el-Burûc 85/16.

396. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 372. Bkz. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 29.

dan seçtiğimiz bazı yerlere şu şekilde temas edebiliriz:

a) el-Bakara 2/230 âyetinin tefsirinde nakledildiği üzere ilk kocasından ayrılıp bir başkasıyla evlenen bir kadın tekrar ilk kocasına dönmek isteyerek Allah Rasûlü'ne gelmiş, ancak kendisine ikinci kocasıyla cinsî münasebette bulunmadan boşanıp ilk kocasına dönmesinin dinen mümkün olmadığı söylenmişti. Bu şartı yerine getirmeyen kadın Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında ona müracaat etmiş, ancak o da; "Allah Rasûlü'ne geldiğinde seni gördüm, o sana sözünü söyledi, (ben de aynı şeyi söylüyorum), şimdi dön git!" demiştir.[397] Aynı hâdisede kadın Rasûl-i Ekrem'e geldiğinde ikinci kocasının erkekliğinin olmadığını kinâyeli bir şekilde söylemiş, kapıda beklemekte olan Hâlid b. Saîd bu duruma şaşırarak, Allah Rasûlü'nün yanında oturan Ebû Bekir'e seslenmiş; "Ey Ebû Bekir, ey Ebû Bekir, şu kadının Rasûl-i Ekrem'in yanında açık açık konuştuğu şeyi duymuyor musun? (Ona mânî olmayacak mısın?)" demiştir.[398]

b) Beğavî, en-Nisâ 4/125 âyetindeki "halîl: dost" kelimesini tefsir ederken Allah Rasûlü'nün; *"Çok yakın bir dost (halîl) edinseydim Ebû Bekir'i edinirdim. Lâkin o benim kardeşim ve arkadaşımdır.* (Kendisini kastederek) *Şüphesiz bu arkadaşınızı, Allah -azze ve celle- dost edinmiştir"*[399] hadisine yer verir.[400]

c) Tefsir kaynaklarımızda Hz. Ebû Bekir'den bahsedilen yerlerden biri de, **"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı…"**[401] âyetinin tefsiridir. Orada şu hâdiseye yer verilir: Müşrikler, Rasûlullah (s.a.v) Kâbe'yi tavaf edip Hacer-i Esved'i istilam ederken hep birden üzerine kapanıp hiçbir açık yer bırakmadan onu kuşatmaya ve kimse görmeden ortalarında öldürmeye karar verdiler. Böylece kavmi onu kimin öldürdüğünü bilemeyecek ve diyet kabul etmek mecburiyetinde kalacaktı. Tam dedikleri gibi yaptıkları esnada bu durum Hz. Ebû Bekir'e haber edildi. Derhal geldi

397. Beğavî, I, 273.
398. Buhârî, Şehâdât, 3; Müslim, Nikâh, 111; Ahmed, VI, 37; Taberî, *Tefsîr,* IV, 591.
399. Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 3. Krş. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 5.
400. Beğavî, II, 292.
401. el-Enfâl 8/30.

ama Allah Rasûlü'ne ulaşacak bir giriş bulamadı, **"Bir adamı «Rabbim Allâh'tır» diyor diye öldürecek misiniz?! Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mûcizeler getirmiştir"**[402] dedi. Sonra Allah Teâlâ onları Nebiyy-i Ekrem'in başından dağıttı.[403]

d) et-Tevbe 9/75 âyetinin tefsirinde, başta zekât vermek istemeyip ağır sözler söyleyen ama daha sonra pişman olan Sa'lebe'nin kıssasından bahsedilir. O, daha sonra zekâtını getirdiğinde Allah Rasûlü (s.a.v) onu kabul etmemişti. Ebû Bekir halife olunca ona getirdi, o da "Rasûlullah (s.a.v) kabul etmedi de ben mi kabul edeceğim?" diye onu geri çevirdi.[404]

e) Yûnus 10/14 âyetinin tefsirinde Avf b. Mâlik'in bir rüyasından bahsedilir. Rüyasında semadan bir ipin sarkıtıldığını ve Rasûl-i Ekrem'in o iple yukarı çekildiğini, sonra tekrar sarkıtılıp Ebû Bekir'in yukarı çekildiğini görmüştür. Bu rüyayı Ebû Bekir'e anlatırken Ömer (r.a) müdahele edip; "Bırak şu rüyanı, bize anlatma, ona ihtiyacımız yok!" diyerek Avf'ı susturmuş, kendisi halife olduğunda onu çağırıp rüyasını tekrar anlatmasını istemişti. Avf da daha önce niçin kendisini azarlayarak rüyasını anlattırmadığını sorunca; "Allah iyiliğini versin! Rasûl-i Ekrem'in halifesine kendi vefatını haber vermeni hoş görmedim!" demiştir.[405] Yani Hz. Ömer bu rüyada Hz. Ebû Bekir'in vefatının haber verildiğini anlamış ve Avf'ı susturmuştur.

f) Yûsuf 12/21 âyetinin tefsirinde Abdullah b. Mes'ûd'un şu sözüne yer verilir: "İnsanların en firasetlileri üç kişidir: Birincisi Yûsuf hakkında fira-

402. el-Mü'min 40/28.
403. Taberî, *Tefsîr,* XIII, 501.
404. Taberî, *Tefsîr,* XIV, 371; Beğavî, IV, 77. Rivayet zayıftır. Ahmed Muhammed Şâkir, isnadında "metrûk" bir râvinin bulunduğunu söyler. Ebû Gudde bu rivayetin son derece zayıf ve illetli olduğunu söyler. Râvilerinden Muân b. Rifâa, kendisinden rivayette bulunmanın helâl olmayacağı "metrûk" biridir (Leknevî, el-İmâm Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Hindî (v. 1304), *el-Ecvibetü'l-fâdıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile,* ta'lîk, Abdülfettah Ebû Gudde, Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiye, 1404/1984, s. 108).
405. Taberî, *Tefsîr,* XV, 39. Ahmed Muhammed Şâkir bu senedde "metrûk" bir râvînin bulunduğunu ancak İbn Sa'd'ın aynı rivayeti farklı ifadelerle ve "hasen" bir senedle rivayet ettiğini söyler (İbn Sa'd, III, 331).

setle karar veren Mısır Azîzi'dir ki hanımına; **«Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlât ediniriz»**[406] demişti. Hâlbuki o esnada diğer insanlar ona değer vermiyorlardı. İkincisi Ebû Bekir'dir ki büyük bir firaset göstererek Hz. Ömer'i yerine halife olarak teklif etmiştir. Üçüncüsü de; **«Babacığım, onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır»**[407] diyen kadındır."[408]

g) en-Nûr 24/11-20 âyetlerinin tefsirinde nakledilen bir rivayette Hz. Âişe der ki: "Allah Teâlâ benim haklılığıma dair âyetleri indirdi. Benim sebebimle bu ümmet neredeyse helâk olacaktı. Rasûl-i Ekrem'den vahiy hali kalkıp melek semaya yükselince Allah Rasûlü (s.a.v) Ebû Bekir'e; «*Kızına git haber ver, Allah Teâlâ onun haklılığına dair bilgiyi semadan indirdi*» buyurmuş. Babam neredeyse tökezleyecek gibi bir halde koşarak bana gelip; «Müjde kızım, anam babam sana feda olsun! Allah Teâlâ senin haklı olduğuna dair âyet indirdi» dedi…"[409]

h) ez-Zuhruf 43/44 âyetinin tefsirinde, Kureyş kabilesindeki faziletli insanlardan bahsedilirken ilk önce sıddîkiyet vasfıyla Ebû Bekir zikredilir.[410]

ı) el-Feth 48/25 âyetinin tefsirinde Hudeybiye sulhünden bahsedilir. Kureyş'in elçisi olarak gelen Urve b. Mes'ûd, Rasûl-i Ekrem'e, etrafındaki insanların kendisini bırakıp kaçacağını söyleyince Ebû Bekir (r.a) dayanamayıp, Araplar arasında yaygın olan bir hakaret cümlesiyle; "Sen git Lât'ın fercini yala! Biz mi kaçıp onu yalnız bırakacakmışız?" diye sert bir cevap vermiştir. Urve, konuşanın kim olduğunu sorup Ebû Bekir oldu-

406. Yûsuf 12/21.
407. el-Kasas 28/26.
408. İbn Sa'd, III, 273; Taberî, *Tefsîr,* XVI, 19; İbn Ebî Hâtim, VII, 2159; Hâkim, III, 96/4509.
409. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 155. Krş. Ahmed, VI, 367; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* XXIII, 123; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 24.
410. Heysemî, X, 24; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 381; Âlûsî, XIII, 84. Heysemî râvilerinden Hüseyn es-Selûlî'yi tanımadığını, diğer ricâlinin sika olduğunu söyler.

ğunu öğrenince; "Nefsim elinde olan Zat'a yemin ederim ki bana yapmış olduğun ve henüz karşılığını veremediğim iyiliğin olmasaydı sana cevap verirdim" demiştir. Bir müddet sonra sulh yapıldığında, bazı ağır maddelere itiraz eden Ömer (r.a) celallenince onu ikna edip sakinleştirmek de yine Hz. Ebû Bekir'e düşmüştür.[411]

Bu şekilde tefsirlerin pekçok yerinde sık sık Hz. Ebû Bekir'den bahsedilmektedir. Müfessirlerin muhtelif vesilelerle ona çokça temas etmeleri, onun İslâm tarihi ve İslâmî ilimler açısından önemine işaret etmektedir. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi tefsir ilminde de esaslı bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır.

8. Hz. Ebû Bekir Ailesinin Tefsirdeki Yeri

Hz. Ebû Bekir iman, akıl, muhabbet, firaset ve dirayetiyle hayatın her alanında mümtaz bir mevki kazandığı gibi ailesini de güzel bir şekilde yetiştirerek onları da yüksek mevkilere çıkarmıştır. Zira onun aile fertleri de kendisi gibi İslâmî ilimlerde mühim bir yere sahiptirler. Mesela Hz. Ebû Bekir'den hadis rivayet eden meşhur sahabiler arasında oğulları Abdurrahman ve Muhammed, kızları Âişe ve Esmâ da vardır.[412] Şimdi bunların tefsirle ilgili birkaç rivayetine temas edeceğiz:

a) Hz. Âişe

Hz. Âişe, Allah Rasûlü'nün hanımı olması sebebiyle diğer kardeşlerinden çok farklı bir yere sahiptir. Onun tefsirdeki yerini tesbit etmek için müstakil bir kitap yazmak gerekir. Biz burada sadece örnek kabilinden birkaç rivayete yer vermek istiyoruz.

- İlk olarak Ümmü'l-Mü'minîn Âişe (r.a) şöyle anlatır: "Seferlerinin birinde Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte yola çıkmıştık. Beydâ veya Zâtü'l-Ceyş'e vardığımızda, (kardeşim Esmâ'dan ödünç aldığım) gerdanlığım kopup kayboldu. Rasûlullah (s.a.v) gerdanlığın aranması için o mahalde bekledi. İnsanlar da onunla birlikte beklediler. Hâlbuki bir su başında değillerdi. Bazı

411. Beğavî, VII, 315, 318.
412. Fayda, "Ebû Bekir" mad., *DİA*, X, 105-106.

insanlar, babam Ebû Bekir'e gelip; «Âişe'nin yaptığını gördün mü? Rasûl-i Ekrem'i de, diğer insanları da yollarından alıkoydu. Onlar bir su başında değiller, kimsenin yanında da su yok!» dediler. Babam benim yanıma geldi. O esnada Rasûlullah da uyumuş, başını dizime koymuştu. Ebû Bekir insanların sözlerini naklederek beni azarladı ve bunun yanında bazı şeyler de söyledi. Eli ile de böğrüme vurmaya başladı. Rasûl-i Ekrem'in başı dizimde olduğu için hiç kıpırdamadım. Sabah olunca Rasûlullah (s.a.v) kalktı. Hiç su yoktu. Allâh -azze ve celle- teyemmüm âyetini (en-Nisâ 4/43) inzâl buyurdu. Herkes teyemmüm etti. Üseyd bin Hudayr; «Ey Ebû Bekir hanedanı, bu sizin ilk bereketiniz değildir!» dedi. Üzerine bindiğim deveyi kaldırdığımızda gerdanlığı altında bulduk."[413] Üseyd bin Hudayr, Hz. Âişe'ye dua ederek şu hakikati de beyan etmiştir: "Allah Teâlâ seni hayırla mükâfatlandırsın! Vallahi senin başına hoşlanmadığın hangi iş gelse, Allah (c.c) mutlaka onda senin ve bütün mü'minler için bir hayır ve ferahlık yaratmıştır."[414] Ebû Bekir de kızının yanına varıp; "Sen mübarek bir insansın, senin vesilenle ruhsat indi" demiştir.[415]

Sahabenin bu şahitliği, sadece Ebû Bekir'in değil, ailesinin de Kur'ân'ın anlaşılıp yaşanmasına hizmet ettiğini göstermektedir.

- İkinci olarak Dahhâk, **"Bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir guruptur"**[416] âyetini "Hz. Âişe'ye iftira atıp ona bühtanda bulunanlar" diye tefsir eder.[417] İbn Kesîr, **"Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın!"**[418] hitabının Ebû Bekir ailesine olduğu görüşündedir. **"Aksine o, sizin için bir iyiliktir"** kısmına da şöyle mâna verir: "Dünyada ve âhirette sizin için hayırdır, dünyada hayırla yâd edilirsiniz, âhirette de dereceniz yükselir, Allah Teâlâ Kur'ân'da Mü'minlerin Annesi Hz. Âişe'nin temizliğini haber vermek suretiyle ona itina göstererek sizin şerefinizi ortaya

413. Buhârî, Teyemmüm, 1, 2
414. Buhârî, Teyemmüm, 2; Ebû Dâvûd, Tahâret, 121/317; Ahmed, VI, 57. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 401; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 321-322.
415. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 418; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 322. Krş. Mukâtil b. Süleyman, I, 456.
416. en-Nûr 24/11.
417. *Tefsîru Dahhâk,* II, 609.
418. en-Nûr 24/11.

koymuştur…"[419]

- Üçüncü olarak, Câbir b. Abdullah'tan gelen ve tefsirlerde yer alan şu rivayeti zikredelim: "Ebû Bekir (r.a) mescide girdi, Rasûl-i Ekrem'in yanına girmek için izin istiyordu. Bu sırada Rasûl-i Ekrem'in kapısının önünde oturmakta olan insanları gördü. Bunların hiçbirine izin verilmemişti. Derken Ebû Bekir'e izin verildi ve içeri girdi. Sonra Ömer geldi. O da izin istedi, ona da izin verildi. Ömer (r.a), Nebiyy-i Ekrem'i, etrafında hanımları olduğu halde kederli kederli susmuş otururken buldu. Bunun üzerine, «Bir şey söyleyeyim de Rasûl-i Ekrem'i güldüreyim» diye düşünerek; «Ey Allah'ın Rasûlü! Hârice'nin kızını bir görseydin! Benden nafaka istedi. Ben de kalktım, onun boğazını sıktım!» dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) tebessüm etti ve; *«Etrafımdaki bu hanımlar da gördüğün gibi benden nafaka istiyorlar!»* buyurdu. Bu söz üzerine hemen Ebû Bekir, kızı Âişe'nin, Ömer de kızı Hafsa'nın boğazını sıkmaya kalktılar. İkisi de kızlarına; «Siz, Rasûl-i Ekrem'den elinde olmayan bir şeyi istiyorsunuz öyle mi?» diyorlardı. Âişe ile Hafsa; «Vallahi bir daha Rasûl-i Ekrem'den kesinlikle yanında olmayan bir şeyi istemeyeceğiz!» dediler. Daha sonra Nebî (s.a.v), hanımlarından bir ay ya da yirmi dokuz gün uzaklaştı. Bunun sonunda; **«Ey Nebî! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de sizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, Rasûlü'nü ve âhiret yurdunu diliyorsanız, bilin ki, Allah, içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır»**[420] âyeti ve devamındaki âyetler indirildi. Bunun üzerine Nebiyy-i Ekrem, Âişe'den başlayarak; *«Ey Âişe! Ben sana bir şey arz etmek istiyorum fakat ebeveyninle istişare etmeden cevap hususunda acele etmemeni dilerim»* buyurdu. Âişe (r.a); «Ey Allah'ın Rasûlü, nedir o?» diye sordu. Nebiyy-i Ekrem de ona bu âyetleri okudu. Hz. Âişe; «Ey Allah'ın Rasûlü! Anne-babamla senin hakkında mı istişare edeceğim. Elbette Allah'ı, Rasûlü'nü ve âhiret yurdunu tercih ederim. Fakat benim bu söylediğimi kadınlarından hiçbirine haber vermemeni isterim!» dedi. Allah Rasûlü; *«Onlardan biri bunu bana sorarsa, muhakkak söylerim. Çünkü Allah Teâlâ beni zorlaştırıcı ve şaşırtıcı değil, öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönder-*

419. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 25. Bkz. Buhârî, Tefsîr, 24/8; Ahmed, I, 276; Hâkim, IV, 9.
420. el-Ahzâb 33/28-29.

di!» buyurdu."[421] Taberî'nin rivayetine göre Hz. Âişe; "Ben Allah'ı, Rasûlü'nü ve âhiret yurdunu istiyorum, bu konuda babam Ebû Bekir ve annem Ümmü Rûman ile de istişare etmiyorum!" demiştir.[422]

- Dördüncü olarak Mukâtil b. Süleyman'ın şu rivayetinden bahsedebiliriz: O, **"…Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler…"**[423] âyetinin, boyunun kısalığı sebebiyle Ümmü Seleme ile alay eden Âişe bint Ebî Bekir hakkında nâzil olduğunu söyler.[424] Hadis kitaplarındaki rivayete göre ise Âişe, Nebiyy-i Ekrem'e; "Safiyye'nin kısa boylu oluşu sana yeter" demişti. Allah Rasûlü de; *"Ey Âişe, öyle bir söz söyledin ki, eğer o söz denize karıştırılsa idi onun suyunu bozardı"* buyurdu. Başka bir gün Hz. Âişe, bir kişinin durumunu takliden hikâye etmişti.[425] Rasûlullah (s.a.v); *"Bana şunlar şunlar (yani dünyanın en kıymetli şeyleri) verilse, ben yine de bir insanı hoşlanmayacağı şekilde taklit edip anmayı kesinlikle istemem*" buyurdu.[426] Hadis kaynaklarında bu hâdiseler sebebiyle herhangi bir âyetin nüzulünden bahsedilmez.

- Dahhâk, et-Tahrim 66/1 âyetinin Hz. Âişe hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.[427]

Daha önce de söylediğimiz gibi Hz. Âişe hakkında nâzil olan, onun tarafından tefsiri yapılan ve hükmü beyan edilen pekçok âyet vardır. Bunları, konuyla ilgili yapılacak geniş ve müstakil çalışmalara havale ederek burada birkaç misal vermekle yetinmeyi uygun gördük.

421. Müslim, Talâk, 29; Ahmed, III, 328, 342.
422. Taberî, *Tefsîr,* XX, 254.
423. el-Hucurât 49/11.
424. Mukâtil b. Süleyman, IV, 95.
425. Hz. Âişe ve diğer sahabiler, bütün faziletlerine rağmen birer insandılar. Dolayısıyla zaman zaman hatalarının olması tabiidir. Onlar hatalarını anlayınca hemen vazgeçmişlerdir. Diğer taraftan Allah Rasûlü (s.a.v) ile birlikte yaşayan insanların bu tür davranışları, bir kısım İslâmî hükümlerin öğrenilmesine vesile olmuştur.
426. Ebû Dâvûd, Edeb, 35/4875. Krş. Ahmed, VI, 189; Tirmizî, Kıyâmet, 51/2502. Şuayb Arnaût, Müslim'in şartlarına göre "sahih" olduğunu söyler.
427. *Tefsîru Dahhâk,* II, 877.

b) Esmâ bint Ebî Bekir

- Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'ya bir gün annesi Netîle ve nenesi gelip ondan yardım istemiş, bir şeyler talep etmişlerdi. O esnada ikisi de müşrik idiler. Bu yüzden Esmâ onlara bir şey vermeyip; "Allah'ın Rasûlü'ne sormadan size bir şey vermeyeceğim. Çünkü siz benim dinim üzere değilsiniz" dedi. Gelip Rasûl-i Ekrem'e, onlara yardım olarak bir şey verip veremiyeceğini sordu. Bunun üzerine Allah Tealâ, **"Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Lâkin Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa, karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız"**[428] âyet-i kerimesini indirdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) Esmâ'ya, onlara tasaddukta bulunmasını emretti.[429] Kurtubî, âlimlere göre farz olan zekâtın gayr-i Müslimlere verilemeyeceğini, ancak nafile sadakalardan onlara verilebileceğini söyler.[430]

- Yine Esmâ şöyle anlatır: "İslâm'ı kabul etmemiş olan annem, Rasûlullah (s.a.v) zamanında yanıma gelmişti. Nebiyy-i Ekrem'in görüşünü almak için; «Annem beni özleyip gelmiş. Ona iyi davranıp kendisiyle ilgileneyim mi?» diye sordum. Allah Rasûlü; *"Evet, annene iyi davran!"* buyurdu.[431] Bu hâdise üzerine şu âyetin nâzil olduğu rivayet edilir: **"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever."**[432]

c) Abdurrahman b. Ebî Bekir

- el-En'âm 6/71 âyetinin tefsirinde şöyle denir: Ebû Bekir ile hanımı, oğulları Abdurrahman'ı İslâm'a davet ediyorlardı. Âyetteki إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا

428. el-Bakara 2/272.
429. Mukâtil b. Süleyman, I, 224; Râzî, VII, 65.
430. Kurtubî, III, 337.
431. Buhârî, Hibe, 29; Edeb, 7-8; Müslim, Zekât, 50. Krş. Ahmed, IV, 4; Hâkim, II, 527-528/3804.
432. el-Mümtehıne 60/8. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 90. Benzer bir rivayet için bkz. Taberî, *Tefsîr,* XXIII, 322; İbn Ebî Hâtim, X, 3349; Beğavî, VIII, 96.

"«Bize gel!» diye doğru yola çağırdıkları" ifadesinden kasıt budur. ,ائْتِنا "bize itaat et, sözümüzü dinle" demektir.[433]

- Bazı tefsirlerde zikredildiğine göre, **"Ana ve babasına: «Öf be size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni mi tekrar dirilmekle tehdit ediyorsunuz?» diyen kimseye, ana ve babası Allah'ın yardımına sığınarak; «Yazıklar olsun sana! İman et! Allah'ın va'di gerçektir» dedikleri halde o; «Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir» der"**[434] âyetinde "öf size" diyen Abdurrahman b. Ebî Bekir'dir. Bu sözü İslâm'a girmeden önce söylemiştir. "Kabirden geri çıkarılacağımı söyleyerek mi beni tehdit ediyorsunuz?" demişti. Allah'ın yardımına sığınarak;"Yazıklar olsun sana, iman et!" sözünü söyleyenler ise Ebû Bekir ile hanımıdır. Ama Abdurrahman 18. âyetin hükmüne dâhil değildir. O, "Bana Cüd'ân b. Amr ile Osman b. Amr'ı getirin de Muhammed'in söylediği şeylerin hak mı yoksa batıl mı olduğunu onlara sorayım!" demişti. Bu iki kişi onun dedelerindendi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak; **"İşte onlar** (yani Cüd'ân ile Osman)**, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında azabın gerçekleştiği kimselerdir. Gerçekten onlar ziyana uğrayanlardır"**[435] âyetini indirdi.[436]

Hz. Âişe, 17. âyetin Abdurrahman hakkında indiği iddiasını da reddetmiştir. Ona göre bu âyet, ana-babasına âsi gelen bir kâfir hakkında inmiştir. Zeccâc'a göre de 18 ve 19. âyetler, 17. âyetin müslüman olmadan önce Abdurrahman hakkında indiği görüşünü iptal etmektedir.[437] İbn Kesîr, bu âyet-i kerimenin bu şekilde söyleyen herkes hakkında umumi olduğunu, Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman hakkında nâzil olduğuna dair rivayetlerin zayıf olduğunu, Abdurrahman b. Ebî Bekir'in daha sonra müslüman olduğunu ve zamanının en hayırlılarından biri olduğunu söyledikten sonra bununla ilgili olarak Buhârî'nin şu rivayetini zikreder: Muaviye'nin Hicaz valisi Mervan bir gün hutbede Muaviye'nin oğlu Yezîd'i zikredip

433. Ferrâ, I, 339; İbn Kuteybe, s. 135.
434. el-Ahkâf 46/17.
435. el-Ahkâf 46/18.
436. Ferrâ, III, 53-54. Krş. Taberî, *Tefsîr,* II, 118; Beğavî, VII, 258-259.
437. Beğavî, VII, 259; Ebû Hayyân, IX, 441.

Muaviye'den sonra ona bey'at etmelerini söylemişti. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman kalktı ve bir şeyler söyledi. Bunun üzerine Mervan; "Yakalayın şunu!" dedi, yakalamaya çalıştılarsa da o kaçıp Hz. Âişe'nin evine sığındı. Mervan; "Muhakkak ki o, Allah Tealâ'nın, hakkında **«Anne ve babasına; "Öf size! Beni tekrar diriltilmekle mi tehdit ediyorsunuz?" diyen...»** âyetini indirdiği kişidir" dedi. Hz. Âişe de perde arkasından; "Allah Tealâ, benim haklı olduğumu bildirdiği âyetler dışında bizim hakkımızda Kur'ân'dan hiçbir şey indirmemiştir" dedi.[438] Diğer rivayete göre; "Kimin hakkında indiğini söylemek isteseydim onun ismini verirdim" demiştir.[439] Süyûtî, Hz. Âişe'nin, bu âyet-i kerimenin bir başkası hakkında nâzil olduğunu ve o kişinin ismini söylediğini nakletmekte ise de kendisi bu ismi zikretmemiştir.[440]

Bu örnekler gösteriyor ki Hz. Ebû Bekir'in ailesi tefsirlerin pekçok sayfasında yer almıştır. Bu, onların ilimdeki seviyeleri hakkında bize bir kanaat vermektedir. Şu rivayet de Hz. Ebû Bekir ve ailesinin ilmî yönden ne kadar üstün bir seviyeye sahip olduğuna şahitlik etmektedir: Urve b. Zübeyr, teyzesi Hz. Âişe'ye; "Anneciğim! Senin kuvvetli anlayışına ve fıkhına şaşmıyorum, «Rasûl-i Ekrem'in zevcesi ve Hz. Ebû Bekir'in kızı» diyorum. Şiir, Arap kültür ve tarihi ile alâkalı ilmine de şaşmıyorum, «Hz. Ebû Bekir'in kızıdır, o, bu hususta insanların en âlimi veya en âlimlerinden biriydi» diyorum. Ancak tıb ilmine şaşıyorum! O ilmi nasıl elde ettin, bu ilim sana nereden geldi?" diye sordu. Hz. Âişe, Urve'nin omzuna vurarak şöyle dedi; "Ey Urvecik! Rasûlullah (s.a.v) ömrünün son zamanlarında hastalanırdı. Ona her yönden Arap kabilelerinin heyetleri gelirdi. Bunlar Allah Rasûlü'nün hastalığı için ilaçlar tarif ederlerdi. Ben de bu ilaçları onun için hazırlardım. İşte tıp ilmim oradan geliyor."[441]

438. Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, 46/2; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 283-284.
439. Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî (v. 303/915), *es-Sünenü'l-kübrâ* (I-XII), thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, Beyrut: Risâle, 1421/2001, X, 257/11427.
440. Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, s. 212. Senedi "vahî"dir.
441. Ahmed, VI, 67. Şuayb Arnaût haberin "sahih" olduğunu söylemiştir.

Rivayetlerden anlaşıldığı üzere onların yaşadıkları ve yetiştikleri ortam tefsir açısından bereketli bir ortam idi. Babaları Hz. Ebû Bekir'in hayattaki tercihleri sayesinde böylesi bir şerefe nail olmuşlardı.

Gerek Allah Rasûlü'ne yakınlıkları, gerekse ilmî yeterlilikleri sebebiyle müfessirler Hz. Ebû Bekir'in ailesine büyük bir önem atfetmişlerdir. Mesela tâbiînin muhaddis ve fakihlerinden Mesrûk, Hz. Âişe'den bir şey rivayet edeceği zaman: "Bana Sıddîk'ın kızı Sıddîka, Rasûlullah'ın habîbesi, semadan temiz olduğu bildirilen Âişe (r.a) haber verdi ki…" demiştir.[442] Tüm bunlar Hz. Ebû Bekir ailesinin tefsirde ve diğer İslâmî ilimlerde mühim bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

442. Beğavî, VI, 29.

C. RİVAYET TEFSİRİ'NDEKİ YERİ

Rivayet Tefsiri; Kur'ân-ı Kerim, Rasûlullah'ın sünneti, sahabe ve tâbiûn sözleriyle yapılır. Buna "Me'sûr Tefsir", "Tefsîr-i Naklî", "Bi-Tarîki'r-Rivâye Tefsîr" de denir. Rivayet tefsirleri bize, âyetlerin mânalarını, kıraat vecihlerini, muhkem veya müteşâbih olduklarını, nüzul sebeplerini, nâsih ve mensûhunu bildirdiği gibi, geçmiş ümmetler ve onlarla ilgili âyetler hakkında da bilgi verir. Bu tür bilgiler, daha ziyade hadis, siyer, megâzi ve tarih kitaplarından alınır. Bunlara muhalif, aklın hükmüne ters olan rivayetlere itimat edilmez.[443]

Şimdi Hz. Ebû Bekir'in Rivayet Tefsiri'ndeki yerini gösteren bazı konuları incelemeye başlayabiliriz:

1. Allah Rasûlü'nden Tefsir Öğrenmesi

Hz. Ebû Bekir rivayet tefsirine dair bilgilerini hiç şüphesiz Allah Rasûlü'nden almıştı. Onun yanından hiç ayrılmadığı için yaşanan bütün hâdiseleri ve sorulan her soruyu dikkatle takip ediyor ve neticede kendisinde tefsirle ilgili zengin bir ilmî birikim oluşuyordu. Bunu gösteren birkaç örnek rivayet şöyledir:

1. Misal: Âişe bint Abdurrahman, amcaoğlu Rifâa b. Vehb ile evliyken Rifâa onu boşamış, o da Abdurrahman b. Zübeyr ile evlenmiş, fakat

443. Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn* (I-II), İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973, I, 107-108; Çiçek, Yakup, *Tefsir Usûlü*, Sofya, 1995, s. 104.

o da onunla zifafa girmeden boşamıştı. Âişe, Allah Rasûlü'ne'e gelerek; "Ben Rifâa ile evliydim beni bâin talakla boşadı. Ondan sonra Abdurrahman ile evlendim ama onun yanındaki kumaş parçası gibi!" dedi. Rasûlullah (s.a.v) tebessüm etti ve; "Rifâa'ya mı dönmek istiyorsun?" dedi. O da "Evet" dedi. Allah Rasûlü; *"Hayır, o senin balcığından, sen de onun balcığından tatmadan olmaz!"* buyurdu. Âişe, Abdurrahman'la bir süre daha kaldıktan sonra yine Allah Rasûlü'ne geldi ve ilk ifadesini değiştirerek; "Karı-koca olduk, bana dokundu" dedi. Allah Rasûlü (s.a.v); *"Birinci gelişinde yalan söylemiştin, bu şimdiki sözünde de seni doğru kabul etmiyorum"* buyurdu ve isteğini geri çevirdi. Allah Rasûlü'nün vefatına kadar Abdurrahman'la birlikte kalan Âişe, onun vefatıyla bu sefer Hz. Ebû Bekir'e gelerek; "İkinci kocamla karı-koca olduk, ondan ayrılıp ilk kocama dönebilir miyim?" diye sordu. Hz. Ebû Bekir; "Allah Rasûlü'nün sana: «*İlk kocana dönme!*» buyurduğuna şahid oldum" deyip o da Âişe'nin ilk kocasına dönme isteğini geri çevirdi. Ebû Bekir vefat edince Âişe bu sefer Hz. Ömer'e geldi ve isteğini tekrarladı. Ömer (r.a); "Eğer bir daha gelirsen seni taşlarım" deyip ilk kocasına dönmesine mâni oldu. İşte bu kadın hakkında: **"Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz"**[444] âyeti nâzil olmuştur.[445]

Bu rivayette görüldüğü üzere Hz. Ebû Bekir, Allah Rasûlü'nün yanında onun âyetleri nasıl açıkladığını ve hükümlerini nasıl tatbik ettiğini görüp öğreniyordu. Daha sonra kendisine de aynı problemler geldiğinde önceki bilgilerini kullanarak karar veriyordu.

2. Misal: Hz. Ebû Bekir ve Ömer, küçük bir çocuğu Rasûl-i Ekrem'e göndermişler ve ona âyette geçen "es-Salâtü'l-Vustâ"[446] tabiriyle hangi namazın kastedildiğini sormasını istemişlerdi. Allah Rasûlü de çocuğun küçük parmağını tutup; *"Bu sabah namazı"* buyurdu, onun yanındaki parmağını kapatıp; *"Bu öğle"*, başparmağını kapatıp; *"Bu akşam"*, yanındaki

444. el-Bakara 2/230.
445. Bkz. Beğavî, I, 273; Râzî, VI, 449; Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr,* I, 677-678. Krş. Ahmed, VI, 37; Taberî, *Tefsîr,* IV, 590.
446. el-Bakara 2/238.

parmağı kapatıp; *"Bu yatsı"* buyurdu. Sonra da; *"Hangi parmağın kaldı?"* diye sordu. Çocuk; "Orta" dedi. Rasûlullah (s.a.v); *"Peki, saymadığımız hangi namaz kaldı?"* buyurdu, çocuk "İkindi" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v); *"İşte o ikindidir"* buyurdu. Güzel bir üslupla Orta Namaz'ın ikindi namazı olduğunu açıkladı.[447] Böylece Hz. Ebû Bekir'le Ömer de âyetin tefsirini Allah Rasûlü'nden öğrenmiş oldular.

3. Misal: Rasûlullah (s.a.v) her sene başı şehitlerin kabirlerini ziyaret eder ve **"Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir!"**[448] âyet-i kerimesini okurdu. Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman da aynı şeyi yaparlardı. Böylece âyette kimlerin kastedildiğini göstermiş olurlardı.[449] Hiç şüphesiz onlar bu bilgiyi, Allah Rasûlü'nün yanında durarak öğrenmişlerdi.

4. Misal: Tebbet sûresi nâzil olduğunda bunu işiten Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemîl, eline büyükçe bir taş alarak velveleyle Allah Rasûlü'nü aramaya çıktı. "Müzemmem (yerilmiş insan), biz ona direndik, dininden uzaklaştık ve emrine isyân ettik!" diyerek gidiyordu. Allah Rasûlü (s.a.v), o esnada Hz. Ebû Bekir ile birlikte mescidde oturuyordu. Sonra Kur'ân okumaya başladı. Ebû Bekir (r.a), onun geldiğini görünce; "Yâ Rasûlallah! Geliyor, sizi görmesinden korkuyorum!" dedi. Nebiyy-i Ekrem; *"O beni göremez!"* buyurdu ve Kur'ân okumaya devam etti. Tıpkı, **"Kur'ân okuduğun zaman biz, seninle âhirete inanmayanların arasına görünmez bir perde çekeriz"**[450] âyet-i kerimesinde buyrulduğu gibi oldu. Kadın gelip Ebû Bekir'in karşısında durdu, Rasûl-i Ekrem'i göremedi; "Ey Ebû Bekir, duydum ki arkadaşın beni hicvetmiş!" dedi. O da; "Hayır, şu Beyt'in Rabbi'ne yemin olsun ki o seni hicvetmedi!" dedi. Ümmü Cemil de; "Kureyş bilir ki ben onların efendilerinin kızıyım" diyerek dönüp gitti.[451] Hz.

447. Taberî, *Tefsîr,* V, 196; İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 650. İbn Kesîr bu rivayetin garib olduğunu söyler. Ancak bu mânâyı destekleyen sahih rivayetler de nakleder. Ahmed Muhammed Şâkir de en azından kendi katında meçhul bir senet olduğunu söyler.

448. er-Ra'd 13/24.

449. Taberî, *Tefsîr,* XVI, 426-427; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 453. Rivayetin "mu'dal" olduğu söylenmiştir.

450. el-İsrâ 17/45.

451. Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsa b. Ubeydillah el-Kureyşî el-Esedî el-

Ebû Bekir burada, yukarıdaki âyetin mânasını bizzat yaşayarak öğrenmiştir.

5. Misal: el-İsrâ 17/78'deki "dülûk" kelimesini "zevâl" diye tefsir eden pek çok âlim olmuştur. Şu rivayet de bunu desteklemektedir: Câbir (r.a) şöyle anlatır: "Rasûlullah (s.a.v) ile ashabından dilediklerini davet ettim. Evimde yemek yediler, sonra zeval vakti güneş tepeden batıya doğru meyledince çıktılar. Nebiyy-i Ekrem dışarı çıkıp seslendi: *«Çık ey Ebû Bekir! Şu an güneşin "dülûk" ettiği vakittir»*."[452] Allah Rasûlü (s.a.v) o kelimenin mânasını Hz. Ebû Bekir'e, yerinde bizzat göstererek öğretmiş oldu.

6. Misal: Ashab-ı kiramdan bir zat Rasûl-i Ekrem'e gelerek; "Ey Allah'ın Rasûlü, hangi cihadın ecri daha büyüktür?" diye sordu. Rasûlullah (s.a.v); *"Allah Teâlâ'yı en çok zikreden kimsenin cihadı!"* buyurdu. Sahabi; "Hangi oruçlunun ecri daha büyüktür?" diye sordu. Rasûlullah; *"Allah Teâlâ'yı en çok zikreden kimsenin orucu!"* buyurdu. Bundan sonra sahabi, namaz kılanlar, zekât verenler, hacca gidenler ve sadaka verenler için de aynı soruyu tekrarladı. Nebiyy-i Ekrem bunların hepsine de; *"Allah Teâlâ'yı en çok zikreden kimseninki!"* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e; "Ey Ebû Hafs, Allah'ı zikredenler, hayrın tümünü alıp götürdüler!" dedi. Bunu duyan Rasûlullah (s.a.v) onlara doğru yönelerek; *"Evet, öyledir!"* buyurdu.[453] Böylece el-Ahzâb 33/35 ve benzeri âyetlerde bahsedilen, Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınlara nasıl büyük ecir verildiğini öğrenmiş oldular.

7. Misal: Rasûlullah (s.a.v) zamanında ay yarılıp iki kısma ayrıldı. Nebî (s.a.v) Hz. Ebû Bekir'e; *"Şahit ol ey Ebû Bekir!"* buyurdu. Müşrikler; "Ay büyülendi, öyle ki ikiye ayrıldı!" dediler.[454] Bu olayda da Hz. Ebû Be-

Mekkî (v. 219), *el-Müsned* (I-II), thk. Hasen Selim Esed ed-Dârânî, Dımeşk: Dâru's-Sekkâ, 1996, I, 323, no: 325. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, IV, 914-915; İbn Hişâm, I, 355-356; Beğavî, V, 97; Kurtubî, XX, 234; İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 82, VIII, 516.

452. Taberî, *Tefsîr,* XVII, 518; İbn Kesîr, *Tefsîr,* V, 101.
453. Ahmed, III, 438 (Şuayb Arnaût isnadının zayıf olduğunu söylemiştir); Heysemî, X, 74. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 421.
454. Taberî, *Tefsîr,* XXII, 569; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 475.

kir, bizzat Rasûl-i Ekrem'den **"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı"**[455] âyetinin tefsirini öğrenmiş oldu.

8. Misal: Bir gün Rasûlullah (s.a.v), Hz. Ebû Bekir ve Ömer'le birlikte ensardan Ebü'l-Heysem et-Teyyihân'nın evine gitmiş, o da onları bahçesine götürmüş, altlarına bir yaygı sermiş, yaş ve kuru hurma ile tatlı su ikram etmişti. Rasûl-i Ekrem; *"Canımı kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki bunlar, kıyamet günü size sorulacak olan nimetlerdendir: Serin gölge, taze ve güzel hurma ve soğuk su…"* buyurdu.[456] Allah Rasûlü (s.a.v) bu sözleriyle, **"Nihayet o gün (dünyada faydalandığınız) nimetlerden elbette hesaba çekileceksiniz"**[457] âyet-i kerimesini onlara tefsir ediyordu. Benzer bir rivayetin sonunda Ömer (r.a); "Yâ Rasûlallah, kıyamet günü biz bu nimetlerden sorulacak mıyız?" diye sormuş, Allah Rasûlü de; *"Evet, ancak şu üçü hariç: Kişinin avretini örteceği elbise, açlığını gidereceği ekmek dilimi, sıcak ve soğukta içine gireceği bir sığınak!"* buyurmuştur.[458]

Örneklerde görüldüğü üzere Hz. Ebû Bekir, âyetlerin tefsirini ilk kaynaktan ve bizzat yaşayıp görerek öğrenmiştir. Bu durum ona sağlam bir tefsir bilgisi kazandırmıştır.

2. Kur'ân'ın Nüzûl Sürecini Yaşaması

Ebû Bekir (r.a) ilk vahyin dışında neredeyse diğer vahiylerin tamamının nüzulünde Allah Rasûlü'nün yakınlarında bulunmuş, vahiy esnasında veya az sonra mutlaka Allah Rasûlü'nü görmüş, onunla konuşmuş, anlamadığı yerleri sormuş ve o anları bizzat yaşamıştır. Cahiliye dönemini bildiği gibi İslâm devrini de en iyi şekilde takip etmiştir.

455. el-Kamer 54/1.
456. Tirmizî, Zühd, 39/2369; Hâkim, IV, 145/7178. Krş. Ahmed, V, 81; Müslim, Eşribe, 140; Taberî, *Tefsîr,* XXIV, 583, 584; Beğavî, VIII, 519-520; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 474-476. Tirmizî, rivayetin "hasen sahih garîb" olduğunu söylemiştir.
457. et-Tekâsür 102/8.
458. Ahmed, V, 81; Taberî, *Tefsîr,* XXIV, 584-585; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 27; Beyhakî, *Şuab*, VI, 328/4281; Heysemî, X, 267. Şuayb Arnaût, râvîlerinden biri hakkında ihtilaf edildiğini söyler.

Aynı zamanda ticaretle uğraşması sebebiyle Arap Yarımadası'nın coğrafî ve sosyolojik durumunu da çok iyi bilmekteydi. Onun bu bilgi ve tecrübe birikimiyle nüzul coğrafyasında yaşaması, Kur'ân'ın mânalarına daha iyi vâkıf olmasını sağlamıştır. Nitekim Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında, nüzul döneminde Arap Yarımadası'nın şartlarını, gelişen hâdiseleri, Kur'ân'ın nüzul sürecini, toplumun değişim ve dönüşüm devrelerini, ihtiyaç ve taleplerini, siyasi, ekonomik, sosyal, dini ve ahlâki durumunu bilmek mühim görülmüştür.[459] Zira Kur'ân, nâzil olduğu ortama ait bütün izleri taşımaktadır. Nüzûl dönemindeki muhataplarının kültürel yapısını, kavram dünyasını ve coğrafi şartlarını onda görmek mümkündür. O süreci yaşayan sahabe için bu durum Kur'ân'ı anlama açısından mühim bir meziyet sayılırken daha sonraki insanlar da Kur'ân'ı, İslâm geleneği içinde geliştirilen ilmî disiplinler vasıtasıyla anlamaya çalışmışlardır.[460]

Hz. Ebû Bekir'in toplumdaki ve ticari hayattaki rollerini daha önce görmüştük. Şimdi de âyetlerin nâzil olduğu esnâda orada bulunduğunu, nüzulün sebep ve neticelerine vâkıf olduğunu gösteren rivayetlere birkaç misal verelim:

a) Mekke Dönemi

Hz. Ebû Bekir'in Mekke döneminde nâzil olan âyetlerin nüzûlüne şahit olduğuna dair daha önce pekçok rivayet kaydetmiştik. Müşriklerin Kâbe'de Allah Rasûlü'ne saldırmaları, Ümmü Cemil'in elinde taşla Allah Rasûlü'nü araması, Rum sûresinin nüzulü, Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğu söylenen âyetler gibi bu konuda çok sayıda misal zikredilebilir. Burada onları tekrar etmek istemiyoruz. Sadece şu âyeti zikredebiliriz:

459. Albayrak, Hâlis, *Tefsir Usûlü,* İstanbul 1988, s. 136; Soysaldı, H. Mehmet Fatih, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân ve Tefsîr,* Ankara, 2001, s. 191; Demircan, Adnan, "Kur'ân'ın Nüzûl Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine", *İstem,* yıl: 2, sayı: 4, Konya 2004, s. 55; Işıcık, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel İlkeler,* Ankara 1997, s. 26; Atmaca, *Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı,* s. 29.

460. Bkz. Paçacı, Mehmet, "Soruşturma", *İslâmiyât* VII, sayı: 1, Ankara 2004, s. 133; Atmaca, *Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı,* s. 29-30.

"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı…"[461] Bu âyette bahsedilen bütün olaylar ve neticesinde yapılan hicret esnasında Hz. Ebû Bekir devamlı Allah Rasûlü'nün yanında olmuş[462], âyet-i kerimenin mânasını âdeta iliklerine kadar hissetmiştir.

b) Hicret

- Hicret esnasında müşrikler Rasûlullah (s.a.v) ile Ebû Bekir'in saklandıkları mağaranın ağzına kadar geldiklerinde endişeye kapılan Hz. Ebû Bekir, Allah Rasûlü'ne hitaben; "Ben öldürülürsem, nihayet bir tek kişiyim, ölür giderim. Fakat sana bir şey olursa, o zaman bir ümmet helâk olur" diyordu. Rasûl-i Ekrem ayakta namaz kılıyor, Hz. Ebû Bekir de gözcülük yapıyordu. Allah Rasûlü'ne; "Şu kavmin seni arayıp duruyorlar. Vallahi ben kendim için endişelenmiyorum. Fakat sana zarar vermelerinden korkuyorum" dedi. Rasûl-i Ekrem, yâr-ı ğâr'ına;[463] *"Ey Ebû Bekir, mahzun olma! Hiç şüphesiz Allah bizimle beraberdir!"* buyurdu.[464] Ebû Bekir es-Sıddîk bu hâdiseyi kendisi şöyle anlatmıştır: Hicret yolculuğunda biz Rasûlullah (s.a.v) ile mağaradayken, tepemizde dolaşıp duran müşriklerin ayaklarını görünce; "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer şunlardan biri eğilip aşağıya bakacak olsa mutlaka bizi görür" dedim. Rasûl-i Ekrem şöyle buyurdu: *"Üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyor (ve haklarında neler düşünüyor)sun, ey Ebû Bekir?"*[465]

Bu tablo Hz. Ebû Bekir için en büyük şeref levhasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ânı Kur'ân-ı Kerim'de zikrederek ebedileştirmiş ve onun Allah

---

461. el-Enfâl 8/30.
462. Taberî, *Tefsîr,* XIII, 495-498.
463. **Yâr-ı ğâr:** Mağara dostu mânâsına gelir ve Rasûlullah (s.a.v) ile Hz. Ebû Bekir'in hicret esnâsında Sevr Mağarası'ndaki beraberliklerini anlatır. Zamanla samîmî dostluklar için kullanılan bir darb-ı mesel haline gelmiştir.
464. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye,* III, 223-224; Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen (v. 990/1582), *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli Enfesi Nefîs* (I-II), Beyrut, ts., I, 328-329.
465. Buhârî, Tefsîr, 9/9, Ashâbu'n-Nebî, 2, Menâkıbu'L-Ensâr, 45; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 1. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* XIV, 259; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 155.

Rasûlü'ne yardımcı olduğunu ilan etmiştir: **"Eğer siz ona** (Rasûlullah'a) **yardım etmezseniz**, **Allah ona yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak** (Mekke'den) **çıkarmışlardı, hani onlar mağaradaydı, o, arkadaşına; «Üzülme, Allah bizimle beraberdir» diyordu. Bunun üzerine Allah ona emniyetini indirdi…"**[466]

Nüzul süreci bu kadar derinden ve bundan daha güzel yaşanamaz. Hz. Ebû Bekir hem âyette bahsedilen olayları yaşamış hem de âyette kendisine işaret edilmiştir. Allah Rasûlü de ona; *"Sen benim Havz başında arkadaşım ve mağarada arkadaşımsın!"* buyurmuştur.[467]

Ebû Bekir Sıddîk bir gün insanlara hitap ettiği esnada; "Hanginiz Tevbe sûresini okuyacak?" diye sordu. Bir kişi "Ben" dedi. Ebû Bekir; "Oku" dedi. O kişi 40. âyetin **"O, arkadaşına: «Üzülme, Allah bizimle beraberdir» diyordu"** kısmına gelince Ebû Bekir (r.a) ağlayarak; "Vallahi onun arkadaşı benim!" dedi.[468]

Hz. Ebû Bekir hicret esnasında mağaranın etrafında bütün ailesi ve hizmetçileriyle birlikte Allah Rasûlü'ne hizmet etmiştir.[469]

Hüseyin b. Fadl (v. 282/895) şöyle der: "Kim, «Ebû Bekir, Rasûl-i Ekrem'in arkadaşı olmamıştır» derse o Kur'ân nassını inkâr ettiği için kâfir olur. Diğer sahabileri inkâr ederse bid'atçi olur, kâfir olmaz."[470]

İbn Hacer, Hz. Ebû Bekir'in faziletlerinin çok olduğunu, hatta bu konuda müstakil eserlerin kaleme alındığını ancak en büyük faziletinin bu âyet-i kerime olduğunu söyler.[471] Bu fazilette ona ortak olan başka biri

466. et-Tevbe 9/40. Beğavî, Hz. Ebû Bekir'in âyette bahsedilen hüznünün korkaklığından kaynaklanmadığını, bilâkis Rasûlullah (s.a.v) için duyduğu endişe sebebiyle hüzünlendiğini söyler. Nitekim; "Ben öldürülürsem, bir tek adamım, eğer sen öldürülürsen bütün bir ümmet helâk olur" demiştir (Beğavî, IV, 49).
467. Tirmizî, 3670. Tirmizî "hasen garîb" olduğunu bildirmiştir. Krş. Beğavî, IV, 49.
468. Taberî, *Tefsîr,* XIV, 260. Ahmed Muhammed Şâkir râvilerin sika olduğunu bildirmiştir.
469. Bkz. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 45, Ashâbu'n-Nebî, 2; Ahmed, I, 2; Taberî, *Tefsîr,* XIV, 259-261.
470. Beğavî, IV, 49.
471. İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 148. İbn Asâkir, Ebû Bekir (r.a) için tam bir cilt ayırmıştır. 80 ciltlik *Târîhu Dımeşk*'ının 30. cildi Hz. Ebû Bekir'e âittir. (Dâru'l-Fikr, 1415/1995)

yoktur. Ömer (r.a), halifeliği zamanında bazılarının kendisini Hz. Ebû Bekir'e üstün tutar gibi konuştuklarını işitmişti. Bu duruma çok kızdı. Daha sonra çileli hicret günleri gözünde canlandı. Rasûlullah (s.a.v) ile Hz. Ebû Bekir'in mağarada birlikte geçirdikleri geceyi hatırlattı ve büyük bir hasret içinde şöyle dedi: "Vallahi, Hz. Ebû Bekir'in o gecesi, Ömer'in bütün ailesinden daha hayırlıdır! Rasûlullah mağaraya gitmek için yola çıkmıştı, yanında Ebû Bekir vardı… Canımı elinde tutan Yüce Zat'a yemin ederim ki işte o gece, Ömer'in bütün âl u ashabından daha hayırlıdır."[472]

Şa'bî, "Allah -azze ve celle- bu âyette, Ebû Bekir Sıddîk haricinde bütün yeryüzü halkına itapta bulunmuştur" demiştir.[473] Süfyan b. Uyeyne: "Allah (c.c) bütün müslümanları Nebiyy-i Ekrem'ine (hakkıyla yardım etmedikleri) için azarladı. Bundan sadece Ebû Bekir'i istisna tuttu, o, azarın haricinde kaldı" demiş ve bu âyeti okumuştur.[474]

Tefsirlerde ayrıca, bu âyette bahsedilen sekinetin Ebû Bekir'in üzerine indiği, çünkü Allah Rasûlü'ne daha evvel inmiş olduğu söylenir.[475]

Hâsılı, bu âyet-i kerime ve onunla ilgili rivayetler, Hz. Ebû Bekir'in nüzûl ortamının içinde hatta tam ortasında olduğunu göstermektedir.

- Bu konudaki diğer bir misal de şudur: Suheyb b. Sinan, bütün malını müşriklere terkederek ellerinden kurtulup hicret etmişti. Müşriklere sadece bir binekle yol azığı almayı şart koşmuştu. Medine'ye yaklaşınca Hz. Ebû Bekir ve Ömer, bazı sahabilerle birlikte onu karşıladılar. Ebû Bekir (r.a); "Alışverişin kazançlı olsun ey Ebû Yahyâ!" dedi. Suheyb; "Senin alışverişin de zarar etmesin, hayırdır, ne oldu?" dedi. Ebû Bekir: "Allah (c.c) senin hakkında âyet indirdi" dedi ve ona **"İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah'ın rızasına ermek için kendini feda eder…"**[476] âyet-i kerimesini okudu.[477]

472. Hâkim, III, 7/4268. Zehebî rivayet için "sahih mürsel" hükmünü vermiştir.
473. Beğavî, IV, 49.
474. İbn Asâkir, XXX, 93.
475. İbn Kuteybe, s. 162; Taberî, *Tefsîr,* XIV, 261; Beğavî, IV, 53; İbn Asâkir, XXX, 88.
476. el-Bakara 2/207.
477. Mukâtil b. Süleyman, I, 179; Beğavî, I, 238-239.

c) Medine Dönemi

Medine devrinde yaşanıp da herhangi bir hususi başlık altına girmeyen örnekleri bu umumi başlık altında toplayacağız. Diğerlerini ise kendi yerlerinde zikredeceğiz.

- Medine'ye hicret ettikten sonra Rasûlullah (s.a.v), ensardan Hz. Câbir'in hasta olduğunu işitince Ebû Bekir'le birlikte yürüyerek Benî Selime yurdundaki evine ziyarete gelmişlerdi. Nebiyy-i Ekrem, onun kendini bilmeyecek derecede hasta ve baygın olduğunu görünce biraz su isteyip ondan abdest almış, sonra abdest suyundan birazını onun üzerine serpmişti. Bunun üzerine Câbir derhal ayılıp kendine geldi. Rasûl-i Ekrem'i başucunda görünce hemen malını nasıl miras bırakacağına dair İslâmî kaideleri öğrenmek istedi. Zira vefat edebileceği endişesini taşıyordu. Derhal; "Yâ Rasûlallah, malımda nasıl tasarrufta bulunmamı emredersin?" diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.v) bir cevap vermedi. Bir müddet sonra şu âyet-i kerime nâzil oldu: **"Allah Teâlâ size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli** (miras vermenizi) **emreder…"**[478] Nisâ sûresinin 12. ve 176. âyetlerinin de bu esnada inmiş olabileceği ifade edilir.[479]

- Medine'de yaşanan diğer bir hâdise de şöyledir: Ensardan Ebü'l-Yeser (v. 55/675) anlatıyor: Bana bir kadın geldi. Hurma satın almak istiyordu. Kendisine; "Evde bunlardan daha iyi hurmalar var" dedim. Benimle birlikte eve girdi, ona doğru eğildim ve öptüm. Sonra yaptığıma pişman olup Ebû Bekir'e geldim ve yaptığımı ona anlattım. O; "Bunu sakla, kimseye anlatıp ifşa etme ve yaptığından da tevbe et!" dedi. Ancak bu sırrımı saklamaya tahammül edemedim, Rasûl-i Ekrem'e geldim ve ona da yaptığımı anlattım. Allah Rasûlü (s.a.v); *"Allah yolunda gazaya çıkan bir gazinin arkasından hanımına bunu yaptın ha!?"* buyurdu.

Râvinin nakline göre Ebü'l-Yeser, bu günahı sebebiyle cehennemliklerden olduğu zannına kapıldı ve daha önce değil de o saatte İslâm'a girmiş olmayı bile temenni etti. Allah Rasûlü (s.a.v) başını uzun süre yere eğerek sustu, nihayet Allah Tealâ, **"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın**

478. en-Nisâ 4/11. Buhârî, Tefsîr, 4/4, Vudû', 44; Müslim, Ferâiz, 5-8. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 34.
479. Taberî, *Tefsîr,* IX, 432-433.

saatlerinde dosdoğru namaz kıl! Çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, iyi düşünenlere bir öğüttür"[480] âyet-i kerimesini vahyetti. Ebü'l-Yeser kendisi şöyle devam ediyor: "Rasûl-i Ekrem'in yanına geldim, bu âyet-i kerimeyi bana okudu. Ashabı; «Ey Allah'ın elçisi, bu sadece ona mı mahsus, yoksa bütün insanlar hakkında umumi mi?» diye sordular. O da: «*Aksine bütün insanlar içindir*» buyurdu.[481]

- Yine ensardan Câbir (r.a) şu nüzul sebebini nakleder: "Biz Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte namaz kılarken yiyecek maddesi taşıyan bir kervan geldi. Cemaatte bulunanlar, (kıtlık sebebiyle) kervanı karşılamaya koştular. Mescid'de on iki kişi kaldı. Hz. Ebû Bekir ve Ömer de kalanlar arasındaydı. Bu durum üzerine şu âyet nâzil oldu: **«Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah katındaki lutuflar, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır»**."[482]

Bütün bu hâdiseleri Ebû Bekir yaşıyor ve akabinde inen âyetleri ezberleyip üzerinde uzun uzun tefekkür etme fırsatı buluyordu.

d) Yahudi ve Münafıklarla Münasebetler

Medine'deki Yahudi ve münafıklar sebebiyle bir kısım âyetler nâzil olmuştur:

- Münafık başı Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları bir gün dışarı çıkmışlardı. Allah Rasûlü'nün ashabından bir grubun karşıdan geldiğini gördüler. Abdullah b. Übeyy; "Bakın, dedi şu beyinsizleri sizden nasıl çevireceğim!" Gelip Hz. Ebû Bekir'in elini tutarak; "Merhaba ey Sıddîk, Temîm oğullarının efendisi ve İslâm'ın şeyhi, Allah'ın Rasûlü ile mağaradaki ikinin ikincisi, malını ve canını Rasûlullah yolunda cömertçe harcayan!" dedi. (Hz. Ebû Bekir ona, "Münafıklık yapma!" dedi.) Sonra Hz. Ömer'in, Hz. Ali'nin el-

480. Hûd 11/114.
481. Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 11/3115; Beğavî, IV, 204. Tirmizî hadisin "hasen sahih" olduğunu kaydetmektedir.
482. el-Cum'a 62/11. Tirmizî, Tefsir, 62/3311 (Tirmizî rivayetin "hasen sahih" olduğunu söylemiştir). Krş. Mukâtil b. Süleyman, IV, 328; Buhârî, Tefsir, 62/2, Büyû' 6, Cum'a 38; Müslim, Cum'a 36; Beğavî, VIII, 124; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VIII, 124.

lerini yakalayarak onları da methetti. Oradan ayrıldıktan sonra Abdullah, arkadaşlarına; "Neyi nasıl yaptığımı gördünüz değil mi? Onları gördüğünüz zaman aynen benim yaptığım gibi yapın, onlara övgüde bulunun!" dedi. Müslümanlar Rasûl-i Ekrem'in yanına dönüp İbn Übeyy ile aralarında geçeni haber verdiler. Bunun üzerine şu âyet-i kerime nâzil oldu: **"(Bu münafıklar) mü'minlerle karşılaştıkları vakit; «(Biz de) iman ettik» derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile başbaşa kaldıklarında ise; «Biz sizinle beraberiz, biz onlarla sadece alay ediyoruz» derler."**[483]

- Yine Medine'deki bir yahudi ile Bişr ismindeki bir münafık arasında anlaşmazlık vukû bulmuştu. Yahudi; "Muhammed'e gidelim" dedi. Münafık ise; "Hayır, Kâ'b b. Eşref'e gidelim" dedi. Allah Teâlâ Kitab'ında, yahudî ileri gelenlerinden olan bu Kâ'b'dan "Tâğût" diye bahsetmiştir.[484] Yahudi, illâ Muhammed'e gideceğiz diye ayak direyince münafık istemeye istemeye razı oldu ve Allah Rasûlü'ne gelerek davalarını anlattılar. Rasûlullah (s.a.v) yahudi lehine hükmetti. Onun yanından çıkınca münafık yahudiyi yakalayarak; "Bunun hükmüne razı değilim, Ebû Bekir'e gidelim" dedi. Ona gittiler, o da yahudi lehine hüküm verdi. Münafık Ebû Bekir'in hükmüne de razı olmayıp; "Gel, bir de Ömer b. Hattâb'a gidelim" dedi. İkisi birlikte Hz. Ömer'e geldiler. Yahudi; "Ey Ömer, ben ve bu adam Muhammed'e davamızı götürdük, Muhammed benim lehime, bunun aleyhine hükmetti, bu adam onun hükmüne razı olmadı, davamızı sana getirmek istedi ve yakamı bırakmadı. İşte ben de onunla birlikte sana gelmiş bulunuyorum" dedi. Ömer (r.a) münafığa; "Öyle mi oldu?" diye sordu. Onun, "evet" cevabı üzerine; "Biraz bekleyin" deyip evine girdi, kılıcını kuşanıp çıktı ve bir vuruşta münafığın kellesini uçurdu. Sonra da; "Allah'ın ve Rasûlü'nün hükmüne razı olmayan kimse hakkında işte ben böyle hüküm veririm" dedi. Yahudi büyük bir korkuyla kaçıp gitti. Bu hâdise üzerine, **"Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Tâğut'a inanmamaları kendilerine emrolunduğu halde, Tâğut'un**

483. el-Bakara 2/14. Cürcânî, *Dercü'd-dürer,* I, 109; Ebû Hayyân, I, 111; Süyûtî, *Lübâbu'n-nükûl,* s. 11. Süyûtî'ye göre bu rivayetin isnadı vâhîdir. Çünkü Süddî Sağîr yalancıdır. Kelbî ve Ebu Sâlih de zayıftırlar.
484. en-Nisâ 4/51, 60.

önünde muhâkeme olmak istiyorlar. Hâlbuki şeytan onları büsbütün saptırmak istiyor… Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar"[485] âyet-i kerimeleri nâzil oldu. Cebrâil (a.s) gelerek; *"Ömer, hak ile batılı birbirinden ayırdı"* buyurdu. Bundan sonra Hz. Ömer, "Fârûk" diye isimlendirildi.[486]

- Medine'deki yahudiler hakkında inen âyetlerden biri de **"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti…"**[487] âyetidir. Bazı müfessirlere göre burada bahsedilen ve şükredilmesi gereken nimet, Allah Teâlâ'nın Rasûl-i Ekrem'i ve ashabını Benî Nadîr yahudilerinin tuzağından kurtarmasıdır. Allah Rasûlü (s.a.v), yanında Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer ashabı ile birlikte, ödemesi gereken diyete yardımcı olmalarını söylemek için onların yurduna gitmişti. Onlar da hemen bir tuzak hazırladılar, ancak Cenâb-ı Hak onların tuzağını Rasûlü'ne haber verdi ve onu, Ebû Bekir, Ömer gibi güzide sahabileriyle birlikte bu tuzaktan kurtardı.[488]

- Hz. Ebû Bekir'in münafıklarla ilgili inen âyetlere şahit olduğu olaylardan biri de şudur: Münafık başı Abdullah b. Übey'in Muâze isminde bir câriyesi vardı. Bir misafiri geldiğinde câriyeyi istifade etmesi için ona gönderir, böylece ondan bir karşılık bekler, yanında itibar kazanmak isterdi. Câriye, Hz. Ebû Bekir'e gelerek durumu şikâyet etti. Ebû Bekir de meseleyi Nebiyy-i Ekrem'e arzetti. Allah Rasûlü (s.a.v) câriyenin ondan alınmasını emretti. Münafık başı; "Muhammed'e karşı kim bize hak verecek, bizi aşarak kölelerimize karışıyor!" diye bağırdı. Bunun üzerine **"…Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın! Kim onları zor altında bırakırsa, bilin-**

485. en-Nisâ 4/60-65.
486. Mukâtil b. Süleyman, I, 383-385; Sa'lebî, III, 337; Vâhıdî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 166; Beğavî, I, 654-655; Zemahşerî, I, 525; Kurtubî, V, 263-264. Kelbî sebebiyle rivayetin isnâdı "zayıf"tır.
487. el-Mâide 5/11.
488. Taberî, *Tefsîr,* X, 101-102, 104; Beğavî, III, 28.

melidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir"[489] âyetini indirdi.[490] Âlûsî; "Bu laînin altı tane câriyesi olduğu söylenir" diyerek isimlerini sayar.[491]

- Münafıklarla ilgili son bir rivayete daha yer verelim: Hz. Ali ve ashabı, Rasûl-i Ekrem'in yanına giderken münafıkların ve yahudilerin yanından geçerlerdi. Onlar da bunları görünce alay eder, birbirlerine kaşgöz işareti yapar ve gülüşürlerdi. Ailelerinin ve arkadaşlarının yanına dönünce de yaptıklarını anlatır, "Biliyor musun bugün keli gördük ve ona çok güldük" gibi sözler söyleyip gülerlerdi. Ebû Bekir (r.a) bunu işitti ve bu ona ve arkadaşlarına çok ağır geldi. O yolu bırakıp başka bir yoldan gitmeye başladılar. Bunun üzerine şu âyetler nâzil oldu: **"Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülerlerdi. Onlarla karşılaştıklarında kaş göz hareketiyle alay ederlerdi. Ailelerine döndüklerinde, (alaylarından dolayı) keyiflenerek dönerlerdi. Mü'minleri gördüklerinde: «Şüphesiz bunlar sapıtmış» derlerdi. Hâlbuki onlar, mü'minleri denetleyici olarak gönderilmediler. İşte o gün (âhirette) de iman edenler kâfirlere gülerler."**[492]

Âyetlerin nüzulüne sebep olan bütün bu hâdiselerde Hz. Ebû Bekir'i yaşananların içinde görüyoruz. Sebeb-i nüzuller ise tefsir için büyük bir önem arzetmektedir.

e) Bedir

Tefsirlerin ifadesine göre, **"Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden (kervan veya Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu va'dediyordu, siz de kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Hâlbuki Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu"**[493] âyeti Bedir'de yapılan istişareye işaret etmektedir. Bu istişare esnasında Ebû Bekir (r.a) kalkmış, Allah Rasûlü'nün arzusu istikametinde hareket edeceklerini

489. en-Nûr 24/33.
490. İbn Ebî Hâtim, VIII, 2590; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 56; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 193.
491. Âlûsî, IX, 350.
492. el-Mutaffifin 83/29-34. Mukâtil b. Süleyman, IV, 625.
493. el-Enfâl 8/7.

bildiren güzel bir konuşma yapmıştır.[494] Yani Hz. Ebû Bekir'in içinde bulunduğu bir istişare meclisi hakkında bir âyet inmiş ve içlerinden yanlış düşünenleri uyarmıştır. Hz. Ebû Bekir tüm bunları canlı olarak yaşamış, vahyin iniş sebebini ve neticelerini en iyi şekilde idrak edebilmiştir.

f) Uhud

Hz. Ebû Bekir Uhud gazvesinde yine olayların merkezinde yer alıyordu:

- Mesela **"O zaman siz yukarı doğru durmadan kaçıyor, kimseye dönüp bakmıyordunuz. Rasûl de arkanızdan sizi çağırıyordu…"**[495] âyetinin bahsettiği dâvet ve çağrı esnasında Ebû Bekir (r.a) Rasûl-i Ekrem'in yanındaydı. Daha sonra onlar, Ali ve diğer bir kısım sahabe ile birlikte Uhud dağındaki bir vadiye doğru gittiler.[496] Uhud'un tepesindeyken Ebû Süfyan alt taraftan seslendi, Nebiyy-i Ekrem'in, Ebû Bekir'in ve Ömer'in hayatta olup olmadığını merak ediyordu. Bir müddet cevap vermediler. Nihayetinde Ömer (r.a), Ebû Süfyan'a seslenerek; "İşte Rasûlullah (s.a.v), işte Ebû Bekir, işte ben, buradayız. Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz…" dedi.[497]

- Yine Uhud'da kendilerini tatlı bir uyku saran müslümanlar içinde Ebû Bekir de vardı. Bu sebeple Âl-i İmrân 3/154. âyetin nüzulüne sebep olanların başında yine Ebû Bekir (r.a) gelmektedir.[498]

- Beğavî, Âl-i İmrân 3/155. âyetin tefsirinde, Uhud'da kaçmayanların on üç kişi olduğunu, bunların altısının muhacirlerden olduğunu söyleyerek şu isimleri zikreder: Ebû Bekir, Ömer, Ali, Talha, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkas.[499]

- Yine Uhud sonrasıyla ilgili bir konu da esirlerin ne yapılacağına dair istişaredir. Uhud'da söz dinlemeyen bir kısım insanlar sebebiyle Allah Rasûlü (s.a.v) artık bir daha ashabıyla istişare etme konusunda isteksiz

494. Taberî, *Tefsîr,* XIII, 400; Beğavî, III, 330. Krş. Müslim, Cihâd, 30.
495. Âl-i İmrân 3/153.
496. Taberî, *Tefsîr,* VII, 309.
497. Taberî, *Tefsîr,* VII, 312.
498. Mukâtil b. Süleyman, I, 307.
499. Beğavî, II, 122.

davranabilirdi. Bu konuda nasıl bir yol takip edilmesi gerektiğine açıklık getirmek üzere bir âyet-i kerime indi: **"Onlarla iş hususunda istişare et!"**[500] Ancak İbn Abbas, bu âyette bilhassa Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in kastedildiğini söylemiştir.[501] Kelbî de İbn Abbas'tan aynı şeyi rivayet eder, ancak onda şu ziyade vardır: "Onlar Rasûl-i Ekrem'in havarileri, iki veziri ve Müslümanların babaları idiler."[502] Rasûlullah (s.a.v) Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e: *"Siz istişarede bir görüş üzerinde birleşirseniz ben size muhalefet etmem!"*[503] buyurmuştur. Bu âyet, öncelikle Ebû Bekir ve Ömer gibi önde gelen sahabilerle, daha sonra da umumi olarak bütün ashâb-ı kiram ile istişare edilmesini emretmiştir diyebiliriz. Nitekim Ebû Bekir (r.a) hilafeti döneminde Amr'a mektup yazarak; "Rasûlullah (s.a.v) harp hususunda ashabıyla istişare ederdi, sen de buna iyi sarıl!" demiştir.[504]

g) Hudeybiye

- el-Feth 48/25'te Allah Teâlâ, Mekke'lilerle olacak savaşı önlediğini haber verir. Onun yerine Hudeybiye sulhü yapılmış ve bu sulh yakın bir fetih olmuştur. Hudeybiye seferinde Allah Rasûlü (s.a.v) Zü'l-Huleyfe'ye geldiğinde kurbanlık develerin boyunlarına kurban nişanesi olan gerdanlıklarını takmış, hörgüçlerini işaretlemiş ve umre niyetiyle ihrama girmişti. Bu esnada Huzâa kabilesinden (Büsr b. Süfyân isimli) bir gözcüyü de keşif için ileri göndermişti. Gadîru'l-Eştât mevkiine vardıklarında gözcü gelerek; "Yâ Rasûlallah, Kureyş senin aleyhinde birçok asker toplamış ve Ehâbiş denilen toplulukları da kendi safına katmış. Müşrikler seninle harb edecekler, Mekke'ye girmene mâni olarak Kâbe'yi ziyaretini engelleyecekler" dedi. Bu haber üzerine Rasûlullah ashabıyla istişare etti ve neticede, "Biz Beyt'i ziyaret kastıyla yola çıktık. Kâbe'ye doğru yürüyelim. Her kim bizi Kâbe'yi ziyaretten men ederse, onunla vuruşuruz!" kararı çıktı. Bu-

500. Âl-i İmrân 3/159.
501. Hâkim, III, 74/4436 (Zehebî Buhârî ve Müslim'in şartları üzere "sahih" olduğunu söylemiştir); İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 149.
502. İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 149.
503. Ahmed, IV, 227. Şuayb Arnaût "zayıf" olduğunu bildirir. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 148.
504. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* I, 63; Heysemî, V, 319; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* II, 359. Heysemî, bütün ricâlinin tevsik edildiğini bildirir.

nun üzerine Rasûlullah (s.a.v); *"Allah'ın ismiyle yürüyünüz!"* buyurdu.[505] Taberî'deki rivayette bu kararı ilk teklif eden kişinin Ebû Bekir olduğu kayıtlıdır. Devamında Hz. Ebû Bekir'in sulh esnasındaki rollerine de yer verilir.[506] Yani öncesi ve sonrasıyla bu âyetlerin nüzul sürecinde Hz. Ebû Bekir'in mühim bir yeri vardır.

- Hz. Ebû Bekir'in nüzûlüne şahit olduğu sûrelerden biri de Nasr sûresidir. Bu sûrenin 1. âyetinde Allah'ın yardımı ve fethin gelmesinden bahsedilir. Mekkeliler sulhü bozup müslümanlar sefer hazırlıklarına başladığında, büyük bir korkuya kapılan Ebû Süfyan Medine'ye gelerek sulhü yenilemek istedi ancak Allah Rasûlü (s.a.v) kendisine cevap vermedi, *"Mekkeliler ahdi bozdu"* sözünden başka bir şey söylemedi. Ebû Süfyan hemen Ebû Bekir'in yanına giderek kendisi için Rasûlullah ile konuşuvermesini istedi. Ebû Bekir (r.a); "Ben böyle bir şey yapmam!" dedi.[507]

h) Huneyn

Tevbe sûresinde haber verildiği üzere Huneyn'de savaşın başında İslâm ordusu bozulmuş ve askerler kaçmışlardı.[508] O gün kaçmayıp, Allah Rasûlü'nün etrafında bulunan sahabiler vardı. Bunların başında Ebû Bekir ve diğer Hulefâ-i Râşidîn gelir.[509] Demek ki âyette bahsedilen olayları Ebû Bekir canlı olarak yaşamış, hâdiselerin içinde bulunmuştur.

i) Tebük

et-Tevbe 9/117'de zorluk vaktinden, yani Tebük'ten bahsedilir. O zorlu seferde susuzluk çekilirken Ebû Bekir (r.a), Rasûl-i Ekrem'den dua etmesini rica etmiş, Allah Rasûlü'nün duasının akabinden yağmur yağmış, böylece bütün ordu suya kavuşmuştur.[510] Hz. Ebû Bekir'in âyette bahsedilen zorlukları yaşadığını tahmin etmek hiç de zor değildir.

---

505. Buhârî, Meğâzî, 35.
506. Taberî, *Tefsîr,* XXII, 242-243; Beğavî, II, 314.
507. Beğavî, VIII, 569.
508. et-Tevbe 9/25.
509. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 126.
510. Taberî, *Tefsîr,* XIV, 259; İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme b. Muğire b. Sâlih b. Bekr en-Neysâbûrî (v. 311/924), *Sahîhu İbn Huzeyme* (I-IV), thk.

Bu rivayetler Hz. Ebû Bekir'in nüzûl sürecini en kâmil şekliyle yaşadığını ve bundan hakkıyla istifade ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle onun engin bir tefsir ilmine sahip olduğu sonucuna varılabilir. Ancak Allah Rasûlü'nden sonra az yaşaması, hep siyasi sıkıntılarla meşgul olması ve zamanında âlim sahabilerin çokluğu sebebiyle onun ilmine fazla ihtiyaç duyulmaması gibi nedenlerle kendisinden âyet tefsiri mâhiyetinde çok fazla rivayet nakledilmemiştir. Ancak dolaylı olarak tefsirle ilgisi olan pek çok nakile rastlamak mümkündür.

3. Tefsirle İlgili Hadisler Rivayet Etmesi

Hz. Ebû Bekir'in hadis rivayetinde çok hassas davrandığını gösteren nakiller mevcuttur. Nitekim Hz. Ali, başkası bir hadis rivayet ettiğinde ona bunun doğruluğuna dair yemin ettirdiğini ancak Hz. Ebû Bekir'den yemin istemediğini, çünkü onun daima doğru söylediğini ifade eder.[511] Hz. Ebû Bekir, aynı hassasiyet içerisinde Kur'ân tefsiriyle alâkalı bazı hadisleri de nakletmiştir. Bunlardan tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

1. Misal: el-Bakara 2/275-279 âyetlerinde faiz yasağından bahsedilir. Hz. Ebû Bekir bu âyetlerin tefsiri mahiyetinde faizle ilgili bir hadis nakleder. Ebû Râfi' şöyle anlatır: (Çarşıya) çıkmıştım, Ebû Bekir es-Sıddîk ile karşılaştım. Elinde iki halhal vardı. Onları kendisinden satın aldım ve terazinin bir kefesine koydum. Kendi gümüş paramı da diğer kefeye koydum. Benim param ağır basınca, "Ben (fazlasını) sana helâl ediyorum" dedim. Ebû Bekir (r.a); "Sen helâl etsen de Allah onu bana helâl etmiyor. Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: *«Gümüş, gümüş ile aynı ölçüde, altın altınla aynı ölçüde (alınıp satılmalıdır). Artıran ve karşısındakinden artırmasını isteyen ateştedir»* dedi."[512]

Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts., I, 52, no: 101; Beğavî, IV, 104; Kurtubî, VIII, 279.

511. Taberî, *Tefsîr,* VII, 220-222; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 124.
512. Abdürrazzak, *Musannef*, VIII, 124. Krş. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* II, 112. Bir rivayette halhalları satan kişinin Ebû Râfi' olduğu ifade edilir (Heysemî, IV, 115). Hadis farklı senedlerle sabit olmakla birlikte bu hâdisenin nakledildiği tarik zayıf görülmüştür (Ukaylî, *ed-Duafâ',* I, 271; Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî (v. 385/995), *el-'İlelü'l-vâride fi'l-*

2. Misal: Cenâb-ı Hak, el-Bakara 2/280'de zor durumda olan borçluya kolaylık göstermeyi tavsiye etmektedir. Bu konuda Ebû Bekir es-Sıddîk, Nebiyy-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu nakleder: *"Kim Allah Teâlâ'nın duasını işitmesini, dünya ve âhirette sıkıntılarını gidermesini isterse, zor durumda olan borçlusuna mühlet versin veya ona indirim yapsın. Kimi, Allah'ın kıyamet günü kendisini cehennemin şiddetinden koruması ve (Arş'ının) gölgesine alması sevindirirse mü'minlere karşı kaba ve sert olmasın, onlara karşı merhametli davransın."*[513]

3. Misal: Cenâb-ı Hak, Âl-i İmrân 3/135'te bir günah işlediğinde hemen tevbeye sarılıp günahta ısrar etmeyen müttakî ve muhsin kullarını methetmektedir. Hz. Ebû Bekir'in nakline göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Günde yetmiş defa da tevbesinden dönse istiğfar eden kişi günahta ısrar etmiş sayılmaz."*[514]

Bu konudaki diğer bir rivayeti Ali (r.a) şöyle nakleder: "Ben Nebiyy-i Ekrem'den bir hadis duyduğumda, Allah Teâlâ bana o hadisten dilediği kadar istifade ettirirdi. Rasûl-i Ekrem'in ashabından biri bana hadis rivayet ettiğinde ondan yemin etmesini isterdim. Yemin ederse sözünü kabul ederdim. Bir defasında Ebû Bekir (r.a) bana bir hadis rivayet etti. Şüphesiz Hz. Ebû Bekir doğru söylerdi. Dedi ki: «Rasûl-i Ekrem'in; *"Bir kul herhangi bir günah işlediğinde, kalkar, güzelce abdest alıp iki rekât namaz kılar ve Allah'a istiğfar ederse, Cenâb-ı Hak muhakkak o kulunu mağfiret buyurur"* dediğini işittim. Sonra Rasûlullah (s.a.v) veya Ebû Bekir[515] şu âyet-i kerimeyi okudu: **"Onlar** (müttakî mü'minler)**, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde, Allah'ı hatırlayıp günahlarından**

ehâdîsi'n-nebeviyye (I-XV), thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefî - Muhammed b. Sâlih b. Muhammed, Riyâd: Dâru Taybe, 1405/1985 - Demmâm: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1427, I, 241).

513. Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 129; Beyhakî, *Şuab*, XIII, 538/10747. Krş. Müslim, Zühd, 74.
514. Ebû Dâvûd, Vitir, 26/1514; Tirmizî, Deavât, 106/3559 (Tirmizî hadisin "garîb" olduğunu bildirmiştir, İbn Kesîr ise "hasen" olduğu kanaatindedir [II, 125]); Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekir es-Sıddîk,* s. 186. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* VII, 225; Beğavî, II, 107-108.
515. Mubârekfûrî, Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim (v. 1353/1935), *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmii't-Tirmizî* (I-X), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., II, 368.

dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler."[516]

4. Misal: en-Nisâ 4/36'da anne, baba, akrabalar, yetimler, yoksullar, komşular, arkadaş ve yolcuyla birlikte köle, câriye ve hizmetçilere de iyi davranılması emredilmektedir. Ebû Bekir (r.a) Nebiyy-i Ekrem'in bu konuda şöyle buyurduğunu nakleder: *"Kötü ahlâklı (hizmetçilerine kötü davranan[517]) kimse cennete giremez."*[518]

5. Misal: Bir gün Hz. Ebû Bekir Allah'a hamd ü senadan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Siz şu âyeti okuyor lâkin yanlış anlıyorsunuz: **«…Siz kendinize bakın! Siz doğru yolda olduktan sonra sapıtan kimseler size zarar veremezler...»**[519] Hâlbuki biz Nebiyy-i Ekrem'i şöyle buyururken işittik: *«İnsanlar zalimi görüp de onun elini tutmaz (zulmüne mâni olmazlar) sa, Allah'ın onları umumi bir şekilde cezalandırması yakındır»*." Ben Rasûl-i Ekrem'i şöyle buyururken de işittim: *«Bir topluluğun arasında günahlar işlenir de onlar güçleri yettiği halde bunu değiştirmezlerse, Allah Teâlâ, yakın bir zamanda mutlaka onlara umumi bir azap gönderir»*."[520]

Ebû Ubeyd şöyle der: "Sıddîk (r.a), insanların bu âyeti yanlış tevil etmelerinden ve bu anlayışın da onlara emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münkeri terk ettirmesinden korktu. Onlara bunun böyle olmadığını bildirdi. Müdahele edilmeyecek münker, İslam devletiyle anlaşma yapmış olan zimmîlerin söyledikleri şirk sözleridir. Çünkü onlar öyle inanıyorlar.

---

516. Âl-i İmrân 3/135. Ebû Dâvûd, Vitr, 26/1521; Tirmizî, Salât, 181/406; *Tefsîr,* 3/3006; Ahmed, I, 2. Tirmizî "hasen" olduğunu söylemiştir. Elbânî, Ebû Dâvûd'un rivayetinin "sahih" olduğunu bildirir.
517. İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (v. 606/1210), *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser* (I-V), thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979, IV, 358.
518. Tirmizî, "Birr", 29/1946 (Tirmizî "garîb" olduğunu söyler); İbn Mâce, "Edeb", 11; Ahmed, I, 12. Bkz. Beğavî, II, 213.
519. el-Mâide 5/105.
520. Ebû Dâvûd, Melâhim, 17/4338; Tirmizî, Fiten, 8; *Tefsîr,* 5/17; İbn Mâce, Fiten, 20; Ahmed, I, 2, 7, 9. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* XI, 148-150, 152; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 212-213. Elbânî "sahih" olduğunu söylemiştir.

Bu inançlarıyla kalmak üzere onlarla sulh yapılmıştır. Ama ehl-i İslâm'dan zuhur eden fısk, isyan ve şüpheler buna dâhil olmaz."[521]

Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr âyetin yahudi ve hristiyanlar hakkında olduğunu söylemişlerdir. Yani, siz kendinize bakın, ehl-i kitaptan sapıtanlar size zarar vermez, onlardan cizyeyi alın ve kendi hallerine bırakın![522] Bu görüş Hz. Ebû Bekir'in tefsiriyle uyum arzetmektedir.

İbn Mes'ûd (r.a) bu âyet hakkında şöyle demiştir: "İnsanlar sözünüzü dinlediği müddetçe ma'rûfu emredin, münkerden nehyedin. Tavsiyelerinizi reddeder, size karşı gelirlerse o zaman kendinize bakın." Sonra şu tesbiti yapmıştır: "Kur'ân'dan bazı âyetler inmiştir ki onların ifade ettiği mâna daha bu âyetler inmeden önce gerçekleşmiştir. Bazı âyetler vardır, onlar Rasûl-i Ekrem'in zamanında gerçekleşmiştir. Bazı âyetler vardır, Rasûl-i Ekrem'den az sonra gerçekleşmiştir. Bazı âyetler vardır, mânaları âhir zamanda tahakkuk edecektir. Bazı âyetler vardır, kıyamet günü gerçekleşecektir; hesap, cennet ve cehennemden bahseden âyetler gibi. Kalpleriniz ve arzularınız bir olduğu, sizi birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmadığı müddetçe ma'rûfu emredin, münkeri nehyedin. Kalpler ve arzular farklılaştığı, birbirinize düştüğünüz, kiminiz kiminizin hıncını tatmaya başladığınız zaman herkes kendisiyle başbaşa kalmalı, kendine bakmalıdır. İşte o zaman bu âyetin kastettiği mânanın tahakkuk zamanı gelmiş demektir."[523] Bu görüş de başlangıç itibariyle Hz. Ebû Bekir'in tefsiriyle uyum içindedir. Yani Müslümanların hatalarını görmezden gelmemek, nemelazımcı bir tavır içine girmemek bilâkis onları ikaz etmek, kötülüklerden sakındırmak gerekmektedir.

6. Misal: el-A'râf 7/142'de Hz. Musa'nın Cenâb-ı Hak ile mîkâtından bahsedilir. Tabii bu esnada Allah Teâlâ, Musa (a.s) ile konuşmuştur. Bu konuşmanın bir kısmını Ebû Bekir ve İmrân b. Husayn, Rasûl-i Ekrem'den şöyle naklederler: *"Hz. Musa, Rabbine; «Çocuğunu kaybeden kadına taziyede bulunup onu teselli eden kişinin mükâfatı nedir?» diye*

521. Beğavî, III, 109-110.
522. Beğavî, III, 110.
523. Beğavî, III, 110. Bkz. Taberî, *Tefsîr,* XI, 144; İbn Ebî Hâtim, IV, 1227; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 213-214; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* III, 216.

sordu. Cenâb-ı Hak; «Benim gölgemden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı günde onu kendi gölgeme alırım!» buyurdu."[524]

7. Misal: Kur'ân-ı Kerim'in pekçok âyetinde cehennem ateşinden ve onun şiddetinden bahsedilir.[525] Ebû Bekir, Rasûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Cehennemin sıcaklığı ümmetime, hamam sıcaklığı gibi olacaktır."*[526]

8. Misal: Süyûtî, **"Çünkü Allah hakkın ta kendisidir; O, ölüleri diriltir; yine O, her şeye hakkıyla kadirdir"**[527] âyetinin tefsirinde Hz. Ebû Bekir'in şu rivayetine yer verir: Rasûlullah (s.a.v) sabah namazını kılınca şöyle buyururdu:

مَرْحَبًا بِالنَّهَارِ الْجَدِيدِ، وَالْكَاتِبِ وَالشَّهِيدِ، اكْتُبَا بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلٰهَ إِلا اللّٰهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ، وَأَشْهَدُ أَنَّ الدِّينَ كَمَا وُصِفَ، وَالْكِتَابَ كَمَا أُنْزِلَ، وَأَشْهَدُ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لا رَيْبَ فِيهَا، وَأَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ

"Merhaba ey yeni gün, kâtip ve şahit melekler! Ey melekler şöyle yazın: Rahman ve Rahim olan Allah'ın ismiyle! Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve yine şahitlik ederim ki Muhammed Allah'ın rasûlüdür. Yine şahitlik ederim ki din bize anlatıldığı ve Kitap indirildiği gibidir. Yine şahitlik ederim ki kıyamet mutlaka gelecektir, onda hiç şüphe yoktur ve Allah (c.c) kabirlerdeki ölüleri tekrar diriltecektir."[528]

Hz. Ebû Bekir'in naklettiği bu hadis, âyetin ikinci kısmını tefsir etmektedir.

524. İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle,* s. 540. Elbânî, "zayıf" olduğunu söylemiştir.
525. Bkz. et-Tevbe 9/81; Fâtır 35/36; el-Beyyine 98/6.
526. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 37.
527. el-Hac 22/6.
528. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* III, 259; İbn Asâkir, XIII, 401; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 12.

9. Misal: el-Mü'minûn 23/2; el-Hadîd 57/16 gibi huşûdan bahseden âyetlerin tefsirinde şu rivayete yer verilir: Ebû Bekir (r.a) bir konuşmasında şu hadisi zikretti: "Bir gün Rasûlullah (s.a.v); «*Nifak huşûundan Allah'a sığının!*» buyurmuştu. Yanındakiler; «Yâ Rasûlallah, nifak huşûu nedir?» diye sordular. O da; «*Bedenin huşûlu görünmesi ancak kalpte nifakın bulunması (huşûlu olmaması)*» diye cevap verdi."[529]

10. Misal: Tefsir kitaplarımız, Ğâfir 40/56-57. âyetlerin Deccâl'e ve ona tâbi olacak yahudilere işaret ettiğini söyler ve Ebû Bekir'den şu rivayeti naklederler: Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Deccal doğu tarafında Horasan denilen bir yerden çıkacaktır. Onun peşinden, yüzleri sanki deri kaplanmış bir kalkan gibi (geniş ve elmacık kemikleri ileri çıkık) olan bir takım kavimler gidecektir."*[530]

Hz. Ebû Bekir'den rivayet edilen tefsirle ilgili hadisler daha çok zayıf ve hasen derecesindedir. Sahih olanlar azınlıktadır. Ancak bunların çoğuyla tefsirde istidlal etmek mümkündür. Bu sebeple konuyla ilgili rivayetler bizim için önem arzetmektedir.

Hz. Ebû Bekir'in Rasûl-i Ekrem'den tefsir öğrenmesi, Kur'ân'ın nüzûl sürecini yaşaması ve onun mânalarına dair hadisleri işitip nakletmesi sebebiyle, onun tefsirle ilgili açıklamaları ve tavırları ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu sebeple Süyûtî, bir müfessirin öncelikle Nebiyy-i Ekrem'den, ashabından ve onların asrında yaşayanlardan yapılan nakillere itimat etmesi, sonradan ortaya çıkarılan şeylerden kaçınması gerektiğini söyler. Bunların sözleri tearuz ettiğinde, cem' etmek mümkünse öyle yapmalıdır, tıpkı Sırât-ı Müstakîm hakkındaki sözlerinde olduğu gibi. Onların bu konudaki birbirinden farklı gibi görünen sözlerine baktığımızda hepsi de

529. Beyhakî, *Şuab*, IX, 220/6568; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 84. Benzer bir rivayet Ebu'd-Derdâ'dan da nakledilmiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 243/35711; Beyhakî, *Şuab*, IX, 220/6567; İbn Asâkir, XLVII, 183.

530. Ahmed, I, 4, 7; İbn Mâce, Fiten, 33; Tirmizî, Fiten, 57/2237 ("hasen garîb" demiştir); Hâkim, IV, 573/8608; Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer eş-Şeyhî, Ebü'l-Hasen (v. 741/1341), *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-Tenzîl* (I-IV), tashih: Muhammed Ali Şâhin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415, IV, 77; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 298. Krş. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 494.

bir esasta toplanmaktadır. Müfessir burada, bu sözlerin hepsini de ihtiva edecek olan geniş mânalı sözü tercih etmelidir. Mesela Kur'ân ile nebilerin yolu birbirine zıt şeyler değildir. Sünnet yolu, Nebiyy-i Ekrem'in yolu, Ebû Bekir ve Ömer'in yolu da birbirine zıt değildir. Müfessir Sırât-ı Müstakîm'i açıklamak için bu görüşlerin hangisini alsa doğru ve güzel yapmış olur.[531] Süyûtî, bu değerlendirmesiyle Hz. Ebû Bekir'in Allah Rasûlü'nün yolundan gittiğini ve onunla aynileştiğini ortaya koymuştur. Yani ondan alınan bir hüküm, sünnete uygun düşecektir.

Sonuç olarak sahabenin, bilhassa da Hz. Ebû Bekir'in tefsirle ilgili rivayetlerinin, diğer tefsirlere nazaran daha farklı bir yeri ve önemi olduğunu söyleyebiliriz.

531. Süyûtî, *el-İtkân,* IV, 201.

D. DİRAYET TEFSİRİ'NDEKİ YERİ

Dirâyet tefsiri, rivayetlere münhasır kalmayıp Arap dili ve edebiyatı, dinî ve felsefî ilimler ile çeşitli müspet ilimlere dayanılarak yapılan tefsirdir. Buna "Re'y Tefsiri", "Ma'kûl Tefsir", "Bi-Tarîkı'd-Dirâye Tefsir: Dirayet yoluyla tefsir" de denir.[532] Zehebî'nin ifadesine göre re'y ile tefsir müfessirin Arap sözlerini, konuşma şekillerini, Arapça lafızların mânalarını ve delâlet vecihlerini bildikten sonra, cahiliye devri şiirinden de faydalanarak nüzul sebeplerine vâkıf olarak Kur'ân âyetlerinin nâsih ve mensûhunu ve müfessirin muhtaç olduğu diğer konuları bildikten sonra Kur'ân'ı içtihat ile tefsir etmekten ibarettir.[533]

Bir âyet hakkında onu açıklayan bir âyet, bir hadis ve sahabe sözü bulunmadığı takdirde, tabiî olarak re'y ve içtihatla tefsir yoluna gidilir. Bu durumdaki müfessirin, tefsir usûlüne göre kendisi için şart olan ilimleri öğrenmiş olması lazımdır. Aksi takdirde, mücerret re'y ile yapacağı tefsir, makbul olmadığı gibi büyük bir vebali de muciptir. Çünkü tefsir bir bakıma Allah adına söz söylemektir.

1. Kur'ân Hakkında Konuşurken Dikkatli Olması

Kur'ân hakkında, lazım gelen ilimleri bilmeden ve gerekli cehd ü gayreti göstermeden konuşmak hiçbir zaman doğru görülmemiştir. Bir âyeti

532. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi,* I, 107-108; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü,* Ankara 1991, s. 230.
533. Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn,* Beyrut, ts., I, 13-15; Cerrahoğlu, *Tesir Usûlü,* s. 213-214.

anlamaya çalışırken, öncelikle onu açıklayan başka bir âyet veya hadisin olup olmadığına bakmak, sonra sahabe ve tâbiînin sözlerini araştırmak, bunların hiçbiri bulunamadığında tefsir için gerekli olan dil ve edebiyat gibi diğer ilimlerden istifade ederek bir ictihad yapmak gerektiği hep söylenegelmiştir. Bu ictihad da bir re'ydir ancak makbul bir re'ydir. Bir de bu usul takip edilmeden kişinin âyetler hakkında aklına gelen düşünceleri söylemesi vardır ki o da merdut olan re'y cümlesindendir.

Kur'ân'ın tefsirini yapmak; Allah adına söz söylemek, Allah'ın murâdını açıklamak ve O'ndan nakilde bulunmak mânasına geldiği için çok hassas davranılması gereken bir ilmî faaliyettir. Fahreddin er-Râzî, **"…O zalimler, ölümün** (boğucu) **dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara; «Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!» derken onların halini bir görsen!"**[534] âyetinin tefsirinde mühim bir hususa dikkat çeker: "Âyetin son kısmı delalet ediyor ki bu şiddetli azap iki günahın birleşmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır: Allah'a iftira etmek ve Allah'ın âyetlerine karşı kibirlenmek. Ben diyorum ki, etrafına baktığında ilim sıfatını taşıyan ve onunla meşgul olanların çoğunun bu iki çeşit âfet ve bela üzere devam ettiğini görürsün. Bu durumdan, onun eserlerinden ve neticelerinden Allah'a sığınırız."[535]

İbn Kesîr, Kur'ân'ı mücerred rey ile tefsir etmenin haram olduğunu söyleyerek; *"Kim Kur'ân hakkında (gerekli ilmî araştırmayı yapmadan) kendi re'yi yani görüşü ile söz söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın!"*[536], *"Kim Kur'ân hakkında kendi re'yi ile bir şey söylerse, bu görüşünde isabet etse bile hatâ etmiştir."*[537] hadis-i şeriflerini nakleder. Ona göre böyle yapan biri, bilmediği bir şeyde tekellüfe girmiş, emredilmediği, hatta kendisine izin verilmeyen bir şeyi yapmıştır. Görüşü isabetli olsa bile işi usulünce yapmadığı için hata etmiştir. Bu metodla devam ederse bir yerde isabet etse

534. el-En'âm, 93.
535. Râzî, XIII, 69.
536. Tirmizî, Tefsîr, 1/2951. Tirmizî "hasen" olduğunu söylemiştir.
537. Tirmizî, Tefsîr, 1/2952. Tirmizî "ğarîb" olduğunu söylemiştir.

pek çok yerde hata edeceği muhakkaktır. Bu sebeple selef-i salihînden bir cemaat, âyet hakkında bilmedikleri bir şey söylemenin günahından korkarak bundan şiddetle sakınmışlardır. Nitekim: Ebû Bekir (r.a); "Allah(ın Kitâbı) hakkında bilmediğim bir şeyi söylersem beni hangi yer taşır, hangi sema gölgelendirir?"[538] demiştir.

Hz. Ebû Bekir'e bir âyet sorulduğunda; "Allah'ın Kitâbı hakkında O'nun murâd etmediği bir şeyi söylersem beni hangi arz alır ve hangi sema gölgelendirir" diye cevap vermiştir.[539] Yine ona وَفَاكِهَةً وَأَبًّا âyeti sorulduğunda; "Allah'ın Kitâbı hakkında bilmediğim bir şeyi söylersem beni hangi sema gölgelendirir ve hangi arz taşır" demiştir.[540] İbn Sîrîn şöyle der: "Nebî (s.a.v)'den sonra bilmediği hususlarda konuşmaktan Ebû Bekir'den daha fazla korkan biri olmadı…"[541]

Hz. Ömer de bir gün minberde وَفَاكِهَةً وَأَبًّا âyetini okuduktan sonra; "Bu fâkihe, onu biliyoruz, peki «ebb» nedir?" diye sormuş. Sonra kendisine dönerek; "İşte bu tekellüftür (zorlamadır) ey Ömer!" demiştir.[542] Abdullah b. Ömer şöyle der: "Medine fukahasına yetiştim, onlar tefsir hususunda söz söylemeyi çok büyük (ve tehlikeli) bir şey olarak görürlerdi."[543]

Bir misal vermek gerekirse, müfessirler Hurûf-ı Mukattaa hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı, "Bunlar, Allah Teâlâ'nın, ilmini kendisine sakladığı şeylerdendir" diyerek onların bilgisini Allah'a havale etmiş ve onları tefsir etmemişlerdir. Kurtubî, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin de bu görüşte olduğunu nakleder.[544]

İbn Kesîr'e göre bu ve benzeri sahih rivayetler şöyle anlaşılmalıdır: Selef, tefsirle ilgili bilmedikleri bir konuda konuşmanın günahından kor-

538. İmâm Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahi el-Medenî (v. 179), *Muvatta'* (Zührî rivayeti), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halîl, Müessesetü'r-Risâle, 1412, II, 166 (Kitâbü'l-Câmî, 70/2079); İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 136/30103.
539. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 188.
540. Beğavî, I, 46; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 188. Krş. Taberî, *Tefsîr,* I, 78.
541. İbn Sa'd, III, 177; İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilmi ve fadlih,* II, 830; İbn Asâkir, XXX, 327; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 202.
542. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 136/30105.
543. Mukâtil ibn Süleyman, V, 16.
544. Kurtubî, I, 154; İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 156.

karak bu işten son derece çekinmişlerdir. Ancak gerek lügat, gerekse şer'î hususlarda kişinin bildiği bir hususta konuşması böyle değildir, onun için herhangi bir günah yoktur. İşte bu sebeple onlardan tefsire dair rivayetler gelmiştir. Onların hem tefsirle ilgili konuşmanın aleyhine sözler söyleyip hem de tefsire dair rivayetler nakletmesi bir tezat değldir. Zira onlar bildikleri hususlarda konuşmuşlar, bilmedikleri hususlarda sükût etmişlerdir.[545]

İbn Kesîr'in yaptığı bu ince ayrım çok mühimdir. Tefsirde, hadiste ve diğer bütün İslâmî ilimlerde bilerek konuşmak, daima ilmî esaslara riayet etmek çok önemlidir. İbn Kesîr daha da ileri giderek şunu da açıkça ifade eder: Allah'ın Kitâbı ve onun tefsiri hususunda bir ilme sahip olan kişi onu mutlaka söylemeli ve insanlara öğretmelidir. Nasıl ki kişinin bilmediği hususlarda sükût etmesi zarurî ise bildiği hususları anlatıp öğretmesi de üzerine bir vazifedir. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **"Allah, kendilerine kitap verilenlerden; «Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz» diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alış-veriş ne kötü!"**[546] Allah Rasûlü de; *"Bir kimse kendisinden sorulan bir bilgiyi (bildiği halde) gizler de cevap vermezse, Allah Teâlâ, kıyamet günü ona ateşten bir gem vurur"* buyurmuştur.[547]

Hatta daha da ileri giden İbn Kesîr, yukarıdaki âyet-i kerime mucibince Kelâmullah'ın mânalarını keşfetmek için çalışmayan ve onun tefsiriyle meşgul olmayan âlimlerin zemmedileceğini ifade eder. Âlimler, Kur'ân'ın mânalarını öğrenmek için ilim merkezlerine koşmalı, onları öğrenmek ve öğretmek için gayret göstermelidirler. Allah Teâlâ, Kitâb'ından yüz çevirip dünyaya ve dünyalık toplamaya yöneldikleri için Ehl-i Kitâb'ı yermiştir. O zaman bize düşen, Allah Teâlâ'nın zemmettiği hale düşmekten kaçınmak, bize emrettiği şeylere yapışmak, bize inzâl buyurduğu Kitâb'ını öğrenmek ve başkalarına da öğretmek, onun ince mânalarını anlayıp insanlara anlat-

545. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 10-13.
546. Âl-i İmrân 3/187. Krş. Âl-i İmrân 3/77.
547. Ebû Dâvûd, İlim, 9/3658; Tirmizî, İlim 3/2649 ("hasen" olduğunu söylemiştir); İbn Mâce, Mukaddime 24; Ahmed, II, 263, 296, 305, 344, 353, 495.

maktır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: **"İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'ân sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir. Bilin ki Allah, ölümünden sonra yeryüzünü canlandırıyor. Düşünesiniz diye gerçekten size âyetleri açıkladık."**[548] Bunun yanında daha pek çok âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak kullarını Kur'ân'ı anlamaya teşvik etmektedir.[549]

Yani usulüne uygun bir şekilde, ilmî yollarla Kur'ân tefsirine ağırlık vermek, Kur'ân'ın mânalarını keşfetmek için çalışmak, onu en güzel şekilde anlayıp diğer insanlara anlatmak lüzumlu ve zaruridir. İnsanları buna teşvik etmek gerekir. Ancak burada önemli bir şarta dikkat etmelidir, o da: Kur'ân-ı Kerim hakkında konuşurken son derece hassas ve ihtiyatlı davranmak. Az önce gördüğümüz üzere ashab-ı kiram ve tâbiîn böyle davranmışlardır. Onlar, Kur'ân'ın tefsiriyle alâkalı olarak konuşmanın, "Allah adına konuşmak" olduğunu söylemişlerdir.[550] Bu sebeple bilmedikleri bir şeyi söylemekten kaçınmışlardır. Bunun bir misalini İbn Ömer şöyle anlatır: Rasûl-i Ekrem'in yanındaydık; *"Söyleyin bakalım, müslüman kişiye benzeyen ağaç hangisidir. O ağaç yeşildir, yaprağını hiç dökmez, o şöyle şöyledir* (diye o ağacın güzel vasıflarını saydı. Sonra da:) «**Rabbinin izniyle her an meyvesini verip durur**»[551]" buyurdu. Gönlüme o ağacın hurma olduğu geldi. Ancak baktım Hz. Ebû Bekir ve Ömer konuşmuyorlar, ben de konuşmayı uygun görmedim. İnsanlar (isabetli) bir cevap veremeyince Rasûlullah (s.a.v); *"O hurma ağacıdır"* buyurdu. Oradan ayrıldığımızda babam Hz. Ömer'e; "Babacığım, vallahi gönlüme o ağacın hurma olduğu geldi" dedim. "Peki, niçin söylemedin?" dedi. "Siz konuşmayınca ben de bir şey söylemeyi uygun bulmadım" dedim. Bunun üzerine babam bana şöyle dedi: "Sen onu söylemiş olsaydın, bu benim için şundan şundan daha sevimli olurdu."[552]

548. el-Hadîd 57/16-17.
549. en-Nisâ 4/82; Sâd 38/29; Muhammed 47/24. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 6.
550. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 13.
551. İbrahim 14/25.
552. Buhârî, Tefsîr, 14/1.

Bu rivayette Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in, herhangi bir bilgiye dayanmadan âyet ve hadis hakkında konuşmadıkları görülmektedir. Demek ki Kur'ân hakkında ilmî usullere uymadan konuşmak doğru değildir. Bu kaide hadisler için de aynen geçerlidir. Nitekim Hâfız Ebû Bekir b. Hayr (v. 575)[553] şöyle nakleder:

"Âlimler şu hususta ittifak etmişlerdir ki bir müslümanın, yanında velev en zayıf rivayet şekliyle de olsa bir senedi olmadan herhangi bir söz hakkında «Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu» demesi helâl olmaz."[554]

Rasûlullah'ın bu husustaki ikazları ise çok şiddetlidir: *"Benim ağzımdan yalan uydurmayınız! Her kim benim ağzımdan yalan söylerse cehenneme girsin!"*, *"Her kim, söylemediğim şeyleri bana isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın!"*, *"…Her kim benim ağzımdan bilerek yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın!»."*[555]

Din, insanoğlu için hayatî bir öneme sahiptir. Hatta bundan daha ileridir, zira ebedi hayatını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla dinî bir meseleden bahsederken son derece dikkatli davranmak gerekmektedir. İşte Hz. Ebû Bekir'in hayatında bu hassasiyeti görmekteyiz.

2. Bilmediği Hususlarda Diğer Sahabilere Müracaat Etmesi

Kur'ân ve sünneti naklederken ve açıklarken hassas davranan ve hata yapmaktan korkan bir insanın, bilmediği hususları öğrenmek için başkalarına sorması normaldir. Ancak çoğu zaman gurur ve kibir buna mâni

---

553. Endülüs İşbiliye'li şeyh, imam, kırâat âlimi, hâfız, üstad, sağlam ve güvenilir bir muhaddis, edîb, geniş ilim sahibi bir kişidir. Lisan ilminden çok büyük nasibi vardır. Kendi tabakasında onun gibi birinin olmadığı söylenir. 502'de doğmuş 575'te vefat etmiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ,* XXI, 85-86).
554. Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin (v. 911/1505), *Tahzîru'l-havâss min ekâzîbi'l-kussâs,* thk. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1394/1974, s. 108, 180; Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdû'a (el-Mevdû'âtü'l-kübrâ),* thk. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut: Dâru'l-Emâne, ts., s. 44-45.
555. Buhârî, İlim, 38.

olabilir. İnsan, bir meseleyi bilmediğini söylemekte zorlanabilir. Bu çok büyük bir eksiklik ve tehlikedir. Ondan kurtulabilmek için İslâm ahlâkının temel esaslarından biri olan tevazua sahip olmak gerekir. İşte biz Hz. Ebû Bekir'de bu güzel hasleti görüyoruz. Bu konudaki rivayetlerin hulasasını veren Dihlevî konuyu şöyle özetler: "Halifeler, Rasûl-i Ekrem'in hadis-i şeriflerini ortaya çıkarıp bir araya toplamışlardır. Hükmünü bilmedikleri bir mesele zuhur ettiğinde halife, Rasûl-i Ekrem'in ashabını toplayarak; «Bu mesele hakkında Rasûlullah'ın bir hadisini bilen var mı?» diye sorardı. Oradakilerin hepsi işitinceye ve bulunmayanlar bundan haberdar oluncaya kadar sualini defalarca tekrar ederdi. O meseleyle alâkalı Nebiyy-i Ekrem'in bir hadisini bilen kimse varsa getirip söylerdi. O sahabi bu hadisi rivayet hususunda yalnız kalırsa, halife onu iyice tahkik ederek şüpheleri bertaraf ettikten sonra o hadis-i şerife itimat ederdi. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın ninenin mirası hususunda yaptığı ve Hz. Ömerü'l-Fârûk'un ğurre mevzuunu tahkik etmesi buna örnektir…"[556]

Konuyla ilgili misalleri biraz daha açalım:

a) Kabîsa b. Züeyb'in anlattığına göre bir nine, Rasûl-i Ekrem'den sonra Hz. Ebû Bekir'e gelerek; "Benim (mirasta) bir hakkım var, oğlumun oğlu veya kızımın oğlu vefat etti" dedi. Ebû Bekir (r.a); "Allah'ın Kitâbı'na göre senin bu durumda bir hakkının olduğunu bilmiyorum, Rasûlullah'tan da bu hususta bir şey işitmedim. Bu konuyu insanlara bir sorayım" dedi. Onlara sordu ve Muğire b. Şu'be, Rasûlullah'ın nineye altıda bir pay verdiğine şahitlik etti. Ebû Bekir; "Bunu seninle birlikte başka duyan oldu mu?" diye sordu. Muhammed b. Mesleme aynı hususta şahitlik etti. Bunun üzerine Ebû Bekir nineye altıda bir pay verdi.[557]

b) Rasûlullah vefat ettiğinde, kendisiyle evlenmek istediği ancak henüz yanına gelmeyen ve gerdeğe de girmediği Kayle bint Kays[558] geride kalmıştı. Daha sonra onunla İkrime b. Ebî Cehil evlendi. Bu durum Hz.

556. Dihlevî, *İzâletü'l-hafâ*, III, 21-22.
557. *Muvatta'*, Ferâiz, 4; Hâkim, IV, 376/7978. Zehebî bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartları üzere olduğunu bildirmiştir.
558. Taberî'de Kayle bint Eş'as diye geçer ancak İbn Hacer bunun bint Kays olduğunu söyler.

Ebû Bekir'in çok ağırına gitti. Hz. Ömer ona; "Ey Rasûlullah'ın halifesi, bu kadın Allah Rasûlü'nün hanımlarından biri değil ki! Rasûlullah (s.a.v) onu muhayyer bırakmadı ve hicap arkasına da almadı. Hem kavmiyle birlikte irtidat ederek ondan berî oldu" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir sakinleşti.[559] Onun öfke ve tedirginliği şu âyetten kaynaklanıyordu: **"…Sizin Allah'ın Rasûlü'nü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günâh)tır."**[560]

c) Hâlid b. Velid, Hz. Ebû Bekir'e, civardaki Arap kabilelerinin birinde kendisine livâta yaptıran bir adamın olduğunu yazmıştı. Ebû Bekir (r.a) ashab-ı kiramı topladı, onlarla istişare ederek bunun hükmünü sordu. O gün onların en şiddetlisi Ali b. Ebî Tâlib idi; "Bu öyle bir günahtır ki onu daha evvel bir ümmetten başkası yapmadı. Allah Teâlâ'nın da onlara ne yaptığını biliyorsunuz. Bana göre onu yakalım" dedi. Ashab-ı kiramın görüşleri onun yakılması üzerinde toplandı. Ebû Bekir, Hâlid'e bir mektup yazarak onu ateşle yakmasını emretti. Sonra İbn Zübeyr de bu günah işleyenleri kendi zamanında yaktı, Hişâm b. Abdilmelik (v. 125/743) ve Irak'ta Kasrî[561] de yaktılar.[562] Beyhakî bu rivayetin "mürsel" olduğunu söyler. Başka bir senetle Hz. Ali'nin böyle birini recmettirdiğini ve yaktırdığını nakleder. Diğer bir senetle de yine Hz. Ali'nin muhsan (evlenmiş) olan ve Lût kavminin amelini işleyen bir adamı recmettirdiğini nakleder.[563]

d) Tâbiîn âlimlerinden kadı Meymûn b. Mihrân (v. 117/735) şöyle anlatır: "Hz. Ebû Bekir'in huzuruna davalılar geldiğinde Allah'ın Kitâbı'na bakardı. Orada hükmedebileceği bir şey bulursa onunla aralarında hü-

559. Taberî, *Tefsîr,* XX, 316. Bkz İbn Hacer, *el-İsâbe,* VIII, 292.
560. el-Ahzâb 33/53.
561. Ebû Yezîd (Ebü'l-Kâsım, Ebü'l-Heysem) Hâlid b. Abdillâh b. Yezîd b. Esed b. Kürz el-Becelî el-Kasrî (v. 126/743). Emevîler'in Mekke ve Irak valilerindendir (Özaydın, Abdülkerim, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî" mad., *DİA*, yıl: 1997, XV, 281).
562. Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir es-Sâmirî (v. 327/939), *Mesâviü'l-ahlâk ve mezmûmuhâ,* thk. Mustafa b. Ebu'n-Nasr eş-Şelebî, Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993, s. 205.
563. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 405/17028; *Şuab*, VII, 281/5005.

küm verirdi. Allah'ın Kitâbı'nda bir hüküm bulamazsa bu konuda Nebiyy-i Ekrem'in bir sünneti var mı diye bakardı. Eğer böyle bir şey biliyorsa onunla hümederdi. Sünnette bu konuyla ilgili bir şey bilmiyorsa çıkıp müslümanlara sorar; «Bana şöyle şöyle bir dava geldi, Allah'ın Kitâbı'na ve Rasûlullah'ın sünnetine baktım, bu konuda bir şey bulamadım. Bu konuda Nebiyy-i Ekrem'in herhangi bir hüküm verdiğini biliyor musunuz?» derdi. Bazen birkaç kişi kalkıp; «Evet, bu konuda şöyle şöyle hükmetti» derlerdi. O da Rasûlullah'ın hükmünü alırdı."

Böyle bir durum yaşandığında Ebû Bekir (r.a); "İçimizde Rasûl-i Ekrem'den (ilim) ezberleyen kimseleri var eden Allah'a hamd olsun!" derdi. Eğer bir çözüm bulamazsa Müslümanların önde gelenlerini ve âlimlerini çağırır, onlarla istişare ederdi. Eğer görüşleri bir noktada toplanırsa onunla hükmederdi. Hz. Ömer de aynı yolu takip ederdi ancak o, Allah Rasûlü'nün sünnetinden sonra bir de Hz. Ebû Bekir'in bu konuda bir hükmü var mı diye bakar, eğer varsa onunla hükmederdi.[564] Ebû Bekir (r.a), istişare ettiği sahabiler ittifak edemezlerse kendi görüşü ile ictihâd eder ve doğru gördüğü şekilde hükmeder, sonra da; "Doğru ise Allah'tan, hatalı ise bendendir, Allah'tan affımı isterim!" derdi.[565]

Hz. Ebû Bekir'in takip ettiği bu usul, tamamen ilmî bir usuldür, insaf ve hakkaniyet ölçülerinin zirvesindedir. Bugün de bu yoldan gidilmesi, hata ihtimalini azaltacak ve daha isabetli görüşlere ulaşmaya zemin hazırlayacaktır.

3. Bazı Kur'ân Müfredâtını Tefsir Etmesi

Klasik dönemde özellikle Kur'an'daki garîb kelimeleri izah etmeye yönelik bir ilim dalı ve bu dala ait eserler oluşmuştur ki Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı bu literatürün en meşhur örneklerinden biridir. Bu ilmin do-

564. Ebû Bekir el-İsmâilî, Ahmed b. İbrahim b. İsmâil b. Abbâs b. Mirdâs el-Cürcânî (v. 371/981), *el-Mu'cem fî esâmî şüyûhi Ebî Bekir el-İsmâilî* (I-III), thk. Ziyâd Muhammed Mansûr, el-Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1410, I, 417-418; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 196.
565. İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilmi ve fadlih,* II, 830; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl,* X, 298; Kal'acî, *Mevsûatü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk,* s. 203.

ğuşu vahyin ilk geldiği günlerden itibaren başlamıştır. Allah Rasûlü (s.a.v) gerekli gördüğü kelimeleri ashabına açıklamış, sahabiler de anlamadıkları kelimeleri ona sormuşlardır. Daha sonraki devirlerde Kur'ân kelimelerini açıklamak tefsirde daha fazla önem kazanmıştır. Hz. Ebû Bekir'den bize bu konuda az da olsa bazı rivayetler gelmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Beğavî, Hurûf-ı Mukattaa hususunda Hz. Ebû Bekir'den senetsiz olarak şöyle bir söz nakleder: "Her kitabın bir sırrı vardır, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'daki sırrı ise sûrelerin baş taraflarıdır (Hurûf-ı Mukattaa'dır)."[566]

b) Taberî ve Beğâvî'ye göre el-Bakara 2/97'de "Cebrâil" ismindeki "il", Arapça'da "Allah" demektir. "Lam"ın şeddeli olarak okunduğu "İllün" kelimesinin de Arapça'da "Allah" mânasına geldiği söylenmiştir. Nitekim Taberî'nin naklettiği bir görüşe göre et-Tevbe 9/8 ve 10. âyetlerde bu kelime "Allah" mânasına kullanılmıştır. Hz. Ebû Bekir'in, Benî Hanîfe heyetine Müseylime'nin bazı sözlerini sorduktan sonra söylediği şu sözler buna delil olarak gösterilmiştir: "Yazık size! Aklınız nereye gitti? Vallahi bu sözler ne bir ilâhtan (il'den) ne de doğru sözlü bir insandan çıkmıştır!"[567] Müfessirler, "il" kelimesinin tefsirinde Hz. Ebû Bekir'in bu sözüyle istişhâd ve istidlal etmişlerdir.

c) Ebû Bekir (r.a), el-En'âm 6/82 âyetindeki "zulm"ü şirk olarak tefsir etmiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer ve diğer sahabilerin de buradaki "zulm"ü şirk ile tefsir ettikleri rivayet edilir.[568] Onların bu tefsiri Allah Rasûlü'nden öğrendikleri kuvvetle muhtemeldir. Zira Rasûl-i Ekrem'den de bize bu konuda bir açıklama gelmiştir.[569]

d) Hz. Ebû Bekir, "kelâle" kelimesini[570] "çocuğu ve babası olmayan kişi" diye açıklamıştır.[571]

566. Beğavî, I, 59.
567. Taberî, *Tefsîr,* II, 391-392; Beğavî, IV, 15.
568. Taberî, *Tefsîr,* XI, 496-498; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 295.
569. Buhârî, Enbiyâ, 10, Tefsir, 31, İstitâbe, 1.
570. en-Nisâ 4/12, 176.
571. Taberî, *Tefsîr,* VIII, 53, 55; Beğavî, II, 179; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 188.

e) Mâide sûresinin 96. âyetindeki "sayd" ve "taâm" kelimelerini şöyle tefsir etmiştir: "Onun saydı (avı), ondan tutulan şeylerdir"[572], "onun taamı (yiyeceği), dışarı attığı şeylerdir"[573], "denizin taamı, içinde bulunan her şeydir" yani ondan avlanan her şeydir.[574]

f) Hz. Ebû Bekir ve diğer pek çok sahabe, **"Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası (ziyâde) vardır…"**[575] âyetindeki **"ziyâde"**yi, "Allah'ın kerim olan vechine bakmak" şeklinde tefsir etmişlerdir.[576]

g) Bazı tefsirlerimizde, el-Kehf 18/29'daki الْمُهْل kelimesi tefsir edilirken, Hz. Ebû Bekir'in vefatından az evvel kızı Hz. Âişe'ye söylediği şu sözle istişhâd edilir: ادْفِنُونِي فِي ثَوْبَيَّ هٰذَيْنِ فَإِنَّهُمَا لِلْمُهْلِ وَالتُّرَابِ "Beni bu iki elbisem içinde defnedin! Zira onlar kan, irin ve toprağa terkedilmektedir."[577] Zira "mühl" kelimesinin bir mânası da "kusmuk, kan, irin ve cerahatın karışımı"dır.[578]

h) Hz. Ebû Bekir'in **"Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir de: «İşte (ey insan) bu, senin öteden beri kaçtığın şeydir» denir"**[579] âyetini, وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ şeklinde okuduğu rivayet edilir. Bunun açıklaması da şöyle yapılır: "Çünkü ölüm sarhoşluğu hakkı, hak da ölüm sarhoşluğunu beraberinde getirir."[580]

Tam olarak mânasını bilmediği "ebben" kelimesiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmaktan korkan Hz. Ebû Bekir'in, tefsirini bildiği kelimelerle ilgili izahlarda bulunduğu görülmektedir.

---

572. Taberî, *Tefsîr,* XI, 57.
573. Taberî, *Tefsîr,* XI, 61, 63.
574. Taberî, *Tefsîr,* XI, 60, 63.
575. Yûnus 10/26.
576. Ferrâ, I, 461; Taberî, *Tefsîr,* XV, 63, 68; Beğavî, IV, 130; Ebû Hayyân, VI, 44; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 262; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 189.
577. Kurtubî, X, 394-395. Krş. Ahmed, VI, 45; Buhârî, Cenâiz, 94; 70; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 31.
578. Cürcânî, *Dercü'd-dürer,* II, 246; İbn Atıyye, III, 514; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* III, 81; Râzî, XXI, 460.
579. Kâf 50/19.
580. Ferrâ, II, 65-66; Taberî, *Tefsîr,* XVI, 476-477, XXII, 346.

4. Âyetlerden Fıkhî Hükümler Çıkarması

Hz. Ebû Bekir'in fıkhî tefsire de katkıları olmuştur. Kendisinden bazı âyetlerdeki fıkhî hükümlerle ilgili açıklamalar nakledilmiştir. Şimdi buna dair bazı örnekler zikredelim:

a) İbadetler

- Hz. Ebû Bekir'den besmeleyle ilgili görüşler nakledilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, Besmele'nin namazda açıktan söyleneceğini Dört Halife'den nakletmiştir ama İbn Kesîr bu rivayeti garîb görür.[581] Diğer taraftan bunun aksine namazda Besmele'nin açıktan söylenmeyeceği yine dört halife ve diğer sahabilerden nakledilmiştir. Enes bin Mâlik'ten, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın namaz kılarken kıraate hiç besmele çekmeden doğrudan Fâtiha ile başladıkları nakledilir.[582] İmâm Mâlik bu görüşü kabul etmiştir. Şâfiî ve diğer bazı fakihler Besmele'nin açık, bir kısmı da gizli söylenmesi gerektiği görüşüne varmış, ancak iki halde de namazın sahih olacağı görüşünde icma etmişlerdir.[583]

- Hz. Ebû Bekir'den, Bakara sûresinin 187. âyetiyle ilgili olarak sahura dair bir görüş nakledilmiştir. Taberî, Sâlim'den Hz. Ebû Bekir'in sahuru son ana kadar geciktirdiğini ifade eden bir rivayete yer verir ancak Ahmed Muhammed Şâkir isnadındaki ınkıtâ' sebebiyle bunun zayıf olduğunu söyler.[584] İbn Kesîr, sahuru geciktirmekten bahsederken "rivayet edildi" diye temrîz sîğasıyla Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ali ve diğer bazı sahabilerden onların fecre yakın vakte kadar sahura müsamaha ettiklerini nakleder.[585] Hz. Ebû Bekir'in; "Ramazanda (teravih) namazından ayrılıp, hizmetçilerden alelacele sahur yemeği getirmelerini isterdik, çünkü fecrin doğmasından korkardık"[586] sözü de bu görüşü destekler mahiyettedir.

581. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 117-118.
582. Buhârî, Ezân, 89; Beğavî, I, 51-52; İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 118.
583. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 118.
584. Taberî, *Tefsîr,* III, 521; Heysemî, III, 154.
585. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 514.
586. *Muvatta'*, es-Salâtü fî Ramadân, 7.

- Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin, el-Bakara 2/228'de geçen قُرُوءٍ kelimesini "hayız" olarak anladıkları rivayet edilmiştir. Ebû Hanîfe ve ashabının mezhebi de budur.[587]

- en-Nisâ 4/43 âyetinin tefsirinde Hz. Ebû Bekir'den teyemmüm yaparken kolları koltuk altlarına kadar meshetmek gerektiği yönünde bir görüş rivayet edilmiştir.[588]

- Ebû Hüreyre, İnşikâk ve Alâk sûrelerini okuyunca Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in ve onlardan daha hayırlı olan Nebiyy-i Ekrem'in secde ettiğini bildirmiştir.[589]

b) Ferâiz

Ferâiz, İslâm miras hukukunu inceleyen bir ilim dalıdır. "Ferâiz" farz kökünden türemiş farîza kelimesinin çoğuludur. "Farz" masdar olarak "bir şeyi belirlemek, takdir etmek, kesinleştirmek, açıklamak" mânasına gelir. İsim olarak farz ve farîza kelimeleri "takdir ve tayin edilmiş şey, belirlenmiş pay" anlamındadır. Farz ile eş anlamlı olan farîza, İslâm literatüründe mükelleften yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen dinî görevleri ifade ettiği gibi, evlenme akdi gereği kadına ödenmesi gereken mehir ve mirasçıların terikedeki payları da önceden belirlenmiş olduğu için farîza olarak anılır. Kur'ân'da farîza kelimesinin son iki anlamda kullanıldığı görülür.[590] Bununla birlikte her dinî görevin literatürde ayrı bir isimle anılması sebebiyle olmalıdır ki ferâiz giderek mirasçıların terikedeki paylarını ifade eden bir terim halini almıştır. Bu maktû paylar İslâm miras hukukunun en önemli kısmını oluşturduğundan miras hukukuna "paylar ilmi" anlamındaki ilmü'l-ferâiz denmeye ve konu klasik fıkıh kitaplarında "kitâbü'l-ferâiz" başlığı altında ele alınmaya başlanmıştır.[591]

587. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 608.
588. Ebû Hayyân, III, 656.
589. İbn Asâkir, LVI, 90.
590. Bkz. el-Bakara 2/236; en-Nisâ 4/11, 24; et-Tevbe 9/60.
591. Bardakoğlu, Ali, "Ferâiz" mad., *DİA*, yıl: 1995, XII, 362.

Hz. Ebû Bekir'den bu ilmin sahasına giren bazı açıklamalar rivayet edilmiştir. Bunların bir kısmı şunlardır:

- en-Nisâ 4/11'de miras taksiminden bahsedilir. Bir kısım âlimlere göre ferâizde kardeşlerin hepsi dedeyle düşerler, tıpkı baba ile düştükleri gibi. Bu, Ebû Bekir es-Sıddîk'ın da görüşüdür.[592]

- Ebû Bekir (r.a), en-Nisâ 4/12'de geçen "Kelâle" kelimesinin mânası hakkında ictihad ederek; "Çocuğu ve babası olmayan (mevtâ)dır" demişti. Ömer (r.a) halife olunca "Kelâle, çocuğu olmayan (mevtâ)dır" dedi. Daha sonra da; "Hz. Ebû Bekir'e muhâlefet edersem Allah'tan hayâ ederim. Kelâle çocuğu ve babası olmayan kişidir" dedi.[593]

Daha sonra Ömer (r.a), Hz. Ebû Bekir ile kelâle hususunda ihtilaf ettiklerini, doğru olanın kendi görüşü olduğunu söylemiştir.[594] Bir de Hz. Ömer, ana-baba bir kardeşlerle ana bir kardeşleri aynı anda bulundukларında "üçte bir"de ortak yapmıştır. Ebû Bekir (r.a) ise ona muhâlefet etmiştir.[595]

- Yine en-Nisâ 4/12 âyetinin **"bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa"** kısmını Ebû Bekir (r.a) "bir anneden" şeklinde tefsir etmiştir.[596]

- Ebû Bekir (r.a) bir hutbesinde şöyle demiştir: "Dikkat edin Ferâiz ile alâkalı Nisâ sûresinin başındaki âyeti Allah (c.c) oğul ve baba hakkında indirmiştir. İkinci âyeti koca, karı ve anabir kardeşler hakkında, son âyetini ana-baba bir erkek ve kız kardeşler hakkında, Enfâl sûresinin son âyetini ülü'l-erhâm hakkında indirmiştir. Onlar Allah'ın kitâbına göre, birbirlerine mirasçı olmaya, asabeden akrabalığın hak sahibi kıldığı kimselerden daha lâyıktırlar."[597]

---

592. Beğavî, II, 175.
593. Abdurrazzâk, *Musannef*, X, 304; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VI, 368. Krş. Taberî, *Tefsîr,* IX, 437; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 230.
594. Hâkim, II, 332/3187 (Zehebî, Buhârî ve Müslim'in şartları üzere sahih olduğunu bildirmiştir); Saîd b. Mansûr, *Tefsîr*, III, 1182.
595. İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 486.
596. İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 230.
597. Taberî, *Tefsîr,* IX, 431; Beğavî, II, 180; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 483.

c) Hadler

"Had", Kur'ân ve Sünnet'te belirlenmiş, kısas ve diyet dışındaki cezaî müeyyideleri ifade eden bir fıkıh terimidir. Çoğulu "hudûd" olan had kelimesi, sözlükte masdar olarak "engel olmak, iki şeyin arasını ayırmak"; isim olarak "iki şeyin birbirine karışmasını önleyen şey, bir nesnenin uç ve kenar kısmı, sınır, tanım" gibi anlamlara gelir. Fıkıhta, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade eder.[598]

Hz. Ebû Bekir'den hadlerle ilgili bazı görüşler nakledilmiştir. Bunların bir kısmı şöyledir:

- Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in köle karşılığında hür bir kimseyi kısasen öldürmedikleri nakledilir (el-Bakara 2/178-179).[599]

- en-Nisâ 4/15'de zina eden kadınların cezasından bahsedilir. İbn Ömer'e göre Nebî (s.a.v), Ebû Bekir ve Ömer bekâr zâniye yüz sopa vurmuşlar ve bir sene sürgün etmişlerdir.[600]

- en-Nisâ 4/92'de hata ile öldürülen kimselerin diyetlerinden bahsedilir. Zührî, Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in, ehl-i zimmetin diyetini, Müslümanın diyeti gibi kabul ettiklerini söyler.[601]

- Hırsızın elinin, ne kadar mal çaldığında kesileceği hususunda ihtilaf edilmiştir: Çoğu âlim, dinarın dörtte birinden az miktarda mal karşılığında hırsızın elinin kesilmeyeceği görüşündedir. Dinarın dörtte birini veya o kıymette bir mal çalarsa eli kesilir. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali bu görüştedir (el-Mâide 5/38).[602] Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir'in beş dirhem kıymetindeki bir kalkan sebebiyle hırsızın elini kestiği nakledilir.[603] Hır-

---

598. Bardakoğlu, Ali, "Had" mad., *DİA*, yıl: 1996, XIV, 547.
599. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 63; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 191.
600. Beğavî, II, 182.
601. Ebû Yûsuf, *el-Âsâr,* s. 220/972. Krş. Ebû Hayyân, IV, 25. Taberî'de (IX, 51) Hz. Ömer yerine Hz. Osman zikredilmektedir.
602. Beğavî, III, 52.
603. Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî (v. 385/995), *Sünen* (I-V), thk. Şuayb Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004, IV, 248/3410; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 194.

sız ilk çaldığında sağ eli bileğinden kesilir. İkinci kez çalarsa ayak eklеminden sol ayağı kesilir. Üçüncü kez çaldığında ne yapılacağı hususunda ihtilaf edilmiştir. Çoğunluk sol elinin kesileceği görüşündedir. Dördüncü kez çalarsa sağ ayağı kesilir. Bundan sonra bir şey daha çalarsa tazir cezası verilir ve tevbe ettiği ortaya çıkıncaya kadar hapsedilir. Bu görüş Ebû Bekir es-Sıddîk'dan rivayet edilmiştir.[604]

- Bir adam başka birinin elini ısırmıştı, o da elini çekerek onun ön dişini kırdı. Ebû Bekir (r.a) ona kısas veya diyetle hükmetmedi, ısıranı suçlu buldu (el-Mâide 5/45).[605] Yine Ebû Bekir (r.a) kulak için 15 deve diyet verilmesine hükmederek; "Bu, işitmeye zarar vermez ve kuvveti azaltmaz. Saç ve sarık onun ayıbını örter" demiştir.[606]

- Âyetlerde Allah Rasûlü'nü incitenlerin cezası şöyle dile getirilir: **"Allah'ın Rasûlü'ne eziyet edenler için mutlaka elem verici bir azap vardır"**[607], **"Allah ve Rasûlü'nü incitenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır."**[608] Burada bahsedilen elim ve alçaltıcı azabın ne olduğunu Hz. Ebû Bekir şu olay vesilesiyle açıklamıştır: Yemame emiri Muhacir b. Ebî Ümeyye, Rasûl-i Ekrem'e söven ve müslümanları hicveden iki şarkıcı kadının birer elini kesip ön dişlerini söktürmüştü. Bu durumu haber alan Ebû Bekir (r.a) ona bir mektup yazarak; "Acele edip benden önce hüküm vermeseydin Allah Rasûlü'ne söven kadını öldürmeni emrederdim. Zira enbiyanın haddi diğer hadlere benzemez. Bu şenaeti bir mü'min işlerse mürted olur, anlaşmalı biri işlerse o da muharip ve anlaşmayı bozan durumuna düşer. Müslümanları hicveden kimseye gelince eğer o Müslüman olduğunu iddia eden biriyse onu tedip etmek, ikazda bulunmak gerekir, ona müsle yapılmaz. Zimmî ise ömrüme yemin olsun ki (kendisiyle anlaşma yaparak) devamına müsaade ettiğimiz şirk hali, bu söylediklerinden daha büyüktür" demiş, müsleden sakınmasını emretmiş, bunun ancak kısasta

604. Beğavî, III, 53.
605. Buhârî, İcâre, 5.
606. Abdürrazzak, *Musannef*, IX, 323; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 149.
607. et-Tevbe 9/61.
608. el-Ahzâb 33/57.

yapılabileceğini, bunun dışında günah olduğunu ve nefret duygularını uyandıracağını ifade etmiştir.[609]

- Bir kişi bakire bir kıza tecavüz etmiş ve bu yaptığını ikrar etmişti. Ebû Bekir (r.a) onun bekâr mı yoksa başından evlilik geçmiş biri mi olduğunu sordu. Bekâr olduğunu öğrenince ona yüz celde vurdu ve Fedek'e sürgün etti. Sonra bu adam o kadınla evlendi ve Yemame günü şehit oldu (en-Nûr 24/2).[610]

- Bir kimse bir kadınla zina eder, sonra da onunla evlenmek isterse Ebû Bekir Sıddîk bunu caiz görmüştür (en-Nûr 24/3).[611]

d) Ganimetler

- Cenâb-ı Hak, Âl-i İmrân 3/161'de emanete ve ganimet malına hainlik etmeyi yasaklamaktadır. Abdullah b. Amr b. Âs'tan rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (s.a.v) ile Ebû Bekir ve Ömer ganimetten mal çalan bir kimsenin eşyasını yakmışlar, ganimetteki payını iptal etmişler ve onu dövmüşlerdir.[612] Yine Ebû Bekir, Ziyâd b. Lebîd'e (v. 41/661) mektup yazarak; "Ganimet savaşta bulunana verilir" demiştir.[613]

- el-Enfâl 8/41'de humustan (Ganimetlerden devlet bütçesine ayrılan beşte birlik paydan) bahsedilir. Rasûlullah'ın humus'tan aldığı hisseyi, vefatından sonra yerine geçen halifenin Müslümanların maslahatına sarfedeceği Hz. Ebû Bekir, Ali, Katâde ve bir grup âlimden rivayet edilmiştir.[614] Nitekim Allah'ın ve Rasûlü'nün humustaki hakkı, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetinde Allah yolunda cihad için at satın almak ve benzeri hazırlıklar için harcanmıştır. Hz. Ali de aynı hükmü tatbik etmiştir.[615]

609. Taberî, *Târîh*, III, 341-342; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl,* V, 569; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 192-193.
610. Bkz. *Muvatta'*, Hudûd, 13; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 388; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ,* s. 193.
611. Ebû Hayyân, VIII, 11.
612. Ebû Dâvûd, Cihâd, 135/2715; Hâkim, II, 142/2591; Beğavî, II, 128. Elbânî rivayetin "zayıf" olduğunu söylemiştir.
613. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 86.
614. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 62.
615. İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 63.

e) Diğer Konular

- Hz. Ebû Bekir faizle ilgili bir hüküm vermiştir. O, Şam'a geldiğinde Ecnâd emîrlerine şu mektubu yazmıştır: "Siz faizin çok yaygın olduğu topraklara indiniz. Altını altınla, gümüşü gümüşle ancak aynı gramda, yiyeceği de yiyecekle ancak aynı ölçüde alıp-satın!"[616] Ebû Bekir (r.a) bu mektubuyla el-Bakara 2/275-279 âyetlerinde bahsedilen faiz hakkındaki görüşünü ortaya koymuş, bu konuda ittihâdü'l-cins ile keyl ve vezni, diğer bir ifadeyle "keyl mea'l-cins"i esas aldığını göstermiştir.[617]

- Ondan halvet ve mehirle ilgili bir hüküm de nakledilmiştir. "Halvet", nikâh akdinden sonra ve birleşmeden önce kadın ve erkeğin baş başa kalmasını ifade eden bir fıkıh terimidir.[618] Hz. Ebû Bekir'e göre koca, karısıyla halvette kalırsa, gerdeğe girmese bile kadın mehrin tamamına hak kazanır. Diğer halifeler de böyle hükmetmişlerdir (el-Bakara 2/237).[619]

- Hz. Ebû Bekir'in hüküm verdiği konular arasında yiyecekler de vardır. Mesela ona göre deniz yılanı, yılan şeklinde bir balık olduğu için yenmesi ittifakla mubahtır. Bu Ebû Bekir, Ömer, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Hüreyre'nin görüşüdür (el-Mâide 5/95).[620]

- Ebû Bekir (r.a), yemin ve kefaretlerle ilgili olarak da şu görüşü belirtmiştir: Kişi bir şeyi yemeyi kendisine haram kıldıysa, aynen onu yememek için yemin etmiş gibidir. Onu yemediği müddetçe keffaret ödemesi gerekmez. Bu, Ebû Bekir ve Âişe'den rivayet edilmiştir (et-Tahrîm 66/2).[621]

---

616. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr,* IV, 70.
617. Faizin cereyan ettiği malların başında yer alan altın ile gümüşteki faizin illetinin ne olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların başında "Cins birliğinin bulunması ve tartılabilir (vezni) olması" gelir. Hanefî, Hanbelî, Ca'ferî ve Zeydî âlimlerinin benimsediği bu görüşe göre altın altınla veya gümüş gümüşle mübadele edildiğinde fazlalık faizine engel olmak için bedellerin eşit ağırlıkta bulunması şarttır. Cinsler değiştiği takdirde (Altınla gümüşün mübadelesinde olduğu gibi) peşin mübadelede bedeller farklı ağırlıklarda olabilir (Bkz. Özsoy, İsmail, "Faiz" mad., *DİA*, yıl: 1995, XII, 115).
618. Çeker, Orhan, "Halvet" mad., *DİA*, yıl: 1997, XV, 384.
619. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 643.
620. Beğavî, III, 101.
621. Beğavî, VIII, 163.

Hz. Ebû Bekir'in fıkha dair daha pekçok görüş ve hükümleri vardır. Biz burada sadece âyetlerle doğrudan ilgili olan ve ahkâm tefsiri alanına giren görüşlerini zikrettik. Onun fıkhî yönü ise daha önce zikrettiğimiz gibi Kal'acî tarafından *Mevsûatü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk* isimli eserde genişçe işlenmiştir.

5. Mânanın Tahakkukuna İşaret Etmesi

Bazı âyetlerin mânası herkes tarafından tam olarak anlaşılamıyordu. Ebû Bekir (r.a), âyetlerin kastettiği şeyler gerçekleştikçe bunlarla âyetler arasında bağlantı kurarak âyetten kastedilenin bu gerçekleşen hâdise olduğunu ifade ediyordu. Bununla ilgili bulabildiğimiz birkaç rivayeti buraya alıyoruz:

1. Misal: Rasûlullah (s.a.v) vefat edince müslümanlar mescidde ağlamaya başlamışlardı. Hz. Ömer; "Hiç kimsenin «Muhammed öldü» dediğini duymayayım! Yoksa kılıcımla boynunu vururum. Rasûlullah (s.a.v), Hz. Musa'nın bayıldığı gibi bayılmıştır" diyerek konuşup duruyordu. Öyle ki çok konuşmaktan ağzı köpürmüştü. Ebû Bekir (r.a), acı haberi alınca hemen atına binip Medine'ye geldi. Rasûlullah'ın yüzünü açtı. Sonra üzerine kapandı, ağlayarak alnından öptü ve; "Vallahi, Rasûlullah (s.a.v) vefat etmiş! İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn. (Bizler Allah'a aidiz, Allah'ın kullarıyız ve yine O'na dönücüleriz.) Anam babam, sana feda olsun. Vallahi Allah sana ölüm acısını iki kere tattırmayacak. Sen bir kere ölmüş ve mukadder olan ölüm geçidini geçmiş bulunuyorsun. Bundan sonra senin için bir daha ölmek yoktur. Vâh benim peygamberim!" dedi. Sonra eğilip yüzünden öptü. Sonra da; "Sen sağ iken de güzeldin, vefatından sonra da güzelsin. Senin sağlığın da vefatın da ne güzel!" diyerek Allah Rasûlü'nün yüzünü örtüp dışarı çıktı. Ömer (r.a), hâlâ Nebiyy-i Ekrem'in vefat etmediği yönündeki konuşmasını sürdürüyordu. Ebû Bekir ona; "Otur artık ey Ömer!" dedi. Sonra şöyle konuştu: "Allah Teâlâ, Rasûlü'ne daha aranızda iken vefat haberini vermişti. Sizlerin de (eceliniz gelince) öleceğinizi haber vermiştir. Rasûlullah (s.a.v) vefat etmiştir. Sizden de hiç kimse sağ kalmayacaktır. Kim Muhammed'e tapıyor ise bilsin ki, Muhammed (s.a.v) vefat etmiştir. Kim de Allah'a ibadet ediyorsa, hiç şüphesiz Allah Hayy'dır,

ölümsüzdür. Allah Teâlâ: **«Muhammed, bir Rasûl'dür. Ondan önce de rasûller gelip geçmiştir. Şimdi o, ölür veya öldürülürse, ökçelerinizin üzerinde gerisin geriye** (eski dininize) **mi döneceksiniz?...»**[622] buyurmuştur."

İnsanlar bu âyet-i kerimeyi işitince Rasûl-i Ekrem'in vefat ettiğine artık iyice kanaat getirdiler. Yüksek sesle ağlamaya başladılar. İnsanlar o derece şaşkınlığa düşmüşlerdi ki, Ebû Bekir okuyuncaya kadar, sanki bu âyetin nâzil olduğunu bilmiyor gibiydiler. Nitekim Hz. Ömer şöyle der: "Vallahi o güne kadar bu âyeti sanki hiç işitmemiş gibiydim. Onu Ebû Bekir'den dinleyince dehşet içinde kaldım. Ayaklarım beni tutmaz olmuştu. Dizlerimin bağı çözüldü ve bulunduğum yere yığılıverdim."[623]

Ebû Bekir (r.a), Allah Rasûlü'nün vefatına, **"Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler"**[624] âyetiyle de istişhâd etmiştir.[625] Âyetlerde Allah Rasûlü'nün tadacağı bildirilen "ölüm"ün, her insanın başına gelen hakiki mânadaki ölüm olduğunu insanlara anlatmıştır.

2. Misal: Bir gün Allah Rasûlü (s.a.v) şâirin bir beytini şöyle okudu:

كَفَى بالإسْلام والشيْب للمرْء نَاهيًا

Ebû Bekir (r.a); "Yâ Rasûlallah, şair o beyti şöyle söylemişti" dedi:

كَفى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا

Şiir Rasûl-i Ekrem'in lisanına yine önce okuduğu gibi geldi. Bunun üzerine Ebû Bekir veya Ömer (r.a) hemen, **"Biz ona şiir öğretmedik. Za-**

622. Âl-i İmrân 3/144.
623. Bkz. Buhârî, Meğâzî, 83; Abdürrezzâk, *Musannef,* V, 436; Heysemî, IX, 32; İbn Sa'd, II, 266-272; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 129. İbn Kesîr, bu hâdisenin, kaynaklarımızın pek çoğunda müteaddid rivayetlerle geldiğini ve kesinlik ifade ettiğini söyler.
624. ez-Zümer 39/30.
625. İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 96.

ten ona yaraşmazdı da. Onun söyledikleri, ancak Allah'tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır"[626] âyetini okudu.[627]

Yine Allah Rasûlü (s.a.v) bir beyti وَيَأْتِيكَ مَنْ لَمْ تُزَوِّدْ بِالْأَخْبَارِ şeklinde okumuştu. Ebû Bekir (r.a); "Şiir böyle değil" deyince Rasûlullah (s.a.v); "Vallahi ben şair değilim ve bu bana gerekmez de!" buyurdu.[628]

Rasûlullah (s.a.v), kahramanlık şiirleriyle tanınan sahabi Abbas b. Mirdâs'ın (v. Hz. Osman devri) bir beytini de yine farklı okuyunca Ebû Bekir (r.a) kalkıp alnından öpmüş ve yukarıdaki âyet-i kerimeyi okumuştur.[629] Süyûtî'nin nakline göre ise "Anam babam sana feda olsun, sen ne bir şairsin ne de şiir nakleden bir râvî! Bu sana gerekmez de" demiştir.[630] Böylece yukarıdaki âyette, Rasûl-i Ekrem'in şiir söylemesi bir tarafa, onu nakletmekten bile uzak tutulmasına işaret edildiğini iyice anlamış ve bunu ifade etmiştir. Allah Rasûlü'nün şiiri okurken kelimelerinin yerini değiştirdiğini görünce, âyette kastedilen mânalardan birinin de bu olduğunu söylemiştir.

3. Misal: Hz. Ebû Bekir son günlerinde iyice ağırlaşınca Âişe (r.a) başında bir şiir okumuştu. Ebû Bekir; "Hayır, öyle değil kızım. Lâkin şöyle de: **«Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir de: İşte (ey insan) bu, senin öteden beri kaçtığın şeydir, denir»**." dedi.[631] Böylece yaşadığı halin, âyette bahsedilen şey olduğunu ifade etmiş oldu.

Örneklerde görüldüğü üzere bir âyetin ifade ettiği mâna gerçekleştiğinde Hz. Ebû Bekir hemen o âyeti hatırlayarak okumuş ve âyette kastedilen mânanın, meydana gelen o hâdise olduğuna işaret etmiştir. Bu da tefsir açısında önemli bir bilgidir.

---

626. Yâ-sîn, 69.
627. İbn Sa'd, I, 382 (rivayet "mürsel"dir); Taberî, *Tefsîr,* XX, 549; İbn Ebî Hâtim, X, 3200; Sa'lebî, VIII, 135; Beğavî, VII, 26; İbn Atıyye, IV, 462; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 588-590; İbn Hacer, *el-İsâbe,* III, 206.
628. Abdurrazzak, *Tefsir*, III, 86; İbn Ebî Hâtim, X, 3200; Beğavî, VII, 27; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VI, 590. Rivayetin "mürsel" olduğu söylenmiştir.
629. Sa'lebî, VIII, 135
630. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 72.
631. Kâf 50/19. Taberî, *Tefsîr,* XXII, 346; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* I, 31; İbn Kesîr, *Tefsîr,* VII, 399-400.

6. Tefsir'de Hata Etmesi

Hz. Ebû Bekir'in âyetlerin tefsirinde hata ettiği yerler de olmuştur. Bu da onun bir insan olması ve vahiy almaması sebebiyle gayet tabii bir şeydir. Buna dair tesbit edebildiğimiz birkaç misal şöyledir:

a) Rasûlullah (s.a.v) ensardan bir zat ile Sakîfli birini kardeş yapmıştı. Sakifli bir gazveye çıktı, ensarîyi geride kalan ailelere bakması için Medine'de bıraktı. Ensarî bir gün onlara et aldı. Sakîfli kardeşinin hanımı ondan almak isteyince arkasından odaya girip elini öptü. Sonra çok pişman oldu. Dönüp başına toprak saçtı ve başını alıp dağlara gitti. Sakifli dönünce ensarî onu karşılamadı. Sakifli hanımına kardeşini sordu, o da; "Allah kimseye onun gibi bir kardeş vermesin!" dedi ve olanları anlattı. Ensarî dağlarda tevbe ve istiğfar ederek tesbih ediyor, nafile namazlar kılıyordu. Sakifli onu aramaya çıktı. Onu bulup, bir tesellî ve çıkış yolu göstermesi ümidiyle Hz. Ebû Bekir'e getirdi. Ensarî; "Helâk oldum" dedi ve olanları anlattı. Ebû Bekir; "Yazıklar olsun sana! Allah Teâlâ'nın, bir gâziye yapılan kötülüğe, mukim birine yapılandan daha fazla gazaplandığını bilmiyor musun?!" dedi. Onlar da Hz. Ömer'in yanına vardılar. O da aynı şeyleri söyledi. Oradan da ayrılıp Nebiyy-i Ekrem'in huzuruna geldiler. O da aynı sözleri söyledi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyet-i kerimeyi inzâl buyurdu: **"Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim mağfiret edebilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."**[632]

Benzer bir rivayet de şöyledir: Atâ'dan gelen rivayete göre bir kadın, un satın almak üzere bir adamın yanına girmiş, o da tutup kadını öpmüştü. Ama akabinde hemen elleri yanına düştü, yaptığına pişman oldu. Gelip Hz. Ömer'e durumunu sordu. Ömer; "Sakın o kadın, Allah yolunda gazaya giden bir gazinin hanımı olmasın?" dedi. Adam; "Evet, fiilen o bir gazinin hanımı" diye cevap verdi. Ömer bir şey demedi, birlikte Hz. Ebû Bekir'in

632. Âl-i İmrân 3/135. Beğavî, II, 106. Krş. Mukâtil b. Süleyman, I, 302.

yanına gittiler, o da Ömer'in dediği gibi dedi ve bu sefer üçü birlikte Rasûl-i Ekrem'in huzuruna gelip durumu anlattılar. Allah Rasûlü de Ömer ve Ebû Bekir'in söylediklerini söyledi ve susup bir cevap vermedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ; **"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl. Çünkü yapılan iyi ameller, kötülükleri giderir..."**[633] âyet-i kerimesini indirdi.[634]

Bu olaylarda Ebû Bekir (r.a) insanlara tevbe yolunu göstermediği, herhangi bir tesellî kapısı açmadığı, aksine ümitsizliğe sevkettiği için, murâd-ı ilâhiye isabet edememiş sayılabilir.

b) Bu başlık altında verilebilecek en güzel misal ise şu hâdisedir: Rasûlullah (s.a.v) Bedir'de alınan esirlerin durumunu Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Ali ile istişare etmişti. Ebû Bekir (r.a); "Yâ Rasûlallâh! Fidye alalım. Bu mal bizim için kâfirlere karşı bir kuvvet olur ve umulur ki Allah Teâlâ onları İslâm'a hidayet eder" dedi. Rasûlullah (s.a.v); *"Ey Hattâb oğlu! Senin görüşün nedir?"* diye sordu. Ömer (r.a); "Hayır vallahi yâ Rasûlallah! Ben, Ebû Bekir'in görüşünde değilim. Onların boyunlarını vurmamıza izin verin. Bana müsaade buyur, (akrabamdan) filanın boynunu vurayım. Ali'ye müsaade buyur, kardeşi Akîl'in boynunu vursun. Hamza'ya müsaade buyur, kardeşi falanın boynunu vursun. Tâ ki Allah Teâlâ, kalblerimizde müşriklere karşı bir yumuşaklık ve zaaf bulunmadığını ortaya çıkarsın. Bu esirler müşriklerin önderleri, küfrün elebaşlarıdır" dedi. Rasûlullah (s.a.v), Hz. Ebû Bekir'in görüşüne meylederek esirleri fidye karşılığında serbest bıraktı. Fidye ödeyemeyecek durumda olanlar da karşılıksız serbest bırakıldı. Ancak esirlerin okur-yazar olanlarından fidye kabul edilmedi. Onlardan her biri, on Medineli çocuğa okuma-yazma öğrettikten sonra hürriyetine kavuştu.

Hâdisenin sonrasını Hz. Ömer şöyle anlatır: "Sabahleyin Allah Rasûlü'nün yanına geldiğimde, o ve Ebû Bekir oturmuşlar ağlıyorlardı; «Yâ Rasûlallah! Seni ve arkadaşını ağlatan şey nedir? Bana da söyleyiniz de eğer ağlanacak bir şeyse ben de ağlayayım, öyle değilse yine de sizin

633. Hûd 11/114.
634. Taberî, *Tefsîr,* XV, 525, 526.

ağlamanıza iştirak etmeye çalışayım» dedim. Rasûlullah (s.a.v); *«Şu arkadaşlarının esirlerden aldığı fidyeler sebebiyle vay benim başıma gelene! Uğrayacakları azabın şu yanımdaki ağaçtan daha yakın olduğu bana gösterildi»* buyurdu."[635]

Allah Rasûlü (s.a.v) esirlerin hidayetini ümit ederek Hz. Ebû Bekir'in görüşünü tercih etmiş ve onların serbest bırakılmasını istemişti. Lâkin Allah Teâlâ: **"Bir nebînin, dünyada zafer kazanıp küfrü zelil kılmadıkça, esirler edinip onları fidye karşılığında serbest bırakması uygun düşmez. Siz dünya metaını istiyorsunuz. Allah ise âhireti kazanmanızı istiyor. Allah Azîz'dir, Hakîm'dir. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin. Ve Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah mağfiret ve merhamet edendir"** buyurdu.[636]

Hz. Ebû Bekir esirlerin serbest bırakılmasını teklif ederek bu konudaki ilahi murada isabet edemedi. Ancak niyeti samimi olduğu için Allah'ın affına ve rahmetine kavuştu.

c) Bu konuda zikredilebilecek şöyle bir rivayet de vardır: Mukâtil b. Süleyman'a göre Nasr sûresi nâzil olunca Nebî (s.a.v) onu Ebû Bekir ve Ömer'e okudu onlar sevindiler. Abdullah b. Abbas işitince ağlamaya başladı. Çünkü bu sûre Allah Rasûlü'nün vefatını haber veriyordu.[637] Mukâtil bu rivayeti senedsiz olarak verdiği için sıhhati konusunda bir şey söylemek mümkün değildir. Eğer sahihse Hz. Ebû Bekir bu sûrenin tefsiri konusunda isabet edememiş, hakiki mânayı yakalayamamıştır diyebiliriz. Ancak bu rivayetin sahih rivayetlere ters düştüğünü söyleyebiliriz. Daha önce, hiç kimse farketmezken Hz. Ebû Bekir'in Allah Rasûlü'nün bazı sözlerinden

635. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, II, 129; Vâkıdî, I, 129; İbn Sa'd, II, 22; Ahmed, I, 31, 247; Müslim, Cihâd, 58; Taberî, *Tefsîr,* XIV, 61-62; Beğavî, III, 375-376; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV, 88-89.
636. el-Enfâl 8/67-69.
637. Mukâtil b. Süleyman, IV, 905.

onun vefatını anladığını nakletmiştik.[638] Dolayısıyla Mukâtil'in naklettiği rivayetin Hz. Ebû Bekir'in ilmî ve irfânî şahsiyetiyle uyuşmadığı kanaatindeyiz.

Hz. Ebû Bekir bir insandır. Ne kadar bilgili ve firasetli olursa olsun hata etmesi normaldir. Bir insanın herşeyi doğru bilmesi mümkün değildir, mutlaka bazı şeyleri yanlış bilir veya hata eder. Mühim olan hatayı farkettikten sonra onda ısrar etmemektir. Hz. Ebû Bekir için ise böyle bir şey sözkonusu değildir.

638. Buhârî, Salât, 80; Ashâbu'n-Nebî, 3; Menâkıbu'l-Ensâr 45, Müslim, Fedâilu's-Sahabe 2; Tirmizî, Menakıb, 15. Krş. Ahmed, III, 18.

E. KIRAAT RİVAYETLERİ

Kıraat, Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.[639] Hz. Ebû Bekir'den az da olsa kıraatle ilgili rivayetler nakledilmiştir. Ancak bunlar çok azdır. Konuyla ilgili bulabildiğimiz örnekleri zikredelim:

1. İbn Şihâb'dan, o da Enes'ten Rasûlullah (s.a.v), Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın Fâtiha sûresinin 3. âyetini مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ şeklinde okuduklarını nakleder.[640] Bu okuyuş, muhtelif kıraatlerden biridir. Hz. Ebû Bekir de Âsım kıraatine uygun olan bu okuyuşu tercih etmiştir.

2. Yine Hz. Ebû Bekir'den en-Neml 27/39'daki عِفْرِيتٌ kelimesinin عِفْرِيَةٌ şeklinde okunduğu rivayet edilir.[641] Başka okuyuş şekilleri de vardır.[642] Taberî bu kelimede iki lügat olduğunu, cemilerinin farklı olduğunu söyler.[643] Ancak meşhur kıraat Hz. Ebû Bekir'in okuduğu değildir.[644] Sem'ânî bu okuyuşun şaz olduğunu söyler.[645]

---

639. Birışık, Abdülhamit, "Kıraat" mad., *DİA*, yıl: 2002, XXV, 426.
640. İbn Asâkir, LIII, 151; İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 133.
641. İbn Atıyye, IV, 260; Ebû Hayyân, VIII, 239; Kurtubî, XIII, 203; Âlûsî, X, 197.
642. Zemahşerî, III, 367; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* III, 363.
643. Taberî, *Tefsîr,* XIX, 464; Sa'lebî, VII, 210.
644. Cürcânî, *Dercü'd-dürer,* III, 1346 (Tahkik kısmı).
645. Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî (v. 489/1096), *Tefsîru'l-Kur'ân* (I-VI), thk. Yâsir b. İbrahim - Ğuneym b. Abbâs b. Ğuneym, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997, IV, 98.

3. Hz. Ebû Bekir, kızı Âişe ve başkaları ez-Zümer 39/59'daki بَلى قَدْ جاءَتْكَ آياتِي فَكَذَّبْتَ بِها وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكافِرِينَ ifadelerini kef ve te'nin kesri ile بَلى قَدْ جاءَتْكِ آياتِي فَكَذَّبْتِ بِها وَاسْتَكْبَرْتِ وَكُنْتِ مِنَ الْكافِرِينَ şeklinde okumuşlar, hitabın "nefs"e olduğunu bildirmişlerdir.[646] Kirmânî bu okuyuşun "garib" olduğunu söylemiştir.[647]

İlk rivayet mütevatir kıraatlere uygundur. Diğerleri ise şaz kıraatler arasında yer almıştır. Bunlarda rivayet hatası söz konusu olabileceği gibi tefsir ve te'vîllerin kıraat zannedilmesi gibi bir hata da olabilir. Yoksa Ebû Bekir'in Kur'ân olmayan bir ifadeyi Kur'ân diye okuması düşünülemez.

646. Ebû Hayyân, IX, 215. Krş. İbn Atıyye, IV, 537; Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (v. 338/950), *İ'râbu'l-Kur'ân* (I-V), ta'lîk: Abdülmün'ım Halil İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421, IV, 15.

647. Kirmânî, *Ğarâibu't-tefsîr ve acâibu't-te'vîl,* II, 1018.

SONUÇ

Hz. Ebû Bekir cahiliye döneminde gayet azimli, tecrübeli, bilgili, firasetli, fedakâr ve gözü pek bir insan olarak tanınmıştır. Onun, bu vasıflarıyla müslüman olması, İslâm'a ve Kur'ân'a ciddî hizmetlerde bulunmasını sağlamıştır. İslâm'dan önce de Allah Rasûlü (s.a.v) ile arkadaş olan Ebû Bekir (r.a), müslüman olduktan sonra ondan hiç ayrılmamış, canını, malını ve bütün vaktini İslâm uğruna feda etmiştir. Bunun neticesinde Kur'ân ve sünnet alanında en bilgili insan vasfını kazanmıştır.

Hz. Ebû Bekir, siyasi alanda büyük başarılara imza atmış olmakla birlikte biz bu araştırmamızda daha çok onun ilmî yönü, bilhassa da Kur'ân'a hizmetleri ve tefsir ilmine katkıları üzerinde yoğunlaştık. Neticede onun cem', tebliğ ve talim açısından Kur'ân'a çok büyük hizmetler ettiğini ve Kur'ân'ın tefsir edilip insanlara açıklanmasında çok mühim bir yere sahip olduğunu gördük. Doğrusu işin başında onun tefsir ilminde bu kadar geniş bir yer alacağını tahmin etmiyorduk. Aslında İslâm'ın ilk günlerinde müslüman olduğunu ve Allah Rasûlü'nden hiç ayrılmadığını düşündüğümüzde, onun Kur'ân'a hizmet ve tefsir alanında böylesine köklü bir yerinin olması normaldir. O, hemen hemen bütün âyetlerin nüzul sürecini yaşamış, bir kısım âyetlerin nüzul sebebi olmuş, bir kısmıyla tasdik, bir kısmıyla ikaz edilmiş, bilmediği ve anlayamadığı noktaları Allah Rasûlü'ne, onun vefatından sonra da diğer sahabilere sorup öğrenmiştir. Böylece o vahiyle içli dışlı bir hayat yaşamıştır. Bu esnada faziletine dair bir kısım âyetler nâzil olmuş, hadis-i şerifler varid olmuş ve bir kısım işaretler vuku bulmuştur.

Ebû Bekir (r.a), kuvvetli ve samimi imanı sebebiyle Kur'ân'a çok ehemmiyet vermiş, onun okunması, ezberlenmesi, anlaşılması, yaşanması, tebliğ edilmesi, muhafazası ve tefsiri için titiz bir şekilde çalışmış, bu uğurda bütün gücünü sarfetmiştir. Kur'ân'ı başta yaşayarak, daha sonra da ilgili hadisleri naklederek ve kendi görüşlerini ifade ederek açıklamış, âyetlerin fıkhî hükümlerine işaret etmiştir. Hutbeleri, insanlara olan hitabeleri ve yazdığı mektuplar, Kur'ân âyetleri ve onların mânalarıyla doludur. Ancak bunları yaparken çok dikkatli davranmış, bilmediği bir şey söylemekten şiddetle sakınmış, konuştuğu şeyleri bilerek söylemiş, bilemediği hususları diğer sahabilere sormuş veya o konuda sükût etmiştir. İleriye dönük haberler veren âyetlerin kastettiği mânalar tahakkuk ettikçe bunlara işaret etmiştir. Az da olsa bazı âyetleri anlamada hata ettiği olmuş, ancak bunları hemen düzeltme imkânı bulmuştur. Hz. Ebû Bekir meselelerin bu kadar içinde ve böylesine bir bilgi birikimine sahip olunca haliyle ailesinin de bundan nasip alacağı muhakkaktır. Dolayısıyla onun aile fertleri de tefsir ilminde hatırı sayılır bir yer edinmişlerdir. Konuya derinlemesine girmemekle birlikte çalışmamızda bu konuya da temas ettik.

Tefsir kitaplarımızda Hz. Ebû Bekir'le ilgili pek çok rivayet vardır. Ancak tefsirlerin umumu, naklettikleri rivayetlerin sıhhatine çok dikkat etmemişlerdir. Bunların bir kısmı, naklettikleri rivayetlerin senedini bile zikretmemiştir. Senetleri zikredenler de bunu, sorumluluktan kurtulmak için yeterli görmüş, herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Bilhassa Sa'lebî, Vâhidî gibi müfessirle rivayet konusunda zayıf kabul edilmişlerdir.[1] İbn Teymiyye: "Ulemânın cumhuru, Sa'lebî ve benzerlerinin rivayetleriyle ihticac edilemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Ne Ebû Bekir ve Ömer'in faziletleri ne de herhangi bir hükmün isbatı konusunda. Ancak rivayetin geldiği tarik ile sübutu bilinirse o başka!" demiştir.[2] Leknevî de, Sa'lebî'nin salih ve dinine sıkı bağlı biri olmasına rağmen hadislerin sahihini sakiminden ayıracak bir uzmanlığa sahip olmadığını ifade etmiştir.[3] İmâm Kevserî müfessirlerin bu tavrını güzel bir tevcih ile şöyle açıklamış-

1. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıla,* s. 101-109.
2. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-nebeviyye,* VII, 90.
3. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıla,* s. 103.

tır: "Müfessirlerin çoğunun, kendi asırlarında yahudilerden ve başkalarından tevarüs edilen ve en ufak bir faydasının olacağına inandıkları bilgileri, Kur'ân-ı Hakîm'in haberlerinin bazı noktalarını aydınlatmak için eserlerine aldıklarını görürsün. Bu rivayetlerin elenmesini kendilerinden sonra gelen tenkitçilere bırakmışlardır. Bunu da o bilgileri kendilerinden sonra gelenlere ulaştırma hırsıyla yapmışlardır. Bu hırslarının sebebi de o bilgilerin, Kitâb-ı Kerim'deki bazı haberlerde mücmel bırakılan yerleri izahta az da olsa faydalı olması ihtimalidir. Yoksa müslümanlar bu rivayetleri sıhhatli ve ayıklanmadan kabul edilecek hakikatler olarak gördüğü için değil."[4] Müfessirler, israiliyatla ilgili rivayetlerde böyle davrandıkları gibi başta insanların ve sûrelerin faziletiyle ilgili rivayetler olmak üzere diğer nakillerde de aynı düşünceyle hareket etmişlerdir. Ancak kendilerinden sonra çok kuvvetli tenkitçiler nadiren çıktığı için bu rivayetler pekçok insan tarafından doğruymuş gibi kabul edilebilmiştir.

Hz. Ebû Bekir'le ilgili rivayetlere de aynı zaviyeden bakmak gerekir. Bu sebeple biz, İbn Kesîr gibi rivayetlerin kritiğini yapan muteber rivayet tefsirleri ile hadis kitapları tarafından nakledilen sahih rivayetlere itimat ettik. Bunun dışındaki rivayetleri ihtiyatla karşıladık ve ancak hadis âlimlerinin değerlendirmeleriyle birlikte aldık. Lâkin çok zayıf ve münker olanları bir tarafa bırakırsak bu rivayetlerin de önemli bir noktayı vurguladığı kanaatindeyiz. O da Hz. Ebû Bekir ve diğer Hulefâ-i Râşidîn'in İslâm âlimlerinin nazarındaki ve Kur'ân tefsirindeki yerini bizlere göstermesidir. Müfessirlerimiz adeta onlar olmadan yapılan Kur'ân tefsirinin noksan kalacağını vurgulamaktadırlar. Zira hayatlarına dair bize ulaşan sahih rivayetler, Kur'ân'da emredilen güzel vasıflara en güzel örneğin onlar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir ve diğer halifelerin hayatlarını, sözlerini ve naklettikleri rivayetleri öğrenmek, Kur'ân'ı anlamaya yardım edecektir. Çünkü onlar Kur'ân'ı en güzel şekilde yaşamaya gayret etmişlerdir.

Sonuç olarak Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'a en büyük hizmetleri yaptığını ve tefsirde mühim bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

---

4. Kevserî, *Makâlât,* s. 34, 312. Krş. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıla,* s. 104.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî, Ebû Abdirrahmân (v. 181/797), *ez-Zühd ve'r-rekâik,* thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Abdurrazzâk b. Hemmam b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî, Ebû Bekir (v. 211/826-27), *Musannef* (I-XI), thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403.

______, *Tefsîru Abdirrazzak* (I-III), thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

Adevî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükremillâh (Mükerrem) es-Saîdî (v. 1189/1775), *Hâşiyetü'l-Adevî alâ şerhi Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî* (I-II), thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, Ebû Abdullah (v. 241/855), *Müsned* (I-VI), Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts. (Şuayb Arnaût'un değerlendirmeleri Şâmile programından alınmıştır.);

______, *Fedâilü's-sahâbe* (I-II), thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas, Beyrut: Risâle, 1403/1983.

Akkâd, Abbâs Mahmûd, *Abkariyyetü's-Sıddîk,* Kâhire: Dâru'l-Hilâl, 1375/1955.

Albayrak, Hâlis, *Tefsir Usûlü,* İstanbul 1988.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdû'a (el-Mevdû'âtü'l-kübrâ),* thk. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut: Dâru'l-Emâne, ts.

Âlûsî, Şihabüddin Seyyid Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî (v. 1270/1854), *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (I-XVI), thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Arı, Mehmet Salih, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1995;

_____, "Üsame b. Zeyd" mad., *DİA*, yıl: 2012, XLII, 362.

Atmaca, Gökhan, *Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları,* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.

Avcı, Casim, "Hilafet" mad., *DİA*, yıl: 1998, XVII, 539.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Huseyn el-Ğaytâbî el-Hanefî, Bedrüddin (v. 855/1451), *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (I-XXV), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

A'zamî, Muhammed Mustafa, *Küttâbü'n-Nebî (s.a.v)*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1398;

_____, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi -Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma-,* trc. Ömer Türker - Fatih Serenli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Azm, Refîk, *Eşheru meşâhîri'l-İslâm fi'l-harbi ve's-siyâse,* Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1403/1983.

Bakî b. Mahled, *Adedü mâ li külli vâhidin mine's-sahâbeti mine'l-hadîs,* thk. Ekrem Ziyâ Ömerî, Beyrut, 1405.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî (v. 403/1013), *el-İntisâr li'l-Kur'ân* (I-II), thk. Muhammed Isâmu'l-Kudât, Ammân: Dâru'l-Feth-Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2001.

Bakkal, Ali, "Ebû Bekir'in Halîfe Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadîsinin Rolü Üzerine", *İstem,* yıl: 3, sayı: 6, 2005, s. 87-104.

Balcı, İsrafil, *Hz. Ebû Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Andlaşmalar,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996.

Bardakoğlu, Ali, "Ferâiz" mad., *DİA*, yıl: 1995, XII, 362.

_____, "Had" mad., *DİA*, yıl: 1996, XIV, 547.

Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', Muhyi's-Sünne (v. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân* (I-VIII), thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Dumeyriyye - Süleyman Müslim el-Harş, Dâru't-Taybe, 1417/1997.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud (v. 279/892-93), *Fütûhu'l-büldân,* Beyrut: Dâru'l-Hilâl, 1988.

Beydâvî, el-Kâdî Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (v. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (I-V), thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.

Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Musa Husrevcirdî Horasânî, Ebû Bekir (v. 458/1066), *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebili'r-reşâd alâ mezhebi's-selef ve ashâbi'l-hadîs,* thk. Ahmed Isâm el-Kâtib, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1401;

_____, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli Sâhibi'ş-Şerîa* (I-VII), thk. Abdülmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye - Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1408/1988;

_____, *es-Sünenü's-sağîr* (I-IV), thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Karataş: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiye, 1410;

_____, *el-Kadâ ve'l-kader,* thk. Muhammed b. Abdillah Âlü Âmir, Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1421/2000;

_____, *Şuabu'l-iman* (I-XIV), thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003;

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ* (I-X), thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (v. 292/905), *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)* (I-XVIII), thk. Mahfûzurrahman Zeynullah - Âdil b. Sa'd - Sabrî Abdülhâlık eş-Şâfiî, el-Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.

Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn* (I-II), İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.

Birışık, Abdülhamit, "Kıraat" mad., *DİA*, yıl: 2002, XXV, 426.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed bin İsmail el-Cu'fî (v. 256/870), *el-Edebü'l-müfred,* thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, 1409;

_____, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh (s.a.v) ve sünenihî ve eyyâmih* (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992;

_____, *et-Târîhu'l-kebîr* (I-VIII), nşr. Muhammed Abdülmuîd Hân, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniye, ts.

Bursevî, İsmâîl Hakkı b. Mustafa el-İstanbûlî el-Hanefî (v. 1137/1725), *Rûhu'l-beyân,* Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (v. 255/869), *el-Osmâniyye,* tahkik ve şerh: Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut, Dâru'l-Cîl, 1411/1991.

Cevherî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillah b. Muhammed el-Ğâfikî el-Mâlikî (v. 381), *Müsnedü'l-Muvatta'*, thk. Lutfî b. Muhammed es-Sağîr - Tâhâ b. Ali Bû Serîh, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1997.

Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed (v. 471/1078-79), *Dercü'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-süver* (I-IV), thk. Velid b. Ahmed b. Sâlih el-Huseyn - İyâd Abdüllatif el-Kaysî, Biritanya: Mecelletü'l-Hikme, 1429/2008.

Çiçek, Yakup, *Tefsir Usûlü,* Sofya, 1995.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî (v. 385/995), *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* (I-V), thk. Muvaffak b. Abdillah b. Abdilkâdir, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1406;

_____, *Sünen* (I-V), thk. Şuayb Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004;

_____, *el-'İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* (I-XV), thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefî - Muhammed b. Sâlih b. Muhammed, Riyâd: Dâru Taybe, 1405/1985 - Demmâm: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1427.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh bin Abdirrahman (v. 255/869), *Sünenü'd-Dârimî* (I-II), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992 (Eseri tahkik eden Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî'nin değerlendirmeleri Şâmile programından alınmıştır).

Demirayak, Kenan, *Hazreti Ebû Bekir -Hayat, Edebî Kişiliği ve Divanı-*, İstanbul: Gül Kitap, 2011.

Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn el-Fârûkî (v. 1176/1762), *İzâletü'l-hafâ an hilâfeti'l-hulefâ,* thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1434/2013.

Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen (v. 990/1582), *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli Enfesi Nefîs* (I-II), Beyrut, ts.

Dîvânu Halîfeti Rasûlillâh Ebî Bekr es-Sıddîk, nşr. Ömer et-Tabbâ', Beyrut: Şeriketü Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1420/1999.

Dîvânu Ebî Bekr, nşr. Râcî el-Esmer, Beyrut: Dâru Sâdır, 1997.

Ebû Bekir el-İsmâilî, Ahmed b. İbrahim b. İsmâil b. Abbâs b. Mirdâs el-Cürcânî (v. 371/981), *el-Mu'cem fî esâmî şüyûhi Ebî Bekir el-İsmâilî* (I-III), thk. Ziyâd Muhammed Mansûr, el-Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1410.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvud* (I-V), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992. (Elbânî'nin değerlendirmeleri Şâmile programından alınmıştır.)

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelüsî (v. 745/1344), *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* (I-X), thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420; *Tuhfetü'l-erîb bi-mâ fi'l-Kur'âni mine'l-ğarîb,* thk. Semîr el-Meczûb, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (I-X), Mısır: es-Saâde, 1394/1974;

______, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî - Abdülber Abbâs, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1406/1986;

______, *Fedâilü'l-hulefâi'l-erbaa ve ğayrihim,* thk. Sâlih b. Muhammed el-Akîl, el-Medînetü'l-Münevvere: Dâru'l-Buhârî, 1417;

______, *Ma'rifetü's-sahâbe* (I-VII), thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.

Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî (v. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ* (I-XIII), thk. Hüseyin Selim Esed, Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1984.

Ebû Yûsuf Yakub b. İbrahim b. Habib b. Sa'd b. Büceyr el-Ensârî (v. 182), *el-Âsâr,* thk. Ebü'l-Vefâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Ebü's-Süûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Imâdî (v. 982/1574), *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (I-IX), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Ebü'ş-Şeyh el-Isbahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî (v. 369/979), *el-Azame* (I-V), thk. Rıdâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 1408.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Meşrûtiyetten Cumhuriyete MAKALELER,* haz. A. Cüneyd Köksal - Murat Kaya, İstanbul: Klasik, 2013.

Erkut, Abdülkadir, *Hz. Ebubekir Döneminde Kur'ân'ın Cem'iyle İlgili Rivayetlerin Tahlili,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Fayda, Mustafa, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri -Dört Halîfe Dönemi-,* İstanbul: Kubbealtı, 2015.

_____, "Ebû Bekir" mad., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), yıl: 1994, cilt: 10.

_____, "Ridde" mad., *DİA*, yıl: 2008, XXXV, 92.

Fermâvî, Abdülhay Hüseyn, *Resmü'l-Mushaf ve naktuhû,* Mekketü'l-Mükerreme: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1425/2004.

Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî (v. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân* (I-III) thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî - Muhammed Ali en-Neccâr - Abdü'l-Fettâh İsmail eş-Şelebî, Mısır: Dâru'l-Mısrıyye, ts.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakup (v. 817), *Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbâs,* Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Gezgin, Ali Galip, *Özgür Bir Kur'an Yorumu -Hz. Ömer Örneği-,* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed bin Abdillah b. Muhammed en-Neysâbûrî (v. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (I-IV), thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed (v. 1044/1635), *İnsânü'l-uyûn fî sîrati'l-Emîni'l-Me'mûn* (I-III), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427.

Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, Ebû Amr (v. 240/854-55), *Târîh,* thk. Ekrem Ziyâ Ömerî, Beyrut - Dımeşk: Dâru'l-Kalem - Risâle, 1397;

_____, *Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, 1414/1993.

Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, Ebû Abdurrahman (v. 175/791), *Kitâbu'l-Ayn* (I-VIII), thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî - Dr. İbrahim es-Sâmirrâî, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.

Hamdî, Mecdî, *Ebû Bekir racülü'd-devle,* Riyâd: Dâru Taybe, 1415.

Hamed, Ğânim Kaddûrî, *Resmü'l-Mushaf -dirâsetün lüğaviyyetün târîhıyye-,* Bağdâd: el-Lecnetü'l-Vataniyye, 1402/1982.

Hâmid, Hâlid Muhammed, *Vasfu'l-Mescidi'n-Nebeviyyi'ş-Şerîf,* Mısır: Dâru'l-Fârûk, 2014.

Hamîdullah, Muhammed, *Hemmâm İbn Munebbih'in Sahifesi,* trc. Talat Koçyiğit, Ankara, 1967.

Hânî, Muhammed bin Abdullah, *el-Hadâiku'l-verdiyye,* Dımeşk, 1417.

Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir es-Sâmirî (v. 327/939), *Mesâviü'l-ahlâk ve mezmûmuhâ,* thk. Mustafa b. Ebu'n-Nasr eş-Şelebî, Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî (v. 463/1071), *Târîhu Bağdâd ve züyûlüh* (I-XXIV), thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.

Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer eş-Şeyhî, Ebü'l-Hasen (v. 741/1341), *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-Tenzîl* (I-IV), tashih: Muhammed Ali Şâhin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nureddin Ali bin Ebî Bekr bin Süleyman (v. 807/1405), *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (I-X), thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî, Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.

Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsa b. Ubeydillah el-Kureyşî el-Esedî el-Mekkî (v. 219), *el-Müsned* (I-II), thk. Hasen Selim Esed ed-Dârânî, Dımeşk: Dâru's-Sekkâ, 1996.

Hüseyin, Tâhâ, *eş-Şeyhân,* Kâhire, 1397/1977.

Işıcık, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel İlkeler,* Ankara 1997.

Itır, Nureddin, *Cem'u'l-Kur'âni'l-Kerîm ve tevsîkuhû fî ahdi'n-Nebî (s.a.v)*, Dımeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1432/2011.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (v. 463/1071), *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992;

_____, *Câmiu beyâni'l-ilmi ve fadlih* (I-II), thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyrî, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru İbn Hazm, 1414;

_____, *el-İstizkâr* (I-IX), thk. Sâlim Muhammed Atâ - Muhammed Ali Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (v. 328/940), *el-Ikdü'l-ferîd* (I-VIII), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (v. 365/976), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl* (I-IX), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz - Abdülfettah Ebû Sünne, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetüllah (v. 571), *Târîhu Dımeşk* (I-LXXX), thk. Amr b. Arâme el-Amrî, Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Tâhir et-Tûnusî (v. 1393/1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (I-XXX), Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelüsî el-Muhâribî (v. 541/1147), *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz* (I-VI), thk. Abdüsselam Abdüşşâfî Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî (v. 387/997), *el-İbânetü'l-kübrâ* (I-IX), thk. Rıza Mu'tî ve diğerleri, Riyâd: Dâru'r-Râye, 1415-1426.

İbn Düreyd, Ebû bekir Muhammed b. Hasen el-Ezdî (v. 321/933), *el-İştikâk,* thk ve şrh. Abdüsselam Muhammed Hârun, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411/1991.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (v. 287), *es-Sünne* (I-II), thk. Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400.

İbn Ebî Dâvud, Ebû Bekr Abdullâh b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 316/929), *Kitâbü'l-Mesâhif,* thk. Muhammed b. Abduh, Kâhire: el-Fârûk el-Hadîse, 1423/2002.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İdris b. Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî (v. 327/938), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-XIII), thk. Es'ad Muhammed et-Tîb, Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osmân el-Absî (v. 235/849), *Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr* (I-VII), thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

_____, *Müsned* (I-II), thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî - Ahmed b. Ferid el-Mezîdî, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî (v. 852/1449), *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (I-XIII), haz. Muhammed Fuâd Abdülbaki - Muhibbuddin el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379;

_____, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (I-VIII), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415;

_____, *İthâfü'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mübtekira min etrâfi'l-aşera* (I-XIX), thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır ve diğerleri, el-Medîne: Mecmau'l-Melik Fehd li-tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, 1415/1994;

_____, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* (I-XIX), haz. Sa'd b. Nâsır b. Abdilaziz eş-Şesrî, Dâru'l-Âsıme - Dâru'l-Ğays, 1419-1420;

_____, *Lisânü'l-Mîzân* (I-X), thk. Ebdülfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, 2002.

İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (v. 974/1567), *es-Savâiku'l-muhrika ala ehli'r-rafdı ve'd-dalâli ve'z-zendeka* (I-II), thk. Abdurrahman b. Abdillah et-Türkî - Kâmil Muhammed el-Harrât, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1417.

İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (v. 808/1406), *Mukaddime* (I-III), trc. Pîrîzâde Mehmed Sâhib, haz. Yavuz Yıldırım ve diğerleri, İstanbul: Klasik, 2008.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn* (I-III), thk. Muhammed İbrahim Zâid, Halep: Dâru'l-Va'y, 1396;

_____, *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Belbân* (I-XVIII), thk. Şuayb Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414;

_____, *es-Sîratü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ* (I-II), haz. Seyyid Aziz Bey ve diğerleri, Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (v. 218/833), *es-Sîratü'n-nebeviyye* (I-

II), thk. Mustafa es-Sekkâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafîz Şelebî, Mısır, 1375/1955.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme b. Muğire b. Sâlih b. Bekr en-Neysâbûrî (v. 311/924), *Sahîhu İbn Huzeyme* (I-IV), thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (v. 151/768), *Sîratü İbn İshâk* (*Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*), thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1401/1981.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (v. 751/1350), *İ'lâmü'l-muvakkıîn an Rabbi'l-Âlemîn* (I-IV), thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dımeşkî (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-VIII), thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, 1420/1999;

______, *Fedâilü'l-Kur'ân* (*Tefsîr*'in mukaddimesinde), thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, 1420/1999;

______, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (I-XI), thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Hecer, 1424/2003.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî (v. 620/1223), *el-Muğnî* (I-X), Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (v. 276/889), *Ğarîbu'l-Kur'ân,* thk. Saîd Lahhâm, yy., ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (v. 273/887), *es-Sünen* (I-II), nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem b. Ali, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn el-Ensârî el-İfrîkî (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arab* (I-XV), Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.

İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî bi'l-velâ el-Basrî el-Bağdâdî (v. 230), *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (I-VIII), thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.

İbn Seyyidinnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (v. 734/1334), *Uyûnü'l-eser fî fünûni'l-meğâzî veş-şemâil ve's-siyer* (I-II), ta'lîk: İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (v. 728/1328), *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdı kelâmi'ş-şîati'l-kaderiyye* (I-IX), thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiye, 1406;

_____, *Mecmûu'l-fetâvâ* (I-XXXV), thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, el-Medînetü'l-Münevvere: Mecmau'l-Melik Fahd li-tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, 1416/1995.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v. 597/1201), *Sıfatü's-safve,* thk. Ahmed b. Ali, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1421/2000;

_____, *Zâdü'l-mesîr fî ılmi't-tefsîr* (I-IV), thk. Abdürrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.

İbnü'l-Enbârî, Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr, Ebû Bekir (v.328), *Îzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'* (I-II), thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dımeşk: Matbûâtü Mecma'i'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1390/1971.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (v. 630/1233), *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (I-VIII), thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994;

_____, *el-Kâmil fi't-târîh* (I-X), thk. Ömer Abüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (v. 606/1210), *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser* (I-V), thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.

İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (v. 726/1325), *Minhâcü'l-kerâme* (İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* içinde), Kahire 1328/1962.

İbn Vehb Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısrî el-Kureşî (v. 197/813), *el-Câmi' fi'l-hadîs,* thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalip - Ali Abdülbâsit Mezîd, Dâru'l-Vefâ, 1425;

_____, *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi' li'bn Vehb* (I-III), thk. Miklos Muranyi, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.

İsbîndârî, Abdurrahman Ömer Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke Döneminde Yazılışı,* trc. Veli Kayhan, İstanbul: İfav, 2014.

İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım ibni'l-Hasen es-Sülemî ed-Dımeşkî, Sultânü'l-Ulemâ (v. 660/1262), *Tefsîru'l-Kur'ân* (I-III), thk. Dr. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996.

Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsû'atü fıkhi Ebî Bekri's-Sıddîk,* Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî el-Kâhirî (v. 821/1418), *Subhu'l-a'şâ* (I-XV), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdirrahman el-Mâlikî (v. 684/1285), *el-Furûk (Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk)* (I-IV), Âlemü'l-Kütüb, yy., ts.

Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (v. 923/1517), *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (I-X), Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1323.

Kayhan, Veli, *Kur'ân Vahyinin Yazıldığı İlk Malzeme,* İstanbul: İfav, 2014.

Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseynî (v. 1353/1933), *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî* (I-VI), thk. Muhammed Bedr-i Âlem Mir'âtî, Beyrut: Dâru'lKütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Kettânî, Muhammed Abdülhayy b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî (v. 1382), *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (*Nizâmü'l-hukûmeti'n-nebeviyye*) (I-II), thk. Abdullah el-Hâlidî, Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.

Kevserî, Muhammed Zâhid (v. 1952), *İrğâmu'l-merîd,* İstanbul, 1328;

_____, *Makâlâtü'l-Kevserî,* el-Envâr, 1373.

Kirmânî, Mahmûd b. Hamza b. Nasr, Ebü'l-Kâsım Bürhânüddîn, Tâcu'l-Kurrâ (v. 505/1111), *Ğarâibu't-tefsîr ve acâibu't-te'vîl* (I-II), Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye - Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, ts.

Kurtubî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî (v. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (I-XX), thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Itfeyyiş, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1384/1964.

Mahmudov, Elşad, *İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Halifelik ve Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesi,* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999).

Makdisî, Ebü'l-Kâsım Ali b. Balaban (v. 684/1285), *Tuhfetü's-sâdık fî fedâili Ebî Bekir es-Sıddîk,* thk. Muhyiddin Müstu, Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1988.

Makdisî, Zıyâüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid (v. 643), *el-Ehâdîsü'l-muhtâra evi'l-müstahrece mine'l-ehâdîsi'l-muhtâra mimmâ lem yüharrichü'l-Buhârî ve Müslim fî sahîhayhimâ* (I-XIII), thk. Abdülmelik b. Abdillah b. Düheyş, Beyrut: Dâru Hadır, 1420.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (v. 845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-rasûl mine'l-ebnâi (enbâi) ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (I-XV), thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.

Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, Ebû Abdillâh, (v. 179/795), *el-Muvatta'* (I-II), nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul 1992; *Muvatta'* (Zührî rivayeti), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halîl, Müessesetü'r-Risâle, 1412.

Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî el-Basrî, Ebû Ubeyde (v. 209/824 [?]), *Mecâzü'l-Kur'ân* (I-II), thk. Muhammed Fuad Sezgin, Kâhire: Mektebetü Hancî, 1381.

Ma'mer b. Râşid el-Ezdî Ebû Urve el-Basrî nezîlü'l-Yemen (v. 153), *el-Câmi'* (Abdürrazzak'ın *Musannef* inin sonunda 10 ve 11. ciltler), thk. Habiburrahman el-A'zamî, Pakistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.

Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Ebû Mansûr (v. 333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* (I-X), thk. Mecdî Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî, (v. 450/1058), *en-Nüket ve'l-uyûn* (I-VI), thk. es-Seyyid İbn Abdülmaksud b. Abdirrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts;

_____, *el-Ahkâmu's-sultâniye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye,* thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, Kuveyt: Dâru İbn Kuteybe, 1409/1989.

Mazharî, Kâdî Muhammed Senâullâh en-Nakşibendî (v. 1225/1810), *et-Tefsîru'l-Mazharî* (I-X), thk. Ğulâm Nebî et-Tûnusî, Pâkistân: Mektebetü'r-Rüşdiye, 1412.

Meczûb, Muhammed, *Meşâhidü min hayâti's-Sıddîk,* Dâru'l-İʿtisâm, 1398/1978.

Mervezî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Saîd b. İbrahim el-Emevî (v. 292/905), *Müsnedü Ebî Bekir es-Sıddîk,* thk. Şuayb Arnaût, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf (v. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (I-XXXV), thk. Beşşâr Avvâd Maʿrûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.

Mollahâtır, Halil İbrâhim, *Mekânetü's-sahâbe,* Medîne-i Münevvere, 1431.

Mubârekfûrî, Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim (v. 1353/1935), *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmii't-Tirmizî* (I-X), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Kâsım, *Ebû Bekir es-Sıddîk efdalü's-sahâbe ve ehakkuhum bi'l-hilâfe,* Dâru'l-Kâsım, 1417/1996.

Muhibbüddin et-Taberî, Ebû Abbâs Ahmed b. Abdullah b. Muhammed (v. 694), *er-Riyâdu'n-nadra fî menâkıbi'l-aşara* (I-IV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, et-Tabʿatü's-sâniye, ts.

Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, Ebü'l-Hasen (v. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân,* thk. Abdullah Mahmûd Şahhâte, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.

Mücâhid b. Cebr et-Tâbiî el-Mekkî el-Kureşî el-Mahzûmî, Ebü'l-Haccâc (v. 103/721), *Tefsîru Mücâhid,* thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmi'l-Hadîs, 1410/1989.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (v. 261/875), *es-Sahîh*, I-III, İstanbul 1992.

Müttakî el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân (v. 975/1567), *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efʿâl* (I-XVI), thk. Bekrî Hayyânî - Safvet es-Sekkâ, Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.

Nedvî, Seyyid Süleyman, *Hazreti Ebubekir,* trc. Beyhan Demirci - M. Sait Konar - Ahmet Karataş, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.

Nefrâvî, Ahmed b. Ğuneym b. Sâlim el-Ezherî (v. 1126/1715), *el-Fevâkihü'd-devânî alâ risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî* (I-II), Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yûnus el-Murâdî en-Nahvî, Ebû Ca'fer (v. 338/950), *Meâni'l-Kur'ân* (I-VI), thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Mekketü'l-Mükerrame: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1409;

_____, *İʿrâbu'l-Kur'ân* (I-V), taʿlîk: Abdülmünʿım Halil İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî (v. 303/915), *el-Müctebâ mine's-sünen (es-Sünenü's-suğrâ)* (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992;

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ* (I-XII), thk. Hasan Abdülmünʿim Şelebî, Beyrut: Risâle, 1421/2001.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, Hâfızu'd-Dîn (v. 710/1310), *Medâriku't-Tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (I-III), thk. Yusuf Ali Büdeyvî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.

Nuʿmânî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî ed-Dımeşkî (v. 775/1373), *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb* (I-XX), thk. eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd - eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed b. Abdiddâim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî, Şihâbüddin (v. 733), *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* (I-XXXIII), Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.

Öğüt, Sâlim, "Kuzah" mad., *DİA,* yıl: 2002, XXVI, 515-516.

Ömerî, Ekrem Ziyâ, *es-Sîratü'n-nebeviyyetü's-sahîha,* Medîne-i Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1415;

_____, *Asru'l-hilâfeti'r-râşide -Muhâveletün li-nakdi'r-rivâyeti't-târîhiyye vifka menâhici'l-muhaddisîn-,* Riyâd, 1432.

Öz, Mustafa - İlhan, Avni, "İmâmet" mad., *DİA*, yıl: 2000, XXII, 201.

Özaydın, Abdülkerim, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî" mad., *DİA*, yıl: 1997, XV, 281.

Özen, Şükrü, "Mâtürîdî ve Siyâset: Hilâfetin Kureyşîliği Mes'elesi", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 22-24 Mayıs 2009 İstanbul), İstanbul: İfav Yayınları, 2012, s. 524-548.

Özsoy, İsmail, "Faiz" mad., *DİA*, yıl: 1995, XII, 115.

Paçacı, Mehmet, "Soruşturma", *İslâmiyât* VII, sayı: 1, Ankara 2004.

Ramazanoğlu Mahmûd Sâmî, *Hz. Ebû Bekir Sıddîk,* İstanbul: Erkam Yayınları, 1985.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hasen b. Hüseyn et-Teymî (v. 606/1210), *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)* (I-XXXII), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (v. 764/1363), *el-Vâfî bi'l-vefayât,* thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000.

Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheratü hutabi'l-Arab fî usûri'l-arabiyyeti'z-zâhire* (I-III), Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1352/1933;

_____, *Cemheratü resâili'l-Arab fî usûri'l-arabiyyeti'z-zâhire* (I-IV), Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1356/1937.

Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî el-Cûzcânî, Ebû Osman (v. 227/842), *Sünenü Saîd b. Mansûr* (I-II), thk. Habiburrahman el-A'zamî, Hind: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982;

_____, *et-Tefsîr min süneni Saîd b. Mansûr* (I-V), thk. Saîd b. Abdillah b. Abdilazîz Âlu Hamîd, Dâru's-Sumay'î, 1417.

Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, Ebû İshak (v. 427/1035), *el-Keşfü ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân* (I-X), thk. Ebû Muhammed b. Âşûr - Nezîr es-Sâidî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

Salih, Subhî, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000.

Sallâbî, Ali Muhammed, *el-Halîfetü'l-evvel Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a) -şahsıyyetühû ve asruhû-,* Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009;

_____, *Sîratü Emîri'l-Mü'minîn el-Hasen b. Ali bin Ebî Tâlib,* Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1430.

Sâmirrâî, Tâhâ Hamdûn, *el-Halifetü'l-evvel Ebû Bekir es-Sıddîk,* Bağdâd, Dâru'l-Basrî, 1388/1969.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ebu Bekir,* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed (v. 643/1245), *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ',* thk. Mervân el-Atıyye - Muhsin Harâbe, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1418/1997.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî (v. 489/1096), *Tefsîru'l-Kur'ân* (I-VI), thk. Yâsir b. İbrahim - Ğuneym b. Abbâs b. Ğuneym, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v. 373/983), *Bahru'l-ulûm* (I-III), yy., ts.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (v. 483/1090 [?]), *el-Mebsût* (I-XXX), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü,* İstanbul 1994.

Soysaldı, H. Mehmet Fatih, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân ve Tefsîr,* Ankara, 2001.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî (v. 771/1370), *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ* (I-X), thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Hecer li't-Tıbâa, 1413.

Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî, Ebû Abdillah (v. 161/777), *Tefsîr,* thk. Hey'et, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillah b. Ahmed (v. 581), *er-Ravdu'l-ünf fî şerhi's-Sîrati'n-nebeviyye li'bn Hişâm* (I-VII), thk. Ömer Abdüsselam es-Selâmî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1421.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Celâlüddin (v. 911/1505), *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (I-IV), thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1394;

_____, *Tahzîru'l-havâss min ekâzîbi'l-kussâs,* thk. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1394/1974;

_____, *Lübâbü'n-nükûl,* tahric: Abdürrazzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1426/2006;

_____, *Târîhu'l-hulefâ*, Cidde, Minhâc, 1433/2012;

_____, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (I-VIII), Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

_____, *el-Hasâisu'l-kübrâ* (I-II), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs b. Osman b. Şâfi' b. Abdilmuttalip (v. 204/820), *el-Ümm* (I-VIII), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.

Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti ħayri'l-'ibâd (es-Sîretü'ş-Şâmiyye)* (I-XII), thk. eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd - eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.

Şelebî, Mahmûd, *Hayâtü Ebî Bekir,* Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1979.

Şen, Ziya, *Kur'ân'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler,* (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet* (I-IV), trc. Ömer Rıza Doğrul, sad. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, İstanbul, 1974.

Taberânî, el-Hâfız Ebu'l-Kâsım Süleyman bin Ahmed b. Eyyûb (v. 360/971), *el-Mu'cemu'l-kebîr* (I-XXV), thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983-1994;

_____, *el-Mu'cemü'l-evsat* (I-X), thk. Târık b. Ivazullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kâhire: Dâru'l-Harameyn, ts.;

_____, *er-Ravdu'd-dânî (el-Mu'cemü's-sağîr)* (I-II), thk. Muhammed Şekur Mahmud el-Hâc Emrîr, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985;

_____, *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî, Ebû Cafer (v. 310/923), *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk* (I-XI), Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387;

_____, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (I-XXIV), thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Taftazânî, Mes'ûd b. Ömer b. Abdillah, Sa'düddin (v. 797/1395), *Şerhu'l-Akâid,* İstanbul: Dergah Yay., 1991.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî (v. 321/933), *Şerhu Meâni'l-âsâr* (I-V), thk. Muhammed Zühri en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câd el-Hak, haz. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994;

_____, *Şerhu Müşkili'l-âsâr* (I-XVI), thk. Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, 1415.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail (v. 1231/1816), *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâki'l-felâh şerhi Nûru'l-îzâh,* thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Tantâvî, Ali, *Ebû Bekir es-Sıddîk,* Cidde 1986.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd, Süleyman b. Sâvud b. Cârud el-Basrî (v. 204/820), *el-Müsned* (I-IV), thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Mısır: Dâru Hecer, 1419/1999.

Tefsîru Dahhâk, cemʿ, dirâse ve thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâviyetî, Kâhire, Dâru's-Selâm, 1419/1999.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) b. Musa b. Dahhâk (v. 279/892), *es-Sünen* (I-V), thk. Ahmed Muhammed Şâkir - M. Fuad Abdülbâkî - İbrahim Atve Ivaz, Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1395/1975; İstanbul 1992. (Elbânî'nin değerlendirmeleri Şâmile programından alınmıştır);

_____, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-hısâlü'l-Mustafaviyye,* Âsitâne, 1285.

Trablusî (el-Etrâblusî), Ebü'l-Hasen Hayseme b. Süleyman b. Haydare b. Süleyman el-Kureşî eş-Şâmî (v. 343/955), *Min hadîsi Hayseme b. Süleyman el-Kureşî et-Trablusî,* thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1400/1980.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Neysabûrî eş-Şâfiî (v. 468/1076), *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990;

_____, *el-Vasît fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (I-IV), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve diğerleri, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd es-Sehmî el-Eslemî bi'l-velâ el-Medenî, Ebû Abdillah (v. 207/822), *el-Meğâzî* (I-III), thk. Marsden Jones, Beyrut: Dâru'l-Aʿlemî, 1409/1989;

_____, *er-Ridde mea nebzetin min fütûhı'l-Irâk ve zikri'l-Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî,* thk. Yahya el-Cebûrî, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1410/1990.

Wensinck, A. J., *Miftâhu künûzi's-sünne,* trc. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Lahor, 1391/1971, s. 389-392.

Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Saʿlebe et-Teymî el-Basrî sümme Kayravânî (v. 200/815), *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm* (I-II), thk. Dr. Hind Şelebî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004, I, 286.

Yâkût b. Abdillah er-Rûmî el-Hamevî, Şihâbüddin Ebû Abdullah (v. 626/1229), *Muʿcemü'l-büldân* (I-VII), Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.

Yüksel, Ahmet Turan, "Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer", *İstem*, yıl: 3, sayı: 6, 2005, s. 60-61.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (v. 748/1348), *Mîzânü'l-iʿtidâl fî nakdi'r-ricâl,* (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1382/1963;

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (I-XXV), thk. Şuayb Arnaût, Müessesetü Risâle, 1405/1985;

_____, *Târîhu'l-İslâm* (I-LII), thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413;

_____, *Tezkiretü'l-huffâz* (I-IV), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn,* Beyrut, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, Cârullah (v. 538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl* (I-VI), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407.

Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedrüddin Muhammed b. Abdillah b. Bahâdır (v. 794), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (I-IV), thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütüb, 1376/1957.

Zeylaî, Cemâlüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed (v. 762), *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye* (I-IV), thk. Muhammed Avvâme, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418.

Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî (1396/1976), *el-A'lâm* (I-VIII), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Zübeyr b. Bekkâr (v. 256/870), *el-Ahbâru'l-muvaffakiyyât,* thk. Sâmî Mekkî el-Ânî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1416.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm (v. 1367/1948), *Menâhilü'l-'irfân* (I-II), Matbaatü İsa el-Bâbî, et-Tab'atü's-Sâlise, ts.